

UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI
FACULTATEA DE DREPT

Prof. GEORGE FOTINO

CURS
DE
ISTORIA DREPTULUI ROMÂNESC

I

1940 – 1941

ROSTUL STUDIULUI ISTORIC AL DREPTULUI ROMÂNESC

Mai înainte de a intra în materia însăși a cursului nostru din acest an - în care, pe deoparte, vom cerceta vechiul nostru Drept consuetudinar, considerat în originea sa istorică și în înrâuririle culturale străine care se vor fi putut exercita asupra-i, iar pe de altă parte vom cerceta vechiul nostru Drept scris, considerat în izvoarele și în destinele lui - socotesc necesar ca foarte pe scurt să înfățișez, în cuprinsul unei prelegeri, care este rostul studiului istoric al Dreptului.

Cercetarea fenomenului juridic, sub aspectul originilor lui istorice, al evoluției și al destinului lui, cere un efort științific care ușor poate deveni penibil, dacă nu i se înțelege rostul, dar care tot așa de ușor poate deveni un sporric îndemn dacă acest rost i se înțelege.

+ + +

Dacă Dreptul ar fi un produs exclusiv al legislatorului, dacă acesta nu ar face altceva decât să transpună în litera legii propria-i gândire - care gândire n'ar fi și un reflex al lumii însăși din care legea pornește și căreia legea îi este destinată - poate că simpla lectură a textelor juridice și simpla lor exegeză ar fi îndestulătoare. Dar, atunci, studiul Dreptului s'ar cantona în marginele unor exerciții de cazuistică; el ar constitui doar o rutină necesară vieții zilnice a unei societăți omenești, dar nu s'ar învrednici să poarte numele de știință.

Dreptul nu este însă o creațiune artificială; el nu este un produs subiectiv al voinței, al meditațiunilor sau al fanteziei legislatorului. El este produsul unei evoluțiuni logice și concordante; este încheerea firească a unui proces istoric.

Enunțarea este axiomatică în ce privește Dreptul consuetudinar - acesta fiind expresiunea fidelă a concepției unui popor despre Drept și dreptate. Dar ea este tot atât de valabilă și pentru Dreptul cel scris. Căci între Dreptul cel nescris și Dreptul cel scris este un strâns raport, o legătură intimă, un nex organic. Intre unul și celălalt se exercită o continuă acțiune de înrâurire reci-

procă, o acțiune de dat și de luat cu împrumut. Între Dreptul scris și cel nescris se desfășură continuu un proces de inter-penetrație. Dreptul scris nu este, adesea, decât transpunerea în paragrafe a Dreptului nescris. Acesta se impune legislatorului - care-l înregistrează. Iar când se întâmplă ca Dreptul cel scris să contrazică Dreptul cel nescris, el sau rămâne o formă abstractă, fără aplicare și fără viață, sau - pentru a deveni o realitate - va trebui să se conformeze Dreptului nescris. "În timp ce legea scrisă își însușește creațiunile de esență consuetudinară, acestea influențează asupra legii scrise, modificându-i puțin câte puțin interpretarea primitivă a formulelor legale, fecundându-le cu o viață reflexă, care creează între aceste formule o armonie nouă"¹⁾.

Deci Dreptul - scris sau nescris - nu este o creațiune spontană a legislatorului, ci este produsul unei elaborațiuni anonime și continue, pe care legislatorul deseori nu face decât s'o enunțe în texte de lege. Ca și arta, ca și literatura, ca și limba unui popor, Dreptul este produsul unei evoluțiuni îndelungate, încheierea unui proces istoric; el poartă semnul veacurilor.

1) Fr. Gény, Méthode d'interprétation, 1919, p. XX

Numai omul își dă iluzia că voința lui creează Dreptul.

Biet om și amăgitoare iluzie!

Omul - chiar și cel a cărui operă poartă pecetea marilor inovări - este supus unei acțiuni nevăzute, dar irezistibile, de atracție, care vine de departe și care vine din adâncuri. Omul își dă iluzia că el face legile și codurile; pe când - așa cum de mult spunea Portalis - legile și codurile se fac singure și se insinuează sau se impun, ele, omului. "Orice ar face, omul se sbate în trecut" - formulează lapidar un istoric al Dreptului francez¹⁾.

Și așa cum voința omului nu este îndestulătoare pentru a înlocui limba unui popor printr'o alta, ea nu este îndestulătoare pentru a-i înlocui simțul de Dreptate. Legislatorul, transpunându-și în litera legii gândirea și voința, nu se poate emancipa de tutela lumii înconjurătoare. El nu poate sfida sentimentul de dreptate și aspirațiunile către dreptate ale societății căreia legea îi este destinată. Iar, dacă ar cuteza s'o facă, legea - nerăspunzând acestui sentiment și acestor aspirațiuni -, ar rămâ-

1) Paul Viollet, Histoire du Droit civil français, p.VIII.

ne literă neînsuflețită și ar sfârși prin a avea destinul unei piese de arhivă. Numai oglindind sentimentul de dreptate și numai răspunzând aspirațiilor societății căreia legile îi sunt destinate, acestea se pot statornici ca o realitate cu putere de viață.

Produs al experienței generațiilor trecute, sporit și îmbogățit cu capitalul de gândire și sensibilitate al generației actuale, Dreptul cere celui care vrea să-l înțeleagă pe deplin cunoașterea împrejurărilor sociale și economice care l-au creat, i-au determinat structura și evoluția - împrejurări sociale și economice pe care Dreptul acesta le oglindește.

Cele spuse cred că arată în deajuns pentru ce studiul Dreptului nu poate fi numai exegeză de texte, nu poate fi cantonat numai în marginile unor exerciții silogistice și dogmatice. Dacă s'ar mărgini la atâta, studiul acesta nu ar putea desprinde din litera textelor decât o viață artificială, decât o viață cu totul ireală. A reduce studiul Dreptului la explicarea textelor, a-l reduce doar la exerciții cazuistice, ar fi - scrie un fin analist al noțiunilor juridice - să te lași dus de "seducțiunea unei logice decepțio -

nante, pentru a uita realitățile vieții¹⁾).

Vieța aceasta - care ea creează Dreptul - impune cercetătorului acestuia să-l considere ca pe un produs istoric și ca pe un fenomen social. Adevăratul înțeles al unei norme juridice deseori nu apare decât dacă asupra-i se proiectează lumina tradițiunii. Înțelesul acesta deseori nu poate fi desprins decât dacă norma însăși juridică se integrează în împrejurările sociale și economice ale lumii din care ea a izvorât și pe care ea o reflectă.

De aceea studiul Dreptului comportă o metodă de cercetare istorică.

Metoda istorică nu contestă rolul dialecticei de școală. Ea înțelege să înlesnească interpretarea textelor, prin integrarea instituțiilor juridice în împrejurările istorice care le-au creat. Metoda aceasta nu este o construcțiune a erudiților. Nu aceștia au impus disciplinelor juridice să facă apel la metoda istorică; ci metoda istorică s'a impus disciplinelor juridice. Erudiții n'au făcut decât să constate un fapt: că Dreptul nu este o construcțiune arbitrară a unei voințe sau a unei imaginații; ci este o creațiune continuă, un produs al unei evoluțiuni istorice.

1) Fr. Génv, supra, p. VI

Prin urmare, ideea care se desprinde din cele spuse până aici este că dacă cercetarea critică a Dreptului este impusă de nevoile de aplicare a acestuia, cercetarea istorică este impusă de însăși structura organică a Dreptului - produs al unei experiențe umane desfășurate și verificate în timp. Și tocmai această cercetare istorică dă studiului Dreptului caracterul de știință și-l așează la un loc de seamă în ierarhia științelor.

+⁺+

Alături de metoda critică - impusă de exigențele de aplicare concretă - și alături de metoda istorică, dedusă din însăși structura organică a Dreptului, produs al veacurilor, știința Dreptului face apel și la o altă metodă, coordonată metodei istorice, și anume la metoda comparată.

Intr'adevăr, cercetătorului vieții juridice a popoarelor un fapt îi apare adesea revelator și anume: asemănările între instituțiunile juridice ale diferitelor popoare. Atare analogii structurale sunt revelatoare, și atunci când ele se întâlnesc la popoare înrudite între ele, și atunci când ele se întâlnesc la popoare disparate atât

prin origina lor cât și prin dezvoltarea istorică a vieții lui.

În amândouă cazurile, metoda de cercetare comparată - coordonată metodei istorice - este revelatoare: în primul caz, când instituțiuni asemănătoare se întâlnesc la popoare înrudite între ele, aceste asemănări ridică problema împrumuturilor și înrâurilor culturale dintre popoare. În cel de al doilea caz, când instituțiuni asemănătoare se întâlnesc la popoare disparate geografic și istoric, aceste asemănări ridică problema existenței unui substrat comun popoarelor și oarecum universal.

Metoda comparată, coordonată metodei istorice, în primul caz ajută la lămurirea procesului împrumuturilor culturale dintre popoare; iar în al doilea caz - când geografic și istoric se exclude ipoteza unor atare împrumuturi - metoda comparată ajută la descoperirea substratului comun al acestor popoare.

Necesară în genere studiului istoric al Dreptului, metoda comparată apare ca fiind de o absolută utilitate în deosebi în cercetările istorice asupra Dreptului nostru românesc.

Dacă în literatura istorico-juridică românească s'a ajuns deseori la concluziuni neîndestu-

lătoare sau greșite este tocmai fiindcă această literatură nu a folosit, sau a folosit neîndestulător, metoda de cercetare comparativă a Dreptului. Numeroasele divergențe din istoriografia noastră juridică, în ce privește originile vechiului Drept consuetudinar românesc, se datorează, în largă măsură, tocmai insuficienței cercetărilor comparate.

Se știe că, în istoriografia juridică românească, asupra problemei originilor Dreptului nostru consuetudinar apasă controversa.

Pentru istoriografia dela jumătatea veacului trecut, stăpânită de curentul latinismului romantic din acea vreme, originile Dreptului consuetudinar românesc s'ar explica printr'o soluțiune de continuitate a vieții romane în Dacia.

Pentru istoriografia dela sfârșitul veacului trecut și dela începutul acestui veac, originile Dreptului consuetudinar românesc s'ar regăsi în contactul neamului nostru cu neamurile slave și s'ar explica printr'un șir de împrumuturi culturale slave și slavo-bizantine.

Pentru parte din istoriografia românească - mai nouă - vechimea Dreptului consuetudinar românesc se adâncește dincolo de contactul neamului

nostru cu neamurile slave și se duce dincolo de statornicirea vieții romane în Dacia. Originile Dreptului nostru consuetudinar s'ar regăsi, astfel, în lumea autohtonă, tracică.

Dacă această opunere de sisteme de gândire și această înconstrare de concluzii se explică și prin faptul că știința istorică a Dreptului românesc este abia la începutul ei, nu este mai puțin adevărat că se explică, mai ales, și prin aceea că în știința aceasta a fost insuficient folosită metoda de cercetare comparată.

Dacă școala slavistă, de pildă, care a reacționat împotriva latinismului romantic din care s'a născut doctrina originilor romanice ale Dreptului nostru consuetudinar, nu a ajuns ea însăși la concluziuni mai temeinice și dacă și ea însăși uneori a păcătuit prin exagerare, faptul se datorește orizontului restrâns pe care această școală și-a profilat cercetările; se datorește insuficienței metodei de cercetare comparativă. Intr'adevăr, doctrina originilor slave s'a inițiat din constatarea unor numeroase analogii între instituțiunile juridice românești și instituțiunile juridice ale popoarelor slave conlocuitoare sau înconjurătoare. A fost de ajuns ca cercetătorul să întâlnească ata-

re analogii pentru ca el să conchidă de îndată într'un împrumut cultural făcut de un popor dela celălalt și - ceea ce este mai interesant de observat - să conchidă mai întotdeauna într'un împrumut pe care noi Românii l-am făcut dela Slavi.

Fără a contesta meritele evidente ale acestei școale slaviste, care determinând o reacțiune împotriva diletantismului latinist și romantic a îngăduit istoriei Dreptului românesc să devină o știință critică, nu se poate disimula scăderile acestei școale, - care scăderi se explică tocmai prin insuficienta folosire a metodei de cercetare comparată. Restrângându-și orizontul său de cercetare numai la popoare care au avut un contact imediat cu poporul nostru, școala aceasta - de câte ori s'a aflat în fața unor analogii între instituțiile noastre și instituțiile unor popoare vecine - a formulat ipoteza unui împrumut cultural pe care Românii l-au făcut dela aceste popoare.

Dacă și-ar fi lărgit orizontul și dacă ar fi cercetat comparat viața juridică și a altor popoare decât acelea vecine nouă, ar fi constatat analogii izbitoare la popoarele cele mai disparate atât prin origina cât și prin dezvoltarea lor istorică și ar fi ajuns, de sigur, la concluziuni mai

largi și mai temeinice. Numai prin insuficienta utilizare a metodei comparate în literatura noastră istorico-juridică se explică ideea - susținută de unii istorici de Drept - că neamul nostru, în domeniul Dreptului, ar fi luat totul cu împrumut, că deci am fi un neam de debitori culturali.

Nu dintr'un sentiment de orgoliu național - de altfel în totul îndreptățit pentru cine cunoaște originalitatea culturii juridice românești - ci din stricte considerațiuni științifice ideea că Dreptul consuetudinar românesc ar fi în întregime un Drept de împrumut trebuie primită sub beneficiu de inventar. Odată primită sub semnul îndoielii, această idee se cere supusă unei cercetări critice și comparative; iar odată cercetată critic și comparativ, ideea aceasta se dovedește neîndreptățită.

Studiul istoric și comparat al Dreptului - cu alte cuvinte cercetarea antecedentelor istorice ale instituțiilor juridice românești și proiectarea lor pe orizontul pe care-l desvăluște știința comparativă a Dreptului - ne îngăduie să reducem la mai juste proporțiuni ideea care a dominat o vreme istoriografia românească și potrivit căreia vechiul Drept consuetudinar românesc s'ar

explica printr'un şir de împrumuturi dela alte popoare, vecine sau conlocuitoare.

Intr'adevăr, studiul istoric şi comparat al Dreptului ne arată că asemănările şi analogiile structurale între două instituţiuni, la două popoare, nu presupun şi nu implică neapărat o influenţă reciprocă sau un împrumut. Pentru a conchide în acest sens, trebuie căutat - în afară de asemănările şi analogiile structurale - faptul caracteristic care să explice şi să justifice atare influenţe sau împrumuturi. Căci studiul istoric şi comparat al Dreptului, studiul acesta adâncit în epoci cât mai depărtate şi extins pe orizonturi cât mai largi, ne demonstrează cu suficienţă că geniul omenesc inventiv a putut creea, la epoci diferite şi sub ceruri neasemănătoare, instituţiuni perfect asemănătoare.

În această privinţă, studiile mai nouă care se fac astăzi asupra civilizaţiunilor juridice străvechi, anterioare multimilenar erii creştine, sunt deadreptul revelatoare. În anii din urmă, descifrarea inscripţiunilor hitite de pildă - ştiinţă relativ nouă - a îngăduit interesante constatări, care sunt tot atâtea revelaţii. Instituţiuni care au creat prestigiul însuşi al civilizaţiei juri -

dice romane, soluțiuni juridice care au constituit gloria jurisconsultilor romani se regăsesc în forme perfect asemănătoare în viața unor popoare străvechi, în viața multimilenar anterioară minunatei epoci clasice a Dreptului roman. Să ne gândim, de pildă, la cercetările mai nouă făcute asupra străvechiului Drept al Hitiților asiatici. Romaniști iluștri - cum a fost marele meu profesor Edouard Cuq - consacrandu-se studiului Dreptului hitit, și-au încoronat opera lor științifică și și-au încheiat viața impresionați și uimiți de ingeniozitatea spiritului juridic, de logica desăvârșită a construcțiunilor juridice ale acestei lumi străvechi, spirit și logică întru nimic mai prejos de spiritul și logica jurisprudenților clasici romani.

Cercetând în acest spirit larg vechiul nostru Drept românesc, ce aflăm? Instituțiuni dintre cele mai originale ale acestui Drept românesc, proiectate pe orizontul instituțiunilor altor popoare, se regăsesc în forme identice la multe, îndepărtate și disparate popoare. Iată, de pildă: în vechiul nostru Drept popular, în materie procedurală, se întâlnește o instituțiune numită "fierâia", "hierâia" (în Transilvania i se spune uneori "birșag").

Ce este această instituțiune, asupra căreia

nu vom stărui acum și care își află locul în studiul procedurii de judecată la Romani?

Fiindcă Dreptul nostru cel vechiu nu cunoștea principiul ireductibilității hotărîrii definitive judecătorești, fiindcă ignora principiul res judicata pro veritate habetur și deci fiindcă procesele nu luau mai niciodată sfârșit - ele redeschizându-se în deosebi la fiecare schimbare de domnie - geniul nostru inventiv, care a înțeles că este un interes public și social să se asigure irrevocabilitatea judecăților, a imaginat un corectiv: părțile se legau, la judecată, a plăti o sumă oarecare de bani dacă vor mai redeschide procesul.

Numeroase documente pot fi citate care mărturisesc despre această instituțiune juridică a fierâiei.

Iată, de pildă, din arhivele Bistriței din Transilvania, un document din 13 Aprilie 1564, care ne spune că oamenii din Sângeorgiu avură judecată, pentru hotare, cu oamenii din Ilua. Judecata hotărâște, după ce doi pîrcălabi făcuseră cercetare la fața locului, că cei dintâi - oamenii din Sângeorgiu - nu au dreptate, hotarul lor fiind pe Someș, nu pe Ilua. Și documentul nostru spune așa: "și se puse legătură 40 de zloți pentru cine va călca în-

voiala"¹⁾.

Un alt document, dela Eremia Movilă Vodă al Moldovei, din 21 Iunie 1604, ne aduce o judecată făcută de Domn pentru un oarecare Toader, fiul lui Grebencea. Și hrisovul domnesc ne spune că "s'a pus ferie 11 zloți"²⁾.

Pentru a nu încărca această lecțiune cu prea multe citate din documente, ne mărginim a invoca doar mărturisirea unui ultim document, un hrisov din 27 Ianuarie 1615, dela Ștefan Tomșa Vodă al Moldovei. Este vorba de un proces privitor la o cumpărătură de moșie, cumpărătură care fusese făcută pe vremea lui Eremia Movilă. După zece ani, vânzătorii se ridică și contestă, în fața lui Ștefan Tomșa Vodă, vânzarea despre care este vorba. Domnul rânduiește martori și se dovedește că vânzarea fusese bine și pe drept făcută și dă dreptate cumpărătorului. Ii dă carte de stăpânire, iar vânzătorii "au rămas din toată legea țării noastre" - spune hrisovul domnesc. Și s'a pus "fierâie 12 zloți"; iar documentul domnesc încheie așa:

1) N.Iorga, Documente românești din arhivele Bistriței, II, p.13.

2) N.Iorga, Studii și Documente, XI, p.48.

"Pentru aceea, de acum înainte de ar vrea să se mai judece de această pricină în zilele domniei mele sau în zilele altor Domni, să nu aibe a dobândi, ci să fie de mare gloabă 24 de boi la poarta noastră și altul să nu se amestece" ¹⁾.

Prin urmare, și plata celor 12 zloți ca "fierâie" și plata către Domnie a 24 de boi nu urmăresc decât îngreunarea redeschiderii procesului, nu urmăresc decât să împiedice revenirea asupra autorității unui lucru judecat.

Aceste trei citate vor fi fiind îndestulătoare pentru ca să ne dea o idee aproximativă de ce era instituțiunea aceasta a "fierâiei" în vechiul Drept românesc.

Întâmplarea face că o instituțiune similară nu întâlnim nici la popoarele vecine nouă, nici la popoarele care vor fi avut cu noi contact mijlocit prin alții - deci nici la Slavi, nici la Unguri, nici la Bizantini. Dacă la aceștia s'ar fi întâlnit o instituțiune analogă, este probabil - așa cum s'a făcut pentru celelalte instituțiuni - că istoricii s'ar fi grăbit să emită ipoteza unui împrumut românesc dela vreunul din popoarele cele mai sus amintite. Dar dacă o atare instituțiune

1) Gh. Ghibănescu, Surete și Izvoade, II, p.28

ru aflăm la popoarele cu care noi am putut avea contact - fie direct, fie mijlocit prin alții - o atare instituțiune, și încă asemănătoare nu numai în principiile ei ci și în amănuntele ei - o descoperim, de pildă, în străvechiul Drept al Chaldeeii.

Spiritul juridic al străvechilor popoare ale Chaldeeii imaginase un mijloc pentru asigurarea irevocabilității judecății. Se inseră în hotărîrea de judecată o clauză, care avea două părți distincte: a) una, care se chema ul-itar și care era un fel de făgăduială pe care o da cel rămas de judecată de a nu mai reveni asupra a ceea ce a fost definitiv judecat; b) a doua, care se chema ul-iragam și prin care părțile se legau a nu mai face vreodată vreo acțiune judiciară în aceeași pricină. Prima parte a clauzei urmărea să asigure respectul lucrului judecat; cea de a doua, să împiedice pe reclamant de a reînnoi urmărirea judiciară, iar pe reclamat de a cere anularea hotărîrii judecătorești pronunțată împotriva-i¹⁾.

Descoperirea unor instituțiuni juridice i-

1) Ed. Cuq, Le Droit Babylonien au temps de la première dynastie de Babylone, în "Nouvelle Revue Historique", XXXIII, p. 416-418.

dentice la popoare așa de disparate este revelatoare și deschide cercetătorului istoric perspective largi, care-i îngăduie să vadă dincolo de orizontul analogiilor aparente dintre instituțiunile diferitelor popoare. Să ne gândim la instituțiunea mai sus amintită și să ne întrebăm: la ce concluzii s'ar fi ajuns dacă această instituțiune am fi întâlnit-o la popoarele vecine nouă? Este infinit probabil - așa cum s'a făcut pentru atâtea instituțiuni juridice românești, care au fost atribuite unor împrumuturi culturale dela vecini - că s'ar fi emis ipoteza sau s'ar fi formulat concluziunea că și această instituțiune juridică a fierăiei s'ar explica, la Români, printr'o înrâurire străină sau printr'un împrumut dela vecini. Pe câtă vreme împrejurarea că o atare instituțiune nu se întâlnește la popoarele vecine nouă și că pe de altă parte se întâlnește în forme identice în străvechiul Drept al Chaldee și al Asiriei - de unde nu se poate presupune un împrumut românesc - împrejurarea aceasta constituie pentru istoricul Dreptului românesc un bogat subiect de meditație.

De altfel nu numai asupra domeniului - încă în mare măsură neexplorat, - al vechiului Drept românesc cercetările comparate mai nouă resfrâng lu-

mini, ci chiar și asupra multora dintre instituțiunile juridice, așa de bine cunoscute, ale Dregtului roman.

De veacuri spiritul juridic al Romei stârnește admirația jurisprudenților. Dar ingeniozitatea romană - pentru a restrânge argumentarea numai la exemplul nostru - nu a realizat principiul autorității lucrului judecat decât târziu. Primele cazuri de aplicare a ideii autorității lucrului judecat se întâlnesc abia prin anii 604-608 a.u.C., într'un senatus-consult. Iar jurisprudența admise acest principiu abia pe vremea lui Cicero. Il găsim invocat în câteva cazuri, ca de pildă într'o petiție către Prefectul Egiptului din anul 744; dar o consacrare principială a acestei idei a autorității lucrului judecat apare foarte târziu la Roma: abia prin secolul al II-lea al erei noastre jurisprudența clasică a definit condițiunile de aplicare a acestui principiu. Mai înainte, în timpul procedurii per legis actiones, se ajungea pe cale ocolită la asigurarea irevocabilității lucrului judecat. Se opunea reclamantului principiul că nu se poate recurge la solemnitatea procedurii legis actio de două ori pentru același obiect: bis de eadem re agere non liceat; iar reclamatului, magis-

tratul începû, pe vremea lui Cicero, să-i refuze acțiunea solicitată împotriva unei judecăți rostite.

Ceea ce multă vreme am socotit că este o creațiune a geniului juridic roman - principiul autorității lucrului judecat, - se constată că este o creațiune mai veche, ieșită din spiritul juridic al altor popoare, cu vreo 2.000 de ani mai înainte ca geniul juridic roman să fi născocit acest principiu.

Dacă am stăruit ceva mai apăsător asupra interesului pe care-l prezintă metoda de cercetare comparativă în studiul istoric al Dreptului este, pe de o parte, pentru a arăta necesitatea acestei metode în știința vechiului nostru Drept românesc - știință care este abia la începutul ei și căreia metoda comparativă îi deschide drumuri nouă. Iar, pe de altă parte, pentru a arăta cât de neîntemeiată e prejudecata ce se întâlnește frecvent și după care studiul Dreptului s'ar reduce la o rutină dezolantă cantonată în marginele unei scolastici strâmte. Metoda de cercetare istorică și metoda de cercetare comparată - aceasta din urmă coordonată celei dintâi - evidențiază caracterul și interesul științific al studiilor juridice și situează știința Dreptului la loc de seamă în ierarhia științelor.

În afară de aceste considerațiuni de ordin general asupra rostului cercetării istorice și comparate a Dreptului, alte considerațiuni, de ordin național românesc, vin și evidențiază rostul studiului istoric al Dreptului românesc.

Intr'adevăr, studiul vechiului Drept românesc se adresează și minții, dar și sensibilității noastre.

De sigur, suntem sensibili la evocarea paginilor istoriei românești care povestesc despre faptele de vitejie și înțelepciune ale lui Mircea cel Bătrân, despre multele războaie biruitoare ale lui Ștefan cel Mare și despre cumpănita lui politică, despre iureșul biruitor al oștilor lui Mihai Viteazul. Și avem tot dreptul să fim sensibili. Dar tot atâta suntem îndrituiți a fi sensibili la evocarea valorilor de ordin spiritual ale trecutului nostru. Originalitatea culturii noastre, nota așa de caracteristică a poeziei românești și a doinei noastre, jocul culorilor țesăturilor noastre, tipăriturile de legi în limba națională, tipărituri care deschid veacul al XVII-lea, acea întrecere dintre Domnii noștri în a ridica monumente de artă închinare lui Dumnezeu, acel simț de dreptate care stăpânește viața noastră juridică de odinioară, sunt tot atâ-

tea valori spirituale ale trecutului nostru, pentru a cărui cunoaștere se cere și minte luminată dar și inimă caldă.

Resfrângându-ne asupra trecutului nostru, pentru a-l judeca nu numai prin biruințele noastre asupra vrăjmașilor, dar pentru a-l judeca și după valorile lui de ordin spiritual, nu am putea să nu recunoaștem că o mare parte din originalitatea acestui popor stă tocmai în simțul de dreptate care i-a străbătut viața, în conceptul lui despre drept și dreptate.

Deformată ar fi imaginea pe care ne-am face-o despre trecutul nostru dacă nu l-am înfățișa și sub aspectul lui cultural, dacă nu l-am evoca și prin valorile lui de ordin spiritual. Or, vechiul nostru Drept românesc este tocmai una din aceste valori; și dacă este vreun studiu căruia trebuie să-i închinăm și mintea și inima noastră este studiul acestui vechiu Drept românesc.

Dar nu numai dintr'un firesc și îndreptățit simțimânt de orgoliu pornește impulsul nostru către cercetarea vechiului Drept românesc, ci și dintr'un considerent de ordin științific și practic pornește acest îndemn.

Dreptul pozitiv, deci Dreptul în vigoare la un popor, nu este - după cum am spus mai sus - un produs spontan, fără nicio legătură de cauzalitate cu trecutul. Multe norme de Drept pozitiv pot fi înțelese și tălmăcite doar prin cunoașterea normelor anterioare, care se vor fi pierdut de mult dar al căror spirit se regăsește în norma cea nouă de Drept. Să exemplificăm această aserțiune în ce privește Dreptul nostru actual, Această exemplificare constituie însăși dovada - și din acest punct de vedere - a utilității studiului vechiului Drept românesc.

Dintre multele exemple care s'ar putea cita în sprijinul ideii că pentru lămurirea Dreptului cel nou este nevoie de cunoașterea celui vechiu, iată unul singur:

În codul civil român, al cărui cel mai însemnat izvor a fost codul francez, sunt în materia succesiunilor anumite dispozițiuni care ne opresc mai stăruiitor atențiunea. Citez art. 684 din codul nostru civil, care spune:

"Când bărbatul moare și văduva sa n'are avere, dânsa ia o parte virilă în uzufruct, din succesiunea bărbatului, dacă acesta are descendenți. Când bărbatul lasă un singur descendent, porțiunea femeii în succesiune va fi numai de a treia parte.

Acest drept începe dela epoca încetării uzufructului legal. Când bărbatul lasă rude de sus sau de alături, atunci femeia succede la o pătrime în plină proprietate din averea mortului".

Cetirea acestui articol, ale cărui prevederi pornesc dintr'un simț de dreptate față de soția supraviețuitoare, ridică o problemă: dispozițiunile codului nostru civil, în materia succesiunilor, sunt împrumutate aproape în totalitate din codul francez Napoleon. O confruntare între articolele acestuia și articolele codului românesc, în materia succesiunilor, arată în chip evident că acesta din urmă parafrazează pe cel dintâi. Dar această confruntare permite și o altă constatare și anume că articolul citat mai sus - 684 - nu are corespondent în modelul francez. Și atunci se pune întrebarea: de unde au apărut dispozițiunile art. 684 din codul civil românesc? Când s'a redactat acest cod și când prin articolul său 1912 au fost abrogate dispozițiunile Dreptului vechiu în tot ce ele nu sunt conforme cu textul cel nou, cu alte cuvinte când prin abrogarea Dreptului cel vechiu s'au introdus în materia aceasta, în totalitate, dispozițiunile codului francez, s'a observat că aceste dispozițiuni veneau în contradicțiune cu concepția românească statornitică de mult și care era străbătută

de sensul dreptății față de soțul supraviețuitor. Intr'adevăr, în codul francez, soțul supraviețuitor venea, în ordinea succesorală, tocmai în gradul al 13-lea. A fi introdus alături de această dispozițiune din Dreptul francez, unde ea își avea o explicație istorică, în Dreptul românesc - unde situațiunea sotului supraviețuitor era cu totul alta - ar fi însemnat ca noul cod civil român, în materia aceasta, să vie în contradicție cu o practică de mult statornicită în vechiul nostru Drept și să sfideze un sentiment adâncit de mult în sufletul românesc.

Intr'adevăr, în vechiul Drept românesc situațiunea juridică a văduvei era rezolvată într'un spirit de mai multă echitate. În afară de avantajele ce i se recunoșteau în ce privește darurile dinaintea nunții, ipolovonul, etc., i se recunoștea și o oarecare vocațiune succesorală. Constatarea aceasta e valabilă și în ce privește Dreptul nostru vechiu consuetudinar și în ce privește Dreptul praxilelor de mai târziu.

Iată, de pildă, Manualul de legi al lui Ipsilanti: el se oprește stăruitor asupra acestei probleme și o rezolvă în spirit de dreptate față de so-

țul supraviețuitor, care, sărac sau nu, avea un drept de moștenire în averea soțului răposat. Quantumul dreptului soțului supraviețuitor varia după cum soții avuseseră sau nu copii. În caz că avuseseră copii, văduva lua parte cât un copil, dar în uzufruct; dreptul acesta se recunoștea numai dacă copiii erau încă în viață sau - dacă aceștia nu mai erau în viață - i se recunoștea numai dacă copiii muriseră vârstnici (adică dacă băieții decedaseră având 14 ani, iar fetele având peste 12).

Dacă copiii decedaseră înainte de a fi ajuns vârstnici, văduva avea un drept de succesiune, dar nu numai în uzufruct, ci "în desăvârșită stăpânire"; și aceasta fie că se lega să trăiască "în văduvie toată viața ei", fie că voia să se remărite; și i se recunoștea acest drept - spunea legea lui Ipsilanti - "fiindcă a suferit iuțimea durerilor, întristărilor și primejdiilor vieții, din facerea de copii".

Dacă din căsătorie nu au fost copii, averea răposatului se împărțea în trei: o parte era pentru sufletul mortului, o alta pentru soțul supraviețuitor, iar o a treia pentru părinții sau ascendenții celui răposat. În afară de aceste drepturi succesoriale, în caz că nu au fost copii

fiindcă va fi fost "mujerea stearpă", i se mai da văduvei zestrea, darurile dinaintea nunții, teorii-
tra (prețul virginității), pe care i-l dăruise bărbatul, iar bărbatul își lua "așternutul patului și calul de ginere sau ce i se va fi dat înaintea nunții"¹⁾.

Am citat, ca exemplu, doar Micul Manual de legi al lui Ipsilanti (1780), dar dispozițiuni asemănătoare și străbătute de același spirit se regăsesc și în Adunarea de legi a lui Andronachi Donici (1814) și în Legiuirea lui Caragea (1818), care este încă și mai completă și mai categorică și care consacră dreptul de succesiune reciprocă atât pentru femei cât și pentru bărbat. Și, aceasta, fără discriminare dacă soțul supraviețuitor este sărac sau nu. Tot în același spirit de echitate față de soțul supraviețuitor este redactat și Codicele lui Calimach al Moldovei (1817).

Din această repede privire asupra vechilor noastre legiuri se desprinde ideea că soțul supraviețuitor avea un drept succesoral în averea celui răposat.

1) Andrei Rădulescu, Dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor, 1925

Dar nu numai în Dreptul românesc cel scris, în Dreptul acesta spicuit din legiuiri străine, ci și în vechiul Drept românesc nescris, în obiceiul pământului, se întâlnesc atare dispozițiuni privitoare la soțul supraviețuitor. Constatarea unor atare dispozițiuni în Dreptul nostru consuetudinar e încă de mai mare interes, pentru că acest Drept consuetudinar aduce concepție juridică românească, spirit românesc. Intr'adevăr, în vechiul nostru Drept nescris, în obiceiul pământului, se recunoștea soției rămase în viață, fără deosebire dacă era săracă sau nu și chiar dacă n'au rămas copii din căsnicie, un drept în averea răposatului. Sprijin aceste afirmațiuni doar pe două exemple documentare. Pentru dreptul de succesiune al văduvei, alături de copiii ei, iată un zapis, din 17 Iunie 1799:

"Adică eu jupâneasa Arxana Vorniceasa, din Țara Moldovei, care am fostu a răposatului Andronic ce au fostu Vornic mare, împreună cu fiu-meu Miron spătarul", vând un sat numit Păpăuții, care sat a fost dat răposatului boiarinului meu Andronic vornicul, dar de danie de răposatul Ștefan Petreceaico Voevod" ¹⁾.

Iar Elina, văduva lui Constantin postelni-

1) N.Iorga, Studii și Documente, V, p.224, nr. 57

cul Cantacuzino, rămăsese de drept stăpână a casei după moartea soțului ei; și copiii, fii și fete, se îndreptau toți după sfaturile ei, iar "gospodăria și averea o ducea ea după datina cea veche".

Dacă asupra articolului 684 din Codul nostru civil proiectăm lumina vechei noastre tradițiuni juridice, origina aceluia articol se lămurește. Redactorilor codului civil românesc, cari în materia succesiunilor au parafrazat codul francez, le șoptea un principiu de drept care venea de departe și care se adâncise de multă vreme în conștiința lor. Și ei au trebuit, părăsind un moment drumul imitațiunilor străine, să se regăsească pe drumul pe care din veacuri îl străbătuseră strămcșii. Așa se lămurește origina inovațiunilor introduse în codul civil românesc, și care nu sunt "inovațiuni" decât pentru cei cari ignorează vechiul Drept românesc. Pentru cei cari însă îl cunosc, aceste "inovațiuni" nu sunt decât vechi norme de viață românească insinuate, cu puterea tradiției, în codurile cele nouă.

Dacă în materia succesiunilor cineva revendică pentru codul nostru civil o superioritate față de cel francez - așa cum acesta era în momentul când a servit de model legiuitorului român -

dacă revendică meritul concepțiunii superioare a codului nostru, care în materia succesiunilor este însuflețit de un mai desăvârșit spirit de echitate decât modelul lui francez, eu revendic meritul acestei concepțiuni pentru vechiul nostru Drept românesc, care, el s'a impus legii nouă și și l-a cerut consacrarea legală.

Apare cu suficiență - și sub aspectul acesta al înțelegerii multora din dispozițiunile Dreptului pozitiv actual - utilitatea studiului istoric al Dreptului și rostul cunoașterii evoluțiunii istorice a cugetării juridice a unui popor.

+ +

Dar dacă studiul istoric are această valoare pentru cercetătorul științific, el prezintă un deosebit interes și pentru juristul care observă Dreptul sub aspectul aplicărilor sale concrete. Dreptul, chiar dacă ar fi considerat numai ca o rutină, cere să fie cercetat istoric. Cunoașterea trecutului juridic înlesnește legiuitorului chemat să cuprindă în texte de legi normele care crândească viața unei colectivități omenești să nu se depărteze dela ceea ce constituie nota dominantă a

cugetării unui popor în materie de Drept, să nu vie în contradicție cu aspirațiunile către dreptate ale acestui popor. Numai conformându-se acestora el alcătuiește operă trainică.

Așa dar, sub aspectul exigențelor științifice și sub acela al nevoilor practice, cercetarea istorică a Dreptului se impune cu evidență. În afară de faptul că ea ne permite să cunoaștem un trecut la a cărui evocare avem dreptul să fim sensibili, ea ne îngăduie ca și din punctul de vedere al aplicărilor practice să nu reducem totul la o tehnică factice și superficială, care ar putea rătăci pe legiuitor pe drumuri care nu trebuie să fie ale lui și nu pot fi acelea ale neamului lui.

+ + +

VECHIUL DREPT ROMÂNESC

- Origini - Expansiune geografică - Conținut social - Drept agrar - Drept imobiliar -

Prelegerea de astăzi, cu care intrăm în cercetarea structurală a vechiului Drept românesc, va fi o prelegere de definire a noțiunilor.

Ce este, așa dar, Dreptul românesc?

În accepțiune largă, prin vechiu Drept românesc se înțelege Dreptul - fie scris, fie nescris - după care s'a orânduit viața societății românești din timpuri străvechi și până către jumătatea veacului al XIX-lea, când în viața acestei societăți își face loc Dreptul cel nou, de spirit apusean.

În accepțiune strictă, prin vechiu Drept românesc - subliniez adjectivul "românesc" - se înțelege Dreptul nescris, consuetudinar, după care s'a orânduit viața societății românești din timpuri străvechi și până către jumătatea veacului al XVII-lea, când în viața acestei societăți își face loc Dreptul scris, de spirit bizantin.

De sigur, într'o Istorie a Dreptului româ-

nesc, Dreptul scris, Dreptul importat în țările românești începând de prin veacul al XVII-lea, se cere a-și avea locul său, fiindcă și el reprezintă un moment în evoluția culturii juridice românești, fiindcă și el reprezintă un capitol din trecutul nostru juridic. Că în structura lui acest Drept scris nu are nimic sau are prea puțin românesc, aceasta nu înseamnă că el nu-și are loc într-o expunere istorică asupra trecutului nostru juridic. Când înfățișezi, în evoluția lui istorică, trecutul neamului românesc sub aspectul Dreptului, toate acele legiuiri care se înșirue dela jumătatea veacului al XVII-lea până către jumătatea celui de al XIX-lea veac - chiar dacă sunt legiuiri de inspirație străină - cer istoricului Dreptului românesc să facă un popas în fața lor și să consacre și acestui Drept scris, de dată târzie și de spirit bizantin, un capitol de seamă în expunerea istorică a vechiului Drept românesc.

Dar pe noi, cari în domeniul Dreptului căutăm să desprindem nota de originalitate românească, ne interesează în primul rând Dreptul cel nescris - consuetudinar - de dincolo de introducerea Dreptului scris sau chiar și de după aceasta, în măsura

în care tot Dreptul cel vechiu, cel nescris, a continuat să orânduiască viața acestui neam.

Acesta este Drept românesc. În el se include conceptul românesc despre "Drept".

+ + +

Odată aceste noțiuni definite, să încercăm să fixăm, în timp, hotarele vechiului Drept consuetudinar românesc, cu alte cuvinte, să ne întrebăm: până unde se poate adânci - în timp - istoricul Dreptului românesc cu investigațiile sale ?

Pe bază de documente, el nu se poate duce decât numai prin veacul al XIII-lea - în ce privește pe Români din Transilvania - și decât numai prin veacul al XIV-lea - în ce privește pe Români din Țara Românească și din Moldova.

Documente mai vechi, anterioare veacurilor al XIII-lea și al XIV-lea, nu avem. Tezaurul arhival românesc nu ne-a transmis știri din epoca anterioară acestor veacuri - deci nu ne-a transmis știri din întunecatul Ev Mediu românesc - și tot atât de puține ne-a transmis din epoca anterioară romanizării Daciei noastre - deci din acea epocă de

vieață tracică al cărei spirit se regăsește în viața psihică a poporului românesc.

Dar dacă Posteritatea nu a surprins mărturisiri scrise din acea vreme, dacă aborigenii Daciei nu ne-au transmis pe marmură sau pe bronz amintirea vieții lor, cine ar putea interpreta această tăcere a marmurei sau a bronzului în sensul că ei nu ne-au transmis mai mult decât atâta - și decât marmura și decât bronzul mai trainic - vieața însăși?

Vieața aceasta chiamă până la sine pe istoricul de Drept românesc, care trebuie să se adâncească până la viața aceasta.

Știu, se ridică obiecțiunea: pe absența sau pe tăcerea izvoarelor reconstructorul istoric nu poate construi. De sigur, dacă am avea mărturisiri scrise care să ne releveze concepțiunea aborigenilor Daciei despre Drept și dreptate, o confruntare între concepțiunea lor și aceea a noastră - scoborâtorii lor - ar putea deslega problema vechimii și originii Dreptului consuetudinar românesc. Dar absența sau tăcerea izvoarelor nu pot închide ochiul scrutător al istoricului. Mijloacele investigatorii ale științei reconstituirilor istorice nu sunt numai mărturiile epigrafice și paleografice - izvoare

directe. Științele comparate - și fiindcă suntem în domeniul istoric al Dreptului vom spune: Dreptul comparat, atât de revelator - ajută la împlinirea lacunelor informației directe. Cu ajutorul acestei discipline conexe, putem și trebuie să ne adâncim până la autohtonii Daciei, a căror viață s'a perpetuat pînă la scoborîtorii lor, cari suntem noi Români.

Cât în ce privește metoda pe care am folosit-o, aceasta e simplă: am cercetat instituțiunile noastre juridice, cu preocuparea de a determina întîncerea și adîncimea aportului romanic, slav și bizantin și am ajuns, prin eliminarea sau dozarea acestui aport romanic, slav și bizantin, să degajem fondul străvechiu tracic: am completat apoi rezultatele fragmentare ale acestei cercetări critice, prin examenul direct al antichităților tracice - atâtea câte sunt - și prin studiul comparativ al vieții juridice a unor neamuri coborîtoare din grupuri etnice coordonate marelui familii tracice, cărora îi erau coordonați și străbunii noștri Daci; deci am cercetat viața juridică a descendenților Illyro-Tracilor, cari sunt Albanezii și aceea a descendenților Frigo-Tracilor, cari sunt Armenii; coroborînd aceste rezultate, astfel obți-

nute, cu datele pe care ni le pun la îndemână arheologia, etnografia și științele glotologice, am ajuns la încheierea că dacă în structura Dreptului consuetudinar românesc pot fi discriminate influențe romane, slave și - mai puține - bizantine, în spiritul său însă Dreptul consuetudinar românesc prezintă un habitus străvechiu, pre-roman, autohton, de caracter tracic.

Au adus elemente de îmbogățire a vieții juridice din ținutul Dacilor pretorii romani cari, consultând auspiciile pe țărmul Adriaticei, s'au îndreptat și statornicit pe țărmul Pontului Euxin; au adus elemente de nuanțare a acestei vieți Slavii ce se așezaseră peste tot, pe primitorul nostru pământ; au adus elemente de înfrumusețare a acestei vieți reprezentanții strălucitoarei metropole a Evului Mediu, care a fost Bizanțul; dar vechea civilizațiune autohtonă nu a dispărut în clipa când fasciile lictorilor romani vestiră sosirea pretorilor peregrini în Dacia, nici când Slavii se statorniciră printre noi, nici când primele reflexe de lumină ale Bizanțului ajunseră până la noi.

Civilizațiunea juridică autohtonă a putut fi înrâurită de geniul latin, de suflul slav sau de impulsul bizantin, dar în spiritul ei a rămas

ea însăși - prezentând o dezvoltare istorică fără hiatus - a rămas aceea a aborigenilor Daciei, ai căror scoborîtori suntem¹⁾.

Iată punctul de plecare al investigațiilor istoricului vechiului Drept românesc, Drept - în originea sale - autohton-tracic.

Plecând de acolo, dela ceea ce aş numi momentul tracic, istoricul care caută culoarea locală, care caută originalitatea Dreptului românesc, are să-şi ducă firul investigațiilor sale până către jumătatea veacului al XVII-lea - momentul importului Dreptului scris bizantin - şi poate să-l ducă şi mai departe de jumătatea celui de al XVII-lea veac, fiindcă Dreptul cel nou, cel scris, bizantin, nu a înlocuit Dreptul cel vechiu, cel ne-scris, românesc.

Se consultă uneori, în deslegarea gâlcevilor dintre oameni, şi pravila - şi în Moldova şi în Țara Românească. Dar în tezaurul arhival românesc nu am găsit decât rare cazuri de aplicare a pravilei, citată ici, colo, mai mult ca un "lux de erudiție" din partea judeului, decât ca un principiu

1) Georges Fotino, Contribution à l'étude des origines de l'ancien Droit coutumier roumain, Paris, 1928, pp. IV + 460

de Drept. Și este de observat că dacă Dreptul cel vechiu, cel nescris, se ciocnește cu Dreptul cel nou, cel scris, în acest conflict de legi tot Dreptul cel vechiu prevală - cum o spune însăși "Cartea de învățătură românească" a lui Vasile Lupu¹⁾ și cum hotărăște însăși "Indreptarea Legii" a lui Matei Basarab²⁾: "giudețul giudecă câteodată și împotriva pravilei, pentru acest obicei al locului... ..Lucrurile ce se fac după cum iaste obiceiul locului, măcar de ar fi împotriva pravilei, iară drept aceia tot nu va certa giudețul pe cea ce fac acel obicei".

Pravila cea nouă a fost înfrântă de datina cea veche.

Dreptul cel nou, scris cu chinovarul cel roșu și cu cerneala cea neagră pe hârtia cea albă a pravilei, nu a înlocuit așa dar Dreptul cel vechiu, nescris nicăeri decât numai în conștiința adestui neam. Ci Dreptul cel vechiu s'a insinuat printre paragrafele pravilei celei noi și a rămas el - nu pravila - cu putere de viață. S'a dus ce era străin - nu așa spune numaidecât: fiindcă era străin;

1) Glava LVI, par. 3-4

2) Glava CCCLI, par. 3-4

dar a rămas ce era românesc - și aș spune numaidecât: fiindcă era românesc. Intre tradiție fără lege scrisă și lege scrisă fără tradiție, a rămas ce n'a fost scris, iar ce a fost scris s'a șters.

De aceea, cine caută originalitatea Dreptului românesc, să n'o iscodească printre literele pravilei, ci sub colb de hrisoave și zapise.

Autohton în originea sale istorice, Dreptul consuetudinar românesc cere istoricului său să ia ca punct de plecare momentul tracic și să-și depene firul cercetărilor până către jumătatea veacului al XVII-lea - momentul bizantin. Iată hotarele, fixate în timp, ale acestor cercetări. Iată cadrlu cronologic al studiului Dreptului consuetudinar româ - nesc.

+

+

+

Să urmărim acum acest Drept românesc, pentru a-i fixa cadrlu său geografic, pentru a-i fixa hotarele sale geografice.

Intrebarea care se pune este aceasta: va fi existat un Drept românesc comun tuturor țărilor românești? Cu alte cuvinte, în diferitele teritorii

locuite de Români, fie că Românii aceștia formau un Stat - cum a fost Țara Românească și Moldova, fie că aceștia viețuiau în forme de Stat străine - cum a fost Transilvania, supusă regilor unguri - fie că trăiau sub formă de colonii, mai răslețe sau mai compacte - cum erau așezările românești din sudul Dunării sau din Polonia, Lituania și Ucraina - va fi existat un Drept românesc comun tuturor acestor teritorii și tuturor acestor așezări românești ?

Sau va fi existat o diversitate de Drepturi, de tradițiuni juridice, de cutume - așa cum, de pildă găsim în Franța o diversitate de cutume sau cum aflăm la neamurile germanice o diversitate de legi?

În ce privește Țara Românească și Moldova, răspunsul la întrebarea aceasta nu se face așteptat. Cu diferențe de amănunt - și încă și în ce privește aceste diferențe, chestiunea este adesea controversată - unitatea de concepțiune juridică între cele două țări românești este desăvârșită. Diferențieri mărunte și după regiuni se pot recunoaște, dar ele nu turbură unitatea de concepțiune a vechiului Drept românesc, după cum diferențierile dialectale ale limbii românești nu-i turbură unitatea. Ci, dimpotrivă, ele sunt tot atât de necesare în sinergia culturii românești, cât de necesare sunt

diferențierile sunetelor orchestrale în armon u-
nei simfonii.

Unitatea aceasta de concepțiune juridică ro-
mânească surprinsese pe toți călătorii străini cari
odinioară străbăteau țările românești și cari măr-
turisesc - cum o face de pildă un călător francez
pe la jumătatea veacului al XVIII-lea, contele de
Hauterive - despre "unitatea fizică și morală cea
mai absolută" a vieții moldovenești și muntenesti¹⁾.
"Când peste Milcov se întunecă cerul, plouă dincoa-
ce de Milcov" - zice o vorbă românească.

Înainte de întemeierea Țării Românești, pe
la 1320, și înainte de întemeierea Moldovei, pe la
sfârșitul veacului al XIV-lea, era aici, în Țara
Românească și Moldova, o vieată sătească străve-
che, care se orânduia după străvechiul ei Drept
nescris. Trăiau ai noștri în sate, cu juzii tradi-
ționali, cari juzi erau coborâtorii satelor sau
înșiși întemeietorii acestora. Trăiau cum apucase-
ră din strămoși, cu obiceiurile lor, cu tradiții-
le lor, cu judecătorii lor, "oameni buni și bă-
trâni", cari împărțeau dreptatea după străvechiul
obicei al pământului, pe care trebuia să-l recu-

1) Mémoire sur l'état de la Moldavie en 1787,
Bucărest, 1902, p. 323

noască Domnii Țării Românești și ai Moldovei. Scribe Ștefan cel Mare al Moldovei, într'un hrisov din 17 Aprilie 1480, întărind moștenirea unui oarecare Mircea: "și așa, de cum cercetarăm cu Divanul (șAAA) boierilor noștri, îi făcurăm lui lege, după dreptul țării" - "ПОДЛИОГЪ ЗЕМСКАГО ПРАВА". V'aș ruga să rețineți expresiunea ПРАВА, deci: "dreptul".

O scrisoare a Domnului Țării Românești Radu al IV-lea cel Mare (1495-1508), mărturisește despre un proces judecat "după lege" - ПО ЗАКОНУ. Rețineți, vă rog, expresiunea: ЗАКОНУ, deci: "lege".

Intr'un hrisov din 5 Iulie 1644, Vasile Lupul Vodă - deci Domnul care dăruiește Moldovei legi scrise - scrie că judecă "după obiceiul Țării" - ПО ОБИЧАЮ ЗЕМСКОМУ. Vă rog, rețineți expresiunea: ОБИЧАЮ, deci "obiceiul".

Exemple de hrisoave și de cărți domnești care mărturisesc despre judecățile ce se urmează potrivit străvechiului Drept românesc - hrisoave și cărți domnești care folosesc când expresiunea ПРАВА ("drept", "jus"), când expresiunea ЗАКОНУ - ("lege"), când expresiunea ОБИЧАЮ ("obiceiul"), - când toate trei laolaltă, când una

pentru cealaltă - pot fi citate cu zecile și sutele.

Din acest examen de diplomatică românească, o observație se cere făcută și reținută: expresiunile: ПРАВА -("drept"), ЗАКОНЪ ("lege"), ОБЫЧАЙ -("obicei"), exprimă toate, sub trei forme diferite, una și aceeași noțiune: "drept consuetudinar".

Intre aceste trei expresiuni, care exprimă toate aceeași noțiune, nu este decât o diferență. Și, aceasta, nu din punctul de vedere semantic, ci din punctul de vedere al istoriei pătrunderii acestor trei expresiuni în limba cancelariilor românești: termenul slav ОБЫЧАЙ ("obicei") este naturalizat de multă vreme (de altfel a și rămas în limba românească); termenul ПРАВА ("drept"), este de origină mai nouă, poloneză (prawo); tot așa termenul ЗАКОНЪ ("lege"), care și el este de origină mai nouă, bulgară.

Intr'un cuvânt, aceste trei expresiuni diferite acopăr toate una și aceeași noțiune: Dreptul consuetudinar, obiceiul pământului, moștenit din strămoși. Drept și obicei care, cu diferențe de nuanțe, este același în Țara Românească și în Țara Moldovei - unitatea etnică ducând la crea-

țiuni de fenomene culturale similare.

+ +

Și aici, o paranteză: cuvântul "lege" (lex), cuvântul acesta de origină latină, nu a avut, la început, la Români, decât un înțeles religios:

"Lasă-ți legea creștinească
"Și vino'n legea turcească"

spune o poezie populară pe care o aflăm în Țara Românească și la Românii din valea Timocului.

Acest înțeles al cuvântului "lege" (lex) - credință religioasă - (religio, fides), s'a născut sub influența concepțiunii utilitar-juridice a credinței creștine. Mai târziu, cuvântul acesta "lege" a fost înlocuit, în domeniul Dreptului, cu cuvântul "obiceiu"; și cum acest "obiceiu" era întotdeauna conform cu echitatea, cuvântul "lege" ajunsese să fie adesea folosit în sensul de echitate, dreptate.

Iată un hrisov dela 1508, al lui Radu al IV-lea cel Mare al Țării Românești: "s'au jelu^{it} săracii că nu li se face nici dreptate, nici lege".

Exemple pot fi aduse câte vrei, din vremea când nu existau în Țările Românești legi scrise, când deci cuvântul "lege" apare sinonim cu cuvântul dreptate, drept, obiceiu, cutumă.

"C'ăşa-i din bătrâni legea
"Şi legea, şi datina".

Sau:

"C'ăşa-i legea din bătrâni,
"Din bătrâni, din oameni buni".

Mă opresc şi asupra expresiunii: "din bătrâni, din oameni buni". Bunătatea fiind considerată ca un atribut al bătrâneţii, iar bătrâneţea implicând, deci, neapărat bunătatea, în limba românească s'a ajuns ca "tatăl mare" şi "unchiul" să se cheme: "bun", "bunic"; iar "mama mare" şi "mătuşa" să se cheme: "bunică". Fiindcă era bătrân şi bătrână, era bun şi era bunică. Fenomenul acesta: împletirea până la sinonimizare a noţiunii "bătrân" şi a noţiunii "bun", nu este un fenomen propriu limbii româneşti. Francezii, când vorbesc despre trecut, despre vremea mai veche, nu spun: "le vieux temps", ci spun "le bon vieux temps". În Italia meridională, bătrânii cetăţilor şi ai satelor, maiores nati, veteres, se cheamă "buonimini", "boni homines". În legea salică bătrânii erau numiţi "boni homines". În documentele bizantine: "καλοὶ ἀνθρώποι".

Acest interesant proces semasiologic, în ce priveşte cuvântul "bun", ne pune în faţă un

alt proces interesant, în ce priveşte cuvântul "rău"¹⁾.

"Rău" nu este decât latinescul "reus" - care înseamnă împricinat, vinovat. Deci, împricinatul, vinovatul, era "reus" - în româneşte om "rău". Interesant fenomen semantic, interesant pentru că transformarea sensului latinescului "reus" - "împricinat", "vinovat" - în românescul "rău", constituie şi o dovadă că prin mijlocirea vieţii juridice s'a efectuat acest proces de transformare semantică.

Inchizând această paranteză, să revenim la problema noastră.

+ + +

Prin urmare, aflăm că Dreptul acesta consuetudinar, obiceiul pământului, este, cu diferenţe de nuanţe, acelaşi în Ţara Românească şi în Ţara Moldovei - unitatea etnică ducând la creaţiuni de fenomene culturale similare.

Din punct de vedere teritorial, deci, exista

1) Această prefacere semantică e sugestivă. De observat că se întâlneşte şi în Petrarca, unde rei (dei răi) apar ca opuşi celor migliori (celor buni).

o unitate de concepție juridică între cele două
Țări Românești.

Dar să verificăm această constatare și la
Românii de dincolo de munți.

Ce putem constata acolo? Constatăm că regii
unguri, cucerind Țara Ardealului, au aflat acolo
o viață națională românească, pe care au fost si-
liți s'o recunoască. Dacă ar fi încercat să în-
frângă obiceiurile ancestrale, ar fi provocat răs-
vrătirea sufletească a unei populațiuni păstrătoa-
re de tot ce-i vine din strămoși.

Documentele cancelariilor ungurești mențio-
nează frecvent că regii unguri, găsind pe Români
cu o viață proprie, trăind sub conducătorii lor
locali, sub cnejii lor, au trebuit să recunoască
și să întărească situațiunea acestora, fie "titu-
lo perpetuo", fie "nostro durante placito". Au tre-
buit regii unguri să recunoască acest "jus vala-
chicum", "jus Valachiae", "ritum Valachiae", "lex
Olahorum", acest Drept popular românesc conside-
rat ca o "lex antiqua et approbata".

Noi înșine făcând cercetări în arhivele Sa-
șilor dela Sibiu și căutând prin registrele de
"Gerichtsprotokollen" ale vechilor judecătorii să-

sești, am dat de Valahi cari, veniți în fața unor judecători impuși de o stăpânire politică străină, invocau, orgolioși, pentru a-și cere dreptate, vechiul lor obicei, vechiul lor "gewöhnheyt" - moștenit din strămoși; "wir haben solchen Recht" - spun ei. Și Români cer să fie judecați după Dreptul lor național și să li se respecte acest Drept național, pentru că așa l-au apucat ei din strămoși: "von Altern wissen wir das zu sagen"¹⁾).

Cu toată stăpânirea politică străină de aproape un mileniu, Români din vechea monarhie habsburgică și-au păstrat în curs de veacuri obiceiurile lor juridice naționale, despre care mărturisesc zeci și sute de documente ieșite din cancelariile ungurești.

O anchetă în Transilvania, o cercetare a stării politice și juridice a Românilor transilvăneni din Evul Mediu, duce la constatarea, și în Regatul Ungariei, a aceluiași Drept consuetudinar românesc pe care l-am aflat la Români din Țara Românească și din Moldova.

Deci, unitate de concepțiune juridică la Munteni, la Moldoveni, la Ardeleni.

Dar sfera aplicării Dreptului românesc se

1) Georges Fotino, loc.cit.supra, p.435

întinde mai departe. Găsim aşezări de Drept românesc şi în Polonia şi în Lituania şi în sudul Dunării.

După întemeierea Moldovei se petrece o mare schimbare în condiţiunile de viaţă a locuitorilor din părţile Bistriţei, Sucevei, Siretului, Prutului şi Nistrului. "Vechii locuitori ai acestor ţinuturi nu mai aveau acum aceeaşi libertate ca pe vremea vechilor voievozi hipotetici; acei dintre ei cari erau mai viteji, mai trufaşi, şi mai deprinşi cu o viaţă independentă, simţiră nevoia să-şi caute aiurea mai multă libertate. Se produse o emigrare a celor mai întreprinzători şi mai siguri de ei înşişi" (N.Iorga).

Această tendinţă de emigrare coincise cu un moment interesant din istoria Poloniei: numeroase războaie şi năvăliri tătăreşti depopulasera pământul Poloniei. Regii Poloniei, pentru a-şi coloniza ţara sărăcită de oameni, chemară colonişti; chemară din Europa centrală colonişti germanici, ca să dea oraşelor un rost economic real; şi în acelaşi timp atraseră imigranţi din Moldova şi Maramureş, pentru a întemeia în câmpiile părăsite ale Poloniei sate noi. Şi dacă în Polonia, prin mijlocul coloniştilor germanici, s'a creat un Drept

germanic ("jus teutonicum") - după cum s'au creat centre de Drept germanic și în Ungaria și în Rusia și în Transilvania - tot așa în Polonia și chiar prin Ucraina s'au creat, datorită imigranților moldoveni, centre de viață românească, unde cercetătorii de vechiu Drept românesc pot regăsi vechiul "jus valachicum", "jus et consuetudo Valachorum", pe care îl aflăm în documentele polone sub numele de "voloskiem pravem"¹⁾.

Cu alt prilej vom adânci problema Dreptului românesc în părțile Poloniei și ale Ucrainei.

Aici și acum ne mărginim a constata că sfera de aplicare a Dreptului consuetudinar românesc, cu aceeași structură pe care am aflat-o în Țara Românească, în Moldova și în Transilvania, se întinde, prin colonizările românești, până prin Polonia și Ucraina.

Pentru a completa cadrul expansiunii teritoriale a Dreptului românesc, trebuie să trecem și în Sudul Dunării, în vechea Serbie, unde se întâlnesc așezări de sate întemeiate pe pământul mănăstirilor, cătune românești trăind sub conducerea unui cneaz național, a unui primiceriu - cum se spune cu un termen grecesc - și care era și cel mai

1) D.D.Mototolescu, Jus valachicum în Polonia, București, 1916, passim.

bătrân dintre ei, trăind după vechiul Drept consuetudinar românesc, după tradiționalul obicei al pă-mântului, numit în Serbia "legea cea veche", "zacon Vlahon" sau "Vlascom", "legea Vlahilor" - cum spune un hrisov dela Ștefan Dușan, din 1348¹⁾.

Ba chiar și până prin Dalmația, în regiunea Splitului, întâlnim Valahi cărora la 1435 banul Dalmaților și al Croaților, Hanz Frankopan, le da un hrisov, întărindu-le "obișnuitele lor legi cinstite și drepte de care s'au servit și bătrânii lor" - "zakon Vlahon".

+
+ +

Aici se cuvine o observație, pe care o fac îndeosebi pentru acei cari s'ar îndeletnici cu adâncirea problemelor de Drept vechiu românesc.

În izvoarele privitoare la Balcani, termenul Vlah se întâlnește frecvent. El desemnează pe Românii din Balcani; dar nu numai pe Români, ci și pe toți cei ce sunt românici. Numele de Vlah se întâl-

1) Ion Bogdan, Un chrisov al regelui serbos Ștefan Milutin, în "Convorbiri Literare", XXIV, 1890, p.488 sq.

nește, pentru prima oară, în Vieța lui Metodie din veacul al IX-lea, desemnând pe Italieni. Vlăhi înseamnă, la Slavi: a) oameni romani (latini, după limbă) și b) păstori. Transformarea înțelesului cuvântului Vlah, care desemna pe Români sau pe românici, în acela de păstor, se explică foarte simplu: Românii din Balcani erau păstori, transhumanți. Îndeletnicirea lor caracteristică era păstoria. Din cauza specializării la care Românii ajunseseră în păstorit și, pe de altă parte, din cauza caracterului general al acestei îndeletniciri românești, termenul Vlah, care desemna pe Români în sens național, a început dela o vreme să desemneze pe Români în sens tehnic, în sens de păstor¹⁾.

Deci, Vlahul era păstor, iar păstorul a ajuns să fie numit Vlah.

Am atras atențiunea asupra acestui termen "Vlah" și pentru că procesul semasiologic este interesant și pentru că acei din Dvs. cari ar vrea să facă cercetări mai adâncite, în ce privește pe Românii din Balcani, să poată avea noțiunea exactă a termenilor pe care i-ar putea întâlni prin documente.

+ + +

1) Constantin C. Giurescu, Istoria Românilor, 1935, I, p. 238

Revenind la problema expansiunii teritoriale a Dreptului românesc, la problema delimitării geografice a acestui Drept, rezum: existența unui Drept consuetudinar comun Românilor, fie că aceștia trăiau în Țara Românească și a Moldovei, fie că ei au trăit sub stăpâniri politice străine - cum a fost stăpânirea regilor unguri în Transilvania - fie că ei trăiau în colonii, mai răslețe sau mai compacte, prin Polonia, Lituania sau în Sudul Dunării, este un fapt istoric constatat documentar.

Am pus întrebarea: a existat un Drept comun tuturor țărilor românești și tuturor teritoriilor locuite de Români? Răspunsul e afirmativ.

Interesantă constatarea aceasta asupra unității Dreptului românesc din punct de vedere teritorial, geografic, unitate pe care n'o întâlnim la foarte multe din celelalte popoare, cum n'o întâlnim, de pildă, la popoarele germanice, ale căror legi erau atât de diferite unele de altele, sau la poporul francez, unde, în Nord, întâlnim un Drept mai mult de esență germanică, iar în Sud un Drept de spirit romanic, fără a mai vorbi de diversitatea de cutume generale sau locale ale acestui popor francez: cutumele din Anjou-Maine, Berry, din Bourgogne, din Bretagne, din Nivernais, cutume-

le Normandiei, Parisului, etc.¹⁾

La alte pcpoare: diversitate de regiuni - diversitate de Drepturi.

La Români: diversitate de regiuni - unitate de Drept.

Am fixat, așa dar, și în spațiu - deci teritorial - hotarele Dreptului românesc.

Am fixat deci cadrul geografic - după ce mai întâi fixasem cadrul cronologic - al vechiului Drept.

+⁺+

Dacă teritorial, geografic, se constată la Români un Drept național comun, întrebarea care se pune acum este: din punct de vedere social se poate vorbi de un Drept unitar românesc? Cu alte cuvinte, a existat în viața românească un Drept consuetudinar comun tuturor claselor sociale, așa precum a existat din punct de vedere teritorial un Drept național comun tuturor țărilor românești ?

Firește, concepțiunea romantică potrivit căreia viața românească de dinainte de întemeierea Țărilor Românești se va fi înfățișat ca o viață de

1) M. Planiol, Traité élémentaire de Droit civil, Paris, 1920, I, p. 14

egalitarism desăvârșit, ca o vieață care nu cunoaște diferențieri între clase și între oameni, concepțiunea aceasta romantică de vieață patriarhală și idilică nu poate fi primită ad litteram.

Au existat, în țările românești, categorii de oameni. Au existat:

a) Proprietarii de pământ, proprietarii de vălmași, numiți moșneni în Țara Românească, răzeși în Moldova, din a căror proprietate avea să derive mai târziu, proprietatea boierească, diviză, hotărnicită - proprietari cari mai sunt numiți, după împrejurări, cnezi (în Țara Românească) sau juđeci (în Moldova), iar alteori megieși¹⁾;

b) Cultivatorii pe moșiile altora și cari se numeau rumâni, în Țara Românească, vecini în Țara Moldovei;

c) Rohii, cari însă nu erau de neam românesc, ci erau: în Țara Românească Țigani, iar în Moldova Tătarii;

d) Orășenii.

Aici o observație: se vorbește deseori despre desrobirea țăranilor. Terminologie oarecum im-

1) Ion C. Filitti, Proprietatea solului în Principatele Române până la 1864, București, f.d., p. 64 sq.

proprie, pentru un spirit juridic. Desrobirea presupune o stare anterioară de robie. Or, țărani români au putut fi năpăstuiți, sărăciți, robi n'au fost. Robi au fost, în țările românești, Țigani și Tătarii. Despre ei s'ar putea vorbi de o desrobire; nu și despre țărani români, cari, în înțelesul juridic al cuvântului, nu au fost robi. De o îmbunătățire a stării lor politice și economice, de o emancipare politică și economică, se poate vorbi. De o desrobire, nu!

Nu avem să adâncim aici și acum problema acestor clase sociale. Ne mărginim la a spune doar atât: cea mai veche clasă de proprietari de pământ au fost moșnenii și răzeșii (două cuvinte pentru aceeași noțiune - moșnean în Țara Românească, răzeș în Țara Moldovei), moșneni și răzeși coborîtori ai unui moș care făcuse cândva luminiș în pădure și deștelenise pământul, punând stăpânire pe un hotar întreg.

Dintre acești moșneni și răzeși s'au născut, cu vremea - fie prin ridicarea vreunuia din ei la o înaltă dregătorie, fie printr'o osebită favoare domnească, fie printr'o stare economică prosperă - proprietarii boierești de mai târziu. Cuvântul moșnean sau răzeș ajunse astfel, cu vremea, să de-

semneze numai pe vechiul proprietar rămas în devălmășie pe hotarul strămoșesc, iar cuvântul boier - care la început de tot se spunea și celor dintâi - ajunse să desemneze numai pe proprietarul care începe să-și deosebească, prin hotărnicie, părțile stăpânite până atunci în devălmășie. Dar și unii și alții - și moșnenii sau răzeșii, și boierii - erau guvernați de aceleași principii de Drept, de același Drept consuetudinar. Nu a existat în trecutul nostru un Drept țărănesc, de caracter colectivist, și un Drept nou, de caracter individualist. Nu a existat în trecutul nostru decât un singur Drept de proprietate: al celor în devălmășie, dreptul coborâtorilor din același moș. A eșit din devălmășie moșnenească sau răzășească cine a putut, spre a crea o proprietate hotărnicită, boierească. Aceasta din urmă a putut fi, mai târziu, influențată de Dreptul individualist bizantin din Sudul Dunării. Ceilalți însă au rămas în devălmășie, pe vechiul lor hotar, dar regimul juridic era același, fiindcă și cei rămași în devălmășie aveau, teoretic, dreptul de a eși din devălmășie și cei eșiți din devălmășie rămăneau legați de îndatoririle decurgând din structura proprietății devălmașe - de pildă de îndatorirea dreptului de precumpărare și răscumpărare.

Cât în ce privește pe cultivatorii pământului altora, pe rumânii din Țara Românească sau pe vecinii din Moldova, nici în viața lor nu găsim obiceiuri juridice diferite de acelea ale moșnenilor și răzeșilor. O unitate de obiceiuri juridice se constată și în ce-i privește.

Același Drept țărănesc îi guverna și pe unii și pe ceilalți, după cum același cuvânt, aceeași expresiune generică - țărani - desemna laolaltă și fără distincțiune și pe moșneanul sau răzeșul rămas în devălmășia strămoșească și pe rumânul sau vecinul cultivator al pământului celor dintâi și după cum același port, același costum, aceeași literatură populară și aceeași viață se regăsesc și la moșneanul din Țara Românească sau la răzeșul din Țara Moldovei, și la rumânul din Țara Românească sau la vecinul din Țara Moldovei.

Cât în ce privește a treia și a patra categorie de locuitori, și anume pe robi și pe orășeni, primii nu erau - așa cum am spus-o mai sus - Români, ci erau: în Țara Românească Țigarii, iar în Țara Moldovei Tătarii; iar în ce privește pe orășeni, asupra Dreptului orășenesc va veni rândul să vorbim îndată.

Ceea ce se cere reținut, este că în Țările

Românești nu a existat un Drept diferențiat după clase sociale, ci aceleași reguli de Drept consuetudinar guvernau pe toți, fărăosebire de categorie socială.

Aici, o precizare:

Există - recunoaștem - unele diferențieri de regim juridic după clasă socială sau, cum spune mai târziu pravila, "după obraz", în materia Dreptului penal românesc. Până prin veacul al XIX-lea s'a aplicat pedeapsa cu moartea, între alte vini, pentru trădare, pentru "hiclenie" - cum se spunea odinioară - care pedeapsă cu moartea era întovărășită și de confiscarea averii celui vinovat. Am putea cita numele vornicului Isăia, al paharnicului Negrilă și al stolnicului Alexe, boieri de-ai lui Ștefan cel Mare, cari și-au pierdut capetele în Ianuarie 1471, executați fiind în Târgul Vasluiului. Cu moartea se pedepsea și omorul, tâlhăria, bigamia, furtul repetat, uneori chiar și furtul simplu, etc.

Dar felul morții varia uneori după starea socială a celui vinovat, după "obrazul" lui adică. Pentru boieri, în mod obișnuit era tăierea capului. Pentru oamenii de rând, era spânzurătoarea¹⁾.

1) Constantin C. Giurescu, Istoria Românilor, 1937, II, p. 497

Dacă se poate vorbi de un privilegiu pentru o clasă socială, de pildă pentru clasa boierească, era acesta: de erai boier, erai executat prin tăierea capului; iar de erai om de rând, prin spânzurătoare. Ba unii Domni, pentru a egaliza și în domeniul Dreptului penal regimul între clasele sociale, cum a fost de pildă Mihnea Vodă cel Rău, aplicau din când în când și pentru boieri spânzurătoare.

Dar dacă în ce privește pedeapsa cu moartea lucrul se mai întâmpla și după voia Domnului Țării, în ce privește alte pedepse diferențierea socială apărea mai lămurit în pravile; spre pildă, în ce privește aplicarea caznelor. Era socotită pedeapsă mai aspră pentru boieri decât pentru omul de rând - deci se aplica mai cu greutate -pedeapsa corporală. Sunt însă și fapte pentru care boierul se pedepsea mai aspru, de pildă pentru proxenetism, recidivă în vini care atrag bătaia în târg¹⁾, etc..

Așa dar, în afară de unele diferențieri între clasele sociale în materie penală, se poate constata că în trecutul neamului nostru același Drept se aplica tuturor claselor sociale. Noi nu am cunos-

1) I(on) C.F(ilitti), Legislația Penală, în "Enciclopedia României", I, p.399

cut regimuri juridice distincte după clase sociale, cum au cunoscut atâtea alte popoare, la care unele erau principiile juridice care guvernau o clasă socială și alte erau principiile care guvernau o altă clasă socială.

Iată, de pildă, la vecinii noștri Unguri: "Culegerea de legi și obiceiuri ungurești" a lui Verbőczy (1514), și care culegere constituie tipul legiuirii de clasă, nu-și găsește corespondent în trecutul juridic românesc.

La întrebarea dacă, din punct de vedere social, exista ~~un~~ Drept comun românesc - așa cum din punct de vedere geografic, teritorial, am constatat un Drept comun românesc - răspunsul este afirmativ.

+
+ +

O altă întrebare: ce este acest Drept românesc din punct de vedere structural?

Pentru a-l putea cerceta în structura lui, să căutăm acest Drept unde-l putem găsi.

Dela început s'o spunem: să nu-l căutăm - fiindcă nu-l vom găsi - în orașe.

Așezările municipale romane, creațiuni ale stăpânirii Romei în Dacia, au dispărut odată cu stingerea acestei stăpâniri. Regimul municipal caracteristic al Imperiului nu a putut rezista actului istoric din cea de a doua jumătate a veacului al III-lea al erei creștine. El nu a putut supraviețui părăsirii Daciei de către reprezentanții Romei aureliane, a acestor reprezentanți cari, cu vreo sută cincizeci de ani mai înainte vreme, cuceriseră Dacia. Vieța orășenească romană s'a stins. Deci nu în vieța dispărută a orașelor din Dacia pot fi căutate și deci găsite vestigiile Dreptului românesc. De altfel și terminologia romană privitoare la așezările urbane a dispărut: s'au dus quatorviri, questorii, duumvirii, edilii, etc.

Orașele mai noi, creațiuni târzii, nici ele nu pot să ne destăinuiască mai mult despre ce va fi fost Dreptul românesc. Intr'adevăr, aceste orașe sunt, într'o mare măsură, creațiuni ale unor imigrațiuni străine, care, venind din părțile Rhinului cu constituțiunile, legile și obiceiurile lor orășenești, au întemeiat aici în Dacia orașe în care nu vom găsi, așa dar, vestigiile unei vieți juridice de concepție românească. Dela Baia Moldovei

- fundațiune a Sașilor ardeleni din Scaunul Bistriței - trecând prin Neamțu, care mai păstrează, odată cu numele, amintirea unei vieți săsești ce va fi stat la origina lui, până la Bacău, cu nume străin și cu o obște catolică mărturisitoare despre începuturile orașului, și până la Roman, care ne-a transmis prin vechi scrisori amintirea unor începuturi săsești; dela aceste orașe moldovenești plecând și trecând în Țara Românească - pentru a nu mai vorbi de multe din orașele Ardealului - întâlnim orașe ca Buzăul, în legătură cu care o scrisoare papală din 1237 pomeneste că acolo se așezaseră numeroși Theutonici, sau întâlnim orașe cum este Câmpulungul Cavalerilor Teutoni, veniți în cei dintâi ani ai veacului al XIII-lea ca feudatari ai regelui unguresc și cari au dat orașului constituția cu un "Groff" sau comes și cu 12 pargari (cuvântul bine dela germanul: bürger), ce s'au păstrat multă vreme¹⁾.

Așa dar, din această scurtă înșiruire a cătorva nume de orașe - înșiruire care s'ar putea continua - reese o idee dominantă: nu în orașe se

1) N. Iorga, Istoria poporului românesc, trad. din limba germană, 1922, I, p. 213 sq.

pot iscodi urme de vechiu Drept românesc. Nici în orașele de creațiune romană - dispărute odată cu dispariția dominației romane în Dacia - nici în orașele de creațiune mai târzie, medievală, datorite în parte unor inițiative germanice.

Ci în satele românești, care reprezintă o lume statornică de ancestrală așezare, se pot căuta vestigiile unei vieți juridice românești; în satele acestea în care și astăzi mai poți afla străvechi rituri juridice păstrate în amintirea omenească și unde și astăzi mai poți iscodi, ici, acolo, zapise sau hrisoave de sub colbul cărora mai sclipesc, ca licuricii în noapte, stropi de lumină ce ajută la deslușirea întunecatului nostru trecut.

Acolo, în lumea satului - organism arhaic multiseclar - se cere cercetat vechiul Drept românesc; nu în viața orășenească și nici printre paragrafele pravilelor de mai târziu.

Conchid în sensul că vechiul Drept consuetudinar românesc este, așa dar, un Drept de caracter rural, un Drept agrar.

+ +

O ultimă lămurire, privitoare la caracterul structural al vechiului nostru Drept.

Din străvechea vreme care ne-a transmis amintiri și știri ce îngăduie rectorului istoric să-și adâncească cercetările până la Tracii stăpânitori ai pământului dacic, a fost aici - în Dacia - o viață asezată, agricolă, viața unui popor legat de brazdă. Nu aş putea, fireşte, face demonstrarea acestei aserţiuni în cadrul unei prelegeri. Mă mărginesc să afirm - lucru de altfel unanim admis - caracterul sedentar şi agricol al strămoşilor noştri tracici.

Dreptul de stăpânice asupra pământului! În acesta se rezumă şi de aci decurg aproape toate instituţiunile de Drept consuetudinăromânească.

Pentru un palmar
Noarte fac

- spune Românul în poezia populară.

Amintirea faptului că viața Românului se rezumă la legătura lui cu pământul, se întâlneşte de pildă şi în cuvântul "hotărîre", derivat din cuvântul "hotar", ceea ce dovedeşte că cele mai multe procese se rezumau la fixarea hotarelor, la hotărnicii. De unde, prin extensiune, orice decizie-

ne, fie judecătorească, fie nejudecătorească, se numește "hotărîre".

Din legătura strămoșilor noștri cu brazda decurge caracterul autohton al poporului nostru, căci aceasta înseamnă autohtonie: legătura cu pământul. De aici decurge și caracterul Dreptului românesc: aproape toată concepțiunea vechiului Drept consuetudinar românesc se rezumă la dreptul de proprietate, la dreptul de stăpânire a pământului, a moșiei.

"Moșie!" În acest cuvânt "moșie" - etimologic: proprietate moștenită dela un moș - în acest atât de caracteristic cuvânt al limbii românești se rezumă aproape toată viața poporului nostru; sufletul acestui popor agricol este într'atâta legat de pământul din care se hrănește, încât cuvântul "moșie" a sfârșit prin a depăși sensul inițial și etimologic - proprietate moștenită dela un moș - și, printr'o interesantă evoluție semantică, ajunse să desemneze însăși țara, însăși patria.

Căci iubirea de moșie este un zid
Care nu se înspăimântă de-a ta faimă, Baia-
zid!

- spune Mircea cel Bătrân tîmputului Sultan, în in-

terpretarea celei de a III-a scrisori a lui Mihail Eminescu.

De aceea, când se va izbuti să se alcătuiască un tablou coerent al Dreptului de proprietate, o sinteză a instituţiunilor care decurg din instituţiunea însăşi a proprietăţii româneşti, se va fi reconstituit cea mai însemnată parte din ceea ce constituia vechiul Drept românesc.

Constatarea că Dreptul românesc - Drept agrrar - era un Drept imobiliar, că aproape întreaga concepţie a vechiului Drept românesc se raporta la dreptul de proprietate asupra pământului, se regăseşte şi în viaţa juridică a altor popoare, într'o anumită fază a dezvoltării lor. În vechiul Drept francez, numai imobilele, "qui ont une assiette fixe", aveau însemnătate juridică. E o idee care a dominat - ca şi la noi - tot vechiul Drept francez. Proprietatea imobiliară, singură, se bucura de toate favorurile cutumei franceze.¹⁾

+
+ +

1) M.Planiol, loc.cit. supra, I, p.668

Rezumând, încheiem:

Insercând o definiție a noțiunilor pe care le întâlnim în domeniul Istoriei de Drept românesc, am fixat cadrul acest Drept.

Dacă, în accepțiune largă, prin "Drept vechiu românesc" se înțelege Dreptul care a orânduit viața neamului românesc din timpurile proto-istorice ale acestui neam până către jumătatea veacului al XIX-lea - momentul importului Dreptului modern-apusean - prin "Drept vechiu românesc", în accepțiune strictă se înțelege Dreptul care a orânduit viața neamului românesc din timpurile proto-istorice ale acestui neam până către jumătatea veacului al XVII-lea - momentul importului Dreptului bizantin - cu observația că și mai târziu de acest moment dreptul vechiu consuetudinar a continuat a orândui viața societății românești - uneori chiar și împotriva Dreptului cel nou, scris.

Dreptul cel vechiu, consuetudinar, ca orice Drept nescris, fiind capabil de creațiuni noi infinite și de adaptări la mișcarea ideilor unei societăți omenești, s'a insinuat printre filele legilor nouă și s'a perpetuat până foarte târziu.

Odată determinat, în timp, cadrul vechiului

Drept românesc, prin fixarea punctului de plecare - pe care l-am numit momentul tracic - și prin fixarea punctului de ajungere - pe care l-am numit momentul bizantin - odată determinat astfel cadru cronologic al vechiului Drept românesc, am trecut la determinarea cadrului aceluiași Drept din punct de vedere al extensiunii lui teritoriale, al extensiunii sale geografice.

Din această încercare de fixare a hotarelor geografice înlăuntrul cărora Dreptul consuetudinar românesc și-a afirmat autoritatea - hotare care cuprind Valahia și Moldova, apoi Transilvania, cum și coloniile românești, mai răslețe sau mai compacte, din Polonia, Lituania și Ucraina sau din Sudul Dunării, unde același vechiu Drept românesc, același "jus valachicum", cu aceeași structură, cu aceleași tendințe se constată orânduind viața lumii românești - din această delimitare a hotarelor geografice înlăuntrul cărora Dreptul românesc și-a afirmat de-a lungul vremii autoritatea, ne-a apărut minunatul spectacol al unității Dreptului românesc, acea unitate de gândire juridică, pe care să-mi fie îngăduit s'o revendic pentru neamul nostru românesc, acea unitate de gândire pe care n'am putea-o regăsi la popoare așezate mai sus pe scara culturii ome-

nești decât poporul nostru, pe care n'am putea-o regăsi la popoare care în domeniul spiritualității au dăruit mai mult umanității decât noi; nu am putea-o regăsi - și n'am regăsit-o - de pildă, la poporul francez, condus de diversitate nesfârșită de cutume și de norme juridice, sau la poporul german, ale cărui vechi legiuri ni se înfățișează sub aspectul celei mai bogate diversități.

Fenomenul e același nu numai în domeniul Dreptului, ci și în domeniul lingvistic. Să ne gândim: pe când noi întâlnim în limba românească doar diferențieri dialektale care nuanțează - după regiuni - limba românească, în Franța, un Breton, vorbind în limba lui, nu se face înțeles de un francez auvergnat, un Picard nu va fi înțeles de un Parisian, un Provençal de un Normand; sau, în Germania, un Bavarez s'ar lăsa de multe ori întrebat pentru a înțelege pe un German din Pomerania, care-și vorbește limba lui, limba "plätt-deutsch". Iar în Italia, Italianul ligur nu va fi ușor înțeles de Italianul henet, iar acesta de Italianul etrusc. Câte substraturi ante-romane, atâtea dialecte italiene¹⁾.

Și să privim figura înțelegătoare a unui

1) N. Iorga, Istoria Românilor, 1936, II, p.295

Maramureșean când îi vorbește un Oltean, sau ochii cuprinzători și șoltici ai unui Moldovean când îi vorbește un Bănățean.

Drept comun tuturor țărilor locuite de Români și tuturor așezărilor românești, vechiul nostru Drept consuetudinar înfățișează, din însăși începuturile sale, aspectul impresionant al unității sale, imagine însăși a unității pământului românesc, a acelei unități pe care Dumnezeu a realizat-o în domeniul limbii, al rasei și al Dreptului și care unitate a fost realizată, prin vrednicia noastră, sub forma marii uniri politice, care dacă a fost cu putință e că ea decurge firesc din unitatea de geografie, de limbă, de rasă, de Drept.

Unitatea juridică nu este, așa dar, decât unul din aspectele unității românești, începând cu aspectul atât de unitar al pământului însuși, al acestui pământ pe care l-a locuit un popor el însuși unitar etnic - așa cum îl constată etnografia - unitar linguistic - așa cum îl constată științele glotologice - unitar juridic - așa cum, iată, îl constată știința Dreptului.

Pe pământul pe care-l înconjoară Dunărea, Nistrul și Tisa și pe care îl străbat, ca pentru

a-l apăra, Carpații, a trăit un neam care a înfățișat din însăși originile sale imaginea unității, pe care unitate, în domeniul gândirii juridice românești, o constatăm noi.

Unitar din punct de vedere geografic, Dreptul vechiu românesc ni s'a revelat unitar și din punct de vedere social, cu unele diferențieri în domeniul penal. Dreptul vechiu românesc ne-a arătat deci acea unitate de sensibilitate pe care o reven- dic iarăși ca un titlu de noblețe pentru el; ne-a arătat și din punctul de vedere social imaginea unității. Pe când - așa cum am amintit-o - la alte popoare erau uneori atâtea Drepturi câte clase sociale. Dreptul românesc ni s'a arătat ca un Drept comun tuturor claselor sociale.

Privit geografic, Dreptul românesc ne-a mărturisit unitatea de gândire a poporului românesc.

Privit sociologic, Dreptul românesc ne-a mărturisit unitatea de simțire a acestui popor românesc.

Dacă, rezumând, reamintim și caracterul sătesc, agrar, al Dreptului românesc, care poate fi căutat și adâncit numai în viața satelor tradiționaliste și conservatoare - nu în orașe - și dacă mai

amintim și caracterul imobiliar al Dreptului românesc, care se rezumă aproape exclusiv la dreptul de proprietate - din care derivă cele mai multe instituțiuni de Drept privat românesc - la dreptul de stăpânire a moșiei (cuvânt care, printr'o interesantă transformare semantică, a ajuns să însemne însăși "țara", "patria"), vom fi stabilit liniile mari ale Dreptului românesc: autohton-tracic, din punct de vedere al originilor sale istorice; unitar din punct de vedere geografic; unitar din punct de vedere social; agrar din punct de vedere al lumii din care a răsărit și pe care o stăpânește; imobiliar din punct de vedere al structurii sale organice.

Acesta este sucestralul Drept consuetudinar românesc.

Acesta este Dreptul românesc pe care odinioară îl împărțeau bătrânii satelor, în acel spirit de îndreptățire între oameni și clase care stârnea uimirea călătorilor străini prin țările noastre, cum de pildă uimirea călătorului austriac Ioseph Sulzer, care spunea: "prefer să pierd un proces în Valahia - că-l pierd într'o zi - decât să-l câștig în țara mea, că-l câștig în douăzeci de ani".

Acesta este Dreptul românesc pe care, în spirit de îndreptăţire între clase şi oameni, o veche mărturie franceză ne povesteşte că voievozii ţărilor noastre îl împărţeau aşa: "au-dessous d'une fraiscade, le Duc assis et tous ses principaux officiers autour escoutoit les plaintes indifféremment de tous les venants, lesquels, à vingt pas de luy, à genoulx, faizoient à haute voix, l'un après l'autre, leurs doléances et il les renvoyoit avec la sentence qu'il luy sembloit la plus juste"¹⁾.

.....Parcă aş citi din cronica lui Joinville povestind despre Ludovic al IX-lea, despre Ludovic cel Sfânt al Franţei, cum la umbra ştejarului din pădurea Vincennes "et tout le peuple autour de luy le saint homme escoutoit les plaintes de tous et les mettaient en droite voie et raisonnable".

Ci nu din cronica lui Joinville povestind despre Ludovic cel Sfânt al Franţei am citit; ci dintr'o veche mărturie a unui călător francez prin ţările româneşti, François de Pavie, Seigneur de Fourquevaux, ofiţer şi scriitor, care a văzut pe la 1585 pe Petre Şchiopul al Moldovei noastre, pe a-

1) N.Iorga, Acte şi fragmente cu privire la Istoria Românilor, Bucureşti, 1895, I, p.37

cest Voevod despre care Letopisețul lui Grigore Ureche și Simeon Dascălul ne spune că era "blând ca o matcă fără ac și la giudeț drept", împărțind sub umbrar, aidoma lui Ludovic cel Sfânt al Franței sub stejarul dela Vincennes, dreptate românească.

---000---

IZVOARELE VECHIULUI DREPT CONSUETUDINAR ROMÂNESC

I

IZVOARE TRACICE

O expunere din care, înlăturând controver-
sele și disertațiile, să se desprindă o vedere de
sinteză asupra formării poporului românesc îmi apa-
re necesară pentru înțelegerea vieții juridice a a-
cestui popor.

A cunoaște contribuția diferitelor elemente
etnice din care s'a alcătuit poporul nostru, este o
nevoie axiomatică pentru istoricul vieții juridice
românești. Căci în măsura în care aceste diferite
elemente etnice și-au dat contribuția lor la alcă-
tuirea rasei, la formarea limbii, este de presupus
sau - mai exact - este de admis că și-au dat-o și
la alcătuirea vieții juridice a unui popor.

Filologul, pentru cercetarea fenomenelor
lingvistice, va stăruî mai mult asupra limbii ele-
mentelor etnice care au intrat în componența unui
popor.

Etnograful, pentru adâncirea problemelor etnice, se va opri în deosebi asupra structurii rasiale a elementelor din a căror fuziune s'a alcătuit un popor.

Istoricul de Drept, pentru reconstituirea și interpretarea vieții juridice, va fi mai atent la observarea obiceiurilor și instituțiilor elementelor etnice din care s'a constituit sinteza unui popor.

E ceea ce vom face.

Dar nici filologul, nici etnograful, nici istoricul de Drept nu vor avea deplina înțelegere a fenomenelor asupra cărora ei își resfrâng cercetarea, dacă nu le vor interpreta istoric, prin integrarea lor în împrejurările care au dus la alcătuirea acelui popor.

Filologul, etnograful, istoricul de Drept nu se pot cantona în domeniul exclusiv al preocupării respective, înstrăinându-se de realitățile istorice înlăuntrul cărora trebuie să se miște orice deducție în domeniul lingvistic, etnografic și juridic. Dacă sinteza istoricului nu e cu putință fără contribuția de analiză a filologului, a etnografului, a juristului, analiza filologului, a etnografului, a juristului nu e cu putință fără înțelegerea istorică a con-

dițiunilor de viecea a unui popor.

Infățișând procesul formațiunii poporului românesc, implicit vom infățișa izvoarele Dreptului românesc și vom surprinde, astfel, diferitele înrâuriri și împrumuturi culturale din sinteza cărora s'a format Dreptul românesc.

+

+ +

Două mari forțe au intrat hotărîtor în formarea noastră ca popor - și deci și în formarea civilizațiunii juridice românești - și alte două forțe au contribuit (din care una în largă măsură) la îmbogățirea fondului inițial. Le cităm în ordine:

Primele două sunt:

- 1) Tracii;
- 2) Romanii;

Celelalte două sunt:

- 3) Slavii;
- 4) Bizantinii.

Cele dintâi două - Tracii și Romanii - constituiesc însuși temeiul existenței noastre aici. Pe pământul pe care-l stăpânim astăzi avem, așa dar, un îndoit titlu de drept:

a) Primul se duce până la îndepărtatii strămoși cari au fost Tracii și cari stau la începutul istoriei noastre

b) Cel de al doilea se regăsește în opera desăvârșită de Romani - în formele pe care le vom vedea - și care a dat aborigenilor Daciei, odată cu numele patronimic "Români", o limbă care va fi primit înrâuriri străine dar care, în elementele sale esențiale sintactice și de vocabular, rămâne de sigur o limbă romanică.

Cercetarea acestor două titluri ale poporului românesc asupra pământului ale cărui hotare etnice sunt astăzi și hotarele lui politice va ajuta - odată cu lămurirea originilor lui - la reconstituirea și interpretarea vieții juridice a poporului românesc.

Trecând apoi la celelalte două forțe care au contribuit la nuanțarea și la îmbogățirea fondului inițial, vom cerceta în deosebi contribuția - atât de însemnată - adusă în sinteza juridică românească de elementele slave, venite mai târziu, și apoi ne vom opri asupra înrâurilor bizantine, care s'au putut exercita, într'o oarecare măsură, dela o vreme.

Despre alte înrâuriri sporadice care se vor

fi putut resfrânge asupra câte unei instituțiuni românești, vom vorbi când le vom întâlni.

+
+ +

Stăpânitorii acestui pământ au fost odinioară Tracii, cari, împărțiți în triburi, se întindeau spre Sud până către Marea Egee, spre Răsărit până dincolo de Nistru, spre Apus și Nord până prin Cadrilaterul Boemiei.

În cursul numeroaselor lor lupte cu regii macedoneni, aceștia puseră capăt vieții lor libere. Unul din triburile tracice - acela care ne interesează în deosebi, - cu titlul de strămoși direcți - tribul Dacilor sau al Geților, pentru a se sustrage îndatoririlor impuse de învingător, se strănse în Nordul Dunării, unde-și statornici patria.

Geți-Daci ar fi - cred unii istorici - unul și același popor, o singură entitate etnică, denumită Geți de către Greci, Daci (Davii, Daii) de către Romani¹⁾.

Intr'o altă teorie istorică, denumirea de

1) C.C.Ciurescu, Istoria Românilor, I, p.29

Geți ar desemna pe Tracii din câmpie, iar denumirea Daci pe Tracii din munte. Că vor fi fost Geții doar congeneri ai Dacilor, aparținând - și unii și alții - aceleași familii tracice, cei dintâi sălășluind în câmpia din Nordul Dunării, iar ceilalți pe podișul Carpaților, sau că vor fi fost Geții și Dacii una și aceeași entitate etnică, denumită doar cu două denumiri diferite,, acești aborigeni ai Daciei sunt strămoșii direcți ai poporului românesc și - cu titlul acesta - vieața lor ne oprește stăruiitor atențiunea. Ea se cere cercetată cu atât mai mult cu cât - revenind din erorile latinismului romantic al școlii istorice dela jumătatea veacului trecut, care școală fixă începutul istoriei românești în marele fapt istoric al romanizării Daciei - istoriografia românească mai nouă dovedește - "cu fapte de recunoscută autenticitate că cultura Daciei înainte de Romani înfățișează nu trecerea bruscă dela o stare de sălbăticie la alta de lumină puternică și limpede, ci, mai sigur, dezvoltarea liniștită și continuă, după împrejurări și locuri, pe un adânc fond de cultură populară mai puternic decât ele, o succedare de epoci cu un caracter de tenacitate excepțională"¹⁾.

1) I. Andrieșescu, Contribuții la Dacia înainte de Romani, p.VII-VIII.

Cultura aceasta dacică, revelată tot mai mult prin descoperiri recente, se dovedește a fi fost - cum o recunoaște un istoric al Galiei - "un focar radiind lumină cu vreo mie de ani mai înaintea erei noastre", cultura aceasta dacică întrecând chiar și cultura lumii septentrionale¹⁾.

Iar cercetătorul proto-istoriei Daciei, neuitatul Vasile Pârvan, examinând formele de civilizație dacică, dovedește că trei, patru veacuri înaintea erei creștine istoria națiunii daco-romane de mai târziu era "larg culturală"²⁾.

Firește, a ne adânci până în lumea aceasta pre-romană, deci autohton-tracică, nu este lucru lesnicios, căci izvoarele ne lipsesc aproape cu desăvârșire. Afară de răzlețe mărturii pe care le desprindem din Herodot și, încă și mai răzlețe, din Tucidide, afară de relatarea lui Ptolemaeus Lagi transmisă nouă prin două izvoare mai târzii - Strabo și Arrian - izvoarele tac asupra aborigenilor Daciei. Câte o inscripție ce se descopere ici, colo - cum de pildă inscripțiile dela Histria, cerce-

1. Bertrand, La Gaule avant les Gaulois, p.366

2. Vasile Pârvan, Getica, p.646

tate recent de profesorul Scarlat Lambrino - sau cum și cercetările de artă populară și descoperirile arheologice din anii din urmă mai aruncă șuvițe de lumină asupra întunecatei epoci tracice.

Cu știrile - lacunare - pe care le avem, nu putem reconstitui un tablou coerent al vieții juridice a Daco-Geților. Atâtea câte sunt însă, completate cu cele câteva știri ce avem asupra vieții lor, interpretate istoric și coroborate cu informația ce putem desprinde din cercetarea unor neamuri scoborîtoare din aceeași familie tracică - cum sunt de pildă Albanezii, scoborîtori iliro-tracici, și Armenii, scoborîtori frigo-tracici - ne vor îngădui totuși să avem, făcând apel și la contribuția epigrafiei, arheologiei și glotologiei, o imagine aproximativă a ceea ce va fi fost viața socială și juridică a strămoșilor Daco-geți.

+

+

+

Asupra concepției acestora despre Drept și dreptate nu putem fi concludenți, neavând îndestulătoare mărturii. Aflăm numai - dela Herodot - că "Geții erau cei mai viteji și dreپți dintre

Traci¹⁾.

Dar dacă asupra concepțiunii însăși despre Drept și dreptate a Tracilor nu putem avea o idee mai precisă, asupra a ceea ce poate va fi fost conținutul vieții lor juridice ne putem forma o atare idee.

Căci viața Tracilor era viața unui popor sedentar și agricol. Deci organizarea juridică a acestei vieți va fi fost aceea a unui popor sedentar și agricol. Așezarea e caracterul general al vieții tracice "opusă, astfel, rătăcirii, de necesitate economică, a Sciților și aceleia, din spirit de aventură, a Geților"²⁾.

Pentru sprijinirea afirmațiunii privitoare la caracterul sedentar și agricol, dovezile nu lipsesc și asupra lor vom stărui mai mult, pentru că din forma pe care o îmbracă viața unui popor decurg instituțiunile juridice ale acestuia.

Caracterul agrar al Dreptului consuetudinar românesc - așa cum am arătat într-o lecțiune anterioară - decurge din viața însăși sedentară și

1) Herodot, C.V. § 3: *ἐν δὲ πρῶτῳ τοῦ καὶ δὲ καὶ ὁ γὰρ τοῦ*

2) N.Iorga, Istoria Românilor, I, p.62

agricolă a poporului nostru, viață care nu este ea însăși decât continuarea vieții, ea însăși sedentară și agricolă, a autohtonilor Traci¹⁾.

+

+ +

Mai întâiu, dovezile literare.

Martorul ocular al expedițiunii lui Alexandru cel Mare împotriva Geților din Nordul Dunării, Ptolemaeus Lagi, care a descris țara și așezările Geților, aduce - în versiunea transmisă nouă de Arrian²⁾ - o primă informație literară. Alexandru cel Mare, în timpul expedițiunii sale dela anul 335 împotriva Ilirilor și Tribalilor, este neliniștit de Geții din câmpia Dunării noastre. Atunci Alexandru cel Mare trece Dunărea noaptea, "pe unde erau lanuri înalte de grâu, fiindcă mai ales pe aici nu puteau fi văzuți când se apropia de mal; iar la ziua, Alexandru a luat-o prin semănături, poruncind pedestrimii să înainteze către ținuturile nelucrate, culcând grâul cu sulițele aplecate; iar călăreții urmau îndată prin partea de lanuri pe unde înaintase falanga; apoi, când a eșit din semănături,

1) Vasile Pârvan, supra, p.48,102

2) Arrianus, Anab.; 1,4.

Alexandru luă în persoană comanda..."

Iată o primă dovadă literară.

O a doua ne-o aduce un document clasic: este un fragment păstrat în Suidas (s.v. $\beta\omicron\omega\tau\acute{\iota}\alpha\iota\varsigma$) din opera lui Criton, medicul grec al lui Traian în vremea războaielor Împăratului în Dacia¹⁾ și care a scris - ca și contemporanul său Dio Chrysostomus - sub titlul de $\Pi\epsilon\tau\tau\kappa\alpha$, istoria războaielor dacice.

Vorbește de războiul de cucerire a Daciei și aduce știrea despre împărțirea sarcinilor între nobilii daci pe vremea războiului. Pe unii, Decebal i-a pus să aibă grijă de bunul mers al agriculturii; pe ceilalți i-a repartizat prin cetățile întărite²⁾.

Iar înainte de pătrunderea romană în Dacia se constată că "Diadohul" asiatic al lui Alexandru cel Mare a încercat o înzestrare a țărănimii trace, "dându-le boi și oi și fier, pentru agricultură"³⁾.

Se pomeneste despre agricultură și în Varro⁴⁾, care ne relatează că grânele erau păstrate, în Tracia, în gropi: "quidem granaria habent sub terris

1) Cf. Iacoby, în Wissowa-Kroll, XI, 2, p.1934, s.v.

2) Cf. Vasile Pârvan, Getica, p.133

3) N.Iorga, supra, I, p.281

4) Varro, Rer.rust., I, 57, 2

speluncas, quas vocant sirus (*σείρους*) ut în Capadocia ac Thracia"¹⁾.

Adăogăm că și cultura viței, e tradițională la Tracii "iubitori de vin" = *ἡδύποιοι* 2).

În aceeași ordine de dovezi literare vine și mărturisirea lui Xenofon; acesta, amintind despre iubitorul de ospete rege tracic Seuthes, povestește despre bunele pâini zymile, care - constată N. Iorga - au o curioasă asemănare cu jimblele noastre³⁾.

Constatarea că viața Daco-geților era sedentară și agricolă fiind esențială pentru înțelegerea concepției înșăși a ceea ce va fi fost viața lor juridică și deci a ceea ce va fi fost Dreptul consuetudinar al scoborîtorilor lor - Drept cu caracter agrar - s'o mai sprijin și pe alte dovezi literare.

Diodor ne aduce știri care, deși cu totul mutilate - nefiind păstrate decât în unele excerpte - ne vorbesc despre luptele pe care regele elenis-

1) Cf. Plinius, N.h., XVIII, 30(73), 306: "utilissime tamen servantur in scrobibus, quos siros vocant ut in Cappadocia ac Thracia"...

2) N. Iorga, supra, p. 69

3) N. Iorga, supra, p. 69

tic Lysimach, înfrânt la anul 292, le dăduse pentru a-și asigura stăpânirea peste roditoarele câmpii ale Munteniei și Moldovei¹⁾.

Ovidiu, în cunoscuta elegie a X-a din Cartea III-a, a "Tristelor", dă amănunte prețioase asupra condițiilor de viață a bieților Geți agricultori din Dobrogea, unde el fusese surghiunit²⁾. Barbarii nu lasă oamenii să lucreze pământul și nici aceștia nu mai îndrăsnesc s'o facă; dar tot se mai găsesc oameni cari "cu o mână țin plugul, cu cealaltă arma"³⁾. Și Ovidiu se rostește răspicat despre Geții cari cultivă pământul dobrogean: "ipse ego...ducam ruricolas sub iuga curva boves, et discam Getici quae norunt verba iuveni, adsuetas illis adiciam-que minas"³⁾.

Numeroasele năvăliri barbare în Dobrogea, și în deosebi iureșul Sarmatilor, nu au făcut pe Geți să nu mai are și să nu mai semene ogoarele Dobrogei. Aceștia au continuat și sub năvălirile barbare a-și împlini opera lor de muncitori statornici

1) V.Pârvan, supra, p.58

2) Cf. și Ex.P., 7,70

3) Trist., V,10,23, pentru a lucra "arva Getica".

4) Ex.P., I,8, 53, s.q.

ai pământului¹⁾).

Boii erau înjugați la care²⁾ sau erau puși la plug³⁾ - așa cum se vede și astăzi.

Fără a ne opri mai mult asupra dovezilor literare mărturisitoare despre vieța agricolă a strămoșilor daco-geți, ne mărginim a trimite, în notă, la locurile din Ex Ponto în care Ovidiu menționează, ca locuitori sedentari ai Dobrogei, numai pe Geți⁴⁾.

Izvoarele acestea literare care, toate, mărturisesc despre caracterul prin excelență agricolă a vieții autohtonilor Daciei nu au rămas izolate. Ele nu sunt singure să relateze despre vieța agrară a celor cari ne-au fost strămoși direcți. Ar fi

1) V. Pârvan, supra, p.99

2) Trist., III, 10, 34; cf. V. Pârvan, Inceputurile vieții romane la gurile Dunării, p.61, fig.38 și Mon. Adamclissi (Ed. Tocilescu, Viena, 1895) p.48, fig. 57, metopa 9.

3) Ex.P., I, 8, 53 s.q.-

4) I, 5, 12, 61-74; I, 7, 2; mai ales I, 8, 5 și urm., I, 9, 45; I, 10, 32; II, 1, 20; II, 2, 4; II, 2, 67; II, 7, 2; II, 7, 31; II, 8, 69; II, 10, 30 și 50; III, 4, 92; II, 5, 6 și 28 și 45; III, 7, 19; III, 9, 32; IV, 2, 2; IV, 2, 21 s.q. (hotărâtor); IV, 3, 52; IV, 4, 7; IV, 10, 2; IV, 10, 70; IV, 13; IV, 14, 14; IV, 15, 40.- citate după V. Pârvan.

fost suficiente, chiar singure de-ar fi fost Dar ele sunt desăvârșit coroborate de știrile culese din alte domenii ale științei istorice.

Intr'adevăr, descoperirile arheologice completează informația literară amintită mai sus, la care am putea adăoga și pe Demostene, care și el pomeneste despre gropile în care se păstrau cerealele și pe care le descopereau năvălitorii¹⁾. De asemenea, mai amintim informația din "Dacia preistorică" a lui Nicolae Densușianu, privitoare la "arăturile părăsite"²⁾.

În ce privește deci informația arheologică, numeroasele secere din epoca de bronz care au fost descoperite în Dacia aduc și ele cu prisosință dovada despre caracterul agricol al Dacilor. Sunt chiar arheologi³⁾ cari au emis ipoteza că secera

1) N. Iorga, loc.cit.supra, p.62

2) N.Densușianu, p.28 nota 1. Tot ca o mărturie despre caracterul rural al Daciei trebuie luată informația din Strabo privitoare la stepa getică. Expresiunea ἡ τῶν γεωργικῶν ἐρημικῶν trebuie luată în sensul că e vorba nu de stepă, ci de loc lipsit de orașe. Pentru un Grec, unde nu sunt orașe e "pustiul", V.Pârvan, supra, p.67

3) Déchelette, Manuel, II, I, p.17

este o invenție nord-tracică; deci o invenție din părțile noastre, o invenție daco-getică¹⁾. Această dovadă arheologică, venită din lumea Tracilor din Carpați și mărturisitoare despre caracterul agricol al acestora, nu este izolată.

Să adăogăm la aceasta un alt izvor arheologic: e o inscripție găsită la Histria și care ne spune că Tiberius Plautius Silvanus Aelianus, fost guvernator al Moesiei în anul 52-53 d.C., "a ușurat lipsa de pâine a poporului roman, trimițând mari cantități de grâu din această provincie"²⁾.

De altfel, trebuie să menționăm că pe la mijlocul veacului I aproape tot grâul trimis la Roma era getic³⁾. Moesia tracică era socotită ca "hamburul Cererei" = Cereris horreum⁴⁾.

Pentru a completa dovezile mărturisitoare despre activitatea agricolă a Dacilor, dovezi arheologice - fiindcă pe cele literare le-am adus mai sus - să amintim de un monument funerar găsit lângă actualul sat Calachioi dela Nordul Cernavodei.

1) V.Pârvan, supra, p.294 .

2) Supra, p.103

3) Supra, p105

4) N.Iorga, I,117, vezi acolo și notele și trimiterile.

Este monumentul funerar al lui Caius Julius Quadratus, primar în Capidava (pe locul actualului sat Calachiol) de pe vremea lui Hadrian și care monument are următoarele reprezentări: pe o față a monumentului se vede un păstor cu plete lungi, purtând sarica până la glezne; pe cealaltă față, este reprezentat un țăran arându-și ogorul, cu un plug tras de doi boi. Nu e greu de interpretat această reprezentare de pe monumentul funerar al lui Caius Julius Quadratus: sunt îndeletnicirile milenare ale oamenilor pământului dacic¹⁾.

Aceste dovezi arheologice, completând pe cele literare și confirmate și de constatările etnografice, care mărturisesc despre caracterul sedentar și agricol al poporului dacic, sunt îndeustulătoare pentru a defini viața însăși a acestui popor. Tot mai multe sunt uneltele și mijloacele de exploatare pe care le descoperă săpăturile din ținuturile tracice și care duc la încheerea că a existat aici o gospodărie dezvoltată, o gospodărie de popor așe-

1) C.C.Giurescu, Istoria Românilor, I, p.136. Tracii sunt ciobani, dar și plugari. Monede de lângă muntele Pangeu prezintă un Merdur bărbos între două care cu boi. Deronii au pe moneda lor plugarul. N.Iorga, Istoria Românilor, I, p.117

zat¹⁾. Tot mai multe sunt vechile colibe neolitice ce se descoper în jurul Bucureștilor, colibe în care strămoșii daci își ascundeau grâul.

Să adăogăm, pentru completarea tabloului, și elementele de toponimie ale regiunii și care elemente, păstrate din vremea mai târzie²⁾, arată că tot acest ținut era străbătut de Geți cu așezările lor rurale caracteristice "davae" - adică "sate" de agricultori statornici, iar nu "mandre" de păstori transhumanti, ducându-se, după anotimpuri și nevoi, dela un loc la altul³⁾.

+
+ +

Rezumând, putem spune că literar, arheologic, etnografic și topic informația concordă pentru a ne prezenta pe vechii locuitori ai Daciei ca pe un popor asezat și agricol, ducând o vieață care va fi fost aceea a Românilor de odinioară și a celor de astăzi, - popor în primul rând agricol, așa cum

1. N. Iorga, supra, p.69

2. Cf. Procopius, De aedif., IV, 4.

3. V.Pârvan, supra, p.72

i-au fost înaintașii¹⁾.

Dar dacă asupra caracterului sedentar și agricol nicio îndoială nu este cu putință, întrucât informațiunea în sensul acesta este concordantă și suficientă, asupra organizării vieții dacice în-săși, cu instituțiunile de Drept pe care o atare vieată sedentară și agricolă le comportă, informația este lacunară, lăsând margine îndestulătoare pentru controverse și disertații.

Vom căuta să desprindem, din mijlocul discuțiunilor stârnite în jurul chestiunii de a ști care va fi fost vieăta juridică a vechilor Daci, câteva elemente care ne permit să ne facem o idee aproximativă despre aceasta.

Un fapt poate fi admis à priori: un popor agricol și sedentar, deci un popor autohton, legat cu pământul -, căci aceasta înseamnă "autohtonie" - va fi cunoscut dreptul de stăpânire a pământului, dreptul de proprietate.

Nu este nevoie de a stărui în deosebi asupra acestei aserțiuni. Conștiința dreptului de pro-

1) "Tracii sunt o lume statarnică de veche așezare. Autohtonie, legătura cu pământul pe care-l ocupă și azi prin urmașii lor, nu poate fi tăgăduită".- N. Iorga, Istoria Românilor, I, p. 120.

Că Daco-Geții au cunoscut dreptul de proprietate asupra pământului e lucru unanim admis. Asupra formei însă pe care o îmbracă acest drept de proprietate încheerile noastre nu sunt tot atât de ferme. Mărturiile literare sunt puține și lacunare și ele nu ne îngăduie a conchide, în ce privește proprietatea la aborigenii Daciei, decât sub formă de ipoteză și sub semnul punctului de întrebare.

La formularea acestei încheeri ne ajută mărturia lui Horațiu, care în versurile sale ne spune așa:

Nec cultura placet longior annua
Defunctumque laboribus
Aequali recreat sorte vicarius".

Deci: "Mai bine de Sciții câmpeni, ale căror care duc, cum-e obiceiul, locuințele lor din loc în loc; mai bine trăiesc Geții cei aspri, ale căror țarini nemăsurate produc recolte pentru toți. Nici nu cultivă pământul mai mult de un an și când, scăpat de muncă, se odihnește, alt muncitor îl înlocuește la muncă".

Mărturia aceasta poetică a dat loc la varii interpretări, din care n'au lipsit uneori preocupările străine de stricta exegeză științifică.

Rösler și Frohner ajung la încheerea că Tracii erau - ca și Sciții - neamuri nomade, rătăcind din loc în loc și necultivând mai mult de un an aceeași țarină. Chiar dacă interpretarea strictă a textului ar fi aceasta - ceea ce nu e cazul - și încă concluzia în sensul caracterului nomad al popoului tracic nu este de admis, ea venind în contradicție cu tot ce știm - cum am văzut mai sus - despre caracterul sedentar al acestui popor.

Dar chiar și numai interpretarea textului, singură, necoroborată cu știrile literare și ar-

heologice amintite mai sus, nu îndreptăţeşte o atare concluziune. Horaţiu - cum observă cu dreptate profesorul Ion Peretz - nu face nici o apropiere între Scitul nomad şi Getul muncitor de pământ, a căror soartă ar fi aceeaşi; ci, dimpotrivă, el fixează o antiteză care vrea să ne spună că şi Scitul nomad şi Getul muncitor de pământ au o viaţă mai fericită decât Romanul. Cu alte cuvinte, că decât acesta e mai fericit şi nomadul şi muncitorul de pământ.

Interpretarea cealaltă - pe care nu o justifică textul lui Horaţiu - porneşte din preocuparea de a nega poporului dacic caracterul de popor aşezat şi, deci, de a contesta că el a transmis neamului nostru titlul de proprietate asupra acestui pământ. O atare interpretare e contrazisă de însuşi textul lui Horaţiu, care fixează clar, în antiteză, pe Scitul nomad şi pe Getul muncitor de pământ - de o parte - şi pe Roman - de altă parte.

Cât în ce priveşte expresiunea "immetata", interpretarea dată de Goos, potrivit căreia pământul cultivat de Get nu era limitat şi că deci Getul nu ar fi cunoscut proprietatea funciară, interpretarea aceasta a fost respinsă convingător de Gr. Tocilescu şi Ion Peretz cu argumente la temeinicia

căroră nu ar mai fi nimic de adăos, ele impunându-se prin ele înşile.

"Immetata" înseamnă că ȧarinele nu erau proprietate hotărnicită, deci nu erau proprietatea privată a Getului. În sprijinul acestei interpretări vine şi o împrejurare din viaţa romană, pe care o invoacă Ion Peretz după care cităm: "Dreptul roman ne înlesneşte înţelegerea expresiunii immetata. La Romani existau două feluri de ȧarini: agri limitati, deci ȧarinile hotărnicite şi care, sub diferite nume (agri quaestorii, divisi et adsignati sau virritani), erau proprietatea privată a concessionarilor Statului; şi agri occupatorii, acelea care erau ocupate numai de particulari şi care nu erau hotărnicite în mod oficial. Id se spunea şi agri arcifinales. Aceste agri occupatorii aveau, prin legislaţia de la sfârşitul Republicii şi începutul Imperiului, să fie recunoscute ca proprietate a celor ce le ocupau, desfiinţându-se legătura iniţială între delimitare şi proprietate privată. E de admis că Horaţiu, deprins cu ideile din lumea romană, a înţeles prin expresiunea immetata ȧarini nedelimitate în sensul roman, adică ȧarini publice, deci nu proprietate privată. Acesta e sensul ver-

surilor lui Horațiu: ca Geții nu aveau proprietăți private¹⁾.

De altfel, expresiunea "liberas" referitoare la recolte, expresiune care trebuie înțeleasă în sensul că nici recoltele nu erau proprietatea privată a muncitorilor țarinii, ci proprietatea comună a grupului al cărui membri nu aveau, fiecare, deosebit, hotărnicit, partea sa, ci aveau toți laolaltă ("immetata") aceste țarini, această expresiune "liberas" confirmă interpretarea dată mai sus cuvântului "immetata".

Strângând deci de aproape afirmația lui Horațiu, se cere să conchidem că, prin contrast cu Scitul a cărui viață era nomadă, Getul avea o viață așezată, statornică. El muncea pământul - iar dovada îndeletnicirii sale agricole nu face îndoială - pământ care nu era hotărnicit ca o proprietate privată a fiecăruia, ci era nehotărnicit - immetata -, după cum nici roadele lui nu erau decât proprietatea grupului care lucra laolaltă pământul, nu erau proprietatea fiecăruia Get în parte, ci erau "liberae", ale membrilor comunității.

Cât în ce privește faptul relatat de Hora-

1) Ion Peretz, Curs de Istoria dreptului românesc, I, p.144

țiu, că la capătul fiecărui an muncitorul de pământ era înlocuit "sorte aequali" printr'un altul, aceasta era firesc într'un sistem de cultură devălmășe în care conducătorii devălmășiei sau acei supraveghetori ai agriculturii, despre care se face mențiune în Lexiconul lui Suidas, împărțeau membrilor devălmășiei însărcinările pe care le comportă munca în comun. Ar mai fi de pus în legătură această periodicizare a muncii agricole, cu obiceiul schimbării, al vârstării ogoarelor din an în an, vârstare care se mai întâlnește și azi.

Uzul acesta tracic de a vârstă ogoarele, mutând din an în an țarina, așa ca niciodată același pământ să nu fie lucrat doi ani la rând, se întâlnește și la Germani, la Iberi, Celți, Slavi, etc., într'o anumită fază de dezvoltare a vieții lor¹⁾.

+
+ +

In rezumat: sedentar, agricol și cunoscând proprietatea - așa ni-l prezintă mărturisirile li-

1) Cf. Mullenhoff, D.A., vol.III, apud V.Pârvan, Getica, p.136

terare, dovezile arheologice și constatările etnografice pe poporul tracic din Nordul Dunării.

Aceste știri lacunare nu ne îngăduie a ne forma o idee precisă despre regimul proprietății la aborigenii Daciei. Doar dacă asupra acestui regim de mai aruncă puțină lumină studiul unei alte instituțiuni - instituțiunea dreptului de precumpărare și răscumpărare - studiu pe care-l vom face la timp și asupra rezultatelor căruia nu facem acum decât să spunem - anticipând - că în Sud-Estul european, deci în părțile noastre, se poate dovedi existența, la o epocă preromană, a instituțiunii dreptului de precumpărare și răscumpărare. Cum deci această instituțiune se întâlnește la o epocă preromană - deci ea nu poate fi explicată printr'o înrâurire târzie romană sau printr'un împrumut slavo-bizantin - cum pe de altă parte lumea pre-romană din Sud-Estul european, lumea autohtonă, nu era alta decât lumea tracică, este de presupus că instituțiunea aceasta a dreptului de precumpărare și răscumpărare este ea însăși autohtonă, deci tracică.

Cum pe de altă parte această instituțiune presupune și implică un regim de proprietate comunitară, care dacă n'ar exista nici instituțiunea însăși a dreptului de precumpărare și răscumpărare

nu s'ar putea concepe, este de admis că existența acestei instituțiuni autohtone - deci tracice - constituie încă o dovadă în sensul existenței în lumea autohtonă a Daciei a instituțiunii însăși a dreptului de proprietate.

De altfel, fiindcă în penuria informației istoricul trebuie să-și caute puncte de sprijin în domenii de cercetare conexe istoriei, un incurs în domeniul științelor glotologice îi îngăduie să mai desprindă un argument - care prin el însuși și luat izolat nu ar fi, de sigur, concludent - în sprijinul ideii că autohtonii Daciei au cunoscut instituțiunea dreptului de proprietate: este terminologia românească ce se referă la dreptul de proprietate asupra pământului și care terminologie, în elementele ei esențiale, este autohton-tracică. "Moșie" nu este decât proprietatea care a fost cândva a unui strămoș, a unui moș. Iar cuvântul "moș" este străvechiu, iliro-tracic. El se regăsește sub forma "mose" și cu același înțeles ca românescul "moș", în limba albaneză, coborâtore din limba iliro-tracică. Iar cuvântul "mosator" - care are același înțeles - din limba albaneză, îi corespunde românescul "moșnean", "moștean", care pierzând sufixul albanez "or" a luat sufixul slavizat "éan". Or, cuvintele

acestea, sub forme asemănătoare și cu același înțeles în limba românească - o limbă traco-romană - și în limba albaneză, care ea însăși derivă din limba tracică, nefiind - așa cum o dovedește albanologul jugoslav Barič - decât un dialect tracic ilirizat¹⁾, cuvintele acestea, cum și toată terminologia autohton-tracică în legătură cu instituțiunea dreptului de proprietate, aduc istoricului de Drept o dovadă că lumea de unde coboară această terminologie privitoare la instituțiunea proprietății va fi cunoscut instituțiunea însăși a dreptului de proprietate.

+
+ +

Până acum, în domeniul Dreptului, nu am putut avea asupra neamului tracic, - baza etnică a poporului românesc -, decât fragmente de informații care, pentru moment, nu ne îngăduie să spunem decât atât:

a) Ideea de Drept și dreptate era cunoscută de vechii locuitori ai Daciei, pe cari Herodot ni-i arată ca fiind "cei mai viteji și drepti

1. N. Iorga, loc.cit.,supra,I,p.109

dintre Traci".

b) In al doilea rând, putem conchide că autohtonii Daciei cunoșteau instituțiunea proprietății, instituțiune atât de firească la un popor pe care știrile literare, dovezile arheologice și constatările etnografice ni-l prezintă ca pe un popor sedentar și agricol.

Care era însă conținutul ideei de dreptate și care era structura dreptului de proprietate, e ceea ce nu putem preciza, în starea actuală a izvoarelor și a literaturii privitoare la autohtonii Daciei. Destul că existența însăși a ideei de dreptate și a instituțiunii dreptului de proprietate poate fi dovedită și ea vine ca o mărturisire în sensul că autohtonii Daciei nu erau un popor fără nevoi sufletești și fără cultură, ci un popor care -și pe latura aceasta juridică - se dovedește (așa cum în domeniul artelor și al vieții economice s'a dovedit de mult) capabil de cultură puternică, un popor despre care apare tot mai îndreptățită constatarea cilor vechi cari adesea puneau pe Traci pe același nivel de lumină și dezvoltare ca Elinii.

+⁺+

După ce am încercat să pun în evidență, cu ajutorul mărturisirilor literare, arheologice și topice, caracterul de veche așezare agricolă a lumii tracice din Dacia și după ce am încercat - atât cât penuria izvoarelor ne-a îngăduit - să descoperim în această lume noțiunea de proprietate, al cărei conținut ne-am silit să-l definim, socotesc că putem încă adânci examenul nostru asupra vieții juridice a autohtonilor Daciei, prin cercetarea și a altor elemente care pot contribui la alcătuirea unei imagini mai complete despre ceea ce va fi fost această viață.

Este de presupus à priori că o lume despre care izvoarele concordante stau mărturie că a avut o cultură și o civilizație, o lume despre care Herodot spune că se așează pe o treaptă înaltă de putere, despre care Dio Chrysostomul povestește că are înțelepciune "asemenea cu a Grecilor" și despre care dovezile arheologice arată că a avut nevoi sufletești și un deosebit simț de artă, o lume a cărei limbă era capabilă de a creea o literatură, de a învestmânta o inspirație literară și de a incita pe Ovidiu să scrie, în metru latin, versuri în această limbă getică¹⁾, - versuri astăzi pierdute, dar care

1) "Et getico scripsi sermone libellum" - scrie Ovidiu, Pontica, IV, 13.

pare-se că,atunci când au fost citite Geților,ele le-au stârnit încântarea,mărturisită printr'un lung mur - mur de admirație - este de presupus că lumea aceasta a avut o idee de drept și a cunoscut sentimentul de dreptate. Va fi avut deci o viață juridică.

Diferitele manifestări ale unei civilizațiuni se mențin, de obicei, la un nivel oarecum comun, la aceeași înălțime. Nu este de admis că un popor va fi avut mari avânturi sufletești în domeniul artei, de pildă, și nu va fi simțit cătuși de puțin nevoia de o viață orânduită după oarecare norme, care să corespundă nivelului de civilizațiune la care acel popor s'a ridicat. Nu este de admis că un popor se va fi înălțat la un oarecare grad de civilizație, dar că în conținutul acestei civilizații simțul despre drept și dreptate va fi fost cu totul absent. Avântul către frumos nu se poate să nu fie întovărașit și de avântul către dreptate. Artă unui popor și literatura lui nu se vor fi putut înălța pe culmi, iar simțimântul de dreptate al acelui popor să fi rămas pe loc. Diferitele elemente și aspirații ale unei civilizațiuni se leagă între ele și se comandă unele pe altele. Manifestările, în diversele domenii, ale aceleiași civilizațiuni sunt în general sincrone.

De altfel, constatarea aceasta, raportată în domeniul care ne interesează pe noi - acela al vieții juridice - capătă imediat o confirmare, căci iată Aristotel, vorbind despre unul din triburile tracice - al Agatirșilor - ne spune că acesta își versifica legile¹⁾.

Ca un popor să fi simțit indemnul de a-și pune legile în versuri, înseamnă că el va fi avut destul de dezvoltat simțul dreptății și că viața acestui popor se va fi ridicat la un oarecare nivel cultural.

În legătură cu informația lui Aristotel despre obiceiul acestui trib tracic de a-și versifica legile, este de făcut o presupunere și de formulat o constatare: ceea ce Aristotel povestește despre tribul tracic al Agatirșilor este de presupus că va fi fost adevărat și pentru celelalte triburi tracice. Informația lui Aristotel asupra tribului Agatirșilor ni se pare valabilă și pentru

1) Aristotele, Problemata, XIX, 28 apud. N. Iorga, I, p. 185. Pe Agatirși, neam cu nume scit și cu alcătuire tracică, legenda îi prezintă, mult după dispariția lor, ca oameni având legile scrise în versuri. Știrile despre Agatirși au fost strânse de Rösler în Die Geten und ihre Nachbarn, pp. 2-3 și notele.

celelalte triburi tracice. Informația lui Aristotel asupra tribului Agatirșilor ni se pare valabilă și pentru celelalte triburi tracice - și aceasta pentru un îndoit considerent:

a) Pe de o parte, unitatea de viață a marelui neam al Tracilor - unitate admisă și cunoscută de tracologi - ne face să ne gândim că și sub aspectul vieții juridice va fi fost o unitate. "Tracii sunt fără îndoială o nație, una singură ca limbă, ca datini și religie"¹⁾.

b) De altă parte, este de presupus că dacă tribul agatirșic al Tracilor va fi simțit nevoia sufletească de a avea legi și chiar de a le pune în versuri, cu atât mai mult va fi simțit această nevoie sufletească tribul daco-getic, care este sigur că reprezintă, printre Traci, tribul cel mai înaintat în cultură, elita lumii tracice.

+
+ +

Deci la constatarea (dintr'o prelegere anterioară), că autohtonii tracici ai Daciei erau un popor sedentar și agricol, cunoscând dreptul de

1) N. Iorga, loc.cit., I, p.121

proprietate și - pe cale de deducție logică - având o viață juridică, se adaugă astăzi constatarea, care confirmă existența unei vieți juridice, constatarea obiceiului, pe care cel puțin unele triburi tracice îl aveau, de a-și versifica legile ce le guvernau viața. Și dacă acest obicei se întâlnește la unul din triburile tracice rămase mai jos pe scara culturii, cu atât mai mult este de admis că el se va fi întâlnit și în viața sufletească a celui mai înaintat în cultură dintre triburile tracice, la tribul daco-getic.

Dar și un alt fapt, desprins din organizarea societății daco-getice, vine în sprijinul constatării că viața autohtonilor Daciei se prezenta în forme care comportă oarecare norme de Drept.

Dacă este adevărat că rostul ce se recunoaște femeii în organizarea unei societăți omenesti dă măsura nivelului cultural al acelei societăți, atunci lumea daco-getică se situa la un nivel destul de ridicat pentru epoca ei.

Pe când la Gali "femeia nu era, sub acoperișul ei și lângă bărbat, decât ființa pasivă și inferioară ce a rămas la atâtea popoare barbare", în lumea tracică "ea păstrează și dreptul la tron..

...Pe coloana lui Traian o vedem în luptă alături de bărbați"¹⁾).

E drept că și în acest domeniu informația este lacunară și ea nu ne îngăduie să fim mai afirmativi și - încă mai puțin - să vorbim în sentințe. Intr'adevăr, în versiunea lui Menandru - poet trac - transmisă nouă prin Strabo, locul recunoscut femeii în lumea tracică nu va fi fost altul decât acela care se întâlnește într'o lume poligamică. Menandru spune despre Traci:

"Se însoară...nu cu zece sau unsprezece femei, ci-cu douăsprezece și mai multe chiar".

"Iar acela care a luat numai patru sau cinci - dacă-l ajunge sfârșitul fără himeneu - este socotit între aceștia nenorocit și necăsătorit".

Versurile lui Menandru, care mărturisesc despre poligamia lumii tracice, firește că nu ne-ar îndritui să recunoaștem, în această lume, un rol prea însemnat femeii. Dar pe de o parte, interpretarea în sens poligamic a versurilor lui Menandru trebuie primită cu oarecare rezervă; iar, pe de altă parte, alte informații literare par a concorda în sensul monogamic al vieții tracice.

1) N.Iorga, Istoria Românilor, I, p.88

Intr'adevăr, în ce privește interpretarea de dat versurilor lui Menandru, - el însuși Trao, - ar fi de spus că dacă acesta exagerează patima Tracilor pentru femei, dacă vorbește despre cele douăsprezece femei ale acestor "barbari", nu înseamnă că vorbește despre "căsătorii"; și apoi să nu uităm că Menandru, poet comic, urmărește - prin exagerare - să stârmească râsul ascultătorilor. Că Menandru exagerează, se admite în general de aproape toți tracologii. Printre aceștia, cităm pe Vasile Pârvan și Gavril Kazarof¹⁾.

În orice caz, știrea ce ne transmite Menandru nu poate fi concludentă, iar ideea poligamiei la Traci trebuie primită sub beneficiu de inventar; căci alte știri literare par a contrazice interpretarea în sens poligamic a versurilor lui Menandru și par a îndreptăți o interpretare în sensul obiceiului concubinajului la Traci, iar nu în sensul unui principiu poligamic²⁾.

Dar lăsând la o parte controversa pe care o pot isca versurile de îndoealnică interpretare ale lui Menandru, un fapt e cert: că în urma marei

1) Apud, N.Iorga, loc.cit., I, p.118; v. acolo și notele

2) N.Iorga, I, p.59

reforme sociale și religioase a regelui dac Boerebiste și a pontificelui Deceneu, nu mai poate fi vorba de poligamie, de această instituțiune care duce la inferiorizarea femeii; dimpotrivă, viața societății dacice, viață casnică, se înfățișa acum în forme care stârniră admirația lui Horațiu, ce cântă în ditirambe familia dacică.

Departe de a găsi în versurile lui Horațiu ceva care să reamintească vremurile mai de demult la care se referea Menandru, când - batjocoritor -, vorbea despre societatea poligamică a Dacilor, avem prin versurile lui Horațiu imaginea unei alte lumi, cu o viață familială care se învrednicește a fi - în aceste versuri - comparată cu însăși viața familială dela Roma.

Cântă Horațiu așa:

"Illic matre carentibus
"Privigni mulier temperat innocens;
"Nec dotata regit virum
"Conjux nec nitido fudit adultero;
"Dos est magna parentium
"Virtus, et metuens alterius viri
"Certo foedere castitas
"Et preccare nefas, aut pretium est mori"¹⁾

Deci, pe românește:

La Geți (căci despre ei ne vorbește Horațiu)

1. Horațiu, Carmina, III, v. 24

"mama vitregă nu asuprește pe copiii orfani rămași de pe urma soției dintâi; soția nu se socotește îndreptățită, prin faptul că are zestre, să conducă pe bărbat și să se sprijine împotriva acestuia pe o legătură adulteră. Ei socotesc cotă virtutea părinților, castitatea credincioasă îndatoririlor conjugale și care îndepărtează orice altă legătură străină. Pentru ei, adulterul este o crimă și se pedepsește cu moartea".

Informația aceasta a lui Horațiu ne duce în o altă lume decât în aceea în care pare a fi vrut să ne ducă Menandru. Este departe lumea aceasta genetică, pe care o cântă Horațiu, de a fi trăit în destrăbălarea pe care batjocoritor ne-a arătat-o Menandru. În lumea geto-dacică femeia va fi avut deci un rol mai puțin redus, mai puțin josnic decât acela pe care i l-ar atribui știrea transmisă de Menandru.

E drept că și Herodot ne dă o informație care ar putea veni în sprijinul știrii lui Menandru, dacă aceasta din urmă ar fi interpretată în sensul poligamiei tracice. Herodot, într'adevăr, vorbind despre unul din triburile tracice și anume despre tribul Crestonienilor, ne spune că la aceștia "fie-

care om are multe femei"¹⁾. Dacă am extinde și la celelalte triburi informația pe care Herodot ne-o dă în ce privește tribul tracic al Crestonienilor, am conchide în sensul că viața tracică a cunoscut poligamia.

Dar și aici apare o rezervă: admitând chiar - prin extinderea și la celelalte triburi tracice a știrii lui Herodot privitoare la tribul tracic al Crestonienilor - că Tracii au cunoscut și practicat viața poligamică - și încă am putea exclude tribul daco-getic din principiul poligamic, încă tribul daco-getic ar putea să se evadeze din informația în care Herodot cuprinde pe Crestonieni. Căci tot Herodot spune undeva, vorbind despre poligamia Tracilor exemplificată prin aceea a Crestonienilor, că obiceiurile și legile Tracilor sunt aceleași la toți Tracii "afară de Geți". Ar reeși din această rezervă pe care o face Herodot, din această excepție pe care el o formulează la regula poligamică de viață tracică, ar reeși mai degrabă un argument în sprijinul ipotezei nepoligamice, când e vorba de acel trib daco-getic care ne interesează în deosebi pe noi cu titlul de îndepărtați dar direcți strămoși ai noștri.

1) Herodot, V, 5, apud Ion Peretz, loc.cit., I, p.132, nota 2

Dar nu ne grăbim să conchidem în sensul că viața daco-getică n'ar fi cunoscut principiul poligamic. Și aceasta pentru două motive:

a) Mai întâi, și regula pe care Herodot o stabilește cu privire la poligamismul Tracilor -, prin exemplificarea acestui poligamism numai la tribul Crestonienilor, - și rezerva pe care Herodot o fixează, prin exceptarea tribului daco-getic dela această regulă, sunt destul de enigmatice formulate, pentru ca știința să poată conchide ferm fie într'un sens, fie în celălalt.

b) În al doilea rând, chiar dacă am interpreta știrea lui Herodot în sensul nepoligamiei vieții tracice, încă această știre nu ar fi îndesulătoare prin ea însăși, căci sunt și izvoare care vin în sprijinul ideii că viața societății tracice s'a întemeiat pe principiul poligamic. Citate cu mai mult lux decât am putea-o face într'o lecțiune, aceste izvoare sunt indicate în volumul I al cursului de Istoria Dreptului Românesc al răposatului profesor Ion Peretz (ediția I). Noi aici ne mărginim numai s'o indicăm, trimițând pentru mai multă documentare la lucrarea mai sus amintită.

Printre izvoarele care vin în sprijinul ipotezii poligamismului tracic, să cităm pe Heracli-

des, care ne spune că "fiecare Trac ia câte trei sau patru femei, ba unii și câte treizeci"; dar rolul la care sunt reduse aceste trei, patru sau treizeci femei este de-adreptul altul decât acela pe care într'o societate organizată îl are o soție.

Euripide aduce și el, în treacăt, știrea unei vieți poligamice la Traci, la care un bărbat - spune el - avea mai multe soții.

Menandru (mai afirmativ), Herodot (mai îndoielnic), Heraclides (mai răspicat), ca și Euripide (care amintește doar prea fugar), toți aceștia par a concorda în sensul existenței unei vieți poligamice în antichitatea tracică.

Această concordantă informație ne-ar îndrui să conchidem că poligamia va fi fost un temeiu de viață la îndepărtării Daco-Geți, ai căror coborîtori suntem. Dar chiar conchizând în acest sens, încă un fapt se impune relevat și reținut - și anume: că dela o vreme - așa cum am arătat-o mai sus - viața daco-getică s'a statornicit pe un alt principiu, pe principiul monogamic. Intr'adevăr, reforma amintită a regelui Boerebiste și a pontificelui Decăneu a dat dela o vreme altă coloratură și altă structură vieții geto-dacice, care viață deci va fi recunoscut femeii un alt loc și un alt rost. Aceasta e

vieața din a cărei fuziune cu vieața nouilor veniți romanici avea să se alcătuiască lumea daco-romană, lumea românească de mai târziu.

Or, în această vieață dacică - așa cum ea era la vremea contactului cu vieața romană - femeia își va fi avut un rol mai de seamă, rolul pe care-l cântă Horațiu și care arată nivelul ridicat al acestei vieți.

De altfel - cum am spus-o mai sus - nu este de presupus că vieața dacică se va fi ridicat la un apreciabil nivel artistic și cultural - așa cum astăzi știința o admite în mod unanim - dar va fi rămas în urmă cu totul în ce privește aspectul ei social și juridic. Este, dimpotrivă, de admis că și din punct de vedere social și juridic - așa cum este sigur din punct de vedere artistic și cultural - vieața daco-getică va fi fost capabilă de a se fi înfățișat, dela o vreme, în forme superioare. Este de admis că și din punct de vedere social și juridic vieața daco-getică va fi avut un cuprins destul de bogat, presupunere în sprijinul căreia vine și caracteristica împrejurare - amintită mai sus - că unii dintre Traci își versificau și cântau legile.

Este, de altfel, firească această presupune-

re, dacă luăm seama la contactul fecund al vieții tracice cu superioara civilizație elenică și la înrâurirea pe care, în diferite domenii, această din urmă civilizație a exercitat-o asupra vieții tracice.

De sigur, nu vom adânci și nici măcar nu vom schița aici problema înrâuririi elenice asupra vieții tracice, în domeniul artelor de pildă. Descoperirile mai nouă de ceramică tracică mărturisesc despre această înrâurire elenică. Dar cantonându-ne în domeniul strict - de care ne-am ocupat mai sus - al organizării vieții sociale, sub raportul locului care-i va fi fost rânduit femeii în această viață, această înrâurire poate fi presupusă. Se știe, într'adevăr, că încă din veacul al VI-lea înaintea erei noastre, Tracii - chiar și aceia din Nordul Dunării și de pe marginea Mării Negre - erau adânc pătrunși de cultura greacă; iar căsătoriile între "barbari" tracici și femei grece, sau între fiice de "barbari" tracici și bărbați greci, erau un lucru obișnuit și comun. Xenophon, în Anabasis (VII,2,38) aduce informații în acest sens¹⁾.

1) Vezi materialul întreg în V.Pârvan, Getica, p.63, nota 1

Pentru a completa tabloul vieții Tracilor, să aruncăm o repede privire asupra stratificării sociale a acestei vieți.

De-asupra tuturor sta regele sau, mai exact, deasupra fiecărui trib tracic sta un rege. Când dintre acești regi se ridica, prin vitejie și putere, vreunul, acesta ajungea regele tuturor. Amintim pe regele Boerebiste, la moartea căruia se frânseră din nou Dacia în mai multe regate, care iarăși se adunară într'unul singur, sub Duras, înaintașul lui Decebal, și mai ales sub acesta din urmă, care fu și cel din urmă rege dacic.

Nu pare că regalitatea dacică era așezată pe principiul hereditar, ci pe acela al cuceririi recunoscută de nobilimea dacică, sau pe principiul elecțiunii făcute de această nobilime. Iată, de pildă, pe regele Decebal: el dobândește dela înaintașul său Duras domnia, care însă i se recunoaște de nobilimea dacică, din mijlocul căreia se ridică-se.

Care vor fi fost drepturile regelui dacic, izvoarele nu ne-o spun. Ce se poate totuși afirma cu oarecare precizie este că lui îi reveneau atribuțiunile militare și politice; cele judiciare par a fi revenit marelui preot, care sta pe lângă

rege. Socotit ca fiind inspirat de zei - ba, dacă ar fi să credem pe Strabo, socotit ca fiind chiar zeul - marele preot dacic avea un rost dominant în preajma regelui, ale cărui atribuțiuni par a nu fi fost și de ordin judiciar. Acestea reveneau marelui pontifex.

Marile reforme sociale din istoria Dacilor se leagă, deopotrivă, de numele regelui care le-a înfăptuit și de acela al marelui pontifex al cărui rost în atare reforme era hotărâtor. Astfel, alături de regele Boerebiste se pomeneste numele pontifexului Deceneu; iar alături de numele lui Decebal se pomeneste numele pontifexului Vezinas, reprezentant al clasei sacerdotale, tot așa de puternice la Daci cum vor fi fost Druizii la Celți.

Urmau nobilii, fruntașii, dintre cari se alegeau sacerdoții. Să ni-i înfățișăm pe acești nobili viteji și turbulenți: ei purtau în războaie drapelul dacic cu chip de balaur; iar reprezentările sculpturale ni-i arată purtând pe cap căciula frigiană - de unde și numele lor de "căciulari", de κακίολογοι, cum îi numeau Grecii, pileati, cum le spuneau Romanii, sau tarabostes, cum li se spunea în limba dacică.

Veneau, în ordine, pe o treaptă mai jos, oamenii de rând, capillati sau comati - cum îi numeau

Romanii - cei cari se purtau cu capul descoperit, oameni lipsiți de drepturi, supuși clasei sacerdotale cum și clasei taraboștilor.

Dacă orânduirea socială a vieții dacice va fi cunoscut și o clasă a sclavilor, izvoarele nu ne îndreptătesc nici s'o afirmăm, nici s'o negăm. Sub oamenii de rând nu pare că vor fi fost și sclavi - spune N.Iorga¹⁾. Ion Peretz bănuiește că vor fi fost, și-i socotește potrivit normelor dominante în lumea antichității: vor fi fost, așa dar, prinșii în războaie și străinii cumpărați sau născuți din sclavi. Nu erau deci sclavi de neam dacic, ci de neam străin.

Aceasta va fi fost stratificarea socială a lumii dacice.

+

+ +

Nu stăruim mai mult asupra a ceea ce va fi fost viața socială și iuridică a Daco-Geților.

Ea a fost viața unui popor așezat și agricol, cunoscând proprietatea asupra pământului, care proprietate îmbrăca forma stăpânirii devălmășe, având o concepție despre drept și un simț de dreptate pe

1) Supra, I, p.118

care uneori simțea nevoia să-l cânte în versuri
- deci trăind în forme culturale de viață - și re-
cunoscând, cel puțin dela o vreme, un rol destul de
însemnat femeii în orânduirea vieții sociale și ju-
ridice - deci dovedind o evoluată formă de viață.

---000---

II

IZVOARE ROMANE

Am căutat în lecțiunile precedente să strâng de aproape toate știrile - puține câte sunt - care ne-ar îngădui să ne formăm o idee, chiar și aproximativă, asupra a ceea ce va fi putut fi viață socială și juridică a Daco-Geților.

Studiul pe care l-am făcut până acum ne-a permis așa dar să cunoaștem izvoarele tracice ale vieții sociale și juridice românești de mai târziu.

Vom trece acum la izvoarele romane ale acestei vieți.

+⁺+

Cucerirea romană a Daciei este un fapt care se cere explicat, pentru înțelegerea a ceea ce avea să urmeze mai târziu, adică pentru înțelegerea

procesului care a dus la creerea unei romanități răsăritene.

Fiecare știe, din reminiscențele lecturilor istorice, că Dacia a fost cucerită de Traian la anul 105 al erei creștine și că împăratul a adus apoi aici - cum spune Eutropius - mulțime de coloniști romani "ex toto orbis", pentru a romaniza noua provincie și pentru a crea astfel o lume romană a Orientului.

Astfel enunțat procesul romanizării Daciei nu ar putea fi istoricește explicat. Căci dacă Dacia nu ar fi luat contact cu lumea romană decât prin cucerirea oficială dela anul 105, procesul de romanizare s'ar fi oprit la suprafață; el nu ar fi mers în adâncime și nu s'ar fi încheiat prin crearea unei lumi, care avea să fie romană, dar pe un fond străvechiu tracic. Punctul de plecare al romanizării Daciei este mult mai vechiu și se duce mult mai departe decât anul 105, anul pătrunderii legiunilor romane în provincia cea nouă. Procesul romanizării Daciei s'ar înțelege greșit sau incomplet, dacă ar fi cantonat între anii 105 - anul cuceririi traiane - și 271 - anul retragerii aureliane, când Dacia pierdu contactul cu Imperiul.

Stăruiesc mai mult asupra acestui fapt, el

fiind hotărîtor pentru înţelegerea marelui act istoric al creerii unei romanităţi răsăritene, ai cărei reprezentanţi suntem noi Românii.

Pătrunderea oficială a romanităţii în Dacia a fost precedată sau pregătită de lenta penetraţie populară, începută cu multă vreme mai înainte, cu cel puţin un veac mai înaintea pătrunderii oficiale.

Intr'adevăr, încă din timpul Republicii Romane, coasta răsăriteană a Adriaticei, locuită de Ilirii înrudiţi de aproape cu Tracii, ajunsese sub stăpînirea Romei. Pentru a-şi asigura liniştită navigaţie pe Adriatică, pentru a pune această navigaţie la adăpostul neajunsurilor pricinuite de prezenţa pe coasta orientală a Adriaticei a unei populaţiuni neastâmpărate şi fără organizaţie unitară, Republica Romană se hotărî a stăpâni această coastă.

Odată stăpîni ai coastei Adriatice orientale, Romanii îşi împinseră stăpînirea înlăuntrul ţării, se adânciră în inima ei, în părţile muntoase ale Iliriei, ai cărei locuitori autohtoni aflară în mijlocul acestora un adăpost.

Iliricul ajunsese provincie romană.

Din Iliricul complet câştigat acum Romei, Impăratul August voise să facă o bază pentru a pătrunde mai departe şi mai adânc; iar curând după aceasta, pe la jumătatea veacului întâiu al erei noastre, Tiberiu îşi împinse hotarele chiar până la Dunărea noastră.

Dar această acţiune oficială de penetraţie romană în Iliria nu ar fi dus - singură - la rezultatele la care ea a dus, dacă nu ar fi fost completată prin penetraţia lentă şi populară a multor elemente italice, care începuseră mai înainte să imigreze în Iliria.

Intr'adevăr, în Peninsula Italică surplusul de populaţie fusese împins să-şi caute alurea existenţa. Cum în Italia muncile agricole ajunseseră de la o vreme să fie în mare parte împlinite de sclavi, surplusul de populaţie agricolă italică se văzu silit să imigreze pe coasta răsăriteană a Adriaticei, de unde avea să se adâncească în părţile Iliriei şi mai apoi ale Moesiei şi Daciei şi să se amestece cu populaţiunile autohtone ale acestor regiuni.

Elementul autohton iliric, supus pe de o parte presiunii cuceritoare a Romei, pe de altă parte supus acelei acţiuni lente de infuzare a sân-

gelui țărănesc romanic, se împuținează încet, încet și, cu caracterele lui primitive, se regăsește destul de anemiât și destul de răsleț pe vremea lui Strabo. Când o populație fragmentată în triburi, fără conducere și fără coheziune, se găsește în fața unui cuceritor care reprezenta o civilizație superioară - cum era aceea a Romanilor - această populație intră ușor în sfera de atracție a cuceritorului și se adaptează vieții acestuia.

Și, astfel, sub îndoitul impuls:

a) al cuceririi făcute de Roma în Iliria,

b) și al penetrației lente și populare agricole, influența romană s'a așezat stăpânitoare în această Ilirie.

+ +

Aici deschid o scurtă paranteză, pentru explicarea unui fapt a cărui însemnătate istorică se înțelege îndată, din numai enunțarea lui.

Dacă cea mai mare parte dintre locuitorii Iliriei supuși îndoitei acțiuni de romanizare - romanizarea populară și romanizarea oficială - avea să se piardă în masa neamului cuceritor, o altă parte dintre autohtonii Iliriei a putut să se sustragă

acestui proces de romanizare și de asimilare, retrăgându-se prin regiunile mai adăpostite și păstrându-și acolo ființa etnică străveche. Cei care s'au putut astfel evada din acțiunea cuceritoare romană aveau să ducă o viață mai adăpostită, în care înrușirile rasei originare aveau să rămână neatinse și să se perpetueze până în zilele noastre. Din acești locuitori ilirici sustrași acțiunii de romanizare coboară Albanezii, cari sunt singurii martori pe care-i mai avem astăzi ai vieții ilirice de odinioară. Limba lor este o emanare a vechei limbi ilirice și fondul lor este de sigur cel străvechiu iliro-tracic. Ei prezintă și pentru filolog, și pentru istoric, și pentru jurist interesul de a fi singurii martori autentici ai lumii ilirice dispărute, ai acestei lumi așa de înrudite cu lumea tracică din care coborâm noi Românii. Prin mijlocirea reprezentanților de astăzi ai Ilirilor de odinioară putem să reconstituim viața socială și juridică a acestor Iliri; și cum aceștia erau de aproape înrudiți cu Tracii - cari ne-au fost nouă strămoși îndepărtați, - putem să avem câteva elemente de apreciere a lumii tracice, a acestei lumi care ne-a lăsat așa de puține izvoare prin mijlocirea cărora să o putem cunoaște direct.

De aceea am spus, într'o lecțiune anterioară, că deși izvoarele în ce privește viața Tracilor sunt lacunare și deci ar fi greu să reconstituim, pe absența sau pe tăcerea textelor, o imagine a ceea ce va fi fost viața tracică, totuși alcătuirea unei atare imagini ne este înlesnită prin faptul că posedăm știri directe dela Ilirii de odinioară, reprezentați astăzi prin scoborîtorii lor cari sunt Albanezii, ajunși până la noi cu ființa lor etnică originală pe care le-au transmis-o lor Iliricii ce izbutiseră să se sustragă din acțiunea de romanizare și de cucerire a Iliriei.

+
+ +

Inchizând această paranteză, reiau firul expunerii, pentru a ajunge la explicarea pătrunderii vieții romane, - și deci și a pătrunderii vieții juridice romane, - în Dacia noastră.

După cum cucerirea și romanizarea oficială a Iliriei au fost înlesnite și pregătite de elementele păstorești și agricole din Italia, care dela o vreme au răzbătut neoficial, fără ordin și fără misiune în Iliria, tot astfel cucerirea și romani-

zarea oficială a Daciei au fost pregătite și înlesnite de romanizarea lentă și populară făcută de țăranii italici , cari încet, încet s'au îndreptat dinspre Iliria spre Dunăre, tot neoficial, tot fără ordin și tot fără misiune.

De sigur, principalul făuritor al romanizării Moesiei inferioare și a Daciei propriu zise este Traian; dar opera lui a fost înlesnită și pregătită prin pătrunderea lentă a civilizației romane.

Romanizarea oficială de către Traian a Tracilor din Nordul Dunării este epilogul unei piese al cărei prolog se desfășurase mai înainte în lumea Tracilor dintre Adriatică și Dunăre, romanizați mai de multă vreme prin înceata dar continua pătrundere a populației rurale italice, venită pentru nevoi economice în partea aceasta a lumii.

+⁺+

Cum fenomenele istorice, pentru a fi înțelese și interpretate, au nevoie de a fi proiectate pe fondul istoriei universale, de unde putem desprinde elemente de judecată și de comparare care ajută la înțelegerea acestor fenomene, cred că putem opune procesului de romanizare a Daciei un alt

proces, în totul analog și desfășurat în condițiuni
aidoma: procesul romanizării Galiei sudice, procesul
romanizării acelei regiuni din Franța care se
chiamă Provence.

Printr'un paralelism istoric dintre cele
mai caracteristice și sugestive, găsim o imigrație
romană lentă și agricolă spre Provence, unde ea a-
vea să producă același proces de romanizare pe ca-
re imigrațiunea romană avea să-l producă în Dacia.
Fenomenul din Dacia s'a produs în forme cu totul a-
naloage și în Galia, unde-l constată marele istoric
al proto-istoriei Galiei, Camille Julien, și unde,
ca și în Dacia, "imigrația liberă a îndoit sau com-
pletat colonizarea oficială". După cum în Dacia, îna-
inte de pătrunderea oficială, viața romană se stre-
curase neoficial și lent, tot astfel și în Galia o
atare pătrundere s'a produs în agrii decumates ,
înainte de stabilirea limes-ului și de așezarea tru-
pelor romane¹⁾.

Se admite chiar, în studiile de istorie
universală, că romanizarea Iliriei se va fi făcut
cu mult mai mult prin această pătrundere neoficia-
lă decât prin sprijinul Romei oficiale, deci prin

1) N.Iorga, Istoria Românilor, II, p.11

sprijinul puterilor administrative și militare.

Fără strecurarea elementelor populare romane în Apus, spre Galia, opera lui Cesar nu ar fi dus la crearea lumii romane apusene din Sudul Franței, după cum fără strecurarea elementelor populare romane în Răsărit opera lui Traian nu ar fi ajuns la încununare, prin crearea unei lumi romanice în părțile carpato-dunărene. Poate că forma de civilizație în părțile noastre ar fi fost de dreptul daco-getică și n'am fi avut aici o lume romană, care este așa dar o lume de îndoită sinteză:

a) De inițiativă populară;

b) De inițiativă oficială.

Din aceste două inițiative romane s'a creat romanitatea răsăriteană, pe care o reprezentăm astăzi.

+ + +

Când hotarele lumii acesteia romane se apropiară deci de lumea dacică, deci când din apropierea și din atingerea celor două lumi - romană și dacică - s'a creat un izvor de conflicte și de ciocniri ajunse inevitabile, procesul între cele două lumi avea să ia forme mai agresive și să se deslănțuiască în curând.

Intr'adevăr, dela o vreme hotarele Moesiei romane, deci-hotarele țării din Sudul Dunării, începură să fie periodic turburate de Dacii din Nord. Câtă vreme aceștia din urmă au fost conduși de marea personalitate a regelui Boerebiste, Romanii nu i-au supărat și, astfel, ei au putut să-și înjghebeze un regat, să-l întărească și să-i clădească o capitală în munții Hațegului, care avea să fie Sarmisagetuza.

Dar după Boerebiste, încercările romane de pătrundere în regatul acestuia se afirmă și se înmulțesc. Domițian a încercat o expediție asupra Dacilor și, după două înfrângeri, a avut și o izbândă, pe care însă n'a putut-o continua și adânci și care nu a dus atunci la cucerirea Daciei, căci Domițian trebui să-și întoarcă imediat privirile în altă direcție și să facă față grabnic pericolului germanic ce se anunța dinspre Nord.

Dar lucrurile se schimbă curând, când la Roma ajunse împărat Traian. După numeroase lupte, regele dacic Decebal, urmat de întregul său popor, a fost înfrânt. Cel din urmă războiu, dela anul 105, avea să ducă la înfrângerea definitivă a regelui dacic și la sdrobirea regatului său. Dacă rezul-

tatul acestui din urmă războiu dacic a consacrat definitiv puterea cuceritoare romană, el a consacrat deopotrivă și vitejia Dacilor și a dat istoriei o dovadă de ce poate face strânsa legătură pe care un popor o are cu pământul pe care-l stăpânește.

Monumentele dela Adam-Klissi și Tropaeum Trajani stau mărturie despre ultimele rezistențe ale barbarilor dacici din Răsărit. Ridicate în semn de triumf, aceste monumente înseamnă apoteoza operei de cucerire romană, ale cărei începuturi se oglindesc în Adriatică și a cărei încoronare - sub imaginea legionarului roman - se oglindește în apele Pontului Euxin.

Dacia era acum provincie romană.

VIEȚA ROMANA ÎN DACIA

Este un fapt istoric sigur: că îndată după cucerire, Romanii au urmărit să imprime ținutului dacic un puternic caracter latin și să aducă deci la viață romană țara carpato-dunăreană pe care o cuceriseră. Incercarea pe care Romanii o făcuseră mai înainte vreme cu Elenii, pe cari - odată

cucerii - au vrut să-i desnaționalizeze, nu izbutise. Civilizația elenică era prea veche și era superioară civilizației cuceritorilor pentru ca ea să fi putut fi înlocuită. Procesul, acolo, s'a petrecut astfel: Elenul cucerit a adus, el, la sine pe Romanul cuceritor, a cărui artă și a cărui literatură aveau să se desvolte sub superioara înrâurire elenică.

"Grecia capta, Roman cepit", este formula care definește procesul desăvârșit între Romanul cuceritor și Elenul cucerit.

Inercarea romană, neizbutită cu lumea elenică, avea să fie acum reluată, cu alți sorți de izbândă, în Dacia cucerită, unde cuceritorul a urmărit să creeze pe baze solide un popor romanic al Răsăritului.

+ + +

Foarte curând după cucerirea Daciei, aceasta capătă o organizație de provincie romană. Încă dela anul 109-110 monumentele epigrafice și diplomele militare mărturisesc că această organizație, ca provincie romană, era desăvârșită. Monezile de pe vremea lui Traian mărturisesc și ele despre Dacia Augusti provincia.

Să vedem care era organizarea administrativă a acestei provincii.

Provincia dacică, împărțită la început , prin anii 119-120, pe vremea lui Adrian, în două: în Dacia superior și în Dacia inferior a fost mai târziu împărțită în trei părți. Această împărțire tripartită va fi fost poate desăvârșită chiar și înainte de Marcu Aureliu, în orice caz este sigur că era împărțită pe vremea acestuia:

A) Dacia Apulensis

B) Dacia Porolensis

C) Dacia Malvensis.

Ca să aveți imaginea acestor trei Dacii, trebuie să știți că:

A) Dacia Apulensis, numită astfel după orașul de reședință Apulum (Alba-Iulia de astăzi) cuprindea o mare parte a Ardealului (fără partea de miazănoapte, Țara Crișurilor și Munții Apuseni) și deasemenea cuprindea Banatul.

B) Dacia Porolensis cuprindea Nordul Ardealului, țara Crișurilor și Munții Apuseni.

C) Dacia Malvensis cuprindea Oltenia, Muntenia și - poate - sudul Moldovei.

Aceste diviziuni erau numai diocese administrative, căci unitatea provinciei romane a Da-

ciei era menținută, - după cum ne-o mărturisesc izvoarele care ne vorbesc despre un singur legatus Augusti pro praetore trium Daciarum, sau încă și mai simplu legatus Augusti pro praetore provinciae Daciae.

Dacia era așa dar o provincie imperială. Alte provincii erau doar senatoriale.

Acest legatus Augusti era deci guvernatorul Daciei - praeses - care în virtutea imperium-ului exercita prin delegație - mandata principis - autoritatea sa asupra locuitorilor noiei provincii romane.

Atribuțiunile acestui legatus Augusti pro praetore trium Daciarum erau dintre cele mai largi. Pentru fiecare însă din cele trei subdiviziuni administrative - Dacia Apulensis, Porolisen-sis, Malvensis - era ajutat de către un procurator. Acești procuratores, ale căror atribuțiuni se cantonează mai mult în domeniul fiscal, aveau sub ordine mai mulți funcționari:

A) Procurator a caducis, în grija căruia reveneau succesiunile deschise și care succesiuni, în lipsă de moștenitori, se întorceau în patrimoniul public. Prin urmare, el avea rolul de suprave-

ghetor al succesiunilor care prin desherență reveneau Statului.

B) Un librarius ab instrumentis censualibus. Nu pare greu de știut care vor fi fost atribuțiunile acestuia. Numele însuși ni le arată. Acest librarius pare a fi avut ca însărcinare ținerea scriselor și rolurilor fiscale ale contribuabililor. În aceeași ordine de idei întâlnim și un alt funcționar care pare să fi avut atribuțiuni analoge și care se cheama librarius a rationibus.

C) Vicessimae libertus era un funcționar ale cărui rosturi și atribuțiuni sunt mai puțin cunoscute, dar pe care le bănuim, dacă ne gândim la impozitele ce se plătesc și pe care le vom schița foarte pe scurt de îndată.

D) Adjutores tabulariorum vor fi fost, probabil, cam ceea ce sunt astăzi agenții fiscali.

E) Adjutor officii corniculariorum despre care știm puțin, dar care pare să fi fost un demnitar mai mic ce va fi avut, poate, și unele atribuțiuni de ordin militar. Fiindcă suntem în domeniul acesta al ierarhiei fiscale, se impune să înfățișăm foarte pe scurt tabloul impozitelor pe care le întâlnim în Dacia, provincia romană.

Mai întâiu, censul. Era impozitul funciar, am spune un impozit pe proprietate, variind după felul terenului și reprezentând 1/100 din valoarea terenului.

Era apoi capitația, care era impozitul pe cap de om.

Apoi vicessima hereditatum, care era taxa pe succesiuni și reprezentând - așa cum însuși numele ne-o arată - a douăzecea parte din succesiuni.

Cităm, în ordine, vicessima libertatis sau manumissionis, adică impozitul pe care sclavul îl plătea la liberarea lui.

În sfârșit vectigalia, care ar fi un impozit în natură și în muncă, un impozit care ar răspunde prestației de astăzi, zile de lucru, cărături, etc.

Ca să completăm tabloul ierarhiei fiscale a provinciei romane dacice, vom mai aminti că deseori strângerea impozitelor se conceda unui funcționar, sistem pe care avem să-l întâlnim mult mai târziu în Principatele române, la o anumită epocă. Într'adevăr, se luase dela o vreme obiceiul în Principatele noastre de a se conceda strângerea impozitelor unor anumite persoane, care erau îndatorate

să răspundă vistăriei cu o sumă anumită. Sistemul acesta am spus că-l întâlnim în Dacia, provincie romană, unde găsim atare concesionari ai dărilor pe pășunat și pe exploatarea sărei. Primii - concesionarii dărilor pe pășunat - se chemau conductores pascui, iar ceilalți și anume concesionarii exploatarei sării erau conductores salinarum.

Deasemenea, printre acești concesionari mai întâlnim pe conductores commerciorum, cari pare a fi fost arendașii vămilelor.

Acesta este tabloul ierarhiei fiscale din provincia romană a Daciei și care a fost necesar să fie înfățișat, pentru a se înțelege ierarhia schițată mai sus a dregătoriilor romane în Dacia.

+ + +

În legătură cu ierarhia administrativă pe care am schițat-o destul de fugar până acum, trebuie să amintim, - pentru a conchide, - că în afară de reprezentanții autorității romane mai sus amintiți, mai era un organ superior central, care era Concilium Provinciarum Daciarum trium, un consiliu care asista pe legatus Augusti, în deosebi în atribuțiunile jurisdicționale ale acestuia. Mutatis

mutandis, ar fi ceva în sensul divanelor domnești de mai târziu, care asistau pe domnii Țării Românești în atribuțiunile lor jurisdicționale.

+
+ +

Nu stăruim mai mult asupra organizațiunii administrative romane în Dacia. Atât cât am spus va fi fost îndeajuns pentru a cunoaște în linii generale tabloul alcătuirii administrative a Daciei. Dar ce va opri mai stăruiitor atențiunea noastră va fi aspectul jurisdicțional al dregătorilor romani în Dacia, cari vor fi contribuit la penetrația și dezvoltarea dreptului roman aici, drept care, dacă nu s'a putut statornici și înrădăcina cu totul în viața Daciei, va fi lăsat totuși unele urme pe care vom încerca să le discriminăm în lecțiunile viitoare.

Acum ne vom mărgini să spunem că guvernatorul Daciei, acel praeses, acei legatus Augusti având dreptul de a emite edicte - jus edicendi - a contribuit, de sigur, la pătrunderea ideilor juridice romane în Dacia. Edictul pe care îl emitea - edictum provinciale - a fost calea cea mai de

seamă pe care dreptul roman a încercat să se răspândească în provincia dacică.

Pentru a avea înțelegerea exactă a cercetărilor pe care le vom face asupra influențelor romane ce putem descoperi în dezvoltarea mai târzie a vieții juridice românești, trebuie să nu pierdem din vedere un fapt:

La epoca în care Dacia ia contact cu dreptul roman, dreptul acesta se afla în acea fază de dezvoltare a lui pe care noi o cunoaștem sub denumirea de faza clasică. Dreptul acesta roman, dreptul clasic - cum îl denumim în tratatele de Drept Roman, - a fost acela cu care provincia dacică a luat contact. Deci, când va trebui să examinăm o instituțiune juridică românească în lumina dreptului roman, când va trebui să comparăm o instituțiune juridică românească cu o instituțiune juridică romană corespunzătoare, trebuie ca această instituțiune romană s'o vedem așa cum ea era la epoca clasică a dreptului roman, pentru că dreptul clasic roman a fost acela ce ar fi putut fi introdus în Dacia, în epoca cuceririi acesteia.

Atrag atențiunea asupra acestui fapt, pentru a evita dela început o confuziune care se poate face; și când spun că "se poate face", mă exprim eufemistic, întrucât această confuziune une-

ori s'a și făcut. Astfel, de pildă, susținătorii romanismului dreptului vechiu românesc, găsindu-se în fața problemei, - de nerezolvat din punct de vedere roman, - a proprietății devălmașe românești și neavând cum să explice această proprietate devălmașe la Români, printr'o soluție de continuitate romană, spun că ea a fost cunoscută și la Roma, de unde ar fi putut să treacă și în lumea Daciei cucerite.

Este adevărat că la Roma a existat proprietatea gentei, dar această proprietate dispăru-se din viața romană la vremea contactului dintre cele două lumi - romană și dacă - și deci nu mai avea cum să fie transmisă Daciei. La epoca cuceririi Daciei, dreptul de proprietate roman era astfel cum apare din sinteza formulelor jus fruendi, utendi, abutendi, - concepțiune atât de diferită de concepțiunea proprietății devălmașe românești care nu are nimic comun cu individualismul și autoritarismul dreptului roman.

Am adus acest exemplu, pentru a se vedea la ce încheieri greșite s'ar ajunge, dacă atunci când vrem să comparăm o instituțiune românească juridică cu o instituțiune romană am considera această instituțiune romană la o altă epocă a drep-

tului roman decât la epoca lui clasică, deoarece dreptul clasic, dreptul din vremea cuceririi Daciei și din vremea următoare acestei cuceriri a putut fi adus în noua provincie.

Am stăruit asupra acestui punct pentru a înlătura, dela început, confuziuni posibile în cercetările asupra vechiului Drept românesc.

+
+ +

Am spus că guvernatorul Daciei - praeses - acest legatus Augusti pro praetore provinciae Daciae, a contribuit de sigur la pătrunderea ideilor juridice romane în Dacia, prin edictum provinciale pe care avea dreptul să-l emită și prin mijlocirea căruia ideile juridice romane și-au putut face drum în noua provincie.

Știți, din reminiscențele studiului de Drept Roman, ce este edictul.

În accepțiune largă, el consta dintr'o comunicare pe care magistratul o făcea în public și prin care el anunța o normă de drept sau o regulă ce-și propunea să observe în cursul funcțiunii sale ca magistrat. În mod obișnuit, această comunicare magistratul o făcea la intrarea sa în funcțiune.

La Roma, cei cari în virtutea lui jus edicendi dau atare edicte erau pretorul urban, pretorul peregrin și edilii curuli. De obicei, edictum acesta în care pretorii urbani, peregrini și edilii curuli enunțau normele de care vor fi conduși în exercitiul funcțiunii lor și pe care își propuneau să le aplice, se publica în forum.

În provinciile romane, magistrații cari aveau acest jus edicendi erau guvernorii și quaestores. Deci în Dacia noastră era legatus Augusti pro praetore provinciae Daciae.

Edictul acesta, pe care l-am schițat pe scurt și care era publicat de magistrat la intrarea lui în funcțiune, este numit edictum perpetuum. De sigur, nu în sensul că acest edict își avea o aplicare perpetuă; ci perpetuum, în sensul că el rămânea în vigoare în tot timpul duratei funcțiunilor magistratului care a emis acest edictum.

În afară de acest edictum perpetuum, întâlnim în practica vieții juridice romane, un alt edict - edictum repentinum - care este admis în cursul funcțiunii magistratului, pentru a rezolva o situațiune și soluționa o speță neprevăzută și care speță nu poate fi încadrată în cuprinsul edictului perpetuum.

Aceste edicte, despre care am vorbit până acum, nu rămâneau în funcțiune decât pe timpul duratei funcțiunii însăși a magistratului emitent.

Cum magistratul - vorbim de pretor - este numit pe un an, urma ca la capătul fiecărui an edictul să fie înlocuit sau reînnoit. În practica lucrurilor, se statornici însă obiceiul ca edictul anterior să fie menținut în clauzele lui bune și, încet, încet, edictul emis pentru un singur an își prelungi puterea și continuă a fi observat, devenind din edict anual un edictum translativum. Așa s'a creat dreptul pretorian, numit și drept honorar. Edictele translativum fiind deseori reînnoite, se ajunsse cu vremea a se da regulilor edictate o fixitate și o stabilitate asemenea legii însăși. Asigurând în mod constant că în împrejurări similare magistratul va da aceeași soluțiune, magistratul ajunsse să creeze, pentru cei supuși jurisdicțiunii sale, o stare de fapt echivalentă cu o stare de drept.

Odată aceste noțiuni expuse sumar, revenind la jus edicendi al guvernatorului Daciei, al aceluia legatus Augusti pro praetore provinciae Daciae, putem socoti că prin mijlocirea prerogativelor de emitent de edicte, acest legatus Augusti a înlesnit

penetrația dreptului roman în Dacia. Nu avem niciun izvor istoric și nici un monument epigrafic care să ne lămurească mai amplu asupra acestui edictum provinciale aplicat în Dacia. E cert însă că acest edictum a existat și în provincia dacică și oricât ar fi fost de redus după Salvius Iulianus acest edictum provinciale în partea lui inovatoare, este totuși ușor de admis că și în provincia noastră dacică dreptul roman clasic se va fi strecurat pe calea această edictală.

Dar aici cred că este locul să facem o observație care se cere reținută.

Dacă prin mijlocirea lui jus edicendi al guvernatorului Daciei, al acestui legatus Augusti, dreptul roman, - sub forma aceasta jurisprudențială, - a pătruns în Dacia, nu-i mai puțin adevărat că dreptul acesta creeat jure edicendi își trage puterea din cutumă. Magistratul cuprinde, în edict, dreptul consuetudinar, obiceiul locului. El transpune, în litera edictului, concepția de viață a acelorora cărora edictul le este adresat. Cicero prezintă chiar acest edict al magistraților ca pe una din sursele principale ale dreptului consuetudinar. Cu alte cuvinte, edictul consfințește acest drept consuetudinar.

De aceea, cum edictele acestea nu exprimau atât opiniunea juridică a magistratului emitent, cât o transpunere în forme juridice a unei cutume locale, a unui obicei, mai niciodată edictul acesta nu era denumit cu numele autorului său, cu numele magistratului emitent. Edictul își pierduse individualitatea. El este citat după obiectul însuși al edictului (de ex.: de minoribus successorium) sau era citat cu cuvintele dela începutul edictului (de ex.: quorum bonorum).

Am spus că edictul magistratului își trăgea puterea din cutumă și că, în fapt, deseori ele nu făceau decât să transpună în forme juridice un obicei local. Așa dar - și pentru a ne mărgini considerațiunile noastre numai la edictul guvernatorului Daciei - putem conchide că dacă, pe de o parte, pe calea acestui edict provincial, dreptul roman și-a înlesnit penetrația în Dacia, pe de altă parte - cum edictul provincial se inspira din cutuma locală - este de admis că acest edict a înlesnit consfințirea legală a dreptului local.

Prin urmare, pe de o parte, prin mijlocirea edictului guvernatorului Daciei, ideile juridice romane au putut pătrunde în provincia dacică; iar, pe de altă parte, prin mijlocirea aceluiași e-

dict, care - cum am văzut - transpunea deseori în formă oficială o cutumă locală, dreptul local dacic s'a putut perpetua, la adăpostul consfințirii sale legale prin edictul guvernatorului dacic.

Acest fenomen de conservare a ideilor juridice locale, cu ajutorul magistraților romani, s'a putut cu atât mai ușor desfășura cu cât știm că Romanii cuceritori lăsau, în destul de largă măsură, popoarelor cucerite obiceiurile lor juridice locale¹⁾.

+ + +

În afară de calea aceasta prin care viața juridică romană a pătruns în Dacia, de sigur că opera de romanizare a noiei provincii va fi folosit și alte mijloace și va fi mers și pe alte căi. Singure, edictele provinciale, care au înlesnit penetrația în Dacia a ideilor juridice romane, dar care într'o măsură - așa cum am văzut - au consfințit și perpetuat și ideile juridice autohtone, nu ar fi fost îndeustulătoare pentru ca opera de romanizare să se desvolte și să se desăvârșească până la a ajunge să creeze o romanitate răsăriteană. Un

1) Ulpianus, Dig., 1,3 De legibus 34.

alt fapt a completat acțiunea edictelor provinci-
le și a contribuit la crearea unei lumi romane în
Dacia cucerită. Acest fapt este organizarea admi-
nistrativă romană a Daciei.

+
+ +

Organizarea administrativă romană a pro-
vinciei dacice constituie, de sigur, un factor de
seamă pentru pătrunderea romanismului în ținutul
carpato-dunărean.

Foarte pe scurt vom schița această orga-
nizare, pentru ca, - având din lecțiunea preceden-
tă imaginea Daciei romane sub raportul împărțirii
teritoriale a acesteia în cele trei Dacii și dease-
mena sub raportul ierarhiei aparatului de Stat ro-
man din aceste trei Dacii, - să desăvârșim acum
imaginea organizării Daciei ca provincie romană.

Chiar dacă informațiile istorice privi-
toare la organizarea administrativă a Daciei roma-
ne nu sunt îndeșulătoare pentru ca pe temeiul lor,
singure, să se poată alcătui un tablou al acestei
organizări, ele **ne** pot totuși înlesni o atare al-
cătuire, pentru desăvârșirea căreia putem folosi și
informațiile privitoare la alte provincii romane,-

dat fiind că sistemul administrativ roman este ace-
lași în toate provinciile romane¹⁾.

Din punct de vedere administrativ, Dacia - provincie romană - avea următoarea înfățișare: trei erau formele de viață în care trăiau, în vremea stăpânirii romane, locuitorii Daciei. Le cităm în ordinea însemnătății lor:

Coloniile

Municipiile

Satele

Să încercăm să înfățișăm foarte în scurt pe fiecare din cele trei forme de viață - coloniile, municipiile și satele.

Intre cele dintâiu două forme de viață, care amândouă erau orășenești - coloniile și municipiile - diferențele nu sunt totdeauna ușor de stabilit. Situațiunea lor de Drept este oarecum asemănătoare.

A) Coloniile erau așezări orășenești. Locuitorii lor aveau din punct de vedere de Drept o situațiune superioară. Ei aveau plinătatea drepturilor. Aveau jus sufragii și jus honorum, deci dreptul de vot pentru alegerea marilor dregători la Ro-

1) Vasile Pârvan, apud N.Iorga, Istoria Românilor, II, p.192.

ma și dreptul de a fi ei înșiși aleși în dregătoriile romane. Am spune că erau electori și eligibili pentru înalta ierarhie administrativă romană.

Au fost colonii cărora li s'a recunoscut chiar și jus italicum, cu alte cuvinte cărora li s'a recunoscut privilegiul scutirii de plata unor dări directe și care colonii, printr'o ficțiune, erau socotite ca fiind în Italia însăși.

Prin urmare, coloniile erau așezări orășenești a căror însemnătate este ușor de bănuț, dacă aflăm ce situațiune superioară li se recunoscuse în structura vieții Statului Roman.

Dar dacă coloniile aveau o situațiune preponderentă, trebuie să observăm de pe acum că această situațiune nu s'a putut menține aceeași decât atâta vreme cât Roma a stăpănit oficial în Dacia . Situațiunea privilegiată a coloniilor nu s'a putut păstra decât în cadrul vieții de Stat romane. Când Statul acesta oficial avea să dispară, însăși situațiunea coloniilor avea să decadă, fiindcă baza vieții lor era oficialitatea romană.

Nu tot astfel era situațiunea celeilalte forme de viață, a celeilalte așezări orășenești care venea, în ordine, după colonii și care era municipiul.

B) Municipiile erau și ele așezări urbane. Situațiunea lor juridică va fi fost ceva mai redusă decât aceea a coloniilor. Locuitorii municipiilor vor fi avut drepturi mai restrânse decât locuitorii coloniilor. Dar această diferență care așează municipiul pe o treaptă mai joasă decât colonia nu se observă decât până la o vreme; căci curând, încă sub Republica Romană, unele municipii aveau să capete jus sufragii și jus honorum, dreptul pe care am văzut că-l aveau locuitorii coloniilor. Ba sub August s'a mers încă și mai departe și s'a recunoscut uneori și municipiilor acel jus italicum pe care l-am întâlnit în unele colonii și anume în următoarele cinci colonii pe care le cunoaștem că au avut jus italicum: Sarmisagetuza, Dierna, Apullum, Napoca și Patavissa.

Prin urmare, încă înainte de cucerirea Daciei și de transformarea ei în provincie romană, erau în structura imperiului roman municipii cari aveau - ca și coloniile - plinătatea drepturilor : jus sufragii, jus honorum și, uneori, chiar și jus italicum. Dacă, deci, încă sub republică și apoi sub August situațiunea coloniilor și a municipiilor din cuprinsul ținuturilor supuse stăpânirii politi-

ce a Romei era câteodată aproape aceeași, cu atât mai mult este de admis că ea va fi fost aproape aceeași la o epocă mai târzie, în speță la epoca transformării Daciei în provincie romană.

Dar dacă din punct de vedere juridic locuitorii municipiilor vor fi avut o situațiune aproape asemănătoare situațiunii locuitorilor coloniilor, este de remarcat că din punctul de vedere al posibilităților de dăinuire a municipiilor, acestea din urmă aveau o situațiune mai forte. Într'adevăr, locuitorii coloniilor erau aduși din alte părți; veneau din lumea romană din afară, veneau de pildă din Italia însăși. Locuitorii însă ai municipiilor erau în mare parte indigeni, erau localnici. Baza municipiilor era în largă măsură autohtonă, localnică. Și atunci s'a întâmplat procesul următor: când oficialitatea romană avea să dispară din Dacia, coloniile - care trăiau prin această oficialitate - aveau să aibă aceeași soartă. Municipiile aveau și ele să dispară ca organizare administrativă, odată cu dispariția oficialității romane; dar cum municipiile aveau și o bază locală, indigenă, ele s'au putut perpetua, decăzând firește la rangul de așezare rurală. Dar viața lor etnică s'a continuat și s'a păstrat.

Și aici, o paranteză pentru a atrage atențiunea asupra unui punct important de istorie românească, asupra căruiă vom reveni, dar care este bine să fie cunoscut depe acum: până la retragerea aureliană a fost aici în Dacia o viață romană care ne-a transmis numeroase monumente epigrafice, numeroase inscripțiuni. Noi avem dovezi epigrafice din Dacia; dar aceste dovezi nu ne vin decât din vremea stăpânirii oficiale a Romei în Dacia. Dar odată ce această stăpânire oficială romană în Dacia s'a sfârșit, inscripțiunile au încetat. Din această bruscă încetare a inscripțiilor s'a dedus de către istoricii adversari ai continuității noastre în Dacia că viața însăși romană încetase în aceste părți. Nu poate fi o mai neîntemeiată concluziune, a cărei singură scuză se găsește în patima celor cari au formulat-o.

Explicarea încetării brusce a inscripțiunilor în Dacia se explică tocmai prin fenomenul enunțat mai sus. Municipiile, cari aveau și bază locală, indigenă, nu au dispărut, dar au decăzut la rangul de așezări rurale. Ori țăranul nu ridică stele funerare în piatră și nici nu se înmormântează în sarcofage de marmoră sau granit pe care-și scrie numele.

Incetarea inscripțiunilor romane din Dacia, odată cu retragerea oficialității romane, se explică nu printr'un hiatus de viață romană - cum au vrut să creadă istoricii unguri - ci prin decăderea vieții municipale romane la rangul de viață rurală.

Inchizând această paranteză, să reiau firul expunerii în ce privește coloniile și municipiile, pentru a vedea care ne-a fost organizarea administrativă, organizare pe care o voi schița foarte sumar¹⁾.

Și cele dintâi și celelalte - deci și coloniile și municipiile - aveau ca organ de conducere un consiliu compus din 20 de membrii și care consiliu se chema ordo decuriorum. Acest ordo era deci un fel de consiliu municipal. Din mijlocul acestui consiliu se alegeau organele de conducere efectivă a coloniei și a municipiului. Aceste organe erau, în colonii, doi consilieri, decurioni; iar în municipii erau patru.

Nu este greu de bănuir cam ce atribuțiuni vor fi avut duumvirii din colonii și quatorvirii din municipii. Ei aveau atribuțiuni administrative,

1) Paul Negulesco, Histoire du droit et des institutions de la Roumanie, Paris, 1898

dar aveau și atribuțiuni judecătorești. De unde și numele lor: duumvirii sau quatorvirii jure dicundo, deci erau și magistrați cari "spuneau" dreptul.

Funcțiunea duumvirilor era anuală; aceea a quatorvirilor era cincinală. Prin urmare, cei dintâi erau aleși pe un an, ceilalți pe cinci ani.

Dintre acești quatorviri, în municipii se alegea unul care era primul quatorvir. Era - am spune astăzi - primarul.

Noi reținem aici, dintre prerogativele acestui primus quatorvir, cum și dintre acelea ale duumvirilor și quatorvirilor, prerogativele jure dicundo, deci prerogativele lor judecătorești în virtutea cărora ei "spuneau dreptul".

Așa dar, în afară de edictul provincial al guvernatorului Daciei - al lui legatus Augusti - și prin mijlocirea cărui edict dreptul roman pătrunse în Dacia, putem socoti că și edictele acestor magistrați locali din colonii și municipii au jucat funcțiunea de vehicul al ideilor juridice romane. Deci și prin exercitarea atribuțiunilor jure dicundo ale acestor magistrați locali, dreptul roman va fi putut să-și înlesnească accesul în Dacia provincie romană.

Nu vom stărui mai mult asupra organizării acestui ordo decurionum, deci a celui consiliu muni-

cipal pe care l-am întâlnit în colonii și municipii, și nu vom insista mai mult nici asupra duumvirilor din colonii sau a quatorvirilor din municipii. Evoluția lor nu ne oprește acum atențiunea. Vom spune doar atât: că în afară de atribuțiunile administrative și judecătorești, ei au avut, dela o vreme, și atribuțiuni fiscale - însărcinați fiind cu strângerea birurilor - și vom spune doar că dela o vreme situațiunea lor a decăzut.

Vom adăoga, pentru a completa tabloul organizării coloniilor și municipiilor, că în afară de duumviri și quatorviri, mai întâlnim și edili, ale căror atribuțiuni nu e greu de bănuir care vor fi fost: ei se ocupau cu probleme edilitare - construcții, înfrumusețarea așezărilor orășenești, etc. Vom mai reaminti pe quaestori, ale căror atribuțiuni erau de ordin fiscal. Quaestorii erau un fel de casieri comunali.

Și edilii și quaestorii erau funcționari în subordinea duumvirilor și quatorvirilor.

Ca să nu rămână expunerea incompletă, vom mai aminti că așezările acestea orășenești aveau în fruntea lor și câte un defensor, câte un patron, care era o persoană mai cu vază și care, așa cum înșăși numele lui o arată, putea la nevoie să apere in-

teresele respective ale aşezărilor orăşeneşti. Putem, de pildă, cita numele patronului, defensorului Sarmisagetuzei: este însuşi guvernatorul Daciei, însuşi legatus Augusti pro praetore provinciae Daciae-Claudius Tiberius Fronto.

C) Satele.

În al treilea rând veneau deci satele, aşezări rurale a căror populaţie era în deosebi vechea populaţie indigenă, autohtonă. Am spus "în deosebi", pentru că nu întotdeauna era numai populaţiune autohtonă, ci uneori găsim în vechile sate şi colonişti romani; ba uneori găsim chiar sate întemeiate de noii veniţi romani. Procesul întemeierii satului roman era acesta: colonistul roman îşi aşeza o "villa" în jurul căreia, cu vremea, coborîtorii lui aşezau alte "villae" şi acestea, înmulţindu-se prin perindarea generaţiilor, se transformau într'un "vicus", deci într'un sat care deseori purta chiar numele primului colonizator ce-şi aşezase aici "villa". Putem cita de pildă: Vicus Quintionis (satul lui Quintio), Vicus Celeris (satul lui Celus) sau Vicus Secundini (satul lui Secundinus).

Fenomenul acesta topic - numele satului derivat din numele primului colonizator, deci satul

botezat după strămoşul eponim - nu este un fenomen propriu vieţii romane în Dacia. Il vom întâlni mai târziu în ţările româneşti în forme perfect identice şi, cu acel prilej, vom vedea că în aceleaşi forme îl întâlnim şi în viaţa altor neamuri.

Asupra acestor sate străvechi nu mă cypresc mai mult. Voiu reveni asupra lor, pentru a trage, din caracterul de permanenţă al vieţii săteşti din provincia romană a Daciei, concluziunile necesare istoricului vechiului Drept românesc.

Până atunci, să aruncăm în această a doua parte a lecţiunii de astăzi, o fugară privire asupra organizării sociale a Daciei - după ce în prima parte a acestei lecţiuni am schiţat organizarea administrativă a provinciei dacice.

+
+ +

Am văzut într'o lecţiune anterioară, în care am înfăţişat pe aborigenii Daciei, care era alcătuirea vieţii sociale a acestora şi am văzut că viaţa socială a Daco-Geţilor se înfăţişa în forme simple, forme care sunt cam aceleaşi la toate popoarele într'o anumită fază a evoluţiunii lor.

Am văzut că în organizarea socială a vieții dacice se disting trei straturi: nobilii, oamenii de rând și sclavii.

Odată cu introducerea vieții oficiale romane în Dacia, această stratificare socială, atât de simplă, se schimbă și devine mai complicată decât fusese în vechea Dacie.

Deacum înainte, viața din provincia romană a Daciei ne arată următoarele categorii sociale:

- A) Cetățenii romani.
- B) Locuitorii municipiilor.
- C) Peregrinii.
- D) Sclavii.

Să revenim în foarte scurte cuvinte asupra fiecăreia din cele patru categorii sociale citate mai sus.

A) Cetățenii romani. Aceștia aveau plinătatea drepturilor; deci aveau jus sufragii, jus honorum și uneori jus italicum. Erau, așa dar, locuitorii coloniilor și erau veteranii, adică cei cari făcuseră serviciul militar și cari se liberaseră. Dacă acești veterani nu fuseseră cetățeni romani, ei deveneau de drept, după 25 de ani de serviciu, la liberare. Rolul acestor cetățeni ro-

mani a fost cu totul însemnat în procesul de romanizare a Daciei. Cum legiunile romane în Dacia erau permanente și cum deci soldații din aceste legiuni rămăneau multă vreme în Dacia, deseori ei sfârșeau prin a lua de soții femei dace. Acestea, împreună cu copiii lor, se așezau deobiceiu în jurul taberei în care se afla soțul militar; se așezau în așa zisele canabe. Când soțul se libera din armată, el devenea - dacă nu fusese mai înainte - cetățean roman, cu toți ai săi.

B) Locuitorii municipiilor veneau imediat după cei dintâi. Și ei erau cetățeni, dar de o categorie ceva mai jos; căci dacă aveau și ei jus sufragii și jus honorum, nu aveau în genere jus italicum. Ei ar fi, - ca să spunem așa, - cetățeni romani de categoria a II-a. Ceea ce enunțăm acum este valabil în principiu pentru locuitorii municipiilor; dar trebuie să observ că situațiunea nu a fost aceeași în ce privește pe locuitorii tuturor municipiilor. Căci Romanii, cari erau foarte înșeși în a stârni emulația între municipii, răsplăteau unele municipii ridicându-le la gradul de colonie, așa că, prin această promovare a municipiilor la rangul de colonie, locuitorii celor dintâi căpătau o situațiune echivalentă cu situațiunea

locuitorilor din colonii.

Fenomenul acesta se întâlnește frecvent în Dacia. Iată, de exemplu, Napoca (Clujul de astăzi). O aflăm ca municipiu; dar sub Marcu Aureliu o găsim ridicată la rangul de colonie. De asemenea municipiul Sarmisegetuza: el este curând, încă sub Traian, ridicat la rangul de colonie. Tot astfel Malva (a cărei identificare topografică nu putem s'o facem cu precizie) este municipiu în vremea lui Traian, dar o găsim înălțată la rangul de colonie sub Marcu Aureliu. Drobeta (care este Turnul Severin de astăzi), figurează pe vremea lui Adrian printre municipii, dar o întâlnim sub Septimius Sever cu rang de colonie.

Exemplele din Dacia s'ar putea înmulți cu Patavissa (Turda de astăzi), Aquae (astăzi Calan, din ținutul Hunedoarei) și alte așezări orășenești pe care le întâlnim ca municipii, iar dela o vreme le aflăm cu rang de colonie.

Deci și locuitorii municipiilor, acești cetățeni din categoria a II-a, au căpătat - prin promovarea municipiului lor la rangul de colonie - situațiunea juridică pe care o aveau locuitorii coloniilor.

C) Peregrinii veneau în al III-lea rând. Aceștia erau vechii locuitori ai țării transformate în provincie romană; erau - pentru a ne referi la ținutul nostru - autohtonii Daciei. Ei nu erau cetățeni romani. Situațiunea lor însă avea, cu vremea, să se schimbe. Intr'adevăr, prin faimosul edict al lui Caracala din anul 212, prin care s'a extins tuturor locuitorilor imperiului jus sufragii, deci dreptul de vot, peregrinii aceștia au devenit cetățeni romani.

Dar aici se cere făcută o observațiune în ce privește pe peregrinii Daciei. Chemați la cetățenia romană prin edictul lui Caracala, ei nu au trăit cu situațiunea de cetățeni romani decât foarte puțini ani; căci după acordarea de către Caracala a dreptului de cetățenie romană peregrinilor, - la anul 212 - peregrinii Daciei au mai trăit sub stăpânirea oficială a Romei doar foarte scurtă vreme, până la anul 271 - anul retragerii aureliane, - deci șase decenii.

Lucrul acesta se cere reținut, căci el va contribui să ne înlesnească explicarea fenomenului istoric în care su cred și anume să ne înlesnească explicarea faptului că locuitorii Daciei nu au fost

cu totul aduși la viața juridică romană, nu și-au înrușit această viață pierzându-și viața lor juridică anterioară, ci și-au păstrat într'o largă măsură străvechile lor deprinderi sociale și juridice. Au fost prea scurtă vreme peregrinii Daciei supuși, cu titlul de cetățeni romani, Dreptului roman, pentru ca acesta să se fi încetățenit în mod trainic în viața peregrină a Daciei.

D) Sclavii veneau în al IV-lea rând. Ei se recrutau dintre prizonierii de războiu, dintre cei răpiți sau cumpărați. Târgurile de sclavi erau instituțiuni curente și cunoscute.

Asupra situațiunei juridice a acestor oameni lipsiți de libertate personală nu avem să stăruim. Ea ne este, de sigur, desăvârșit cunoscută din studiul Dreptului roman.

+ +

Aceasta este stratificarea socială a Daciei după cucerirea, transformarea în provincie romană și integrarea ei în viața imperiului roman.

+ +

Pentru ca tabloul acesta să nu fie incomplet, vom adăuga că în Dacia, până la o vreme - și cel puțin până în primul veac de stăpânire romană și, pare-se, chiar și în al II-lea veac - a existat o altă categorie de oameni: colonul.

Numele acesta ar putea crea o confuziune în spirite și de aceea asupra lui atrag atențiunea. "Coloni" și "locuitorii din colonie" nu sunt aceeași entitate juridică; sunt două noțiuni distincte. Am văzut ce era locuitorul din colonie. Colonul este altceva: el este săteanul legat de pământ, adscriptus glebae, pe moșia pe care se găsește.

Dar nu voi stărui asupra acestei instituțiuni, care nu intră în cadrul preocupărilor cursului nostru din acest an.

Pentru a ne reîmprospăta, doar foarte sumar, amintirea și a avea o idee aproximativă de ce va fi fost în imperiul roman colonul, să ne gândim la o categorie de oameni din trecutul românesc a căror situațiune socială și juridică era asemănătoare situațiunii colonului și acești oameni erau "vecinul" în Moldova, "rumânul" în Țara Românească, "iobagul" în Transilvania.

Colonatul în imperiul roman a fost o instituțiune de origină fiscală și a luat naștere dintr'un

proces ușor de înțeles și frecvent întâlnit și în trecutul altor țări, de pildă în trecutul țărilor noastre: când cultivatorul de pământ ajunsese un om înglodat de datorii față de fisc, fiscul - pentru a-și realiza drepturile sale - luă obiceiul dela o vreme de a ținea ca datornic nu pe fiecare cultivator în parte, ci pe stăpânul însuși al moșiei unde lucra muncitorul de pământ. Stăpânul, pentru a-și asigura brațele de muncă și, prin aceasta, pentru a-și asigura putința de a face față exigențelor fiscale, sfârși prin a aservi pământului pe muncitorul care - astfel - ajunsese colon.

+⁺+

Aceasta era organizarea socială, fugar creionată, a Daciei.

Amintesc aici, fără a mă opri câtuși de puțin asupra ei, și instituțiunea perfect cunoscută a "colegiilor", care erau asociațiuni profesionale, bresle - le-am spune - alcătuite din persoane care au aceeași meserie, sau au același loc de origină etnică sau aceeași religie. Le amintim numai, fără să facem nici un popas în dreptul lor, căci pentru cercetările noastre ulterioare, care vor purta asu-

pra originalității vechiului Drept românesc și asupra influențelor culturale romane, slave, bizantine, ce se vor fi putut exercita asupra acestui Drept și pe care vom încerca să le discriminăm la vremea lor, instituțiunea colegiilor nu este un izvor de sugestii.

+⁺+

Iată tabloul Daciei romane, a cărei viață în cadrul imperiului roman nu avea să fie de lungă durată. După o strălucită existență de vreo 150 de ani, viața romană oficială a Daciei s'a încheiat. Încă odată după moartea lui Traian, hotarele Daciei sunt turburate de barbari. Iazigii, Roxolanii (aceștia sunt Sarmați), Marcomanii, Costobocii, apoi Goții (pe timpul lui Caracala), apoi iarăși Sarmații, Dacii liberi și apoi din nou Goții atacară în multe rânduri hotarele Daciei.

Nevoia de a apăra hotarele imperiului impuse o scurtare a frontului acestui imperiu. Retragera oficialității romane deveni o nevoie de Stat. Ea se desăvârși sub Aurelian. Dacia pierdu, astfel, contactul cu imperiul. Trebuie însă ca un lucru să fie bi-

ne înțeles: nu a fost această retragere un act improvizat și executat într'un iureș care va fi lăsat în urma lui golul și pustiuul și care ar fi lăsat Dacia în mâna unor dușmani gata să distrugă totul: așezări și oameni rămași fără stăpânire română. Retragera aureliană s'a săvârșit pe temeiul unei înțelegeri cu Goții, cari deveniră "foedorati" imperiului, deci aliații acestuia și obligându-se să nu mai atace imperiul.

Astfel retragera oficialității romane nu a lăsat gol în urma ei. Ci aici, în Dacia, a rămas statornică o lume rurală de veche așezare, o lume care este rezultatul unei îndoite sinteze: sinteza străvechilor elemente rurale autohtone tracice și a acelor elemente rurale italice despre care am vorbit și care se strecuraseră în ținuturile acestea, încă înainte de cucerirea lor de către Romani. Cucerirea și stăpânirea oficială romană vor fi contribuit la gudura acestor elemente țărănești tracice și romane, în sensul că le-a îngăduit ca această sudură să se facă în liniște și la adăpostul puterii imperiului stăpânitor; dar nu ele au hotărât de crearea unei romanități răsăritene, romanitate pe bază însă hotărâtor tracică, lume romană care acum, odată cu pierderea contactului pe care-l avusese Da-

cia cu imperiul, intră într'o altă epocă, în acea epocă pe care o numim evul mediu românesc, ev mediu în care se va plămădi poporul românesc.

În tot acest ev mediu românesc, elementul etnic care a venit și a nuanțat sinteza, acum desăvârșită traco-romană, aveau să fie Slavii, a căror contribuție în domeniul social și juridic, ca și în domeniul lingvistic, va trebui urmărită și definită.

+⁺
++

IZVOARE ȘI ÎNRAURIRI SLAVE

Către sfârșitul veacului al III-lea, când amenințările barbare dinspre Orient deveniră mai frecvente, lumea oficială romană părăsi definitiv provincia dacică. Aceasta nu înseamnă că elementul autohton tracic, romanizat în parte, și elementele romane care se legaseră de pământul Daciei au urmat și ele ordinul de retragere oficială.

Nu vom intra în discuțiunea, care nu întotdeauna s'a făcut cu seninătatea științifică necesară, a continuității traco-romane în Dacia. Problema a încetat de a mai fi controversată - cel puțin în lumea științei oneste - și astăzi faptul continuității este neîndoelnic stabilit.

După retragerea romană, poporul daco-roman, a cărui sinteză se plămădea acum, a avut de pățimit după urma nesfârșitelor migrațiuni de popoare care - unele - au putut lăsa urmele trecerii lor aici, dar care nu au tulburat procesul însuși de alcătuire a neamului românesc.

Nu ne vom opri asupra trecerii, mai pașnice

sau mai în iureş, a Goţilor, Hunilor, Gepizilor şi - mai târziu - a Pecenegilor, Cumanilor şi Tătariilor, întrucât trecerea lor nu a adâncit urme în viaţa poporului nostru, urme care să se recunoască în structura vieţii noastre juridice şi sociale şi asupra cărora istoricul vechiului drept românesc să aibă a se opri.

Dar dacă peregrinaţiile acestea prin Dacia nu cer istoricului de Drept să facă un popas mai lung asupra-le, întrucât în structura vieţii noastre juridice populare nu se recunosc urmele acestor peregrinaţiuni de popoare, istoricul Dreptului românesc nu poate să nu se oprească stăruiitor şi atent asupra procesului etnic care s'a desăvârşit prin sălăşluirea în Dacia a neamurilor slave, a căror amintire se regăseşte în diferitele domenii ale vieţii poporului românesc.

Contactul mai direct şi mai de lungă dăinuire între elementele etnice aborigene şi elementele etnice slave venite mai târziu a dus la penetraţia în viaţa populară a aborigenilor Daciei a numeroase idei şi deprinderi, care se pot recunoaşte şi în domeniul vieţii juridice, după cum glotologia ni le dovedeşte în domeniul lingvistic.

Asupra procesului desăvârşit din contactul

autohtonilor cu Slavii se cere să ne oprim mai mult, căci el ridică numeroase probleme în domeniul vieții juridice românești. Ridică așa de multe probleme încât - anticipând asupra unor chestiuni ce vom înfățișa mai târziu - vom spune că o întreagă școală istorico-juridică românească, prin exponenți de autentică autoritate științifică, susține că vechiul Drept consuetudinar românesc, în elementele sale esențiale și în structura sa, poate fi explicat prin hotărîtoarea infuziune de obiceiuri juridice slave. Când teoria slavistă a originelor Dreptului consuetudinar românesc ocupă în doctrina istorico-juridică românească un loc atât de însemnat; când erudiți ca George Popovici-Robeanu, C. Dissescu, Dl. Prof. Paul Negulescu ș.a., dau, prin numele lor, atâta greutate acestei teorii; când însăși jurisprudența românească, în rarele spețe în care a fost nevoită să-și caute orientări în Dreptul cel vechiu¹⁾, își însușește teoria originelor slave, datori suntem să ne oprim mai îndelung asupra ipotezei slaviste.

+ + +

1) Curtea de Apel din Craiova, V. "Dreptul", 1893, nr. 26

Slavii pătrunseseră în regiunea Dunărei, a Balcanilor și a Adriaticei către veacul al V-lea, "când poporul român era acum format și avea un caracter și o limbă care îi erau proprii. În aceste condițiuni, Slavii, deși duceau aceeași viață ca Românii, nu au putut să schimbe însă sufletul acestora din urmă, popor de esență daco-romană".

Din conviețuirea Românilor cu Slavii s'a petrecut, de sigur, un proces de înrâurire reciprocă - și nu numai un proces de slavizare a elementelor indigene, ci și un proces în sens invers: de asimilare a multor Slavi de către Români și de aducere la viață românească a multor elemente slave.

De sigur, Slavii n'au viețuit în părțile noastre fără să fi lăsat urmele vieții lor aici. Numai o prejudecată nejustificată și neștiințifică ar respinge ideea însăși a unor înrâuriri străine - în speță ideea aportului cultural slav în sinteza românească. În alcătuirea acestei sinteze, contribuția slavă este, de sigur, însemnată. A recunoaște ce vine dela altul, nu înseamnă a micșora cu ceva valoarea fondului național. În ce ne privește pe noi Românii, fondul național ne este dacic, cu o masivă contribuție de viață romanică și cu o destul de însemnată înrâurire culturală venită din

lumea slavă.

Rolul pe care l-au jucat în Răsărit Slavii, în desăvârșirea poporului daco-roman, s'ar asemana cu rolul - încă mai însemnat - pe care l-au jucat neamurile germanice în formațiunea popoarelor romanice apusene. In marea familie romanică, iată de pildă pe Spanioli și pe Francezi, cari, pe un fond străvechiu ibero-roman, în Spania, galo-roman în Galia, au altoit numeroase înrâuriri germanice.

Paralelismul istoric se desemnează și în ce ne privește pe noi Români: pe un străvechiu fond daco-roman, am altoit unele înrâuriri slave, care se recunosc și sub raportul rasei, și sub acela al limbii, și sub raportul organizării vieții noastre sociale și de Stat.

Nu vom eși din cadrul preocupărilor noastre, pentru a impieta asupra domeniului filologului și etnografului. E suficient, pentru a lumina orizontul pe care ne proiectăm cercetările, să spunem că și etnografia constată multe infiltrațiuni slave și, deasemenea, glotologia constată intensă și variată înrâurire slavă în vocabularul românesc și în unele fenomene lexicale.

Cunoașterea istorică a vieții Slavilor și a împrejurărilor în care aceștia au luat contact cu

lumea daco-romană e necesară pentru interpretarea consecințelor acestui contact. O expunere succintă asupra vieții sociale și juridice a Slavilor e necesară pentru ca, prin confruntarea acestei vieți slave cu viața noastră, să discriminăm dacă și în ce măsură Slavii au contribuit la alcătuirea vieții juridice și sociale românești.

+ + +

Neamul Slavilor era un neam foarte numeros, iar pătrunderea lui la noi nu s'a făcut în grupuri răzlețe și fără coeziune între ele, ci a fost o penetrație masivă și capabilă de a exercita înrâuriri. Erau Slavii aceștia păstori, îndeletnicindu-se cu creșterea vitelor; dar erau mai ales agricultori ocupându-se - după cum relatează scriitorul bizantin Procop - cu cultura ovăzului, a meiului și a cânepei. Prin urmare, ei trăiau în forme de viață asemănătoare vieții noastre; căci și noi eram păstori și agricultori, cu observația - esențială, - că eram agricultori mai vechi și făcând o cultură mai variată.

Atrag atențiunea asupra unui fapt: când se cercetează fenomenele de împrumuturi culturale în-

tre două popoare, trebuie avut în vedere structura vieții fiecăruia dintre ele. Nu se pot petrece fenomene de împrumuturi reciproce decât între popoare a căror viață poate găsi puncte de contact. Cel care dă cu împrumut, trebuie să găsească la cel care ia cu împrumut un fond sufletească asemănător cu al lui, căci "sufletul omenesc nu primește în mod statornic nimic eterogen și antinomic; fiecare gând nou trebuie altoit pe unul înrudit" - scrie Vasile Pârvan¹⁾.

O scurtă privire asupra organizării vieții sociale a Slavilor, privită sub raportul ierarhizării claselor, sub raportul deci al stratificării sociale, e necesară.

Iată cum se prezenta ierarhizarea socială:

A) Fruntașii - am spune: nobilimea, căreia nu-i dăm accepțiunea obișnuită a cuvântului; ci prin care înțelegem clasa celor mai înstăriți, mai puternici, din mijlocul cărora aveau să se ridice conducătorii.

B) Oamenii liberi, bucurându-se de deplina capacitate juridică.

C) Sclavii, cari deobiceiu se recrutau dintre foștii prizonieri de războiu și cari erau în puterea stăpânului.

1) Vasile Pârvan, Gânduri despre lume, p.15

Precum se vede, ierarhizarea este aceeași pe care am întâlnit-o în lumea Dacilor.

Aceasta din punctul de vedere al rangului în societate.

Din punct de vedere al organizării sociale a Slavilor, situațiunea era mai diferită:

a) Tribul era forma cea mai cuprinzătoare de organizare.

b) Clanul era subdiviziune imediată și el însuși reprezenta o largă comunitate, ai cărei membrii se țineau legați printr'o filiațiune presupusă și îndepărtată și care clan era de altfel foarte numeros.

c) Familia era o subdiviziune mai restrânsă, dar nu în sensul pe care-l dăm astăzi cuvântului; ci era o comunitate în care trăiau laolaltă și sub o directivă unică, nu numai părinții, copiii și nepoții; ci și rudele cele mai îndepărtate, veri, collaterali, etc., intrau în alcătuirea familiei.

Fiecare familie avea un conducător, un stăroste sau stareșina.

Mai multe familii, astfel organizate, puteau alcătui o comunitate mai largă: jupa.

Aceasta era forma primitivă de organizare socială.

Din punct de vedere politic, cu vremea, mai multe jupe s'au contopit într'o comunitate mai largă, având în fruntea ei un knez (dela vechiul cuvânt german "chuning"), iar mai multe knezate aveau să alcătuiască mai târziu și după modele străine - căci multă vreme Slavii n'au putut întemeia State politice - State slave.

Dar ceea ce interesează în deosebi pe cercetătorul organizației sociale și juridice românești, este de a cunoaște care era forma dreptului de proprietate la Slavi; și aceasta pentru că - pe de o parte - la un popor agricol aproape toate instituțiile juridice decurg din legătura omului cu pământul și - în al doilea rând - pentru că din asemănarea, aparentă, a proprietății românești cu proprietatea slavă, s'a emis ideea unui împrumut românesc făcut dela Slavi.

Asupra dreptului de proprietate la Slavi se cere să stăruim ceva mai mult și să facem o mai pătrunzătoare analiză juridică, pentru că, într'adevăr, forma pe care proprietatea o înveșmânta la Slavi seamăna - cel puțin aparent, dar destul de înșelător - cu forma pe care proprietatea o înveșmânta la Români. Și din această asemănare s'a emis ipoteza unui împrumut pe care-l vom fi făcut dela Slavi.

Intr'adevăr, ca la multe alte popoare într'o anumită fază a dezvoltării lor istorice, o proprietate individuală nu se întâlnește la Slavi decât pentru lucrurile mobile (arme, obiecte casnice, etc.). Cât în ce privește proprietatea solului, ea se înfățișează - la Slavi - sub formă colectivă, membrii colectivității având mai mult un drept de folosință asupra solului colectivității însăși. Cu vremea, prin firească evoluție, proprietatea colectivă nu avea să cuprindă decât pădurile, pășunile, branștile și apele, iar țarina - pământul de cultură - ajunsese să cunoască o formă caracteristică, forma comunităților familiale, aparent asemănătoare devălmășiei românești.

Din forma aceasta comunitară sub care se înfățișa proprietatea la Slavi decurgea în chip firesc o serie de consecințe, o serie de instituțiuni juridice, - cum ar fi, de pildă, responsabilitatea solidară a membrilor comunității. Fiindcă toți sunt părtași la drepturi, toți sunt solidar părtași la îndatoriri. Birurile apasă solidar pe capul tuturor; responsabilitatea aceasta solidară se chema la Slavii sudici ocolina, la Poloni, opole.

Această solidaritate, decurgând firesc din forma însăși a proprietății, se regăsește și în do-

meniul penal, în care întâlnim pe toți membrii comunității ținuți solidar pentru crima sau delictul săvârșit înăuntrul comunității, când autorii crimei sau delictului nu sunt cunoscuți.

Fără a stăruî mai mult asupra acestor instituțiuni - solidaritatea civilă și penală decurgând din forma însăși pe care o îmbracă proprietatea în lumea slavă, - ne vom mulțumi a menționa că și în lumea românească întâlnim instituțiuni analoge. Intr'adevăr, și în lumea românească membrii devălmășiei sunt ținuți solidari și în domeniul civil și în domeniul penal. De aici - repet - s'a tras concluziunea, pe care am amintit-o mai sus, că instituțiunea însăși a proprietății și - prin extensiune - a însuși Dreptului românesc, se explică printr'un împrumut pe care l-am făcut dela Slavi.

Tot din forma pe care o îmbrăca la popoarele slave proprietatea decurgea și acea caracteristică instituțiune a dreptului de precumpărare și răscumpărare - instituțiune pe care o găsim și la Români, la cari înstrăinarea unei părți devălmașe era condiționată de dreptul de întâietate al codevălmașilor. Și analogia aceasta a contribuit să se ajungă la concluziunea unui împrumut făcut dela Slavi și a dus la formularea ipotezei slaviste a originelor

vechiului Drept românesc.

Intr'o lecțiune ulterioară vom analiza, de sigur, instituțiunea dreptului de precumpărare și răscumpărare și vom vedea, printr'un studiu comparat de Drept româno-slav, cum se înfățișează problema originii instituțiunii românești. Aici, mă mărginesc a evidenția fugar diferențierile nete și fundamentale între proprietatea în Dreptul slav și proprietatea în Dreptul românesc.

. Aceste diferențieri structurale între proprietatea, - așa cum era concepută în vechiul Drept românesc - și proprietatea, așa cum ea era definită în ideile juridice slave, vor arăta că proprietatea devălmașe românească era supusă unor restricțiuni mai puțin rigide decât acelea care guvernau proprietatea comunitară slavă și vor arăta că proprietatea românească reprezenta o formă mai evoluată decât proprietatea slavă.

Atrag atențiunea asupra acestor idei care mi se par fundamentale și anume: că proprietatea românească nu reprezenta o forma familială-tip, cum era proprietatea slavă, ci o formă mai evoluată, deci mai veche decât proprietatea slavă.

Iată, într'adevăr, puse față în față, trăsăturile caracteristice ale proprietății în ideile

juridice românești și în ideile juridice slave.

A) În timp ce la Slavi caracterul distinctiv al proprietății familiale - excluderea femeilor dela succesiunea imobiliară - constituia o regulă fundamentală și indiscutabilă, la Români proprietatea imobiliară putea trece prin moștenire și asupra femeilor. Știu: chestiunea este controversată în ce privește Dreptul românesc din Valahia, unde parte din istoricii de Drept românesc susțin că femeia ar fi fost exclusă dela succesiunea lui de cujus, când venea în concurență cu frații ei. Nu adâncesc aici această controversă. În ce mă privește, eu mă înscriu în fals împotriva doctrinei privilegiului masculinității; am demonstrat-o într-o lucrare mai veche¹⁾. Dar lăsând la o parte problema controversată, mă grăbesc să spun că cel puțin în ce privește Dreptul moldovenesc, doctrina este unanimă: femeile erau egal îndreptățite cu frații lor la succesiunea lui de cujus.

Deci cel puțin în ce privește Dreptul moldovenesc, trăsătura caracteristică a proprietății slave, - excluderea femeilor - nu se întâlnește.

B) În timp ce la Slavi întâlnim o altă trăsătură caracteristică a proprietății familiale-tip

1) George Fotino, Contribution à l'étude des origines de l'ancien Droit coutumier roumain, Paris, 1926

interzicerea pentru șeful familiei de a testa în folosul unei persoane străine de comunitate - la Români, vom vedea, proprietatea prezintă această trăsătură caracteristică a proprietății slave sub o formă mult mai atenuată.

C) În timp ce la Slavi se întâlnește, sub o formă strictă, o altă trăsătură caracteristică a proprietății familiale-tip - nefigurarea imobilelor printre bunurile dotale - la Români, deși mai poți găsi urmele acestei trăsături caracteristice ale proprietății familiale-tip, totuși regula aceasta restrictivă pierduse de multă vreme rigiditatea care se întâlnește în lumea slavă și de seori întâlnești în foi de zestre arătându-se că zestre fetei ce se mărita se alcătua adesea din moșii și sate întregi.

D) În timp ce la Slavi întâlnești o altă trăsătură caracteristică a regimului familial-tip - trăsătură care este comună tuturor legislațiunilor ariene - o mare diferență la Români nu o întâlnim. Ea va fi dispărut de multă vreme, ceea ce ar constitui încă o dovadă că proprietatea românească reprezenta o formulă mai evoluată.

Prin urmare, aceste diferențieri între proprietatea românească și proprietatea slavă, diferențieri care aduc dovada că proprietatea românească era o instituțiune mai veche decât proprietatea slavă și - fiind mai veche - multe din trăsăturile inițiale caracteristice proprietății familiale se atenuaseră sau se pierduseră la Români, aceste diferențieri nu vin în sprijinul ideii că

noi Românii am fi împrumutat dela Slavi instituțiunea proprietății devălmășe.

Dar în afară de aceste argumente deduse din analiza juridică a instituțiunii proprietății la Români și la Slavi, în sprijinul aceleiași teze vin și considerațiuni istorice. De aceea într'o lecțiune anterioară spuneam că istoricul de drept nu se poate cantona numai în domeniul exclusiv al exegezei juridice a instituțiunilor, ci trebuie să integreze aceste instituțiuni în realitățile istorice, să cerceteze aceste instituțiuni proiectându-le pe realitățile istorice.

Or, realitățile istorice confirmă rezultatele analizei noastre juridice, analiză din care am dedus că proprietatea românească este mai veche decât proprietatea devălmășe slavă, e anterioară acesteia și, deci, nu Românii au putut-o împrumuta dela Slavi.

Intr'adevăr, în începutul evului mediu-românesc - adică în primele două, trei veacuri după retragerea aureliană din Dacia - la Slavi întâlnim un fel de vieată neașezată. Caracteristica Slavilor, la această epocă, este neașezarea (*ὄρειαι*), o lipsă de vieată politică (*ἀναρχοι*) și de rânduială (*οὐδὲ τάξις γινώσκουσιν*) - cum o spune autorul "de sigur bine informat al Strategului mau-

rițian"1). Agricultura va fi fost la Slavi, în aceea vreme, cu totul înapoiată. Și Slavii aveau să învețe ei dela alții agricultura.

În sprijinul acestei afirmațiuni: cum că nu noi am fi învățat dela Slavi agricultura - care agricultură, repet, la Slavi era mai înapoiată - vine și faptul că în vocabularul românesc, unde avem o foarte bogată infuziune slavă, un foarte mare număr de cuvinte slave, terminologia slavă privitoare la agricultură este foarte redusă. Iată de pildă, dintre cereale, numai una singură - ovăzul - poartă nume slav. E oarecum caracteristic această lipsă de cuvinte slave în domeniul agriculturii, atunci când aportul slav în vocabularul românesc este masiv. Vom găsi în deosebi un masiv aport de cuvinte slave în domeniul vieții noastre de Stat, al dregătorilor și al vieții noastre sociale. Dar această infuziune lexicală slavă privitoare la organizarea vieții noastre de Stat s'a produs la o epocă mai târzie, prin veacul al XIII-lea și mai ales al XIV-lea, când am întemeiat Statele politice românești ale Valahiei și Moldovei.

+ + +

1) N. Iorga, Istoria Românilor, II, p.247

Fiindcă suntem în domeniul acesta, menționez în câteva cuvinte că aportul slav în limba românească nu s'a produs deodată, la o singură epocă, ci s'a produs în rate, și anume în trei rate, care se pot distinge net:

A) Cea mai însemnată parte de cuvinte slave a pătruns în limba românească la epoca conviețuirii noastre cu Slavii, și anume între veacurile al VI-lea și al IX-lea.

B) O altă parte, mai redusă, și care ține mai mult de terminologia bisericească, s'a introdus în limba românească mai târziu, și anume după creștinarea Slavilor, deci abia către sfârșitul veacului al IX-lea și posterior acestui sfârșit al celui de al IX-lea veac.

C) În sfârșit, este terminologia de care am amintit mai sus, din domeniul organizării vieții noastre de Stat și pe care noi am împrumutat-o în limba noastră cu începere din veacul al XIII-lea și al XIV-lea - când apar la Români primele formațiuni politice de Stat: Valahia și Moldova.

+ + +

Inchizând această paranteză, reviu la problema de a ști în ce formă se arată împrumuturile culturale dintre lumea românească și lumea slavă în domeniul dreptului.

Rezum cele spuse până acum.

Odată ce Dacia a pierdut contactul cu imperiul roman, prin retragerea aureliană, poporul dac-roman, a cărui sinteză se plămădea acum - în acest început al evului-mediu românesc - a cunoscut numeroase migrațiuni de neamuri barbare cu care el a trăit într'un contact mai iugar sau mai statornic. Dintre toate aceste neamuri, cel ale cărui urme au putut fi mai adânci în plămădeala vieții românești a fost neamul slav venit aici către sfârșitul veacului al V-lea și pentru o conviețuire mai îndelungată. Aportul slav, privit sub aspectul studiului nostru de Drept, este un fapt care nu poate fi în întregime contestat, dar căruia cred că nu i se poate da adâncimea și întinderea pe care i-au dat-o unii istorici de Drept românesc cari au formulat și sprijinit ipoteza slavismului vechiului nostru Drept.

Am înfățișat felul de viață a neamurilor slave, pentru ca să vedem în ce măsură această viață a putut înrâuri propria noastră viață, având

în vedere un fapt istoric și etnografic constatat: că numai acolo poate fi vorba de un împrumut cultural între două popoare, când viața acestor popoare nu se prezintă în forme eterogene și antinomice. Și am constatat că viața Slavilor era ca și aceea a Românilor - viața unui popor de păstori și de agricultori - și că din această viață au putut trece în viața românească unele înrâuriri, după cum, la rândul nostru - așa cum vom vedea - am dat și noi cu împrumut Slavilor elemente care se vor regăsi mai târziu în viața lor.

Am analizat foarte succint instituțiunea proprietății comunitare slave și a devălmășiei românești și am ajuns la concluziunea că această devălmășie românească reprezintă o instituțiune mai veche, o formă mai evoluată decât proprietatea slavă și că, deci, proprietatea românească - mai veche decât cea slavă - nu este la Români o instituțiune de împrumut dela Slavi. Concluzia aceasta, pe care am dedus-o din analiza juridică a proprietății slave și române, am văzut că este confirmată și de realitățile istorice și găsește o confirmare și în domeniul glotologic, unde se constată că aportul lexical slav privitor la agricultură este foarte redus.

S'a vorbit, în lecțiunile anterioare, despre elementele etnice care au intrat în componența neamului românesc și s'a arătat că aceste elemente sunt în primul rând Tracii, apoi Romanii (din a căror sinteză s'a creat neamul nostru daco-roman) și în sfârșit Slavii, cari fără să fi avut același rol determinant în plămădeala poporului românesc, au contribuit totuși la îmbogățirea și la nuanțarea fondului daco-roman, în domeniul Dreptului, după cum - se va vedea în lecțiunile viitoare - aveau să contribuie într'o măsură mai restrânsă Bizantinii.

Intr'una din primele lecțiuni s'a arătat că două au fost elementele de bază ale sintezei românești:

Tracii

Romanii

și alte două elemente au contribuit pentru îmbogățirea și nuanțarea fondului inițial daco-roman:

Slavii

Bizantinii.

Până acum am cercetat deci elementul trac, roman și slav. Cu alte cuvinte, am înfățișat izvoarele tracice, romane și slave ale vechiului Drept românesc.

Trecem la cercetarea izvoarelor Dreptului românesc consuetudinor cercetate sub aspectul bizantin.

IZVOARE ȘI ÎNRĂURIRI BIZANTINE

Problema înrăurilor bizantine în viața poporului românesc nu a fost întotdeauna cercetată cu seninătate și nu pe temeieri critice a fost întotdeauna așezată. Deseori, considerațiuni străine de obiectivitatea științei au întunecat termenii problemei și i-au stingherit deslegarea.

Așa, de pildă, fiindcă în influența Bizanțului care trimetea în pravoslavnică Rusie e-gumeni, vlădici și boieri ce treceau prin țările noastre s'a văzut de unii scriitori tendințe naționale grecești, această influență a fost deseori privită cu ură, negându-i-se întinderea și adâncimea.

Pe de altă parte, fiindcă în istoria Împărăției de Răsărit, care cunoscuse și vremuri de splendoare, de eflorescență culturală, de rafinată civilizație, de avânt politic, nu au lipsit nici paginile de corupție și decădere, dușmănia seculară a Romei latine și catolice împotriva Bizanțului grecesc și ortodox a izbutit să transmit

posterității legende pătimase a unui Bizanț corupt, decăzut, machiavelic și perfid¹⁾. Și, astfel, dintr'un excesiv simțământ de orgoliu național și dintr'o prejudecată - neîntemeiată, ca atâtea prejudecăți - unii istorici au fost înclinați să respingă de-a-dreptul ideea însăși a înrâuririi acestui Bizanț asupra lumii românești, înrâurire care dacă nu se cuvine exagerată, tot așa de puțin se cuvine de-adreptul respinsă, căci Bizanțul, cu marile lui reminiscențe romane și cu năzuințele lui creștine și ortodoxe, nu putea să nu cuprindă sub înrâurirea lui și lumea românească, creștină și ortodoxă²⁾.

Este o prejudecată a nega tot ce nu ține de rasă; ca și cum un împrumut cultural în viața unui popor ar constitui dovada însăși a neputinței acelui popor de a creea el însuși forme proprii de viață. Prestigiul cultural al unui popor nu se adumbrește dacă se recunoaște că asupra culturii acelui popor se vor fi exercitat și înrâuriri străine. Aș socoti și aș spune, dimpotrivă: un popor care rămâne el însuși, oricâte înrâuriri străine va fi primit, un popor a cărui cultură națională își păstrează

1) N.Iorga, Formes byzantines et réalités balcaniques, Paris, 1922

2) Ibid.

ză culoarea locală și originalitatea, oricâte împrumuturi străine va fi făcut, dovedește autenticitatea și perenitatea geniului său propriu - înrâuririle și împrumuturile străine nefăcând decât să îmbogățească și să nuanțeze fondul său autohton.

În acest spirit, voi încerca să cuprind în linii largi problema înrâuririi bizantine asupra vechiului Drept românesc, înfățișând problema aceasta mai întâiu sub aspectul Dreptului public, mai apoi sub acela al Dreptului privat consuetudinar, în sfârșit sub acela al Dreptului privat scris. Mai degrebă o programa pentru un studiu asupra influenței Bizanțului în vechiul Drept românesc, decât un studiu însuși, încerc să cuprind în aceste pagini.

+⁺+

Dreptul public.

Trecând peste primele înjghebări politice - voevodatele și cheneziatele - a căror origine se adâncește până dincolo de contactul neamului nostru cu neamurile slave, care ne-au dat cu împrumut numele acestor două instituțiuni - nu instituțiunile însăși¹⁾ - trecând peste aceste cele dintâi înjghe-

1) Ion Bogdan, Originea Voievodatului la Români, în Analele Acad. Rom., XXIV.p.17

bări de Drept public, care pot fi explicate și interpretate printr'un fond străvechiu autohton, se cuvine să stăruim ceva mai mult asupra celei mai însemnate instituțiuni de Drept public: Statul.

În ce privește primele State românești, înjghebate în veacul al XIV-lea - deci Valahia și Moldova - Valahia, prin reunirea pela 1320 a vechilor voievodate sub un șef național în fața amenințării lor de către regii unguri, cari mai înainte vremen, pela 1100, desprinseseră o parte din "Țara Românească" (Transilvania), iar Moldova, până la Mistru, înjghebată printr'un curent de inițiativă venind dinspre Nord, din părțile Maramureșului, în cea de a doua jumătate a veacului al XIV-lea - când un voevod român și-a statornicit autoritatea asupra vechilor nucleuri de organizație trăind sub juzii tradiționali - în ce privește deci primele State politice românești, ele nu au, prin geneza lor, un caracter străin.

În timp ce întemeietorii Statelor politice sud-slave au fost seduși de două exemple străine - Bulgarii, cu Țarul lor, de către cesarismul Bizanțului, Sârbii, cu Kralul lor, de către regalitatea carolințiană - în timp ce acești vecini ai noștri au adoptat, pentru organizarea vieții lor de Stat, for-

mule care nu veneau dintr'o tradiție populară și au avut așa dar o ideologie politică de esență străină, Statele românești din veacul al XIV-lea stau pe o altă bază: pe baza unei concepții originale, a unui "imperiu" al cărui sediu ideal nu era nici în Bizanț, nici în Roma¹⁾. Aceste State românești nu purtau, prin urmare, ca Statele sud-slave, pecetea cesarismului bizantin sau a regalității carolingiene, ci actul lor de naștere poartă pecetea lumii românești din mijlocul căreia se desprinsese un șef național întemeind un Stat, al cărui "domn" avea să fie²⁾.

Iată ceea ce fixează caracterul celei mai însemnate instituțiuni de Drept public românești: Statul. Iată ceea ce fixează caracterul dōmniei românești.

Statul de concept romanic dispăruse odată cu stingerea autorității oficiale a Romei în Dacia. În locul lui răsare organizația spontană a județului, teritoriul unui jude. Când prin veacul al XIV-lea, de teama cuceririi ungurești, județele acestea se adunaseră într'o "țară", această "țară" - Tara Româ-

1) N. Iorga, loc.cit. supra.

2) Ibid.

nească - s'a înjghebat prin desăvârșirea unui proces lăuntric, național, fără injoncțiuni venite din afară, din Roma sau din Bizanț. Deci primul Stat politic românesc - Țara Românească - este o creațiune națională; o noțiune națională, nu numai geografică¹⁾. Și Moldova, ca Stat politic, își datorează întemeierea unei inițiative românești din părțile Maramureșului, al cărui voevod coboară și întemeiază în cea de a doua jumătate a veacului al XIV-lea o "țară" a Moldovei.

Așa dar, Statul românesc - fie Țara Românească, fie Moldova - reprezintă încheierea unui proces istoric național; nu, ca Statele sud-slave, o creațiune politică potrivită după modele imperiale bizantine sau regale carolingiene.

Domnul Țării, "dominus" a răsărit și el dintr'o tradiție națională - termenul slav "voevod" apărând târziu și sub înrâurirea cancelariei oficiale - care tradiție națională se regăsește și în modul de alegere a Domnului. Căci datina alegerii Domnului de către popor, prin plebiscit care întărește alegerea făcută de boieri și de reprezentanții bisericii, este străveche pe acest pământ. Datina alegerii Domnului de către popor - pe care datină o

1) Ibid.

aflăm, de pildă, în alegerea lui Ștefan cel Mare care nu se mulțumește a cuceri Scaunul domnesc al părintelui său, ci se vrea uns și de popor - se regăsește la rasele prime ale acestui pământ dacic, la aborigenii Daciei¹⁾.

Așa dar, Statele politice românești și instituțiunea domniei reprezintă încheierea unui proces istoric național, iar nu valori de împrumut din Bizanț sau de aiurea.

+⁺
++

Odată cu întemeierea Statelor politice românești și cu organizarea unui aparat administrativ - două fenomene probabil sincrone, după părerea răposatului istoric Constantin Giurescu, successive în părerea prof. N.Iorga, care socotește că înflințarea dregătoriilor a avut loc mai târziu, ca o urmare a aruncării dincoace de Dunăre, de către iureșul turcesc, a căpeteniilor sârbo-bulgare - problema înrâurilor străine exercitate asupra instituțiilor românești de Drept public se pune din plin; mai din plin decât aceeași problemă se pune în domeniul instituțiilor de Drept privat. În clasele de sus ale unui popor sugestiile străine găsesc în-

1) Ibid.

totdeauna o mai bună întâmpinare și un mai mare răsunet. Nu este acesta un fenomen numai românesc.

Deci odată Statele românești întemeiate și cristalizate, înrâuririle străine încep să se strecoare în organizarea și structura lor - înrâuriri apusene, mai întâiu, rezultat al legăturilor dintre Valahia și Ungaria, pe de o parte (legături determinate de posesiunile regilor unguri în Nordul Carpaților), și rezultat al raporturilor dintre Moldova și Polonia, pe de altă parte - ceea ce explică unele înrâuriri ungare în Valahia, ungaro-polone în Moldova - iar apoi înrâuriri bizantine, care tot mai activ încep a interveni în organizarea politică și administrativă a țărilor românești.

Timid, discret, influența Bizanțului se afirmă chiar dela sfârșitul veacului al XIV-lea. Titulatura *αὐτοκράτορ* pe care o poartă împărații bizantini, o întâlnim pe un costum de-al lui Alexandru cel Bun și care ni-l arată cu titulatura: "autocrat". Cât în ce privește Curtea Domnului și clasele superioare, înrâuririle bizantine încep a se mărturisi acum mai stăruitor.

Dacă prin originea ei nobilimea românească - produs fie al evoluării vechilor juzi, fie al unei dregătorii, fie al unei inițiative domnești

prin care erau răsplătiți "pentru dreptre și credincioase slujbe" cei ce se dovediseră vrednici față de Domn și de Țară - nu este bizantină, prin evoluția ei și încă din însăși primele timpuri ale întemeierii Statelor românești această nobilime se bizantinizează, ierarhizându-se după modelul bizantin. Și cu aceasta se deschide marele capitol al influenței bizantine asupra vechiului Drept public românesc.

Toată Curtea domnilor țărilor românești, cu dregătorii ei, începe să reproducă ordinea și ierarhia bizantină. Arhondologia bizantină se regăsește în arhondologia românească

Iată logofătul - marele cancelar, păstrătorul peceții domnești. Numele lui, mai întâiu, restul lui, mai apoi, ne arată că avem aface cu o dregătorie bizantină. Deci influența bizantină - nu directă, deoarece la vremea întemeierii Țării Românești nu a existat contiguitate teritorială cu Imperiul bizantin, deci nici posibilitatea unui contact nemijlocit; ci o influență bizantină mijlocită de Slavii din Sudul Durării - Bulgarii, în teza lui A.D. Xenopol, Sârbii în aceea a dlui C.C. Giurescu¹⁾ - Slavii aceștia cari au fost în multe privințe, pe

1) C.C. Giurescu, Contribuțiuni la studiul marilor dregătorii în sec. XIV și XV, 1926 p.98.

lângă poporul românesc, mijlocitorii și tălmăcii culturii și ai instituțiilor bizantine.

Vornicul - marele judecător al Curții domnești și al Țării - dregătorie pe care pare-se că Slavii meridionali ne-au adus-o din Bizanț. Așa socotesc mai toți istoricii, cu excepția lui A.D.Xenopol, care ar găsi origina acestei dregătorii la Slavo-Bulgari, și a d-lui C.C.Giurescu, care ar apropia mai degrabă pe vornicul românesc de acel palatinus ce se întâlnește în organizarea Curții ungare¹⁾.

Vistiernicul - marele argintar, marele ministru de Finanțe al unor vremuri mai bune. Ca și pentru cei de mai sus, numele lui, atribuțiunile lui, un complex de împrejurări ne îndreaptă tot către Curtea imperială a Bizanțului, unde se afla prin veacul al IX-lea un dregător pe care l-am copiat iarăși prin mijlocirea Slavilor din Sud - Sârbi sau Bulgari.

Comisul - îngrijitorul cailor Domnului - dregătorul pe care iarăși din Bizanț l-am luat, unde îl găsim prin cel de al VI-lea veac și pe care ni l-au adus - pare-se - Bulgarii.

Și dacă postelnicului, îngrijitorul odăii de culcare a Domnului, nu-i putem afla în chip ne-

1) Ibid.p.75-77

îndoios o ascendență bizantină, aceasta poate totuși fi presupusă, - cel puțin împărtășind părerea prof.N.Iorga¹⁾.

Cât în ce privește pe ceilalți mari dregători - pe paharnic, care îngrijea de băutura Domnului și în originea căruia s'ar desluși unele influențe serbo-croate; pe stolnic, care îngrijea de masa Domnului și care s'ar datora unui împrumut bulgar; pe spătar, care purta spada Domnului - dacă o origine bizantină sau slavo-bizantină nu poate fi dovedită tot atât de neîndoios ca pentru cei mai mulți dintre dregătorii Curții Țării Românești, nu este mai puțin adevărat că, în liniile ei generale, arhondologia din Țara Românească este luată dela aceia care ne-au dat o foarte mare parte din cultura noastră medievală, dela Bizantinii ai căror mijlocitori față de noi au fost Slavii de peste Dunăre, mai aproape așezați geografic de metropola răspânditoare de lumină: Bizanțul.

Prin urmare, menținându-ne în domeniul Dreptului public, înfățișând organizarea vechiului nostru aparat administrativ, problema influențelor bizantine primește - pentru cele mai multe instituțiuni - o soluțiune afirmativă. Popoarele vecine

1) N. Iorga, Histoire des Roumains, p.114 sq.

Bizanțului și, prin ele, și poporul românesc au luat dela Bizanț multe din formele vieții politice. De altfel, însuși imperiul de mai târziu al Sultanilor, biruitori ai Bizanțului, și-a luat dela Bizanț multe din formele vieții politice ale imperiului biruit

Și, astfel, rezumând: recunoaștem în Țara Românească, în organizarea vieții de Stat, o hotărîtoare influență bizantină, mijlocită de Slavii meridionali - "un bizantinism primit sub etichetă slavă", pe care îl bănuise, pentru Țara Românească, frații Tunusli și istoricul Dionisie Fotino, iar pentru Țara Moldovei cronicarul Miron Costin¹⁾

Adăug, pentru a evita vreo confuziune, că în domeniul instituțiilor de Drept public din Țara Românească mai deslușim și o influență ungară (căci boierii și dregătorii noștri jinduiau uneori formele organizării angevine a regatului apostolic al Ungariei), de pildă bănia, luată dela Unguri în epoca alcătuirii teritoriale a Țării Românești și - în teza d-lui C.C.Giurescu - chiar și vornicul, care ar fi palatinul ungar, botezat la Români cu nume serbo-croat, dar pe care mai toți istoricii îl

1) N Iorga, loc.cit. supra.

socotesc o instituțiune bizantină trecută în lumea românească fie prin Sârbi, fie prin Bulgari.

Termenii problemei sunt aproape aceeași pentru instituțiunile din Moldova, creațiune politică mai târzie decât Valahia, cu observația că unele din aceste instituțiuni sunt luate de Moldoveni de la Munteni - fenomen de împrumut cultural care se întâlnește frecvent între cele două țări românești - de pildă: logofătul, vornicul, vistiernicul, postelnicul, comisul .. Alte instituțiuni moldovene sunt datorate însă, într'o măsură mai largă sau mai restrânsă, fie unor împrumuturi ungare - explicabile, dacă se ține seama de caracterul însuși al întemeierii Statului moldovean, care a început ca o creație de margine, ca o marcă estică a Ungariei, și dacă se ține seama de permanentul contact cu Polonia și chiar cu Lituania, căreia cancelaria moldovenească datorează multe din formulele ei¹⁾.

+ + +

1) C.C.Giurescu, loc.cit.supra.

Dacă influența bizantină este certă și masivă din punct de vedere al instituțiilor de Drept public, ea este, sub raportul Dreptului privat, mai greu de determinat, fiindcă mai discret și în mai restrânse proporții s'a exercitat asupra acestui Drept. Problema înrâuririi bizantine asupra vechiului nostru Drept privat consuetudinar este nu numai mai gingașe, dar și de o mai mare însemnătate decât problema înrâuririi bizantine - pe care am înfățișat-o mai sus - în domeniul Dreptului public. Căci mai mult decât instituțiile de Drept public, ceea ce definește nota specifică a unui popor, ceea ce dă măsura originalității cugetării juridice a aceluia popor, sunt instituțiile de Drept privat. Mai înainte ca un popor să se fi ridicat până la acele forme de viață care comportă creațiuni de instituțiuni de Drept public - instituțiuni politice - poporul acela a știut ce înseamnă legătura lui cu pământul, legătură din care s'au născut primele instituțiuni de Drept; a știut ce înseamnă orânduirea familiei, a trăit viața cu nevoile ei și aspirațiunile ei de fie ce zi, din care nasc instituțiile de Drept privat, instituțiile juridice, care acestea evidențiază conceptul propriu al unui popor despre drept și dreptate și dau măsura originalității cu-

getării juridice a aceluia popor.

Deci mai însemnat este de determinat dacă și ce reflexe bizantine pot fi deslușite în instituțiile vechiului nostru Drept privat consuetudinar, în obiceiul pământului - și i se spune așa fiindcă e izvorât din legătura Românului cu pământul din care se hrănește.

Dela început putem spune că, spre deosebire de cele constatate în domeniul instituțiilor de Drept public - instituțiuni politice - reflexele Bizanțului în domeniul instituțiilor de Drept privat consuetudinar - instituțiuni juridice - sunt mult mai discrete, mai palide. Prin contrast cu constatările făcute privitor la instituțiile noastre de Drept public, înrăurirea Bizanțului asupra instituțiilor noastre de Drept privat consuetudinar se dovedește, la o liniștită considerare a faptelor, mai restrânsă și mai puțin adâncă decât uneori se socotește.

Să considerăm câteva instituțiuni juridice.

Spre pildă, instituțiunea care de obicei este denumită cu un cuvânt bizantin - protimisul - instituțiune care, poate tocmai fiindcă a fost denumită cu un termen bizantin, a fost considerată în istoriografia juridică românească drept un produs

al influenței bizantine¹⁾. Se știe ce era această instituțiune: vroiai să-ți înstrăinezi partea de moșie; trebuia s'o faci - cum spun documentele - "cu știrea seminției și a megieșilor și din sus, și din jos, și din jurul locului".

Să confruntăm câteva trăsături ale protimisului bizantin cu aceea ale vechii instituțiuni românești asemănătoare - instituțiune pe care aş ocoli s'o denumesc cu termenul bizantin (protimis) tocmai fiindcă nu-i bănuiesc o origine bizantină; voi denumi-o, convențional, dreptul de precumpărare și răscumpărare.

La Bizanț, protimisul se aplica la vânzări. In alte acte juridice - donațiuni, schimburi, constituiri de zestre, ipoteci - regulele protimisului nu-și află aplicare.

La Români, dreptul de precumpărare și răscumpărare își află, de sigur, cea mai frecventă aplicare la vânzări. Principiile restrictive însă ale acestei instituțiuni își află adesea aplicare și în alte acte juridice care transmit sau afectează proprietatea.

1) Paul Negulescu, Etude sur la protimis dans l'ancien droit roumain, in Nouvelle Revue Historique de Droit Français et étranger, XXIII, p.213 sq.

Cităm:

Donații: un document din 2 Februarie 1607 aduce o donație făcută de câțiva moșneni din Oro-dol "cu știrea tuturor megieșilor"¹⁾.

Schimburi: un document valah din 7 Iunie 1570 mărturisește despre un schimb de moșii făcut "cu știrea tuturor megieșilor"²⁾.

Constituiiri de zestre: un document din 10 Aprilie 1632 arată pe un părinte înzestrându-și fiica; și înzestrarea se face "cu știrea feciorilor lui"³⁾.

Ipoteci: un document transilvănean din 1503 arată pe un Român, anume Gabre, constituind o ipotecă pe pământul său. Și documentul adaugă: "juxta ritum valachiae". Gabre întreabă "universos vicinos et commetaneos suos...ut si volunt ipsi porciones possessionariae eiusdem nobilis Gabre pignoris titulo recipient"⁴⁾.

1) George Fotino, Arhivele Olteniei, II, nr. 5

2) B.P. Hașdeu, Columna lui Traian, I, nr. 15

3) I.C. Filitti, Arhiva Gr.Gr. Cantacuzino, p.234, nr.730

4) Hurmuzachi, II (2), p.510

Se deslușesc și alte deosebiri între instituțiunea protimisului bizantin sau slavo-bizantin și instituțiunea asemănătoare din lumea românească. Numai bunurile dobândite causa mortis sunt la Bizantini și Slavi supuse restricțiunilor protimitare. Invățăatul istoric al Dreptului vechiu românesc, Ion Feretz susține că tot astfel era și la Români; că, deci, și la aceștia din urmă numai bunurile dobândite causa mortis - nu și cele dobândite inter vivos - erau supuse normelor restrictive ale dreptului de precumpărare și răscumpărare. În deosebirea pe care Dreptul românesc ar face-o între bunurile dobândite causa mortis și cele dobândite inter vivos, I. Peretz vede "o imitare a Dreptului slavo-bizantin"¹⁾. Nu aş împărtăşi această părere, pe care o cercetare atentă a izvoarelor nu-mi pare a o îndreptăţi, izvoarele vădind frecvent cazuri de înstrăinări de bunuri dobândite inter vivos - terra acquisita - și care înstrăinări sunt supuse normelor restrictive ale precumpărării.

Ne mărginim aici să cităm exempli gratia doar un document, din 10 Mai 1671, care mărturisește despre o vânzare a unei moșii pe care "o am de cumpărătură" - scrie vânzătorul. Și documentul ates-

1) Ion Peretz, Istoria Dreptului românesc, II, p. 204-205.

tă că vânzătorul a întrebat mai întâiu "pe toți frații și răzeșii" din sat¹⁾.

Iată zapisul acesta:

"adecă eu Maței din Popești scriu și mărturisesc cu cestu zapis al meu cum am vândut un bătrân din Moicești, care parte o am de cumpărătură dela Pătrășcoiu și i-am pus zi de câteva ori de va vrea să întoarcă să-mi dea bani și am întrebat și pre toți frații noștri și răzeșii din Popești și ei n'au vrut să o întoarcă".

Iată și un alt exemplu; un zapis din 27 Iulie 1658:

"Adică eu Chiriac Țiganul cu femeea mea, Ioana și cu feciorii noștri, făcut-am adevărat zapisul nostru la mâna d-sale logofătul Ilie precum să se știe că având noi un loc aici în târgu în Bârlad, care loc și nouă ne-a fost cumpărătura dela Ion Măță Blândă, precum arată și zapisul lui cel vechiu de cumpărătură, ce avem noi dela dânsul, și pe noi agiungându-ne nevoia l-am scos loc vânzătoriu. Și am întrebat pe răzeșii noștri ca să-l cumpere" (2).

Aceștia necumpărând, Chiriac Țiganul își vinde locul lui Ilie Logofătul.

Se poate deci constata că și bunul neereditar, în speță bunul dobândit prin cumpărătură, era supus, în vechiul Drept românesc, restricțiunilor dreptului de precumpărare. Deci, încă o diferență

1) Gh.Ghibănescu, Surete și isvoade, III, p.219

2) I.Antonovici, Documente bărlădene, II, p.40

între instituțiunea bizantină și instituțiunea aparent asemănătoare românească.

O altă diferență: la Bizanț protimisul se întâlnește numai la imobile, la Români îi aflăm aplicare, uneori, și în dobândirea lucrurilor mobile. Exemplu: Un document din 15 Martie 1724:

o femeie "Alexandra, giupâneasa răposatului Ionașco ce au fost stolnic, dimpreună cu fiii mei Ilie și fiică-mea Ileana "vând numai giumătate de țigancă, cu partea ei ce ar fi avându din copii, drept cincisprezece lei, bani vechi. Deci cu, despre partea noastră, pre cine am avut rudă mai aproape am întrebat, și pe Toderășco iarăși am întrebat...și D-lui n'a vrut: mie, fiindu-mi nevoie, am mersu la D-lui Ilie de vistierie, fiind neam lui Toderășco și l-am întrebat. Și i-am vândut d-lui" (1).

Iată așa dar un document care înfățișează un caz de aplicare și la un lucru mobil - în speță o țigancă - a dreptului de precumpărare.

Alte deosebiri în structura celor două instituțiuni aparent asemănătoare se pot de asemenea desluși și în ce privește formalitatea premergătoare înstrăinării unui bun. La Bizanț, cel care înstrăina trebuia în prealabil să vestească pe protimitari; trebuia să facă o *προφώνησις*. Și la Români o atare vestire trebuia făcută celor îndrituiți la precumpărare. În ce privește însă și con-

1. N.Iorga, Studii și documente, XVI, p.317

dițiunile de efectuare a acestei formalități și urmările ei, deosebiri însemnate se pot distinge între cele două instituțiuni: protimisul bizantin și precumpărarea românească. Demonstrația am făcut-o într'o lucrare mai veche, la care trimitem¹⁾.

Cercetată și dintr'un alt punct de privire, instituțiunea românească a precumpărării, confruntată cu instituțiunea bizantină a protimisului, se mărturisește a nu fi alidă din urmă. O atare cercetare vădește și altă însemnată deosebire între cele două instituțiuni juridice.

La Români, îndrituiții la precumpărare se urmau într'o ordine care nu reproduce credincios ordinea în care se urmau protimitarii la Bizanț.

La Bizanț - citez Novela lui Roman Lecapenu - protimitarii se urmau în ordinea următoare:

a) ἀναμίζ συγκείμενοι - cari posedă în comun, fiind înrudiți cu vânzătorul;

b) οὕτως συμπεπλεγμένοι - cari posedă în comun în urma unui mod de dobândire oarecare.

c) ἀναμειγμένοι - cari sunt în permixtio, având proprietatea lor anclavată în proprietatea care face obiectul vânzării.

1) Georges Potino, Contribution à l'étude des origines de l'ancien Droit coutumier roumain, p. 127-131

d) *συμπαράχειμένοι* contribuabili supuși aceluiași stăpân sau înscriși în registrul aceluiași censor.

e) *ὁμοτελεῖς* - simplii vecini.

Or, la Români nici categoriile de îndrituiți nu sunt aceleași, nici ordinea lor nu este aceeași ca la Bizanț. În vechiul nostru Drept consuetudinar, categoriile sunt mai reduse și vin în ordinea rudeniei mai întâiu, a vecinătății mai apoi; deci mai întâiu ratione sanguinis, mai apoi ratione loci.

Să cităm un document din 1742, care aduce speța următoare: familia Săcăreștilor face plângere împotriva lui Sandu Sturdza, care ar fi dobândit un pământ ce s'ar fi cuvenit Săcăreștilor, ca fiind rude cu vânzătorul; și documentul adaugă: "deci Măria sa Vodă ni-au întrebat pe noi cum iaste dreptate și obicei, care începî să cumpere mai întâiu răzeșul cel vechiu, au rudenie vîndzitoriului; și noi cu dreptate așe am arătat că mai întâiu începe sângele rudeniei vîndzetoriului, apoi răzeșul"¹⁾. Iar dacă îndrituiții prin rudenie la precumpărare se întâmplă să fie în acelaș timp și vecinii pământului înstrăinat, între acești îndrituiți egali în grad de rudenie, are întâietate acela care totdeo-

1) N. Iorga, Studii și documente, VI, p.268-269, nr. 474.

dată e și vecinul pământului înstrăinat. În sprijinul acestei formulări să cităm doar un document aflat în arhivele Sașilor din Sibiu și care cuprinde un "Gerichtsprotokoll" din 1734 privitor la un proces între Valahi și judecat potrivit obiceiurilor juridice ale acestora: un Valah vânduse o vie; mai târziu, fratele vânzătorului a făcut proces "la judele satului și la bătrâni" ("bey dem Dorfsstudie und Aeltesten"), pentru a revendica această vie, ca având el "un drept egal" ("als welcher gleiches jus"). Pierde procesul însă, cumpărătorul arătând că avea el mai mult drept a cumpăra viea, ca unul care, fiind în același grad de rudenie cu reclamantul, "era totdeauna și vecinul acestei vii" - "als einem diese Weingartens Nachbarn"¹⁾).

Documentele citate arată, așa dar, lămurit care este în vechiul Drept românesc ordinea îndrituiților la precumpărare - rude mai întâiu, vecini mai apoi - ordine care nu reproduce pe aceea a protimитарilor din Dreptul bizantin.

Nu este aici locul de a cerceta originea instituțiunii românești a precumpărării. O atare cercetare ar depăși rostul acestui studiu. Ne mărginim doar a fi evidențiat imposibilitatea unui îm-

1) Mss. Arhivele Sașilor din Sibiu, nr.15

prumut făcut din lumea slavo-bizantină a acestei instituțiuni pe care, în ce ne privește, o socotim autohtonă, isvorită din forma însăși, devălmașe, a proprietății românești și dezvoltată prin jocul liber al fenomenelor economice.

Confruntarea între Dreptul bizantin și Dreptul românesc ar putea cuprinde - și cu același rezultat - numeroase alte instituțiuni juridice. Restrângem demonstrația doar la încă un exemplu, din materia succesiunilor în vechiul Drept românesc. Susțin unii istorici de Drept românesc că regimul succesoral, cu egala vocațiune a sexelor - egalitate neîndoelnică în Dreptul moldovenesc, discutată în cel muntenesc - s'ar explica printr'o influență bizantină pătrunsă în lumea românească prin ipoteticul cod al lui Alexandru cel Bun, cod care - dacă ar fi să punem temeiul pe informația lui Dimitrie Cantemir - ar fi fost o parafrază a legiuirilor bizantine.

Ideea aceasta - bizantinismul în materie succesorală în vechiul Drept consuetudinar românesc - nu-și află temeiul îndeostulător. Mai întâiu însăși promiza ei greșește:

a) Un cod al lui Alexandru cel Bun nu pare a fi existat.

b) Chiar dacă un atare cod va fi avut ființă, însuși Dimitrie Cantemir spune că legiuirea lui Alexandru cel Bun "nu a schimbat în nimic vechile obiceiuri românești privitoare la moștenirile testamentare și netestamentare"¹⁾.

c) Un alt fapt care se înșirue pe linia argumentelor împotriva bizantinismului vechiului nostru Drept, în materia succesorală, este și deosebirea dintre cele două concepții juridice - bizantină și românească - în ce privește instituțiunea raportului dotal (collatio dotis). Potrivit Dreptului consuetudinar bizantin, collatio dotis la masa succesorală era interzisă. Parte din istoriografia juridică românească susține că și în Dreptul consuetudinar românesc, era interzisă această collatio dotis²⁾.

Sprijinindu-ne pe documente al căror sens nu poate fi răstălmăcit, vom afirma că în vechiul nostru Drept consuetudinar collatio dotis era îngădui-

- 1) Neque tamen aboliri potuerunt diversar vicinarum gentium consuetudines, quales in successione, testamentis, haereditatis distributione fundorum. Descriptio Moldaviae, ed. 1872, X, p. 100-101.
- 2) P. Negulescu, Cercetări asupra Dreptului consuetudinar românesc, în Rev. de Drept și Soc. II, nr. 72, p. 32.

tă și practică. Să cităm un singur document care se înscrie împotriva tezei general admise și potrivit căreia fiica înzestrată nu putea raporta zestre la masa succesorală.

Documentul este din 1637 și aduce speța următoare: răposase numitul Șoldan; în urma lui rămân doi feciori și șase fiice. Una dintre acestea, Candachia, se căsătorise cu Costea Bucioc și primise zestre jumătate din satul Băltățești și Tribisăuți.

Din căsătoria aceasta s'au născut trei fiice: una se căsătorise cu Iordache Cantacuzino (care e chiar scriitorul documentului). Se deschide succesiunea lui Șoldan, tatăl Candachiei. Cei doi frați și cele cinci surori ale Candachiei nu vor să facă acesteia parte în moștenire, "că dzicea că este îndzăstrită". Dar Candachia răspunde: "ce n'am vrut așa, ci le-am întors prețu zăstriilor înapoi și am intrat în ocină"¹⁾.

Documentul respinge răspicat ideea potrivit căreia Dreptul consuetudinar românesc interzice raportul dotal la masa succesorală. Deci Dreptul consuetudinar bizantin și Dreptul consuetudinar românesc se situează antinomic.

Să mai citez instituțiunea dotei la Români

1) N. Iorga, Studii și Documente, XI, p.75

și la Bizantini. Diferențe esențiale între zestrea românească și *προϊχοπόβολον* (cuvânt care desemna la Bizanț și dota și donățiile propter nuptias) restrâng ideea unei origini bizantine.

În Dreptul bizantin, în legislația Impăraților Leon Isaurul (714-741) și Constantin Copronimul (741-775), dota trecea în proprietatea soțului, iar după moartea soției rămânea, în totalitatea sau în parte, în mâinile soțului supraviețuitor, după cum rămâneau sau nu copii. În Dreptul vechiu românesc dimpotrivă: zestrea rămânea proprietatea femeii, iar după moartea acesteia, dacă nu rămâneau copii, zestrea se întorcea la tatăl femeii sau la rudele ei, dar nu rămânea nici în totalitate, nici în parte soțului.

Dar, în legătură cu instituțiunea zestre, iată și o altă instituțiune - ultima pe care o vom cita - din Dreptul popular românesc: repudium-ul.

În vechiul obicei juridic românesc, soțul își putea repudia soția care se va fi dovedit în culpă de les-virginitate și păstra el zestrea femeii. Nu adâncim aici problema aceasta. Deocamdată mă mărginesc să precizez că în legislația bizantină, în *Epanagoga* Impăratului Vasile Maqedoneanul (866-886), bunăoară, repudiul era interzis și

chiar "prin consimțământ nimeni nu putea desface căsătoria"; deci nu ca la Români.

S'ar putea cita, ca exemplu, și alte instituțiuni care fixează antinomic pozițiile celor două concepțiuni juridice: bizantină și română. Trimitem, pentru o mai amplă informație, la o lucrare a noastră mai veche¹⁾.

Dacă ne-am oprit mai stăruiitor asupra acestor deosebiri e pentru a demonstra, întemeindu-ne pe o informație sigură, că influența bizantină, care s'a exercitat masiv asupra instituțiilor noastre de Drept public, nu s'a exercitat decât sporadic și timid asupra instituțiilor noastre de Drept privat.

De altfel, studiul Dreptului bizantin și al vieții agrare din părțile bizantine sud-dunărene evidențiază deosebiri esențiale între sistemul bizantin și cel românesc. O înrăurire bizantină nu se mărturisește în ce privește proprietatea tărănească. Proprietatea boierenească însă pare a fi fost atinsă de Dreptul romano-bizantin din Sudul Dunării.

De altfel, istoria raporturilor noastre cu civilizația Bizanțului arată că o bizantinizare în adâncimea vieții noastre populare nici nu ar fi

1) George Fotino, loc.cit.supra.

fost cu putință.

Înainte de formarea Statelor românești - Valahia și Moldova -, între Bizanțul începând de la Justinian și până prin veacul al XVI-lea, între acest Bizanț și Statele românești nu au putut fi legături directe frecvente, capabile de a determina influențe reciproce și de a produce fenomene de împrumuturi culturale. Nu s'a produs în țările noastre o bizantinizare lentă, așa cum se produsese altădată o romanizare lentă datorită țăranilor italici cari imigrau la noi venind dinspre Adriatică, mai înainte de venirea în Dacia a legionarilor lui Traian. Un surplus de populație greco-romană de agricultori și de păstori, care să se strecoare pe meleagurile noastre, nu a fost. Grecii erau orășeni. Ei păstrau țărmurile Mării Negre; ei se aciuiu cu fel și chip de rosturi la Curțile Domnilor noștri; ei se oploșiau ca egumeni prin mănăstirile noastre; dar nu se așezau la sate, pentru a apăsa plugul în brazdă sau a culca lanul de grâu sub seceră. Nu se poate așa dar vorbi de o influență a Bizanțului sub forma unor infiltrări bizantine adânci și rurale. Influența bizantină s'a exercitat târziu, când s'au întemeiat Statele românești, în veacul al XIV-lea, și s'a exercitat prin Slavi de-

la Sud și numai asupra instituțiilor noastre de Drept public, fără să pătrundă și în adâncul instituțiilor noastre de Drept popular privat.

Fenomenul acesta - influență bizantină exercitată asupra instituțiilor claselor superioare, nu însă și asupra instituțiilor și obiceiurilor clasei de jos - nu este răzleț și nu este propriu domeniului juridic. Il regăsim în domeniul artei, în biserică, în arta clădirii, în literatură, în costum, etc.

În domeniul artei bunăoară, Bizanțul și-a exercitat influența; dar - așa precum am constatat-o în domeniul Dreptului - el și-a exercitat-o mai mult în domeniul artei oficiale decât în acela al artei țărănești, care a rămas vechea artă geometrică și abstractă de moștenire tracică. O întreagă artă superioară s'a născut din această influență bizantină, artă care a dat în Serbia frumoasele fresce dela Studenitza, iar în Valahia acele minuni artistice care împodobesc, ca o cunună de slavă, România, din picturile Bisericii Domnești din Argeșul veacului al XIV-lea.

În domeniul bisericii Bizanțul a învins în lupta contra Romei, ortodoxia înlocuind începutul de biserică latină. În ritualul și în ierarhia

bisericească se recunoaște astfel, dela început, o orânduire adusă din Bizanț. Dar și aici bizantinismul se regăsește în formele ritualului bisericesc și în ierarhia superioară a bisericii; trebuie însă amintit că preotul de sat nu derivă dintr'un împrumut bizantin, ci din cuvântul "presbiter", care corespunde albanezului "prefet". Acest preot de sat care se numește, cu un vechiu termen latin și păgân "popă" și care este unul din șefii aleși ai satului, nu derivă din Bizanț, a cărui influență se regăsește întreagă în ierarhizarea clerului înalt și în formele superioare ale ritualului bisericesc¹⁾.

În arta clădirii regăsim înrâurirea Bizanțului în clădirile de proporții ale Domnilor țării și ale boierilor ei. Dar nu o regăsim în casa țărănească, acoperită cu stuh, în casa aceasta de străvechiu tip tracic. Bizanțul a putut înrâuri înfățișarea exterioară a caselor boierești, cu ferești discrete, cu pridvor pe stâlpi, cu bogată grădină împrejur, iar înăuntru cu divanuri de odihnă, cu mese încrustate în fildes și cu covoare multicolore așternute peste tot locul; dar nu și-a exercitat influența sa asupra căsuțelor noastre țărănești de tip străvechiu și românesc²⁾.

1) N. Iorga, loc cit. supra.

2) Ibidem

Tot așa în domeniul creațiunilor literare, Bizanțul și-a exercitat influența sa, dar asupra literaturii culte, nu și asupra literaturii populare. Un gen literar care stă sub influența literaturii bizantine sunt bunăoară învățăturile către Domni sau către viitorii Domni, gen literar pentru care Bizantinii aveau predilecție. Cităm învățăturile lui Neagoe Basarab, întemeiate pe operele similare bizantino-slave. Și tot influenței bizantine se datorește un alt gen al literaturii culte: descrierea ceremonialului Curților domnești. Exemplu: Descrierea lui Dimitrie Cantemir, care amintește descrierile încoronării Impăraților bizantini¹⁾. Deci influența Bizanțului se întâlnește în literatura de sus, nu și în atât de caracteristica noastră poezie populară, în doinele noastre, în strigăturile noastre, în cîmiliturile, în proverbele noastre, în această literatură în care țăranul nostru își ascute ironia sau își potolește aleanul.

Același paralelism când e vorba de influența Bizanțului asupra costumului ce se purta în țările noastre: Bizanțul și-a exercitat influența sa asupra costumului clasei noastre boierești, al volevo-zilor și al domnițelor noastre învesmântate în pur-

1) Ibid.

puriul și auriul doamnelor bizantine; dar nu și-a exercitat influența sa nici asupra cămășii cu râuri, nici asupra opinc , nici asupra căciulii țăranului român.

Studiul influenței bizantine pune în lumină fenomenul acesta, - pe care am încercat să-l urmăresc și să-l definesc în domeniul Dreptului - și anume că influența bizantină apare masivă în instituțiile noastre de Drept public, deci în instituțiile claselor superioare, dar ea nu s'a exercitat asupra Dreptului privat, asupra obiceiului popular; nu s'a exercitat în viața tradiționalistă, conservatoare a satelor noastre, microcosmuri închise în propria lor viață și refractare sugestiunilor din afară. Fenomenul acesta, întâlnit în domeniul Dreptului, se poate observa și în alte domenii - așa cum de altfel am schițat-o mai sus - dată fiind solidaritatea care unește diferitele forme de manifestare a aceleiași civilizațiuni.

+⁺+

Să trecem la ultimul capitol al acestei expuneri: la influențele bizantine în vechile noastre legiuri scrise, care încep din veacul al XVII-lea și continuă, sub forma neo-bizantină a fanariotis-

mului, până la începutul veacului trecut, când în țările noastre se introduc, în locul legilor de inspirațiune bizantină, legi de inspirație apuseană.

Incepând de prin veacul al XVII-lea, viața socială nu se mai înfățișa în toată simplitatea ei de odinioară. Datina cea veche, înțelepciunea oamenilor "buni și bătrâni", simțul de dreptate sau arbitrariul Domnilor nu mai erau de ajuns pentru deslegarea pricinilor pe care le putea iscodi o viață mai complexă și mai frământată. Mai începuse să caute oamenii în pravile străine - cum căutasă un Radu Mihnea în cărțile bizantine ale lui Vlastares sau Harmenopol - în nomocanoane, în condici slavo-bizantine, dintre care unele, în manuscris, s'au aflat în mănăstirile noastre.

Simțiră acum Domnii țării nevoia de a-i da pravile¹⁾.

Trecând peste pravilele slavo-bizantine neoficiale - laice și bisericești - anterioare veacului al XVII-lea, peste culegerile de canoane apostolești și sobornicești și peste sbornicele și pra-

1) Ion Peretz, Curs de Istoria Dreptului român, vol. II partea II-a și St.Gr.Berechet, Legătura dintre Dreptul bizantin și românesc, 1937.

vilele traduse de călugării sârbi sau bulgari și copiate de călugării români, cum fu pravila slavonească tradusă din grecește de Ghervasie Ieromonahul din Mănăstirea Neamțului (1473) și continuând cu șirul pravilelor bizantine, care - în măsura în care reprezintă și ele ceva din trecutul nostru românesc, - se cuvin amintite când e vorba de vechea noastră cultură juridică, să ne oprim la marele moment pe care-l reprezintă în opera de legiferare românească mijlocul veacului al XVII-lea al lui Vasile Lupu, în Moldova, și al lui Matei Basarab, în Țara Românească.

Puternică este influența bizantină asupra Pravilei din 1646 - Cartea de învățătură Românească - a lui Vasile Lupu, ieșită de sub tiparnița Trei Sfețitelor. Dar dacă această influență este puternică, nu e mai puțin adevărat că ideea - adesea exprimată - potrivit căreia Pravila lui Vasile Lupu ar fi în întregime bizantină, nu se dovedește a fi în întregime exactă. O cercetare mai atentă arată, de sigur, bizantinismul acestei Pravile, cel puțin pentru o parte din ea, pentru cele 94 de paragrafe dela început, care au de izvor legiuirea în limba elinească făcută prin veacul al VIII-lea sau al IX-lea și cunoscută sub numele de νόμοι γερμανικοί legi agrare sprijinite ele înșile pe legile Împăraților

romani, pe rânduelile din Biblie și în deosebi pe legile lui Justinian. În măsura deci în care pravila lui Vasile Lupu se întemeează pe aceste νόμοι γερμανικοί și în măsura în care aceste νόμοι γερμανικοί se întemeează pe dreptul romano-bizantin, pravila Domnului moldovean este bizantină. Dar celelalte peste 1000 de paragrafe ale pravilei au de izvor pe comentatorul medieval al Dreptului roman, pe Prosper Farinaceus, pe care Meletie Sirigos l-a tradus în greceasca nouă, după care Iogofățul Eustratie l-a întors apoi "pre limba românească". Deci, nu în întregime, ci în mare parte bizantină, legiuirea lui Vasile Lupu este unul din primele monumente juridice românești care mărturisesc despre marea influență a Bizanțului asupra legiuirilor noastre scrise.

Trecând în Țara Românească, cităm Pravila lui Matei Basarab dela Govora (1640) și Indreptarea Legii dela Târgoviște (1652) - prima un nomocanon pe care îl tradusese mai de mult Moxație, cea de a doua o variantă a Cărții de Invățătură a lui Vasile Lupu.

Aceste legiuri românești se cuvin citate atunci când se vorbește de influența bizantină în vechiul nostru Drept - ele mărturisind despre marea

contribuție a Bizanțului în opera de legiferare românească - dar se cuvin citate și fiindcă, prin limba în care au fost scrise - limbă românească - ele reprezintă un sport național în istoria Dreptului scris românesc.

Să ne gândim că până în preajma lui 1600 nu se află un singur rând românesc venit dela scriitorii sau dela logofeții cancelariilor domnești. Și deodată, la 1640, eșia din tiparnița mănăstirii Govora o întreagă pravilă în românește; la 1646, din tiparnița dela Trei Sfetitele Iașilor, o întreagă pravilă în românește; la 1652, din tiparnița cetății de domnie a Târgoviștei, o întreagă pravilă în românește. Intrecerii acesteia dintre Vasile Lupu și Matei Basarab, căreia se datorește într'o măsură eflorescența culturală dela jumătatea veacului al XVII-lea, se datoresc, astfel, primele legiuiri - care dacă în mare parte sunt bizantine prin cuprinsul lor, sunt românești prin forma lor, prin limba românească în care au fost scrise într'o vreme în care legi scrise în limba națională nu prea aflăm nici la popoarele mult mai înaintate și mai învățate decât neamul acesta românesc.

Mai târziu se deschide veacul influenței neobizantine, veacul fanariotismului. Mai toate întoc-

mirile juridice, mai toate legiuirile care se înşirue în tot lungul acestei epoci fanariote se întemeiază pe legislaţia Bizanţului, pe egloge, pe prohi-ronuri, pe Basilicale, pe canoane, pe opera lui Har-menopol sau pe Sintagmele lui Matei Vlastares.

Din îndemnul lui Ştefan Mihail Racoviţă, domnul Ţării Româneşti, marele paharnic Mihail Fotino întocmea, la 1765, pe temeiul Basilicalelor, un *Νομικὸν προχείρον* - o antologie a legilor împărăteşti şi a canoanelor bisericeşti - care s'a păstrat în câteva manuscrise aflate în Biblioteca Academiei române şi în Biblioteca Centrală din Iaşi.

Operele juridice şi comentariile se urmează în tot lungul epocii fanariote. Cităm Arta judecătorească a lui Dumitrie Panaiotache, mare clucer, închinată lui Alexandru Constantin Moruzi (1793); Nomocanonul lui Gheorghe din Trapezunt, alcătuit din ordinul lui Nicolae Mavrocordat (1730); şi Nomocanonul lui Neofit.

Se cere apoi citată traducerea făcută la 1804, din însărcinarea lui Alexandru Moruzi, de Toma Cara: Indemânoasa adunare - o încercare de a adapta legile greceşti şi apusene nevoilor poporului român, căci Alexandru Moruzi voia un cod nou, inspirat din Dreptul romano-bizantin şi din leguirea civilă

franceză. În acest scop poruncise această alcătuire lui Toma Cara, paharnicul, care alcătui și o Sistemă sinoptică și metodică a tuturor constituțiunilor legale din Basilicale (1806) - lucrare neisprăvită.

Dar cele mai însemnate lucrări de legi din vremea aceasta sunt Pravilniceasca condică a lui Alexandru Ipsilanti (1780) - "Mic manual de legi despre buna rânduială și datoria fiecăreia din instanțele și slujbele Prințipatului Valahiei privitoare la Cărmuire". Prima ediție a apărut în grecește.

Urmează la rând Adunarea cuprinzătoare în scurt din cărțile împărăteștilor pravile a lui Andronache Donici (1814), întemeiată pe dreptul greco-roman și în deosebi pe opera bizantină a lui Justinian - și numai în parte pe obiceiul pământului și pe anumite hrisoave anterioare. Deși operă particulară, ea și-a găsit aplicare în Moldova dintre Prut și Nistru și va fi avut o deosebită înrâurire, faima autorului ei trecând chiar și în legende și proverbe.

Către amurgul vremii fanariote două alte însemnate legiuiri de inspirație străină închid capitolul istoric al neo-bizantinismului în România:

a) Legiuirea lui Ion George Caragea (1818),

întocmită pentru a curma abuzurile judecătorești și nesiguranța împricinaților, de Atanasie Hristopul și Clucerul Nistor, cu ajutorul Stolnicului Constantin și al Stolnicului Ioniță Bălăceanu, "din canoe, obiceiuri nescrise și legi împărătești ale Romeilor".

b) Codul lui Scarlat Calimach (1817), cod așa de bine întocmit că marele bizantinolog Zaharie von Lingenthal își spune părerea de rău de a nu fi fost cunoscut în Grecia, unde ar fi slujit mult mai mult nouilor codificatori decât a putut sluji manualul lui Harmenopol.

Asupra codului Calimach o observațiune se cere făcută: s'a spus și s'a sfârșit prin a se crede că acest cod ar fi, dacă nu o simplă parafrază a codului austriac din 1811, cel puțin o localizare românească a acestuia. Cercetările mai nouă îngăduie o limpezire a chestiunii¹⁾. Din codul austriac au fost luate planul și metoda. Izvorul principal însă al Codului moldovenesc nu a fost codul austriac. Faptul că multe asemănări de text există între cele două coduri nu implică neapărat un împrumut direct din codul austriac. Frivind mai atent, se dovedește că

1) Andrei Rădulescu, Izvoarele codului Calimach, în Mem. Acad. Rom. VIII, nr.8

cele două coduri au avut ca izvor comun dreptul neo-roman. Alcătuitorii codului Callimach au folosit - cum o spune însuși hrisovul de promulgare - dreptul bizantin al lui Justinian, apoi și mai ales Basilicalele lui Leon Filosoful (care au folosit și Codului austriac), mai puțin manualul lui Harmenopol, într'o oarecare măsură Adunarea de legi a lui Andronache Donici - deci tot izvor de inspirație bizantină - iar întrucâtva și obiceiul pământului, căci chiar și aceste pravile fanariote nu s'au putut evada din acțiunea de atracțiune a ancestralului drept românesc - cum însuși hrisovul lui Callimach o spune - ci "obiceiurile pământului găsindu-se de cuviință, s'au cinstit cu vrednicia de a rămânea legi".

Nu stăruim mai mult asupra numeroaselor legiuri de inspirație bizantină care, din veacul al XVII-lea până la începutul celui de al XIX-lea veac, se înșirue una după alta, mărturisind despre rostul bizantinismului în opera de legiferare românească.

+ + +

Se constată, așa dar, o influență bizantină, directă și mai ales indirectă - prin Slavii meridionali - asupra vechiului nostru Drept public, asupra instituțiilor noastre politice - deci asupra acelor instituțiuni care sunt ale claselor conducătoare. Clasele conducătoare ale unui popor - cum se întâmplă adesea - sunt mai înclinate a primi înrâuriri străine.

Când este însă vorba de Dreptul nostru privat consuetudinar, de Dreptul nostru popular, de obiceiul pământului, de datinile marelui clasă țărănești, influențe bizantine abia se pot desluși. În domeniul, deci, al Dreptului public - Dreptul clasei superioare - se întâlnesc multe forme de viață bizantină. În domeniul însă al Dreptului privat nescris - Dreptul clasei țărănești - Bizanțul și-a exercitat doar sfios înrâurirea.

Această antiteză - Drept public și Drept privat nescris, primul înrâurit de Bizanț, celălalt de esență autohtonă românească - această antiteză între formele de viață ale claselor superioare și acelea ale lunii țărănești - s'a regăsit aceeași și în domeniul artei, al literaturii, al arhitecturii, în îmbrăcăminte, etc.

Acestei antiteze îi urmează o alta, tot atât

de expresivă.

S'a arătat mai sus că în domeniul Dreptului scris bizantinismul lui se dovedește în largă măsură. În domeniul însă al Dreptului nescris, bizantinismul se mărturisește doar sporadic și sfios. Dreptul nostru nescris este în esență autohton românesc și doar în restrânsă măsură bizantin. Dreptul scris, dimpotrivă, este în mare măsură bizantin și doar în măsură restrânsă românesc.

Ce se întâmplă însă?

Dreptul scris bizantin nu a aflat răsunet în sufletul unui popor care-și trăia viața după obiceiul din bătrâni. Pravilele scrise bizantine nu au putut înfrânge datina și nu s'au statornicit în lumea românească. Pravila cea nouă a fost înfrântă de datina cea veche. Tot vechiul obicei era ținut în seamă. El nu era ca legea scrisă, care în măsura în care se mărginește a răstălmăci legi străine, rămâne o formulă metafizică, fără conținut real și fără viață; ci era expresiunea însăși a sufletului unui neam din adâncul căruia isvorîse și căruia îi slujea ca îndreptar de viață. De aceea nu în pravile, ci în hrisoave și zapise poți afla concepția de viață juridică românească; de sub colbul hrisoavelor și zapiselor poți desprinde

stropi de lumină - ochi ce sclipesc sub sprincea-
na de cenușe a uitării - și care ajung până la noi
dintr'un trecut învăluit încă în ceață.

Antiteza dintre instituțiunile de Drept pu-
blic - instituțiuni politice - pe de o parte, cu
caracterul lor străin, bizantin și instituțiunile
de Drept privat, nescris - instituțiuni juridice,
cu caracterul lor autohton românesc; și apoi anti-
teza dintre vechiul Drept nescris, de esență româ-
nească și vechile noastre legiuiri scrise, de îm-
prumut bizantin, îmi par a fi extrem de sugestive și
un pasionant subiect de meditație.

Căci s'au dus vornicii, logofeții, pahamii-
cii, stolnicii....; s'au dus instituțiunile aduse
din Bizanț, metropola strălucitoare a evului mediu.
Dar ne-au rămas frăția de cruce, aldămașuri, obi-
ceiurile nunții, datinele la împărțirea moștenirii,
riturile la fixarea hotarelor, deprinderea diete-
lor cu limbă de moarte - obiceiuri legate de braz-
dă ale unui popor legat el însuși de brazda din ca-
re se hrănea.

S'a dus ce era străin. A rămas ce era româ-
nesc.

Vechile legiuiri bizantine, frumoasele pra-
vile eșite din tiparnițele lui Vasile Lupu, Matei

Basarab, Ipsilanti, Caragea, Calimach, s'au dus ca izvoare de viață; ele au rămas printre noi cărți rare, căutate de bibliofilul îndrăgit de slovă frumoasă. Au rămas ca piese de bibliotecă și arhivă - amintiri, scumpe și ele de sigur, fiindcă sunt și ele o fărâamă din trecutul nostru românesc. Dar au rămas cu putere de viață vechile obiceiuri juridice românești, care, fiindcă nu erau scrise nicăieri, erau scrise numai în conștiința însăși a acestui neam.

Dincolo de efemerul vieții străine de împrumut, rămâne, în trăinicia ei, viața autohtonă, isvorită din însuși pământul românesc. E morala însăși a bizantinismului în trecutul țărilor românești.

+ + +

DREPTUL DE PROPRIETATE

Origini și structură

După ce am înfățișat, pe rând, izvoarele vechi vieți juridice românești - izvoare tracice, romane, slave și bizantine - și după ce am văzut în linii largi cum se pune problema contribuției aduse de Traci, Romani, Slavi și Bizantini în sinteza juridică românească, ar urma să analizăm diferite instituțiuni de Drept românesc pentru a discrimina elementele care au intrat în componența acestor instituțiuni sau înrâuririle care s'au putut exercita asupra-le.

Firește, un atare examen care ar cuprinde măcar unele dintre instituțiunile mai de seamă ale vechiului Drept românesc ar cere o dezvoltare care ar depăși cadrul acestui curs. De aceea vom restrânge examenul nostru numai la instituțiunea Dreptului de proprietate, pe care o vom cerceta în origina și în structura ei. De altfel, cum aproape în -

treaga concepție a vechiului Drept consuetudinar se rezumă în legătura poporului nostru cu brazda, cum vechiul Drept consuetudinar românesc este un Drept agrар, a reconstitui și analiza instituțiunea dreptului de proprietate înseamnă a reconstitui și cunoaște cel mai de seamă capitol al vechiului Drept românesc.

+⁺+

Ce îmi calci poenile,
Și îmi paști fânețele?
- Ce poene, măi Păune ?
Ce fânețe, măi nebune?
Doar pământul nu-i al tău,
Nici al tău nu-i, nici al meu,
Ci-i tot al lui Dumnezeu!

Pe pământul care "nici al tău nu-i, nici al meu" - cum îi spune haiducul Stodan lui Păun, în interpretarea stihurilor populare adunate de Vasile Alecsandri - ecou venind de foarte departe, din vremi legendare, ecou al unei străvechi forme românești de viețuire laolaltă- pe pământul acela care-i "tot al lui Dumnezeu" s'a așezat cândva, făcând lumină în codru, destelenind pământul și statornicindu-se, cu ai săi, un "strănos".

Iată, lapidar formulată, origina proprietății românești.

Au susținut unii scriitori de vechiul Drept românesc - să citez, de pildă, numele răposatului profesor, istoric și jurist, Ion Tanoviceanu - că origina proprietății românești s'ar găsi în donațiile făcute de Voievozii țărilor românești, în acele dăruiri pentru răsplătirea "unor drepturi și credincioase slujbe" și pe care le întâlnim frecvent în trecutul românesc, dăruiri pe care Domnii țărilor românești obișnuiau a le face "credincioaselor lor slugi" - cum spun hrisoavele.

Este, în ceea ce susține răposatul profesor Ion Tanoviceanu, un adevăr. Dar este numai jumătate de adevăr. Dăruirile domnești au constituit unul din izvoarele proprietății românești. Nu însă singurul izvor și nu primul izvor al acestei proprietăți.

Proprietatea românească se formase cu multă vreme mai înainte de formarea - prin veacul al XIV-lea - a Țării Românești și a Țării Moldovei. Se formase prin statornicirea unui strămoș pe un pământ până atunci al nimănui și-al tuturor. Pe acest pământ "al lui Dumnezeu", până atunci acoperit cu păduri, s'a așezat un strămoș care din pădure a făcut

"curătură", "runc" sau "arșiță" (voiu lămuri aceste expresii) și, făcând astfel luminiș în pădure, a desțelenit pământul din care aveau să se hrănească strămoșul cu ai săi, și pe care avea să-și dureze adăpostul.

Acest mod de formare a proprietății ne este mărturisit documentar de numeroase hrisoave, cărți domnești și zapise.

Iată, de pildă, un hrisov din 15 Iulie 1439 dela Iliș Vodă și Ștefan al II-lea Vodă, prin care se întărește cuiva un sat. Și hrisovul spune așa: "un sat al lui, unde-i iaste casa lui pre Racova, carea singur el din pustiu și pădure și-au făcut seliște"¹⁾.

Un hrisov al lui Ștefan al II-lea al Moldovei din 11 August 1445 întărește cuiva o proprietate, un sat "unde a descălecat socru-său".

O carte domnească dela Moise Movilă Vodă, din 21 Decembrie 1630, hotărăște într-o pâră dintre Procopie Călugărul și Ștefan Bechea, pentru o prisacă. Și Moise Movilă Vodă dă dreptate celui din urmă și-i întărește stăpânirea asupra acelei prisăci, pentru că "o au descălecat și au curățit și o au făcut Ștefan Bechea cu fâmeia sa și cu fecio-

1) Gh. Ghibănescu, Surete și izvoade, XVIII, 48

rii lor din loc de pădure întreg"¹⁾.

La 14 Iulie 1655, Gheorghe Ștefan Vodă al Moldovei are a hotărî într'un proces pentru o prisacă. Și Domnul poruncește boierilor: "Să strângeți oameni buni, megieși de prin pregiur; de vor ști oamenii buni că au descălecat Corlat (așa se numea unul dintre împricinați) acea prisacă și au tăiat în pădure întreagă și au pus pomăt acolo, să ție Corlat prisaca"²⁾.

Încă 2-3 citate din atât de pitoreștile noastre documente: vinde Nicolae sin Ursul din Bogdănești, la 10 Martie 1666, o "curătură" - "ce se cheamă Poenița din gios de curătura lui Gavruț... și nime...să nu aibă triab a samesteca întru ceva - scrie vânzătorul - că este moșia driaptă curățită cu mânuți mele"³⁾.

Se vinde, printr'un zapis dela 10 Aprilie 1681, o "ocină" - "cu mânuți miale curățiti" - scrie vânzătorul⁴⁾.

Până foarte târziu regăsim în zapise româ-

1) Supra, II, 85

2) Supra, IV, 127

3) Supra, IV, 40

4) N.Iorga, Studii și documente, VI, 92

nești amintirea acestui mod de fixare a dreptului de proprietate. Din ținutul Vrancei ne vine un zapis dela 8 Iunie 1836, în care citim așa: "adică Ion Pomană dat-am și încredințat zapisul meu la mâna făciorilor mei pintru ca să fie ștcut, avându eu dreaptă săcătura făcută cu topor den codru mereu de talcă-meu...și apoi am lăsat-o și al doilea iar au umplut-o pădure, și am zis fraților mei să mergem să o săcăm". Frații și nepoții n'au vrut, zicând: "cine a săcă pădure, acela va stăpâni. Apoi m'am sculat împreună cu făciorii mei și am tăietu pădure, și i-am dat foc, și am făcut săcături de iznovă din pădure ...și pintru aceasta, fiind la vreme de bătrânețe, aproape de scurtarea vieții, și fiindcă am pătimitu și multe cheltueli la scoaterea Vrâncii și la alte giudecăți...am dat acestu zapis la mâna feciorilor, ca să nu fie supărați de frații mei sau de nepoții mei, sau oricine se va scula să supere feciorii mei să fie sub blestemul Sfinților Părinți dela Nichiea. Fiindcă eu am arsu ochii și mâinile până ce am făcut săcătură. Și pintru mai adevărată credință, am pus și degitul"¹⁾.

Lectura acestor câtorva hrisoave, cărți domnești și zapise, ne îngăduie a desprinde o primă do-

1) N. Iorga, Anciens documents de Droit roumain, p.55

vadă - o dovadă documentară - în sprijinul enunțării că proprietatea românească își află origina sa în acest fenomen al auto-colonizării unui strămoș pe un pământ "curățit", "runculit", "săcătuit", "ars", din "pădure întreagă". Tezaurul arhival românesc ne înfățișează numeroase hrisoave, porunci domnești și zapise, care ne transmit ecoul acestui mod de formare a proprietății.

O primă dovadă deci.

O a doua dovadă:

Că din această statornicire a unui strămoș pe un pământ pe care l-a despădurit - pe care l-a "curățit", l-a "runculit", l-a "săcătuit", l-a "ars" - că din această auto-colonizare pe un pământ pe care, după ce l-a despădurit, l-a desțelenit și pe care și-a durat un adăpost, s'a născut un drept de proprietate înfipt în conștiința titularului acestui drept și în conștiința celorlalți, cari sunt ținuți a respecta acest drept, o mărturisește și o dovedește și un alt fapt: pe pământul pe care s'a statornicit un strămoș s'a format cu vremea, prin înmulțirea coborîtorilor săi, un sat, între ai cărui săteni stă legătura de rudenie a fiecăruia dintre ei cu strămoșul colonizator și al cărui nume satul îl poartă.

Toponimia românească aduce, astfel, mărturi-

sirea și dovada acestui mod de formare a proprietății prin auto-colonizarea unui "moș" pe un pământ pe care coborâtorii "moșului" - înmulțindu-se - au înjghebat un sat, care sat poartă numele moșului colonizator.

Exemple documentare pot fi citate foarte multe. Mă mărginesc doar la atâtea câte socot că sunt necesare pentru ca orice afirmare pe care o fac să se simtă îndeajuns dovedită.

a) Un hrisov dela Petru Rareș al Moldovei întărește la 15 Martie 1522 unei femei ctăpânirea asupra unui sat, "satul Bârzești, unde a fost moșul Bârzea" - scrie hrisovul¹⁾.

b) Un alt hrisov, eșit din cancelaria aceleuiași Domn al Moldovei, întărește la 1522 cumpărarea de către Petru Rareș, dela descendenții unui oarecare "Druja", a "satului Drujești, unde a fost curtea strămoșului lor Druja"²⁾.

c) Un hrisov din 1529 pomeneste de o ocină din satul "Păncesti" - "unde a fost casa lui Pancu" moșul celor cari, la 1529, făceau schimb de moșie

1. Gh.Ghibănescu, Surete și izvoade, I, p.119

2. Oreste Popescu, Câteva documente moldovene, p.28

cu Episcopia Romanului.

d) Satul Clopotești, pe care-l vând la 3 Mai 1606 coborâtorii "moșului Clopot", este creațiunea "moșului nostru Clopot" - cum cântă zapisul de vânzare¹⁾.

e) Moșul Olan întemeiase cândva satul Olănești, cum ne spune un zapis de vânzare din 14 Martie 1657, în care zapis vânzătorul pomenește pe "moșul meu Olan"²⁾.

Să mă opresc la aceste câteva citate.

Așa dar, conchid: în sprijinul enunțării privitoare la origina proprietății românești decurgând din așezarea unui moș pe un pământ din care el a făcut ochiu de lumină în codru, pe care l-a deștelenit și pe care și-a durat un adăpost pentru sine și pentru ai săi, și pe care s'a înjghebat cu vremea un sat, vine toponimia românească; vine acest fenomen de nomenclatură topică: denumirea satului cu numele moșului colonizator.

+ +

1) N. Iorga, Studii și documente, XVI, p.182

2) Ibid., V, p.31

Un reflex al acestui mod de formare a proprietății, prin auto-colonizarea unui moș pe un pământ "care nici al tău nu-i, nici al meu" - cum spunea haiducul Stoian lui Păun - un reflex al înghebarii satului pe pământul românesc se regăsește în literatura noastră, într'o frumoasă pagină de pe la 1840 - "Piatra Corbului" - și care ne poartă prin - tr'un sat moldovenesc: "Sunt vreo 90 de ani de atunci - povestește un sătean - tată-meu și-a durat, ăl dintâi, cioerca lui, că era acolo o poiană dela Dumnezeu...O avut parte de nouă ficiori cari, după vreme, ne durarăm fiecare căscioarele noastre, ne luarăm fiecare nevastă și așa am trăit laolaltă, ferindu-ne să primim străini printre noi"¹⁾.

+ + +

Și aici, o paranteză pe care o deschid pentru înmulțirea cunoștințelor noastre de ordin general, atât de necesare în domeniul științelor istorice.

Fenomenul acesta toponimic - numele satului derivat din numele moșului colonizator, din numele

1) M. Cuciureanu, Propășirea, foaie științifică și literară, 1840, p.102

moşului eponim - nu este un fenomen propriu pământului şi limbii româneşti. El se întâlneşte şi alurea, la diverse neamuri - la neamuri diverse şi prin origina lor şi prin dezvoltarea lor istorică.

Iată-l, de pildă, la Slavi. Nume de sate ca Martinici, Lobkovici, nu sunt decât nume derivate din numele strămoşului colonizator, Martinic, Lobkovic, al strămoşului al cărui nume, format la plural, ne arată pe coborâtorii acestuia.

La Greci, numeroase sate care poartă, spre pildă, numele de Φίλιπποι, pluralul dela Φίλιππος sunt aşezări ale unui strămoş Φίλιππος

În Franţa, numeroase sunt satele care poartă numele celor care le-au întemeiat sau au avut cândva, asupra-le, un drept de proprietate. Numeroase sate poartă, în Franţa, numele de Fleury - Fleury din Ile de France, Fleury din Bourgogne, Fleury din Provence. Sunt vechi sate Floriacum, aşezări ale unui oarecare Florus - om galic cu nume romanic. Multele sate care se numesc Berny, sunt vechi aşezări ale unui strămoş Brennos.

Acelaşi fenomen toponimic îl întâlnim şi la Oseţii din Caucaz, ale căror sate (sat în limba Oseţilor se spune kaou = foc) poartă numele strămo-

şului colonizator şi al descendenţilor acestuia.

+
+ +

Inchizând acest parantez, pe care l-am deschis: a) pentru a integra fenomenele culturale româneşti în cadrul fenomenelor culturale general-omeneşti, b) pentru a arăta, fără o mai stăruitoare argumentare, cât este de neîndestulător să te izolezi şi să te cantonezi într'o observaţiune unilaterală şi c) pentru a contribui la nuanţarea culturii generale a celor care audiază acest curs, închizând acest parantez, să reviu la problema noastră - origina proprietăţii româneşti - şi să strâng de aproape, pentru a fi mai bine fixate, constatările de până acum.

Rezum deci:

a) Geneza dreptului de proprietate românească - şi vom vedea că şi din donaţiunile domneşti mai târzii, posterioare întemeierii Valahiei şi Moldovei, s'a născut pe pământul românesc un drept de proprietate - geneza dreptului de proprietate românească se regăseşte în fenomenul de auto-colonizare a unui moş pe un pământ pe care l-a "curăţit", l-a "runculit", l-a "săcăţuit", l-a "ars" -

cum se spune în documentele noastre - și pe care, destelenindu-l, și-a așezat casa pentru sine și ai săi.

b) Această auto-colonizare din care s'a inițiat dreptul de proprietate românească și care stă la origina celor mai vechi sate românești coborîtoare dintr'un moș colonizator, această auto-colonizare cu această funcțiune generatoare a dreptului de proprietate și creatoare a satului, ne este mărturisită și dovedită documentar de numeroase izvoare din tezaurul arhival românesc și ea își află reflexul și în legendele populare sau în literatura noastră românească.

c) În sprijinul acestei constatări - auto-colonizarea generatoare a proprietății și creatoare a satului - vine toponimia românească, vine nomenclatura topică românească - numele satului derivat din numele moșului colonizator.

+⁺+

Odată aceste lucruri constatate și demonstrate, privitoare la geneza proprietății românești, la origina dreptului românesc de proprietate, să trecem la adâncirea unei alte probleme și anume la fixarea, în timp, a fenomenului acesta: auto-

colonizarea generatoare a dreptului de proprietate și creatoare a satului.

Dela început fac o afirmație: această auto-colonizare e veche, e străveche, e anterioară întemeierii Statelor politice românești.

Că acest mod de formare a proprietății e vechiu, e străvechiu, e mult anterior întemeierii Valahiei și Moldovei, o dovedește un șir de fapte.

1) O dovedește, în primul rând, o formulă a cancelariilor domnești, o întorsătură stereotipă de frază, pe care o întâlnim în documentele românești cele mai vechi, în primele diplome voevodale eșite din cancelariile Domnilor țărilor românești, foarte curând după întemeierea acestor țări, deci quasi-contemporane acestei întemeieri, și care diplome pomenesc de un străvechiu drept de proprietate (pe care-l confirmă), drept străvechiu - deci anterior întemeierii țărilor românești.

Iată, exempli gratia, un hrisov din 7 Ianuarie 1403, prin care Alexandru cel Bun dăruiește Episcopiei Moldovei satul Averești (numele vine dela un vechiu Avăr -nume obișnuit odinioară) - "cu toate hotarele lor vechi și de demult"¹⁾.

1) M. Costăchescu, Documentele moldovenesti, I, p.46.

Un ispisoc, după un vechiu hrisov, dela Alexandru cel Bun, din 1 Mai 1406, prin care se dăruiește un sat pe Crasna, spune așa: "iar hotarul acelu sat să-i fie cu toați așeli hotară, după cum au umblatu din vechiu"¹⁾.

Un alt hrisov, eșit din cancelaria aceluiași Domn Alexandru cel Bun al Moldovei la 8 Martie 1407, pomenește de dania către jupân Popșa Mihail a două sate "cu toate hotarele lor vechi, cum au umblat din veacul veacului"²⁾.

Aceeași formulă într'un hrisov din 28 Ianuarie 1409, prin care se întărește ocinile jupânului Giurgiu Ungureanu "cu toate vechile lor hotare, pe unde din veac au umblat".

Din această întorsătură stereotipă de frază, din această formulă de diplomatică românească și pe care formulă nu o găsim doar ici, colo, răzleț, ci apare frecvent în documente abia cu câțiva ani posterioare întemeierii țărilor românești, în documente deci quasi-contemporane acestei întemeieri, din această stereotipă întorsătură de frază amintitoare de "hotarele vechi și de demult", de hotare "cum au umblat din veacul veacului", de hotare "pe unde

1) Ibid., p.51

2) Ibid., p.64

din veac au umblat", se poate deduce și conchide că se recunoaște o proprietate veche, străveche, anterioară deci momentului întemeierii țărilor românești și pe care proprietate veche și străveche numai absența mărturiilor scrise, numai lipsa izvoarelor nu ne îngăduie s'o constatăm, documentar, și anterior momentului întemeierii țărilor românești.

Conchid asupra acestui punct: o primă dovadă a vechimii, a străvechimii dreptului de proprietate, se desprinde din interpretarea izvoarelor și mărturisește despre această vechime și străvechime a dreptului de proprietate.

2) O altă dovadă documentară vine în sprijinul aceleeași concluziuni. Iată-o: pentru Românii din Transilvania, privitor la care - așa cum arătam într'o prelegere anterioară - documentele apar încă din veacul al XIII-lea - dreptul de proprietate poate fi demonstrat ca fiind vechiu, străvechiu, anterior întemeierii Statelor românești.

Un document din 1231 ne arată cum un oarecare "Truh, filius Choru", își dovedește prin martori dreptul său de stăpânire asupra unui pământ aparținând familiei sale din străvechi "a tempore humanam memoriam transeunte per majores avos, atavosque ipsius...possessa"¹⁾.

1) I.Cav. de Pușcariu, Fragmente istorice din țara Făgărașului, p.8. www.dacoromanica.ro

Aşa dar o a doua dovadă a străvechimei dreptului de proprietate, anterior întemeierii țărilor româneşti.

3) O a treia dovadă se desprinde, în sprijinul aceleleaşi concluziuni, din o cercetare atentă a celor mai vechi documente româneşti.

Documente imediat posterioare întemeierii țărilor româneşti - hrisoave şi cărţi voevodale - confirmând un vechiu drept de proprietate, pomenesc de sate care încă înainte de momentul întemeierii acestor ări purtau numele strămoşului întemeietor.

a) La 11 Februarie 1400, Alexandru cel Bun al Moldovei dăruieşte "slugei noastre, credinciosului boier Dan Vameşul", satul Iacobeşti, "unde a trăit Iacob al Orbului".

b) Intr'un hrisov dela Alexandru cel Bun, din 28 Ianuarie 1409, se vorbeşte de dania unui sat zis "Neag, unde este Neagăş jude".

c) Un al treilea citat, în aceeaşi ordine de idei, îl extragem dintr'un hrisov dela Ştefan cel Mare, din 20 Octombrie 1468, care confirmă o împărţeală între coborîtorii unui oarecare Zvâşteală, o împărţeală a satului Zvâşteleşti "unde a fost casa moşului lui Zvâşteală".

Să interpretăm aceste trei citate.

Din faptul că satul purta, la vremea întemeierii Moldovei (căci am citat un hrisov din 1400 , deci un hrisov quasi-contemporan acestei întemeieri, și alte hrisoave abia cu câțiva ani posterioare acestei întemeieri), din faptul că satul purta numele moșului al cărui coborâtori capătă confirmarea domnească a dreptului lor de proprietate, se poate deduce că li se confirmă un vechiu și străvechiu drept de proprietate, anterior formațiunii Statului moldovean.

Conchizând și asupra acestui punct, accentuez asupra faptului că și această a treia categorie de dovadă, desprinsă din cercetarea termenilor diplomaticei românești, mărturisește despre străvechimea dreptului de proprietate românească.

4) Un salt de câteva veacuri în adâncime, un salt de mai bine de un mileniu, pe care-l facem dincolo de momentul întemeierii Statelor românești ale Valahiei și Moldovei, un salt până către începutul erei creștine, ne pune în fața unor dovezi epigrafice amintitoare de așezări sătești întemeiate în Dacia prin această auto-colonizare a unui moș al cărui nume îl poartă satul. Dovezi epigrafice, din vremea foarte îndepărtată, din vremea multi-secular anterioară întemeierii țărilor româ-

nești, din vremea însăși a colonizării Daciei de către Romani, vin în sprijinul vechimii și originii - prin auto-colonizare - a proprietății românești. Se așeza pe o întindere de pământ, un colonist. Iși făcea o așezare, o "villa" - cum se numea aceasta. Împrejur, se ridicau alte așezări, alte "villae" - ale copiilor, muncitorilor, etc. - până ce "villa" ajunge un adevărat "vicus" sau "pagus", adică un sat, care sat și el purta numele întemeietorului. Inscripțiuni din ținutul dacic amintesc de "vicus Clementinus" (adică satul lui Clement) = Caramuratu de astăzi; de "vicus Narcisianus" (adică satul lui Narcis), de "vicus Quintionis" (adică satul lui Quintio), etc.

Conchid și asupra acestui punct:

Așa dar, fenomenul auto-colonizării generator al dreptului de proprietate și creator al satului denumit cu numele auto-colonizatorului se dovedește documentar - paleografic și epigrafic - ca fiind vechiu, străvechiu, multi-secular anterior întemeierii țărilor românești.

Și acum, dacă ținem seama de caracterul sedentar și agricol al primilor locuitori ai acestui pământ, al aborigenilor Daciei, caracter sedentar și agricol demonstrat prin descoperirile arheologice,

prin mărturisirile literare invocate într'o lec-
țiune anterioară, prin considerente glotologice -
să amintesc doar cuvântul "moș", "moșie" (deci co-
lonizatorul și proprietatea lui), cuvinte care fiind
străvechi, iliro-tracice, și acoperind și desemnând
noțiuni ele înșile străvechi, ne dau dreptul să so-
cotim ca tracice noțiunile însăși pe care cuvinte-
le le desemnează. Dacă ținem seama de caracterul
sedentar și agricol al vieții strămoșilor noștri
tracici, vieață al cărei geniu se regăsește în viea-
ța psihică a poporului românesc, putem conchide că
fenomenul auto-colonizării generatoare a dreptului
de proprietate și creatoare a satului denumit cu nu-
mele auto-colonizatorului, fenomenul dovedit paleo-
grafic și epigrafic ca fiind multi-secular anterior
întemeierii țărilor românești, poate fi socotit nu
numai ca un fenomen multi-secular ci și multi-mile-
nar anterior constituirii primelor State politice
românești.

De altfel, între noțiunea de proprietate și
caracterul sedentar și agricol al unui popor există
o legătură dela efect la cauză. Este un nex causal.
Cât e de vechiu și străvechiu caracterul sedentar
și agricol al unui popor, atât e de vechiu și de
străvechiu dreptul de proprietate la acel popor .

Statornicirea unui popor pe brazdă și geneza dreptului de proprietate sunt două fenomene quasi-contemporane, sunt două instituțiuni quasi-sincrone, cel dintâi determinând pe cel de al doilea.

Când faci un ochiu de lumină în codru, când deștelenști apoi pământul, când îi întorci brazda și-i arunci sămânța care-ți dă viziunea pâinii viitoare, ai și avut - om și popor, - sentimentul stăpânirii aceluia pământ, runculit din pădure, deștelenit, curățat și însămânțat.

Așa ne spune și un cântec de ogor:

Și să scoată rădăcini
De copaci și mărăcini
Și să facă foc cu iască
Codru'ntreg să-l runculească
Să-și facă codrul ogcr
Să semene grâușor!

+ +

Pentru a fixa memoria celor spuse în această a doua parte a prelegerii asupra vechimei proprietății românești - prima parte a fost consacrată originii acestei proprietăți - rezum:

1) Documentar, vechimea proprietății se dovedește anterioară întemeierii Statelor Românești. Formularul diplomaticei românești - examinat în do-

cumente quasi-contemporane acestei întemeieri - ne pune în prezența unei stereotipe întorsături de frază amintitoare de hotarele "cele vechi și de demult" de hotarele cum au fost "din veacul veacurilor". Din această stereotipă întorsătură de frază se desprinde o dovadă a vechimei proprietății românești, anterioară deci întemeierii Valahiei și descălecării Moldovei.

De altfel, documente transilvane din veacul al XIII-lea au completat această primă dovadă documentară și au confirmat această încheere.

2) O a doua dovadă mărturisitoare a vechimei proprietății românești se desprinde în urma examenului documentar, din faptul apariției, în documente quasi-contemporane întemeierii țărilor românești, a satelor purtând, la însuși momentul acestei întemeieri, numele autorului auto-colonizării vechi și străvechi, cu mult anterioară creațiunii Valahiei și descălicării Moldovei.

3) Epigrafic - prin inscripțiuni contemporane momentului contactului daco-roman, deci inscripțiuni multi-secular anterioare formării Statelor Românești - se poate face dovada fenomenului auto-colonizării generator al dreptului de proprietate și creator al satului purtând numele strămoșului eponim - fenomen deci multi-secular anterior exis-

tentei unei Valahii și a unei Moldove.

4) Un complex de considerente de ordin arheologic, etnografic și lingvistic, care converg pentru a dovedi că fenomenul auto-colonizării generatoare a proprietății și creatoare a satului este nu numai multi-secular, ci multi-milenar anterior existenței Statelor politice românești întărește și confirmă concluziunile noastre privitoare la vechimea proprietății românești.

+ +

Înainte de a trece la cea de a treia parte a acestei prelegeri și în care voi cerceta în lumina Dreptului comparat, fenomenul auto-colonizării generator al dreptului de proprietate și creator al satului, socotesc util să alunec pe planul etimologiilor și să mă opresc o clipă asupra unor cuvinte întâlnite în tot timpul acestei lecțiuni..

Am rostit mereu cuvântul "sat" și am rostit mereu cuvântul "runc", a "runculi".

Ce înseamnă, etimologic, acest cuvânt "sat" ?

Odinioară se propusese o etimologie derivând cuvântul "sat" din verbul latinesc "serere" = a însemăna, care verb, conjugat la participiul trecut, dă forma "satus" = însemănat; deci "sat" =

loc înșământat.

Această etimologie se cere părăsită.

Eruditul profesor Ovid Densusianu ar explica cuvântul printr'o influență albaneză. În albaneză se spune "fsat". Prin sincoparea lui "f" inițial, s'a ajuns, în românește, la "sat". Dealtfel forma "fsat" exista în limba românească în veacul al XVI-lea. Filologul a cărui dispariție timpurie a lipsit știința linguistică românească de unul din cele mai ingenioase și cultivate spirite, defunctul Vasile Bogrea, crede că, pentru a găsi origina cuvântului "sat" nu-i nevoie s'o căutăm în albanezul "fsat"; ci mai degrabă în latinescul "fossatum" = loc înconjurat de șanț. "Fossatum" > "fusat" (cum se întâlnește deseori cuvântul la Români din Macedonia) > "fsat", "sat".

În sprijinul acestei ipoteze etimologice (fossatum > fusat > fsat > sat) vine italianescul fossato - cu același sens și cu aceeași etimologie¹⁾ și mai vine altceva: vine o analogie isbitoare pe

1) Satul = "locul înconjurat cu șanț"; nu vine din dezvoltarea cannabei, ci din acele fossae limitales care se prevăd în statutele coloniilor. N. Iorga, Ist. Rom. II, p. 149

care o găsim la alte popoare în ce privește cuvântul "oras".

La-Slavi "oras" se spune "grad" (în paleo-slavă , în rusește gorod, în bulgărește și în sârbește grad). Cuvântul acesta vine dela un alt cuvânt care înseamnă împrejmuire, îngrădire, gard (în rusește împrejmuirii i se spune "gorodv", în bulgărește "gradej", în sârbește "ograda", în limba cehă "ohrada", în poloneză "ogrodzenie").

Dacă deci cuvântul "grad" = oras, vine dela "gorodv" și "ograda" = împrejmuire, de ce cuvântul "sat" nu ar veni dela "fossatum" = loc împrejmuît cu șanț?

+ +

Să trecem la celălalt cuvânt, "a runculi"

Am arătat că proprietatea românească s'a format prin așezarea unui "moș" pe un pământ "al lui Dumnezeu", pe un pământ împădurit, pe care el l-a lăzuit de codru, deschizând luminiș, l-a desțelenit și pe care și-a ridicat adăpostul, în jurul căruia, prin înmulțirea neamului, s'au ridicat alte adăposturi și - astfel - s'a format-satul românesc, denumit generic cu numele strămoșului eponim: Bârzea - Bârzești, Clopot - Clopotești, Drujea - Dru-

jești, Olan - Olănești, Zvâșteală - Zvâștelești, Iacob- Iacobești; și așa zeci și sute de sate românești.

Se întâlnesc pe întinsul pământului românesc, mai ales în regiunea munților și a colinelor, numeroase sate și numeroase locuri numindu-se "Runc". Întâlnim în Gorjiu un "Runc", în Argeș, în Mehedinti, în Bacău, în Fundul Moldovei, în Bucovina. Întâlnim zeci de "Runcuri" (de pildă Runcul Prisăcii, Runcul Iriniș, Runculețul, Dealul Runc, Runcul Tăutului, etc.). Frecvența apariției a acestui cuvânt în nomenclatura topică românească ridică problema originii și înțelesului. Dela început, trebuie s'o spunem: cuvântul acesta nu mai apare - cum au apărut numele de Bârzești, Clopotești, Drujești, Olănești, Zvâștelești, Iacobești - ca o denumire de sat în valoare de un nume propriu de persoană. Semnificarea cuvântului "runc" trebuie căutată în altă parte.

Al.D.Xenopol socotește cuvântul enigmatic și ar înclina să vadă o religie dacică.

Filologul Gaster - fără a-i fixa etimologia - îi contestă romanitatea.

Pentru a-i fixa etimologia, să căutăm în primul rând interpretarea acestui cuvânt.

Înțelesul acestui cuvânt ne apare limpede în documente, din poezia noastră populară și chiar din basmele noastre.

Să-l căutăm deci, mai întâi, în documente:

Intr'un inventar din 20 Februarie 1768 iată ce citim: "Am un runc, care a fost lăzuit de tatăl meu cu foc și securea".

Deci, "runc" = loc care a fost lăzuit, curățat "cu foc și cu săcurea".

Să căutăm apoi cuvântul acesta în poezia noastră populară. Iată o strigătură din Fundul Moldovei: un flăcău a îndrăgit o fată și fata are drept zestre un codru:

Leliță cu ochi căprii
După mine tu să-mi vii
Că din brazii tăi cei verzi
Eu ți-oi face runculeț.

Și acum, să ne aplecăm urechea și la o doină românească, în care o derivație a cuvântului "runc" apare cu foarte explicit înțeles:

Frunză verde, iarbă lată
Așa-mi vine câte-odată
Să-mi las mamă, să-mi las tată,
Lumea'n cap ca s'o apuc
Și'n pustiuri să mă duc
În pădurea fără stâni
În codrii fără stăpâni

Să m'apuc să runculesc
Loc să,mi fac ca să trăiesc
Și să scap de boieresc.

Deci, să "runculesc" un loc în pădurea fără
"stâni, în codrii fără stăpâni" - un loc "ca să tră-
iesc".

Și basmele românești ne înlesnesc să cerce-
tăm semantic cuvântul "runc" pe care iată cum un
basm bizar îl îmbracă în farmec mitologic:

Zâna codrilor și a pădurilor scoate noaptea
corbii și căprioarele de le paște pe runc. Adică
runc se chema de mult imasul sălbăticiunilor. Iar
când nu mai aveau sălbăticiunile hraniste îndeajuns,
atunci zâna pune pe cerbi să jupuiască cu coarnele
copacii, ca să se usuce; pe căprioare le pune să
roadă coaja copacilor; pe porcii sălbatici să rupă
rădăcinile și să sape pe sub copaci, ca să cadă jos;
pe urși să care copacii la un loc și pe corbi să
dea foc lemnelor și să care cărbunii din loc. Și de
aceia corbii sunt așa de negri...Și așa s'au lăr-
git runcurile...

Rezum:

Spicuind în documente, în folclor și în bas-
mele românești, sensul cuvântului "runc", de frecven-
ță circulație topică, ne apare limpede: -Românul își
facea loc de ogor, din codrul verde, "runculindu-l".

Deci, sensul cuvântului "runc", este ace-
lași cu "curătură" pe care l-am întâlnit; cu "săcă-
tură", pe care de altfel iarăși l-am aflat din ci-

tatele dela începutul acestei prelegeri și cu "arșiță", care n'a scăpat, de sigur, atenției noastre.

Așa dar, patru cuvinte pentru aceeași noțiune. Cu o observație: sfera semantică a cuvântului "runc" e mai largă; "curătură" și "săcătură" desemnează locurile din codru lăzuite prin stârpirea codrului cu securea sau toporul. "Arșița", se spunea locului din pădure prefăcut în-ogor prin foc.

"Runc" însă apare - așa cum s'a văzut - desemnând indistinct și "curătura" și "arșița" - deci și locul din codru transformat în ogor prin secure, și locul stârpit prin foc.

Odată fixat sensul cuvântului "runc", să privim o clipă cuvântul acesta și etimologic.

Să-l căutăm în textele romane. Il găsim în Varro, Columella, Plinius, unde latinescul verb "runcare" apare cu înțelesul = a plivi buruienile din holdele adulte.

La Cato, verbul apare cu sensul "a stârpi spinii".

Cât în ce privește instrumentul cu care se stârpeau spinii, el apare la Palladius sub numele de "runco".

După o știre dela Augustin, Episcopul din veacul al V-lea, plivirea arăturilor de spini, lă-

zuirea mărăcinișului de pe ogor, era pusă sub patronajul unei divinități minore "Dea Runcina".

Deci - și apăs asupra semanticei și etimologiei cuvântului "runc", "runc" își găsește, etimologic, o ascendență latină¹⁾, iar, semantic, interpretarea lui se fixează în stârpirea pădurii și mărăcinișului cu scop teri-cultural.

Fixând etimologic și semantic cuvântul "runc" pe care Românul nu l-a păstrat decât în nomenclatura topică sătească, dar pe care el l-a pierdut din vorbirea sa curentă, vreau să nădăjduiesc, împreună cu neuitatul scriitor și istoric George Popovici-Robeanu, care cu deosebită pricepere și dragoste a adâncit etimologia și semantica acestui cuvânt, că dacă limba românească populară a pierdut acest cuvânt "runc", de o atât de curată rezonanță romanică, limba literară va repune în drepturile lui pe acest

1) "Runc", derivat din latinescul "runcare", se regăsește și în toponimia Alpilor retici, unde nume ca Rungg, Rungebunus (runca bona), Runge-litsch (runculeț) - nume descoperite de Steub, cercetătorul urmelor romane din Alpi - dovedesc același fenomen romanic ca în runcul românesc. - N.Iorga, Istoria Românilor, II, p.136

"nobil deposedat de pur sânge roman" ¹⁾).

+ +

Înainte de a ajunge la ultimul capitol și la încheierea acestei lecțiuni, precizez că așezarea unui "moș" pe un pământ împădurit, pe care el îl despădurește și-l desțelenește, era deseori întovărășită de unele gesturi, care într-o măsură sunt și gesturi simbolice, dar care în altă măsură constituiesc un mijloc de delimitare a hotarului până unde se întindea stăpânirea asupra pământului despădurit și desțelenit.

Această întindere, când era vorba de locul de casă, apare uneori, în documente, arătată astfel: "cât poate să arunce un om cu bâta în toate părțile" cum găsim de pildă într'un hrisov moldovean, din 11 Noemvrie 1458, sau cum ne spune un zapis fără leat: "cât poate un voinic să svârle cu securea în toate părțile, cum este obiceiul din strămoși".

1). George Popovici, "Runc" -Glosă la o colecțiune inedită de documente moldo-câmpulungene, în Convorbiri Literare, 1891, nr.9

Atrag atențiunea că "aruncătura de ciomag", pe care o întâlnim la Români, se întâlnește, cu același înțeles, și la alte neamuri, la Germanici de pildă, sau la Scandinavi, unde hamarskipt-ul pare a fi fost cea mai veche formă de determinare a întinderii unui pământ.

În afară de formulele întâlnite mai sus: "cât poate un voinic să asvârle cu securea în toate părțile", mai întâlnim, deseori - când era vorba de întinderea pământului luat în stăpânire pentru ogor - și expresiunea "cât o fugă de cal".

+ +

Și acum, trecând la cel din urmă capitol al acestei prelegeri, voi spune câteva cuvinte pentru a proiecta fenomenul românesc al auto-colonizării generatoare a dreptului de proprietate și crearea a satului, pe orizontul cercetărilor de Istorie și de Drept comparat.

Formarea proprietății, prin așezarea unui colonizator pe un pământ pe care, despădurindu-l și destelenindu-l, și-a durat gospodăria, se întâlnește la foarte multe și disparate neamuri, disparate și prin origina și prin evoluția istorică a vieții lor.

II aflăm, spre pildă, la Indieni. Până de curând era vie cutuma dobândirii proprietății prin punerea în valoare a unui pământ sălbatic. Lăzuirea unui loc de pădure și de mărăciniș și deștelenirea unui pământ constituiau până de curând, la populațiile ariene din Pundjab, un titlu de proprietate. O legendă sanscrită din veacul al XIV-XV-lea înaintea erei creștine ne povestește cum niște coloni, sub conducerea Brahmanului Gandara-Rata, runculesc o pădure, o stârpesc de copaci și devin proprietarii locului, întemeind acolo un sat.

În străvechea Chaldee, deștelenirea unui pământ atribuia deștelenitorului proprietatea acelui pământ.

Tot așa prin Asiria. O inscripție asiriană de prin anul 1500 al celeilalte ere, o inscripție săpată în piatră, mărturisește despre dreptul de proprietate al celui care scrie așa: "am construit casa, am deștelenit pământul, am săpat în mijloc un puț cu apă limpede, am orânduit hambare pentru grâne. Sub pământ, acolo unde nimeni nu pătrunsese, am săpat și am adâncit".

La vechii Suedezi, legea teritoriului Norrland permitea oricui să se statornicească pe pământul allmening - care era socotit "al lui Dumnezeu"

(să nu uităm pe haiducul nostru Stoian care-i spunea lui Păun):

Căci pământul nu-i al tău
Nici al tău nu-i, nici al meu,
Ci-i tot al lui Dumnezeu.

Se permitea, deci, la Suedezi ca, așezându-te în pădure și runculind-o, sau în câmp și destelenindu-l, să ajungi proprietate. Această auto-colonizare, care se chema la Suedezi lagha-tak, îmbracă și o formă rituală: "țăranul - spune legenda din Norrland - va porni cu calul și trăsura lui mai înainte de răsăritul soarelui, la vremea solstițiului de iarnă, va tăia un mănunchiu de țărui și se va întoarce la amiază. Dacă vrea să se facă stăpân pe un ogor sau pe-o livadă, va curăța de pădure și mărăciniș întinderea cât îi este de nevoie pentru a culege trei măsuri de sămânță, își va ridica un adăpost în patru stâlpi, va face ocolul locului și-l va hotărâni prin semne, față cu doi martori".

Această auto-colonizare lagha-tak din Drep-tul vechiu suedez se întâlnește și la Danezi, sub numele de ornum.

La Norvegieni, ocuparea unui teren incult (Land-nam sau Nema-Land - după expresiunea folosită de vechile legi norvegiene) era întovărășită de un act simbolic: mai înainte de fixarea hotarelor, trebuia să aprinzi un foc pe pământul pe care, ast-

fel, arăți că vrei să te statornicești și al cărui stăpân vrei să rămâi. Origina acestui ritual e ușor de ghicit: cultura nu începe ea prin distrugerea pădurii? (Să ne gândim la Ion Pomană, cel cu zăpissul din ținutul Vrancei românești: "fiindcă eu am ars ochii și mâinile mele până ce am-făcut săcătură în pădure").

Să iuțim puțin pasul în acest incurs pe care-l facem în cele patru vânturi ale lumii largi și, fără să facem lungi popasuri, să trecem pe la alte neamuri.

Auto-colonizarea românească, pe care am aflat-o la Indieni, la Chaldeenii, la Asirieni, la nordicii Scandinavi, o întâlnim și la popoarele germanice, sub numele de Bifang sau Heubbruch - unde, cum spun legile barbare, - proprietatea se dobânda "sudore et labore" (cum am spune noi Români, "cu sudoarea frunții").

O întâlnim la populațiunile helveto-romance din Alpii Rhetici, sub numele latinesc de "exartum", "captura", "appriso". O întâlnim în vecinătatea noastră, în Ucraina (unde faptul de a fi "runculit" pădurea, de a fi "stărpit" codrul - punându-i foc - de a fi smuls-mărăcinii, de a fi "deștelenit" pământul, ajunge a recunoaște celui care a despădurit și deștelenit o proprietate de un carac-

ter special și provizoriu, numită "zaimka").

La Poloni, fenomenul e aproape același; și regii polonici trebuiră să recunoască vechiul obicei, care voia ca această auto-colonizare, acest "exartum" (ca să întrebuintăm cuvântul latinesc) să constituie un mod de dobândire a proprietății asupra unui pământ până atunci al nimănui și nelocuit (pustia mesta).

Aș adăoga că la Slavi această colonizare pare a se fi înfățișat sub forma colectivă a tribului sau a comunităților familiale - siabri, cum se numesc în Ucraina, pleme, cum se numesc la Slavii meridionali. La Români, această auto-colonizare a îmbrăcat forma mai restrânsă a unei familii cu cei câțiva membri ai ei - auto-colonizarea unui "moș" cu femeea și cu copiii lor. Este o dovadă, în plus, la cele ce spuneam într'o prelegere anterioară, că proprietatea românească reprezintă o formă mai evoluată, mai înaintată, și deci mai veche, decât proprietatea comunitară și familială a Slavilor, în vecinătatea sau în tovărășia cărora am trăit.

Același fenomen al auto-colonizării generatoare a dreptului de proprietate îl aflăm și la alți vecini ai noștri. Iată-l la Unguri: unde "ne-mesii" - membrii aceluiași neam - dobândeau proprietatea prin aceeași auto-colonizare care în timpurile anterioare regelui Ștefan cel Sfânt nu era

îngrădită sau condiționată decât de nevoile "nemeșilor".

În ~~Mosco~~ova, auto-colonizarea generatoare a proprietății era supusă învoirii Țarului, socotit stăpânul întregului pământ, de altfel ca și la Musulmani, unde această auto-colonizare, cunoscută sub numele de "mulk" sau "melo" era supusă învoirii Șefului fidelilor, era supusă învoirii Imamului, căruia iarăși pământul întreg era socotit că-i aparține.

+ +

Scurtăm călătoria noastră și, de prin depărtatele Indii, din Chaldeea, din Asia și din nordul scandinav sau din sudul musulman, să ne întoarcem acasă, la "satul" și la "runcul" românesc.

Să mai căutăm oare, la Români, origina istorică a acestui fenomen românesc al auto-colonizării generatoare a dreptului de proprietate și creatoare a satului?

Este acest fenomen - și aceasta ne dă prilejul de a măsura utilitatea cercetărilor de Drept comparat și de a prețui sugestivele analogii din viața altor popoare - un fenomen general-omenesc, pe care n'am avut noi Români nevoe să-l învățăm sau să-l împrumutăm dela alții.

Când - așa cum am văzut în basmul bizar, pe

care fantezia populară românească îl îmbrăcase în farmec mitologic, în basmul pe care l-am povestit mai sus - când și cerbii, când și căprioarele, când și mistreții, când și urșii și corbii s'au priceput singuri să curețe pământul de copaci și de mărăciniș și s'au priceput singuri să-l "runculească" pentru zâna codrilor - de ce numai Românul nostru să fi trebuit a trage cu ochiul la vecin pentru a învăța cum se face o ispravă ca asta ?

Școala care face din neamul nostru un neam de debitori culturali este perimată.

Geniul nostru autohton este îndeșulător pentru ca și nevoile pământești ale Românului și elanurile lui sufletești să-și găsească împlinire și potolire la el acasă, pe pământul pe care nimeni nu l-a învățat cum să-l "runculească", din codru întreg, ci pe care singur l-a "runculit" și l-a făcut "arșiță", "cu ochii și mâinile sale" - cum spunea la vremea bătrâneții Vrânceanul nostru din zapisul pomenit - pe pământul acesta pe care singur, fără să-l fi dăscălit nimeni, l-a lăzuit de mărăciniș sălbatic, singur l-a deștelenit și'n brazda căruia singur a svârlit sămânța de rodire.

"Moșul" românesc din vechi, din străvechi, din vremea tracică, deschizând luminiș în pădure, deștelenind pământul și svârlindu-i sămânța rodirii, a ajuns așa stăpânul moșiei. Și titlul său de stăpâni-

re a moșiei l-a dobândit - cum spuneau legile barbare - "sudore et labore", sau, cum spunem noi Români, titlul său de stăpânire a fost plătit "cu sudoarea frunții sale", care picurând în brazdă a fecundat pământul pe care el singur, "strămoșul" acesta românesc, s'a făcut stăpân.

Așa s'a creat "moșia" românească, cuvânt care și-a extins înțelesul și a sfârșit prin a însemna, la Români, însăși "patria". Așa s'a format "moșia" românească. Și dacă cu sudoarea frunții fie-cărui țăran colonizator s'a dobândit titlul de proprietate al "moșiei" sale, cu sudoarea frunții acestui popor s'a cucerit titlul de stăpânire a tuturor moșilor românești, al "moșiei" însăși care este țara aceasta românească, "patria".

+ +

Origina proprietății românești - despre aceasta ne-am ocupat până acum.

Documentar, am aflat această origină în cea statornicire "animo possidendi" a unui strămoș pe un pământ pe care el l-a despădurit din codru întreg, l-a destelenit, pe care și-a durat adăpost pentru sine și ai săi și pe care, cu scurgerea vremii, avea să se întemeze un sat purtând numele strămoșului colonizator.

Incercând să stabilim vechimea acest fenomen

al auto-colonizării generatoare a proprietății și creatoare a satului, ea ne-a apărut - după un examen al isvoarelor paleografice, epigrafice și după un examen al unui complex de împrejurări lingvistice și istorice - ca fiind străveche, multi-secular și chiar multi-milenar anterioară întemeierii primelor State politice românești ale Țării Românești și Moldovei. Vechimea acestui fenomen creator al dreptului de proprietate se duce până în străvechea lume tragică, sedentară și agricolă, care a cunoscut proprietatea pe care o regăsim în viața noastră românească.

Un incurs în domeniul etimologiilor câtorva cuvinte - cum au fost "satul" și "runcul" - ne-a îngăduit să aflăm acestora o ascendență romană.

Am sfârșit proiectând acest fenomen al auto-colonizării generatoare a proprietății românești pe orizontul științelor istorico-juridice comparate și atunci ne-a apărut cu evidență că, în ce privește originea acestui fenomen, a acestei instituțiuni, nu poate fi pusă problema unui împrumut pe care noi Românii l-am fi făcut dela alte popoare, ci că este vorba de o instituțiune de spontană și firească inspirație autohton-românească...

+ + +

Proprietatea românească pornește și dintr'un alt isvor: din donațiunile domnești.

Așa dar, în afară de proprietatea românească,

al cărei act de naștere stă scris pe scoarța cea neagră a pământului despădurit și destelenit de un strămoș colonizator, întâlnim o altă proprietate românească, al cărei act de naștere stă scris pe pielea cea galbenă de ciută a hrisovului domnesc prin care Domnii țării dăruiau slugilor lor câte o întindere de pământ - în general pentru răsplătirea unor "drepte și credincioase slujbe".

Pot fi citate zeci - și mai mult decât zeci - de hrisoave și cărți domnești prin care Domnii Țării Românești și Moldovei, dăruiau moșii și uneori sate întregi "slugilor" lor, pentru răsplătirea unor fapte de vitejie sau de credință. Denumite, în formularul slavon al cancelăriilor domnești vâslujenie, aceste colațiuni de răsplată le vom desemna - convențional - sub numele de proprietăți donative.

Proprietățile acestea donative apar, în Moldova, din însăși începuturile Moldovei. Fără a afirma că Valahia nu va fi cunoscut în primele timpuri ale întemeierii sale o atare proprietate donativă, este totuși un fapt care ne oprește atențiunea și anume este constatarea că, în Valahia, documentele atestătoare de asemenea colațiuni de răsplată, de asemenea moșii donative, apar mult mai târziu, cu mai bine de un veac posterior întemeierii acestei Valahii.

Voi reveni îndată asupra acestui fapt cronologic.

Reținem deocamdată o constatare:

Proprietatea donativă, în Moldova, apare încă în primele diplome eșite din cancelariile Domnilor Moldovei. O regăsim, așa dar, mărturisită de cele mai vechi diplome voevodale moldovenești.

Să începem șirul citatelor cu hrisovul lui Roman Vodă al Moldovei din 3 Martie 1392, prin care Domnul dăruiește lui Ionaș Viteazul trei sate "pentru a lui dreaptă și credincioasă slujbă"¹⁾.

Formula reappare frecvent:

La 2 August 1414 scrie Alexandru cel Bun: "sluga noastră giupânul Șandru au slujit mai înainte la răposății neamurile noastre cu dreptate și credincioasa sa slujbă; și acum asemenea slujește și noauo cu dreptate și credincioasă slujbă. Pentru aceea, văzând noi cu dreptate și credincioasă slujbă, l-am miluit pre dânsul cu osebita a noastră milă și am dat lui în pământul nostru al Moldovei un sat"²⁾.

Ar fi inutil și ostenitor să înmulțesc citatele stereotipe din hrisoavele moldovenești, care din începuturile însăși ale Moldovei aduc dovada obiceiului domnesc de a dăruii moșii de răsplată. Deseori această "pentru dreaptă și credincioasă slujbă" lasă

1) M. Costăchescu, loc.cit.supra, I, p.8

2) Ibidem, I, p.108

loc unei formule mai lămuritoare de ce va fi fost "dreapta și credincioasa slujbă".

"Pentru slujba ce ne-au slujit nouă - scrie la 24 Februarie 1587 Petru Vodă Schiopul al Moldovei - la greutățile noastre, când au venit în țara Domniei Mele acei făcători de rele Cazacii", Domnul Moldovei dăruiește lui Ilie Diacul "o siliște pustie, anume Unguraș, care este pe apa Sucevei, care sat a fost întâi domnesc din ocolul Sucevei"¹⁾.

Pentru ce ispravă dăruiește la 5 Mai 1598 Ieremia Movilă al Moldovei lui Toma Ciocârlie, starostele de Trotuș, un sat ascultător de Târgul Romanului, o spune hrisovul de danie: "pentru că a prins vii niște Unguri, pe când Domnia Mea luptam împotriva lui Răzvan Vodă, care avea cu el Unguri și alți lotri, și i-a adus prinși la Suceava"²⁾.

Nu voi mai cita decât încă un extras dintr'un hrisov moldovenesc, din a cărui formulă apare definit caracterul slujbei ce se răspîndește și care slujbă - de obicei ostășească - este, în hrisovul din 16 August 1641, o slujbă de caracter politie, diplomatic: "Iată acest al nostru adevărat boerin Paladie Visternic - scrie Vasile Lupul al Moldovei - a slujit Domniei Mele în îndelungată

1) N.Iorga, Studii și documente, XI, p.47

2) I.Tanoviceanu, în Prințul lui Știrb, p.422.

vreme, din tinerețea lui, tot la Curtea Domniei Mele...așisderea a slujit cu toată inima și cu mare credință la Țarigrad și'n alte părți la toate trebile noastre și la poruncile noastre, la toate a slujit nouă și Țării noastre, și acum la Țarigrad Domniei Mele slujește și Țării Domniei Mele". Și Dommul îl "miluește" - aceasta-i expresia hrisovului - "în a noastră Țară a Moldovii" cu "o bucată de loc din hotarul Târgului nostru al Bârladului"¹⁾.

Până acum, o primă constatare: încă din primii ani ai întemeierii Moldovei apar în diplomele voevodale aceste proprietăți donative, pentru răsplătirea unor drepturi și credincioase slujbe, uneori chiar arătate în ce constau aceste slujbe prin diploma de danie voevodală.

Frecvența acestor donațiuni de moșii pentru răsplătirea unor drepturi și credincioase slujbe este un fapt care nu are nevoie a fi demonstrat prin înmulțirea citatelor, care se pot întâlni la tot pasul în colecțiunile de documente moldovenești.

Să trecem dincoace de Milcov, în Valahia.

Spuneam despre proprietatea donativă din Valahia, - în Cursul anului 1939-1940, - următoarele:

„Voi începe prin a-mi rectifica o părere mai

1) Gh. Ghibănescu, Surete și izvoade, III, p. 238

veche - care mi s'a dovedit greșită - pe care o emisesem în ce privește data apariției, în Valahia a proprietății donative. Crezusem, altădată, că în Valahia proprietatea donativă apare către sfârșitul veacului al XVI-lea. Nu întâlnisem documente anterioare celei de a doua jumătăți a veacului al XVI-lea atestătoare de atare donațiuni domnești de răsplată. O lectură mai atentă a izvoarelor îmi repară greșala. Rectific deci: nu către sfârșitul celui de al XVI-lea veac apare, în Valahia, proprietatea donativă, ci mai înainte vreme. Când? Poate că descoperiri ulterioare ne vor îngădui să răspundem și să fixăm, și pentru Valahia, vechimea proprietății donative. Până atunci, rectificând doar parțial părerea mea mai veche, care fixa apariția proprietății donative din Valahia abia către sfârșitul veacului al XVI-lea, rectificând-o în sensul că și la începutul acestui de al XVI-lea veac se poate constata documentar existența în Valahia a proprietății donative, rămân - și nu pot să nu rămân - la ideea că totuși proprietatea donativă, în Valahia, își face apariția mai târziu decât și-o făcuse în Moldova.

Oricât aş fi gata să admit că destinele hri-

soavelor Valahiei vor fi fost mai aspre, că vicisitudinile vremii le vor fi făcut să ajungă mai cu calicie până la noi, nu este de presupus că toate hrisoavele muntenesti atestătoare de colățiuni de răsplată se vor fi prăpădit pentru toată acea epocă dintre 1320 - data întemeierii Valahiei - și 1500 - dată când întâlnim primele hrisoave domnesti din Valahia atestătoare de asemenea colățiuni de răsplată.

Pentru istoric, împrejurarea că în Moldova proprietatea donativă apare documentar încă de pela 1390 - deci apróape din însuși ceasul întemeierii Moldovei - și se constată documentar în mod frecvent după anul 1400, pe când în Valahia - țară întemeiată pela 1320, deci înaintea Moldovei - asemenea donațiuni domnesti nu se întâlnesc, cel puțin documentar, decât mult mai târziu, împrejurarea aceasta ridică problema apariției târzie a proprietății donative în Valahia.

Poate că descoperiri ulterioare îmi vor aduce bucuria rectificării totale a părerii, până acum doar parțial greșită, pe care într'o lucrare mai veche o formulasem privitor la vechimea proprietății donative din Țara Românească.

Am spus că aștept "bucuria" momentului când voi putea recunoaște total o eroare ce voi fi făcut. Căci deopotrivă de mulțumit este cel ce iubește vechiul Drept românesc, dacă-și vede fie confirmată documentar o ipoteză în care a crezut, fie infirmată documentar o ipoteză în care nu mai poate crede. Căci și într'un caz și'n celălalt este un câștig pentru această știință a vechiului Drept românesc, în domeniul căreia încă multă vreme vom evolua printre ipoteze și'n hotarele căreia încă multă vreme adevărul va sta ascuns de privirea iscoditoare a istoricului. Deținător al acestui adevăr, eu unul nu mă socotesc a fi. Și dacă ar fi să aleg între a fi deținătorul liniștit al adevărului absolut - în ipoteza că acesta ar exista - și între a fi omul frământat de mari îndoieli și întrebări asupra trecutului nostru, la luminarea căruia - astfel - ar putea aduce și el o scăpărare de amnar, eu unul aș vrea să fiu acesta din urmă.

Așa că, dacă nu către sfârșitul veacului al XVI-lea - cum crezusem odinioară - își face apariția în Valahia proprietatea donativă, în orice caz nu pot să nu mă opresc asupra faptului că diplomatica Valahiei - spre deosebire de diplomatica Moldovei - timp de aproape un veac și jumătate după

întemeierea Valahiei se dovedește sgârșită cu mărturisirile ei asupra proprietății donative. Poate vor fi existat dovezi documentare anterioare mult anului 1500. Se poate. În memoria mea ele nu apar decât în jurul anului 1500. Și printre primele hrisoave ce-mi amintesc, este hrisovul din 1513 al lui Neagoe Vodă al Țării Românești, prin care acesta dăruiește lui Ștefan Spătarul o moșie din Mehedinți, pentru că a câștigat-o "cu dreptă și credincioasă slujbă la Domnia Mea și-cu vărsare de sânge"¹⁾

Dela același domn Neagoe al Țării Românești ne-a ajuns un hrisov din 1517, prin care se întărește o danie făcută nu de Domnul Țării, ci de Banul Barbul al Craiovei, lui Petre Văcărescu "pentru credincioasă și dreptă slujbă și cu vărsare de sânge"²⁾.

Acestea le spuneam în Cursul anului 1939-1940. Și iată că astăzi am sub ochi trei documente valahe, care îmi permit a rectifica încă o dată părerea despre apariția proprietății donative în Țara Românească, îmi permit a stabili cu mai multă siguranță momentul acestei aparițiuni.

Un prim document, din anul 1425, fără loc și dată, glăsuiește astfel:

Dan II, "domn a toată țara Ungrovalahiei și al

1) I.C.Filitti, loc.cit., p.96

2) Ibidem, p.93

părților de peste munți, herțeg al Amlașului și Făgărașului, a bine voit domnia mea și au dăruit boierului domniei mele Șerban, ca să-i fie Voinejești dăruiti de domnia mea la Ratina, pentru că mi-a slujit în toate luptele cu dreapta credință. Deci să-i fie ocină și ohabă." (P.P.Panaitescu, Documentele Țării Românești, Buc. 1938, I, p.143, no.48).

Cel de al doilea document dat în 1482, Julie 13, în Târgoviște, de Vlad Călugărul, spune următoarele:

"din mila lui Dumnezeu Io Vlad Voevod și domn a toată Țara Ungrovlahiei, dă domnia mea această poruncă a domniei mele lui Roman și fraților săi, Dan, Radul, Micul, Mușat și Stoica, ca să le fie Mireștii, partea lui Sinea și a lui Vânjea și a lui Curcea și a lui Vlaicul, pentru că a dobândit-o jupân Stoica dvornic dela Basarab cel Tânăr cu slujba dela domnia sa și iarăși apoi și la domnia mea..." (P.P.Panaitescu, loc.cit. I.328, no.144)

Al treilea document, dat de același Vlad Călugărul în 1484 Martie 9, în Târgoviște, sună astfel:

Din mila lui Dumnezeu Io Vlad voevod și domn a Țara Ungrovlahiei, fiul lui Vlad marele voevod, dă domnia mea această poruncă a domniei mele dregătorului care este din casa domniei mele, jupanului Mihai spătar cu fiii săi și Balea cu fiii săi, ca să le fie la Ruși a treia parte, pentru că au cumpărat-o dela Măcin pe 3.000 aspri... Dar altă treime din Ruși, jupân Mihai a dobândit-o cu dreaptă slujbă dela domnia mea. (P.P.Panaitescu, loc.cit. I, 343, no.151).

Ca și în diplomatica Moldovei, apare deseori și în diplomatica Valahiei arătata slujbă care se răsplătește prin moșii. Iată: scrie la 23 Octom -

vrie 1546 Radu Vodă al Țării Românești așa: "Dă Domnia Mea această poruncă a Domniei Mele slugii Domniei Mele lui Radul Vistiernicul cu feciorii săi câți Dumnezeu îi va dărui, ca să aibe satele Poienari, și Cheiani și Căpățâneni, cu toate hotarele, care sate au fost ale Domniei Mele, dar pe care le-am dăruit vistiernicului Radu pentru credincioasa și cinstita slujbă ce ne-a făcut în prima luptă împotriva lui Stroe Surghiunitul, când Stroe ne biruise și când armata bătută se risipise și toți fugiseră, și vistieria Domniei Mele fusese părăsită și când se începuse să fie prădată vistieria Domniei Mele, stricându-se căruțele; iar vistiernicul Radu nu au părăsit vistieria Domniei Mele și a scăpat-o prin îndrăsneala sa și a dres căruțele și a dus toată vistieria Domniei Mele în Turnul dela Nicopole și atunci Domnia Mea s'a bucurat foarte pentru credincioasa slujbă ce ne-a făcut Radu Vistiernicul. Deci Domnia Mea dăruiește lui Radu Vistiernicul satele de mai sus zise"¹⁾.

Opresc aici citatele și conchid:

Proprietatea donativă pentru răsplătire unor "drepte și credincioase slujbe", a căror ră este deseori - ca și în diplomatica Moldovei

1) N. Iorga, Anciens documents de Droit roumain, p. 109

arătată și descrisă în hrisovul domnesc, este cunoscută și în Valahia, unde, poate, ea va fi apărut din însăși începuturile Valahiei, dar unde, cel puțin în documente - și eu sunt înclinat să cred că și în fapt - ea nu apare decât mai târziu, pe când, în Moldova, ea apare documentar, frecvent, din însăși începuturile acestei Moldove.

Deosebirea aceasta între Moldova și Valahia, în ce privește acest singur punct: momentul apariției proprietății donative, ridică două întrebări:

1) Va fi apărut, într'adevăr, proprietatea donativă, în Valahia, mai târziu cu vreun veac și jumătate după întemeierea ei ?

Sau:

2) Va fi fiind un simplu accident al documentelor Valahiei din acest prim veac și jumătate după întemeierea Țării Românești și care documente atestătoare de dăruiri de răsplată se vor fi pierdut și deci nu vor fi putut ajunge până la noi.

În cazul când răspundem afirmativ la cea de a doua întrebare, atunci totul se reduce la o chestiune de diplomatică. În acest caz, diferența dintre Valahia și Moldova, sub raportul vechimii proprietății donative, va fi fiind doar o aparență.

explicată prin destinele diferite ale documentelor Țării Românești.

În cazul când răspundem afirmativ la cea dintâi întrebare - și eu înclin către acest răspuns - atunci deosebirea constatată între cele două țări românești își cere o explicare. Eu unul aș fi înclinat s'o explic prin însuși felul deosebit în care s'au constituit Moldova și Valahia: Moldova, printr'un curent de inițiativă politică venind din afară și aducând, poate, ceva din sistemul feudal al Ungariei, din țara de unde descălicaseră otitorii Moldovei; Valahia, printr'un proces lăuntric de sinteză, prin înmănunchierea laolaltă a vechilor voievodate sub conducerea unuia din voievozii regionali, care va fi păstrat amintirea unor vremuri ce se pot închipui în spirit egalitar. De altfel, geneza diferită a celor două țări românești se regăsește și în ce privește împărțirea lor în județe. Moldovenii nu au cunoscut județele. Acestea se întâlnesc doar la Munteni, Muntenia înjghebându-se prin înmănunchierea vechilor județe așezate flecare pe o vale. Forma însăși a județelor moldovenești, mai geometrică, deseori pătrată, mărturisește despre o împărțire poruncită, despre o împărțire care

nu s'a format ea însăși după configurația pământului.

Reținând deocamdată, pe de o parte, constatarea existenței proprietății donative, cu caracterul ei de răsplătire a unor drepturi și credincioase slujbe în Moldova și Valahia și, pe de altă parte, constatarea existenței unei discriminări cronologice care ne-ar arăta că, în Valahia, proprietatea aceasta donativă apare mai târziu, reținând, fie și sub forma aceasta ipotetică, explicarea apariției mai târzie a proprietății donative în Valahia, să lămurim un alt punct și anume: causa liberalis se va fi redus numai la răsplătirea unor drepturi și credincioase slujbe? Pare că și o alta era causa liberalis, a donațiilor domnești.

Documentele ne arată că această causa liberalis consta, deseori, în nevoia întemeierii de sate pe un pământ sărac sau sărăcit de oameni.

Doar trei citate:

a) La 29 Aprilie 1435, Petru Aaron al Moldovei, dăruiește lui Duma Micaci un loc în pustie, în braniștea domnească, atât "cât va putea să trăiască un sat cu arătură și fână¹⁾".

1) I. Tanoviceanu, în Prinos lui Sturdza, p.422

b) La 15 Martie 1522, Petru Rareș al Moldovei întărește dania unui pământ "în pustiu, pentru a așeza acolo un sat"¹⁾.

c) La 3 Ianuarie 1589, Petru Schiopul al Moldovei dăruiește unui oarecare Septilici "o siliște într'un loc de pustiu, unde se numește la Fântâna Caplena, ca să-și facă acolo sat în ținutul Sorocii"²⁾.

Așa dar, causa liberalis în aceste trei diplome voevodale constă în întemeierea de sate noi.

Poate va fi surprins faptul că și aceste trei citate le-am desprins tot din tezaurul arhival al Moldovei. Le-am spicuit la întâmplare numai dintre documentele moldovenesti? Le-am cules voit numai dintre acestea ?

Nici la întâmplare, nici voit, ci pur și simplu fiindcă, cel puțin pentru primele timpuri ale întemeierii Țărilor Româneș i, nu am întâlnit decât în tezaurul arhival al Moldovei - nu și în

1) Oreste Popescu, Câteva documente moldovene, p.26

2) Gh. Ghibănescu, Ispisoace și zapise, I, p.179

acela al Valahiei - donațiuni a căror causa liberalis este aceasta: întemeierea satelor noi.

Această deosebire între cele două țări românești va fi fiind ea oare doar o simplă problemă de diplomatică ? Întrebarea a mai fost pusă mai sus.

Sau va fi fost o deosebire, în fapt, între cele două țări românești? Și această întrebare a fost pusă mai sus.

Inclin a crede că deosebirea aceasta nu se reducea la o simplă chestiune de diplomatică, ci că ea se regăsea în fapt și se explică prin însăși condițiunile demografice ale celor două țări; într'adevăr, desimea populațiunii în Valahia era mai mare și deci rămânea mai puțin pământ pustiu, mai puțin pământ dăruibil decât în Moldova, țară care se dovedește a fi fost mai puțin îndestulată cu locuitori.

Ar fi încă o explicare a diferenței dintre proprietatea donativă moldoveană, mai veche, și proprietatea donativă munteană, mai nouă, aceasta din urmă desvoltându-se - cred - sub înrâurirea celor ce se petreceau în țara de peste Milcov.

+⁺+

Nu voi trece mai departe fără ca , mai înainte, în foarte scurte cuvinte să nu opresc atențiunea și asupra unui alt amănunt, în ce privește proprietatea donativă a cărei causa liberalis se găsește în acele inițiative domnești pentru întemeierea satelor noi. Când aceasta era causa liberalis din care s'a inițiat proprietatea donativă, se obișnuia ca, prin însuși hrisovul de danie, să se dea slobozire de biruri, pe un timp mărginit, donatarului, pentru a i se înlesni astfel întemeierea satului cel nou.

a) Dăruind la 3 Ianuarie 1588 un loc în pustiu pentru întemeierea unui sat, Petru Schiopul al Moldovei dă lui Septilici Armașul "slobozie de dări, ca să strângă oameni din țări străine".

b) Gaspar Gratiani Vodă, Domnul Moldovei, dăruiește la 26 Ianuarie 1620 unei femei un loc în pustiu, dându-i și "slobozie de biruri pe trei ani, pentru a strânge oameni mulți din alte țări".

c) Antioh Constantin Vodă, Domnul Moldovei, dă la 1699 carte de slobozie, pe vreme de doi ani, lui Grigore Purice, "ca să strângă oameni din orice țară pe moșia Galbenii".

Slobozia aceasta de dări definește mai bine

causa liberalis a proprietății donative, care urmărește nu răsplătirea unor drepturi și credincioase slujbe, ci întemeierea de sate noi în pustiu.

+ +

O întrebare - care într'un fel este și o introducere la problema delicată a dominium-ului eminens - este întrebarea de a ști asupra căror pământuri se exercita prerogativa donatorului domnesc?

Fără niciun fel de greutate și fără a fi nevoie de demonstrație mai largă pe bază documentară, un prim răspuns se formulează singur: Domnii puteau dăruia propriile lor moșii, proprietățile personale pe care ca orice alți moșneni și răzeși le puteau avea prin moșteniri, prin cumpărătură, prin donații făcute lor, etc., și de care moșii personale puteau, firește, dispune ca oricare alți moșneni și răzeși. Dacă nu aș da curs decât unui singur citat din vechi hrisoave, ar fi de ajuns pentru a sprijini documentar acest răspuns ce cade sub simțuri:

Dăruind, spre o pildă, unui logofăt la 6 Decembrie 1633 o moșie domnească, scrie Moise Movi-

lă al Moldovei: "socotit-am pentru slujba lui ce ne-au slujit și l-am miluit, căci acest sat ce scrie mai sus l-au descălecat și l-au făcut din pajiște părinții Domniei Mele și i l-am dat"¹⁾.

Ca orice moșnean sau răzeș, Moise Movilă moștenise dela părinții săi o moșie asupra căreia aceștia își statorniciseră un drept de stăpânire prin aceea auto-colonizare generatoare a proprietății, prin acea "descălecarea" de care vorbește hrisovul domnesc.

Dar ceea ce interesează în deosebi pe cercetătorul proprietății donative și de asemenea ceea ce interesează problema celui dominium eminens pe care-l voi expune în foarte scurte cuvinte, este să definim dreptul pe care Domnul Țării îl avea asupra pământului care nu era proprietatea lui personală, dreptul pe care-l avea ca Suveran asupra pământului țării sale.

Fără prea multă greutate pot fi arătate pământurile asupra cărora Domni Țării își puteau exercita prerogativa domnească de a face liberalități slugilor lor.

a) Sunt, mai întâiu, pământurile pustii, ale

1) N. Iorga, Anciens documents..., p.124

nimănu și ale tuturor, pe care - cum am văzut - te puteai statornici animo possidendi, tu răzeș sau moșnean, sau tu rumân sau vecin, și care pământuri cu atât mai mult puteau face obiectul unui act de dispozițiune din partea Domnului Țării. Dăruirile "în pustiu" sunt frecvente și le-am întâlnit chiar și în cele câteva documente evocate în cursul acestei prelegeri.

b) Sunt apoi satele și moșile domnești - domeniul Coroanei, cum am spune astăzi - care deseori apar în documente ca făcând obiectul liberalităților domnești, cum spre pildă în hrisovul lui Alexandru cel Bun, dela 11 Februarie 1400, prin care se dăruiește Boierului Dan Vameșul "șase sate domnești din ținutul Vasluiului"¹⁾.

Dăruirea unui sat aș interpreta-o mai degrabă ca o renunțare din partea Domnului, în mâinile donatarului, la dreptul domnesc de perceperea dărilor, în bani sau în zile de lucru.

c) Sunt apoi hotarele târgurilor, care și ele intră în categoria pământurilor domnești și din care, mai ales la o epocă târzie - la epoca fanariotă în deosebi - Domnii țării fac frecvent dona-

1) M. Costăchescu, loc.cit., I, p 31

țiuni boierilor și mănăstirilor.

d) Sunt deasemenea ale Domnului pământurile celor condamnați la moarte pentru trădare, pentru "hăinire", sau pentru "hiclenie" - cum se spunea odinioară. Exemple? Cităm:

1) Iliăș Vodă al Moldovei dăruiește unui boier un sat Budinți, pe care fostul său stăpân îl pierduse pentru "hiclenie".

2) Ștefăniță Vodă al Moldovei (1517-1527) dăruiește moșii pe care le confiscase lui Luca Arbore.

3) Ștefan Tomșa al Moldovei confiscă, la 1 August 1615, moșiile unui boier "care le-au pierdut pentru hiclenie".

4) Radu Mihnea Vodă al Țării Românești trece pe seama domniei moșiile lui Leca Spătarul, căruia îi taie capul.

Trecerea în stăpânirea regelui sau a domnului a proprietății celui condamnat pentru trădare sau a celui care și pentru alte pricini este supus la poena capitalis, este un fenomen de mare circulație la foarte multe popoare, unde ar fi inutil să-l urmărim. Este de ajuns să-l constatăm la Romani, unde poena capitalis atrăgea confiscarea bunurilor celui condamnat.

e) Incheind şirul categoriilor de moşii asupra cărora Domnul ţării era îndrituit să facă acte de dispoziţiune, citez bunurile care treceau pe seama domniei prin desherenţă, prin vacanţă, prin lipsa deci a moştenitorilor legitimi ai lui de cujus.

Numeroase dovezi documentare pot sprijini această aserţiune:

1) La 19 Martie 1528, Petru Rareş al Moldovei dăruieşte o silişte care era a domniei, dar care fusese mai înainte vreme a unei femei, "căci după moartea acesteia nu s'a aflat nimeni din semirţia ei şi nici o diată nu s'a aflat pe această moşie"¹⁾.

2) La 1618, un document dela Ştefan Tomşa al Moldovei pomeneste de un sat rămas pe seama domniei, căci stăpânul său răposase fără urmaşi.

Şi acest obicei, al trecerii pe seama domniei - cum era odinioară - pe seama Statului, cum este astăzi, se întâlneşte la foarte multe şi diverse neamuri, la care, prin desherenţă, treceau pe seama colectivităţii sau pe seama celui în imaginea căruia se integra această colectivitate, bunurile vacante.

+ + +

1) Gh.Ghibănescu, Surse şi izvoade, I, p.203

In fața oricărei instituțiuni de Drept românesc se pune o problemă, stârnită de dorința de a defini originalitatea sau caracterul de împrumut al acelei instituțiuni.

Problema aceasta mi-am pus-o, într'o lecțiune precedentă, pentru străvechea proprietate românească, a cărei geneză se regăsește în satornicirea unui strămoș animo possidendi pe un pământ pe care îl runculește din codru, pe care-l desțelește și pe care își așează gospodăria, pentru sine și ai săi.

Dacă ar fi fost să-mi răspund doar mie, nu aş fi simțit nevoia de niciuna din dovezile documentare pe care m'am sprijinit pentru a demonstra caracterul autohton-românesc al proprietății prin auto-colonizare. O simțeam românească această proprietate.

Dar fiindcă ne aflăm într'o înaltă școală de formare a spiritului științific, într'o republică de oameni cari au cultul disecării lucrurilor și al regrupării lor prin silogisme, am căutat mai stăruitor să demonstrez ceea ce în mod intuitiv îmi apărea ca o evidență și anume: caracterul autohton al proprietății românești isvorită din auto-colonizarea ancestrală.

Dacă însă origina străvechei proprietăți moșnenești și răzezești simți că nu-i nevoie s'o cauți aiurea, origina proprietății donative românești, mai noui, simți că poți s'o cauți aiurea. S'au gândit unii scriitori de vechiu Drept românesc la un obicei întâlnit la Romani, la acea ad-signatio prin care se răsplăteau deseori soldații credincioși, prin dăruirea de pământuri cu titlul de beneficia. Intr'adevăr, deseori, pentru întărirea granițelor, obișnuiau Romanii să întrebuințeze pe soldații numiți limitanei, cărora li se conceda în jurul orașelor pământuri care formau așa zisele terrae limitaneae, fundi limitrophî. Erau donațiuni ereditare de care beneficiarii erau legați prin obligativitatea serviciului militar.

În sprijinul presupunerii că proprietatea românească donativă s'ar explica printr'o amintire romanică s'au adus și unele argumente de terminologie: se știe că o moșie pe care o moșteneai se socotea că se împarte în atâtea părți câți coborâtori direcți va fi avut strămoșul colonizator. De unde, expresiunea, pe care o întâlnim des: moșia merge "pre atâția bătrâni", sau satul merge "pre atâția bătrâni", adică se împarte în atâtea părți

câți coborâtori direcți ar fi avut strămoșul întemeietor al moșiei și al satului.

Firește, nu mă voiu opri asupra etimologiei cuvântului bătrân. Ea este cunoscută: bătrân nefiind decât veteranus, vetranus, betranus - soldat care a sfârșit serviciul militar. Inscripțiuni din Dacia, în care cuvântul veteranus apare și sub forma de betranus, inscripțiuni și diplome militare atestă că Romanii, pentru romanizarea țării cucerite și pentru legarea de pământ a soldaților liberați, dăruiau acestor veterani pământuri.

Amintirea acestei adsignatio, al cărei reflex s'ar regăsi deci și în vocabular, s'ar fi perpetuat la coborâtorii români și ar explica originea proprietății donative românești printr'o soluție de continuitate romană.

Această presupunere ridică o întreită obiecțiune.

1) Argumentul dedus din terminologie nu este concludent. Dacă se întâlnește expresiunea "a merge pe atâția bătrâni", se întâlnește frecvent și "a merge pe atâția moși". Dacă se spune deseori că un sat "se împarte în atâția bătrâni", se spune nu rareori că el se împarte "în atâția moși". Intre cele două cuvinte - "moș" și "bătrân" - "moș" este

cel vechiu, pre-roman, tracic.

2) O a doua obiecțiune iat-o: dacă printr'o soluție de continuitate romană s'ar lămurii proprietatea donativă românească, a cărei origină istorică ne-ar duce la acea adsignatio romană, poate că ar fi firesc ca acest obicei al donațiunilor de răsplată să-l aflăm mai vechiu, mai frecvent și mai tenace în acea parte a Daciei care a fost mai activ supusă acțiunii de romanizare și anume în Valahia, care mai mult decât Moldova a fost teatrul expansiunii spiritului romanic și pământul de mai activă influență romanică. Or, s'a văzut mai sus că, în orice caz, obiceiul colațiunilor de răsplată apare mai întâiu în Moldova (deși Moldova este o creațiune politică venită mai târziu pe lume decât Valahia).

Dacă printr'o tradițiune romană, al cărei punct de plecare s'ar regăsi în acea adsignatio romană și al cărei punct de ajungere ar fi hrisonul eșit din cancelariile Domnilor țărilor românești, dacă printr'o tradiție romană s'ar explica proprietatea donativă românească, ar fi fost poate firesc ca primele și cele mai numeroase hrisonave să le aflăm în Țara Românească, țară mai activ supusă acțiunii de penetrație romanică decât Țara

Moldovei. Or, fenomenul este exact contrariul. Deci faptul istoric, caracteristic, care el dovedește, mai mult decât analogiile structurale, un împrumut cultural, faptul acesta istoric, caracteristic, lipsește.

3) În al treilea rând, acest fapt istoric, caracteristic, lipsind, iar analogiile structurale nefiind îndeustulătoare pentru a conchide în sensul unei influențe culturale sau unui împrumut, să căutăm dacă acest fapt caracteristic nu-l aflăm în altă direcțiune decât în direcțiunea aceea care conduce la adsignatio romană.

Că tradițiunea donațiunilor imobiliare pentru răsplătirea unor drepturi și credincioase slujbe nu este ceva propriu nouă, sau propriu organizației romane dela care s'a presupus un împrumut, o arată și faptul că această tradiție o găsim aproape pretutindeni.

Iată-o la Babiloneni, la cari, întocmai ca la Romani, deseori donațiunea regală de pământuri era întovărășită de actul scutirii de dări¹⁾ - de "slobozia" pe care am întâlnit-o în Moldova.

1) Ed. Cuq, La propriété foncière en Chaldée, în Nouv. Rev. Hist., XXX, p. 729

Iată-o la barbarii germanici, la cari frecvent întâlnim donațiunile făcute celor fideli, dar la cari donațiunea aceasta, acest "beneficium" apare prin excelență revocabil.

Iată tradiția aceasta și în lumea britanică. Cucerirea normandă făcù din Wilhelm Cuceritorul stăpânul întregului pământ, din care începu să dăruiască vechilor Saxoni, în cari putea avea încredere sau pe cari voia să-i răsplătească, păduri și moșii.

Iată tradiția acestei proprietăți donative la Bizantini, în lumea cărora împărații se întâmpla să dăruiască sate unor particulari.

Aceeași tradiție o întâlnim în lumea Slaviilor, fie la Slavii meridionali, ca Sârbii, fie la Rușii septentrionali¹⁾.

Aceeași tradiție este mărturisită de numeroasele diplome eșite din cancelariile regilor unguri, diplome ale căror formule reamintesc cu fidelitate formulele diplomatice moldovenesti²⁾.

1) M. Kovalevski, Étude sur le Droit coutumier russe, în Nouv. Rev. Hist., XIV-XV, p.483

2) Wenzel Gustav, A magyar moganjog rendszere, p.327

Când ne raportăm la ce se petrecea în cancelariile regilor unguri și când ne gândim că mai mult din cancelariile domnilor Moldovei au apărut primele și cele mai multe hrisoave domnești de dăruire și când facem legătura între aceste constatări și faptul că Moldova s'a creat printr'un curent de inițiativă politică venind din părțile Ungariei, desprindem, dacă nu mai mult, cel puțin o prezumție în sprijinul ipotezei că - poate - ctitorii Moldovei, coborînd din Nord, vor fi adus cu ei și oarecare idei de organizare politică ungară. Diplomata ungară, într'adevăr, aduce ca un fapt constant inițiativa regelui de a face asemenea dărui de pământ, căci în Ungaria, în virtutea acelei jurisdictio sacrae regni Coronae, pământul aparținea în întregime regelui, iar proprietatea de care cineva se prevală nu era socotită decât ca o emanație a Coroanei.

Poate că nu este decât o coincidență între aceste adsignationes din Ungaria și din Moldova; poate că simplele analogii nu stabilesc între cele două țări, în ce privește instituțiunea proprietății donative, un nex causal (deși în sprijinul ipotezei unui împrumut moldovenesc, din cancelaria ungurească, ar veni tocmai faptul că întemeierea Moldovei se

datorește unui curent de inițiativă politică venind din Nord și tocmai faptul că aceste "adsignationes" sunt mai târzii și mai rare în Valahia, țară mai puțin supusă influenței ungare decât Țara Moldovei). Ipotetic, sunt înclinat să asociez hrisovul moldovean de donație, pentru răsplătirea "unor drepturi și credincioase slujbe", diplomelor regești din cancelariile regilor unguri.

+⁺

Rezum în foarte scurte cuvinte:

a) Proprietatea românească își are origina în acea statornicire a unui strămoș colonizator animo possidendi pe un pământ pe care el l-a despădurit și deștelenit; dar ea își are și un al doilea izvor: în donațiunile domnești pentru răsplătirea unor drepturi și credincioase slujbe sau pentru întemeierea de sate în pustiu.

În acest din urmă caz, donațiunea era întovărășită de o slobozie temporară de dări.

2) Proprietatea donativă apare, în Moldova, din însăși începuturile acestei țări și se întâlnește frecvent în cele dintâi timpuri ale înteme-

ierii acesteia. Ea apare mai târziu și mai rar în Valahia, unde e de presupus că apariția ei târzie s'ar datorî faptului că Valahia a împrumutat, în acest domeniu, obiceiul acesta dela țara de dincolo de Milcov.

3) Dăruirile domnești se făceau fie din bunurile proprii ale Domnului țării, fie din acelea asupra cărora el se socotea stăpân, în calitatea lui de Suveran și cari bunuri nu formau obiectul unei proprietăți particulare a vreunui moșnean sau răzeș. Aceste pământuri asupra cărora se putea exercita prerogativa domnească erau: pământurile pustii, satele și moșiile domnești, hotarele târgurilor, pământurile confiscate ale celor condamnați la poena capitalis și pământurile ajunse în seama domniei prin desherență.

4) Cât în ce privește origina tradiției domnești de dăruire a pământului pentru răsplătirea unor drepte și credincioase slujbe, tradiția aceasta, care se găsește la multe și diferite popoare, - la Babiloneni, la Romani, la neamurile germanice, în lumea britanică, la Bizanț, în lumea Slavilor și aproape peste tot unde am căutat-o, - tradiția aceasta am explicat-o, la Români, mai de-

grabă printr'o înrâurire de cancelarie ungară, ipo-
teză în sprijinul căreia vine și faptul, caracte-
ristic, că această tradiție apare dela început,
frecvent și pregnant în Moldova, țară de creațiune
politică datorită unui curent de inițiativă poli-
tică venind dinspre Nord, pe când aceeași tradiție
apare mai târziu și mai timidă în Valahia, țară mai
puțin supusă unei influențe ungare și unde noi sun-
tem înclinați să atribuim tradiția domnească a do-
națiunilor de răsplată unui împrumut venit din țara
de peste Milcov.

+
+ +

În câteva cuvinte voi încerca să schițez
- nu mă gândesc că ar putea fi vorba de o deslega-
re - problema aceluia dominium eminens pe care, pare-
se, l'ar fi avut Domnii țărilor românești asupra
întregului pământ al țărilor peste care ei domneau.

Am spus că nu mă voi încumeta să cred că
voi deslega problema aceasta. În starea actuală
a literaturii istorico-juridice românești, lucrul
nici nu ar fi cu putință. Un studiu de ansamblu,
întemeiat pe o cercetare critică a izvoarelor și
pe o pătrunzătoare analiză juridică a noțiunilor,
rămâne de făcut. Prețioasele contribuțiuni, în

această chestiune, ale răposatului profesor Ion Peretz și ale D-lui Dinu Arion, care au proiectat oarecare lumină asupra dominium-ului eminens, nu vor fi epuizat subiectul și vor fi lăsat încă loc pentru o monografie pe care Știința Dreptului românesc o așteaptă.

+⁺
+⁺

În vechiul Drept românesc, "Domniul avea dominium eminens, proprietarul dominium utile" - cuvintele acestea explică gândirea răposatului profesor Ion Peretz.

"Dominium eminens" și "dominium utile"!

S'ar cere o definiție a acestor noțiuni; și poate că o definiție ar constitui, prin ea însăși, o contribuție la deslegarea problemei.

Aceste două noțiuni - dominium eminens și dominium utile, - sunt creațiuni ale juristilor, ale glosatorilor medievali. Ele își au, istoricește, originea în sistemul feudalității. Puși în fața a două situațiuni, juristii medievali s'au încercat să le împace. Care erau aceste două situațiuni?

"Nulle terre sans seigneur" - spune un adagiu de Drept cutumiar francez. Orice pământ avea, în sistemul feudalității, doi proprietari.

1) Pe vasal, care asupra feudului avea un drept de proprietate redus, mărginit de drepturile Seigneurului asupra feudului și revocabil după hotărîrea Seigneurului.

2) Pe Seigneur, care-și păstra asupra feudului oarecare drepturi ce se rezumau în unele redevențe fixe sau casuale (dreptul de mutațiune), censiva, etc., sau în acel drept de retract feudal, pe temeiul căruia Seigneurul, plătind prețul, putea re-lua feudul.

Să mai adăogăm oarecare drepturi personale la fidelitatea vasalului, care era îndatorat la hommagium față de Seigneur. Căci aceasta înseamnă hommagium - hominum agere - a se recunoaște omul Seigneurului. Hommagium lua chiar forma unui jurământ ritual.

Prin urmare, în sistemul acesta, asupra aceluiași feud purtau două drepturi: al Seigneurului și al vasalului.

Dedublarea, astfel, a dreptului de proprietate a inspirat jurisconsulților nevoia de a concii-

lia două situațiuni juridice.

Deci, un prim punct:

În această coexistență a două drepturi asupra aceluiași feud, în acest concept feudal își are deci istoricește origina acest distingue între dominium utile și dominium eminens sau directum.

Un al doilea punct este acesta: terminologia aceasta, dominium directum și dominium utile, derivă dintr'un sistem procedural roman. Se știe că actio directa se chema acțiunea care decurgea expres dintr'un drept; iar actio utilis se chema acțiunea care se acorda pentru spețe ce puteau fi numai asimilate cu drepturile din care poate naște o actio directa.

Deci actio utilis era numai o extensiune a acțiunii directe. După natura acțiunii, romaniștii au denumit dreptul însuși din care naște acțiunea. După acțiunea directă, s'a denumit însuși dominium directum (sau eminens) și după acțiunea utilă și-a căpătat numele său dominium utile.

Odată în posesia acestor două noțiuni - dominium directum și dominium utile - romaniștii, aflându-se în fața dreptului Seigneurului (un drept puternic) l-au denumit pe acesta cu denumirea de

dominium directum; iar aflându-se în fața dreptului vasalului (un drept mai slab) l-au denumit pe acesta cu numele dominium utile.

Așa dar, aceste expresiuni indică: un drept puternic (al Seigneurului) denumit dominium directum sau eminens și un drept foarte slab (al vasalului), dominium utile.

Să vedem acum dacă, raportate la vechiul Drept românesc, aceste două noțiuni nu vin în des-acord cu faptele.

Deci: a) Istoriceste, dominium directum (sau eminens) și dominium utile își au origina în conceptul feudal al proprietății.

b) Terminologic, dominium directum și dominium utile sunt creațiuni ale glosatorilor medievali, cari în fața dedublării proprietății feudale au fost siliți a dedubla însăși noțiunile; pentru a concilia înfățișarea dedublată a proprietății cu terminologia care se cerea și ea dedublată.

c) Ca sferă și conținut, dominium directum desemnează un drept foarte tare, domeniul util e un drept foarte slab.

+ + +

Și acum, cu aceste cunoștințe prezente în spirit, să revenim în țările românești și, în lumina acestor cunoștințe, să cercetăm tot ce sprijină și tot ce combate ipoteza unui dominium directum (sau eminens) al Domnului țării și a unui dominium utile al proprietarului român de odinioară.

1) Un argument în sprijinul existenței dominium-ului eminens al Domnului ar fi - s'a spus - hrisovul domnesc necesar la orice transmisiune a proprietății: acest hrisov ar însemna consimțământul Domnului, care renunță la exercitarea dreptului său de retract, - deci ar fi o manifestare a dominium-ului eminens al Domnului.

Nu înclin către interpretarea aceasta a rostului hrisovului:

a) Mai întâiu, dacă ar fi vorba de un drept domnesc de retract sau de precumpărare, în formula "cu știrea seminției mele și a megieșilor mei și din sus și din jos și dimprejurul locului", poate că ar fi firesc să găsim exprimată și noțiunea "cu știrea Domnului nostru".

Or, în mii de documente nu s'a întâlnit vreodată.

b) În al doilea rând, dacă aceasta ar fi interpretarea rostului hrisovului - ca o renunțare

din partea Domnului la exercitarea dreptului său de retract - ar trebui cu necesitate să găsim hrisovul domnesc la toate transmisiunile de proprietate, în care deci cu necesitate hrisovul ar fi un element al actului juridic.

Orice destine am presupune că vor fi avut diplomele domnești, ar trebui să se regăsească diplome de acestea alături de fiecare zapis de mutație a proprietății. Fenomenul acesta nu se constată. Numeroase împrejurări arată că zapisul era îndestulător pentru transferul proprietății și că hrisovului i s'ar putea mai degrabă găsi o interpretare din domeniul probelor, un sens probatoriu, cu atât mai necesar într'o lume care cunoștea incertitudinea împrejurărilor și care ignora certitudinea judecății și principiul autorității lucrului judecat.

o) Că în sensul unui rost mai degrabă probatoriu se putea interpreta hrisovul domnesc îmi pare a pleda însăși formula hrisovului, care pare că vrea să facă actul cunoscut și opozabil terților lor când glăsuște așa: "înștiințare facem cu acest hrisov al nostru tuturor-cari pe dânsul vor căuta san citindu-se vor auzi ori și cui va fi de trebuință să știe".

d) Că mai puțin ca o manifestare a unui dominium eminens al Domnului cât ca o exigență impusă de nevoia probelor am putea interpreta rostul hrisovului, pare a o arăta și faptul următor: într'un document valah, din 26 Septembrie 1600, întâlnim pe Mihail Viteazul care scrie un act prin care dăruiește unuia din supușii săi mai multe moșii. Și documentul spune așa: "Și i-am făcut Domnia Mea această carte, ca să-i fie la mâna lui. Și de va da bunul Dumnezeu să sdrobesc pe vrăjmașii mei sub picioarele cailor Domniei Mele, Domnia Mea îi voi face atunci și hrisov de-al Domniei Mele asupra acestor mai sus scrise sate, ca să nu aibă împotrivi-re dela nimeni din slugile Domniei Mele și ca să aibă pace de către toți"¹⁾.

Rolul hrisovului apare aici limpede. Manifestarea consimțământului Domnului, ca proprietar eminens? Dar consimțământul fusese dat prin primul act, pe care însuși Domnul îl scrisese. Ce va mai fi fost nevoie de hrisov? Nu face îndoială că dania se perfectase prin actul cel dintâi, manifestare a lui "animus donandi"; (iar dacă e să credem în exis-

1) Ion Bogdan, Patru documente dela Mihail Viteazul, în Prinos lui Sturdza, p.167.

tența unui dominium eminens vom spune: manifestare a lui "animus domini eminentis").

Hrisovul domnesc, peste cartea domnească, pare a-și cere o interpretare în sensul unui mai solemn mijloc probatoriu.

Iată deci analizat argumentul dedus din prezența hrisovului domnesc, hrisov interpretat în teza lui dominium eminens ca o manifestare a consimțământului sau a renunțării la dreptul de retract din partea lui dominus eminens. Interpretarea aceasta, nu aş împărtăși-o.

2) Un foarte puternic argument în sprijinul lui dominium eminens românesc ar fi instituțiunea "dării calului". Intr'adevăr, în numeroase documente găsim că la întărirea prin act domnesc a unei transmisiuni a proprietății, se plătește Domnului un cal.

Astfel, la 1468, Radu Vodă cel Frumos întărește cuiva cumpărătura unui munte: "și a dat Domniei Mele un cal".

La 1475, Basarab Vodă întărește moștenirea Jupânului Stanciu, a satului Mușetești, și o cumpărătură: "iar Domniei Mele au dat calul".

La 1495, Vlad Vodă întărește o cumpărătură

mai multora: "și Domnia Mea le-am iertat calul".

Citatele pot fi oricând înmulțite¹⁾.

Această "dare a calului", interpretată ca un "signum dominii", ne-ar putea duce cu gândul la acel drept de relief (cum se numea în vechiul Drept francez feudal, în care, la transmisiunea unui feud pe cale succesorală, se plătea Seigneurului o taxă cât venitul pe un an), sau ne duce cu gândul la acel "quintal" din vechiul Drept feudal francez, unde în orice vânzare a feudului se plătea Seigneurului, pentru consimțământ, a cincea parte din preț.

Să fie calul dăruit Domnului la transmisiunile de moșii o manifestare a domeniului eminens al Domnului, reminiscență a unor regimuri feudale sau împrumut dela aceste regimuri ?

Mai întâi "relieful" din vechiul Drept francez era o amintire din vremea când feudul nu era ereditar, ci la moartea feudalului el se întorcea la Seigneur care, renunțând la dreptul său de retract, primea în schimb cuvenitul relief. Nu poate să-și afle aceeași interpretare "darea calului" la Români,

1) v.I.C.Filitti, Proprietatea solului în Principatele române până la 1864, p. 54 și urm.

unde această întoarcere la Domn, la stingerea din viață a donatarului, nu se întâlnește, - proprietatea donativă trecând la infinit coborâtorilor primului donatar și nerevenind Domnului decât în caz de desherență, în cazul deci al unei totale vacanțe succesoriale.

În al doilea rând, un argument care mi se pare hotărâtor este acesta: sprijinitorii lui dominium eminens românesc, invocând instituția dării calului ca o dovadă peremptorie a existenței domeniului eminens, scriu așa: "o instituțiune pe care o întâlnim în Muntenia și care lipsește în Moldova, este darea calului, o dare convenită Domnului la transmisiunile de moșii între vii sau prin moarte".

Tulburătoare împrejurare, împrejurarea că "darea calului" ca "signum domini eminens" nu e întâlnim în Moldova, patria proprietății donative, acolo unde ar fi fost firesc s'o găsim, dacă această dare a calului ar constitui un "signum domini". Ar fi fost firesc s'o găsim acolo, în Moldova, unde e mai ușor de admis un dominium eminens, care s'ar explica chiar și prin felul întemeierii Moldovei, țară întemeiată prin descălecarea care va fi însemnat deci cucerire, o cu-

cerire ce ar justifica foarte simplu dominiul eminens al cuceritorului. Tulburătoare împrejurare, împrejurarea că în patria proprietății donative, în Moldova, unde ar fi fost mai firesc ca dreptul Domnului să fi îmbrăcat forma lui dominium eminens, nu găsim acest "signum dominii" - darea calului.

Tulburătoare împrejurare, împrejurarea că această dare a calului, ca "signum dominii", o întâlnim numai în Valahia, unde proprietatea donativă apare mult mai rar și în orice caz mult mai târziu.

3) Un alt argument în sprijinul existenței lui dominium eminens al Domnului îl deduc sprijinitorii acestei teze din formula "preadalica să nu fie" din documentele domnești¹⁾.

Nu vom analiza aici și acum această instituțiune a "preadalicei". Ne mărginim a spune că formula "și oricui se va întâmpla mai înainte moarte preadalica să nu fie" - care ar însemna că proprietatea să nu se reia pe seama domniei - a fost interpretată ca o renunțare din partea Domnului la

1) I. Minea și Boga, Cum se moșteneau moșiile în Țara Românească și I.C.Filitti, Preadalica să nu fie, 1936.

dreptul său, în calitate de dominus eminens.

Deci "preadalica să nu fie" ar fi o consecință a lui dominium eminens și un signum domini eminentis, - dominium eminens explicabil în proprietățile donative prin însăși origina acestei proprietăți (ca o manifestare a lui "animus donandi" al Domnului), iar în proprietățile aloidale, vechi, moșnenești și răzeșești, explicabil printr-o substituție a Domnului în locul colectivităților de odinioară.

Dar și aici apare o circumstanță care ne neliniștește din punct de vedere al problemei domeniului eminens. Tot numai în Valahia întâlnim această "preadalica să nu fie", acolo unde proprietatea donativă nu se găsește la ea acasă sau unde, în orice caz, ea a sosit mai târziu (și eu cred că a sosit din Moldova). Tulburătoare și împrejurarea aceasta că nu întâlnim această "preadalica să nu fie" în Moldova; n'o întâlnim în patria proprietății donative, acolo unde ar fi fost firesc s'o întâlnim frecvent dacă "preadalica să nu fie" ar fi un "signum domini eminentis". Tulburătoare această lipsă a unui semn al domeniului eminens, tocmai acolo unde - în ipoteza celor care admit existența domeniu-

lui eminens - ar trebui să fie patria acestui sig-num dominii, patria acestei "preadalice să nu fie".

4) O caracteristică a "beneficiului" care se leagă de ideea de răsplătire a unor servicii "drepte și credincioase", a unor slujbe de obicei ostășești, e că moștenirea se face în linia masculină, iar în lipsa moștenitorilor masculini proprietatea donativă se întoarce la Domn ca dominus eminens. Cum s'ar explica că tocmai în Moldova - patria proprietății donative - tocmai acolo dreptul de succesiune al fiicelor e necontestat de nimeni, este un fapt unanim recunoscut. Firesc ar fi fost ca această trăsătură de caracter a domeniului eminens să se fi manifestat tocmai în patria proprietății donative, unde excluderea fiicelor dela succesiune ar fi trebuit să constituie un principiu de drept necontestat. Or, tocmai în Moldova, patria proprietății donative, admiterea femeilor la succesiune este un fapt necontestat.

În regiunile în care se recunoaște suzeranului un dominium eminens, proprietatea donativă se reîntoarce la suzeran în cazul stingerii din viață a donatarului sau a celorla indicații în formula diplomei de donație.

Dacă, de pildă, în actul de donație se dăru-

la "donatarului, copiilor și nepoților lui", la stingerea acestor nepoți din viață - potrivit formulării respective a diplomei - proprietatea donativă se întorcea la suzeranul dominus eminens. În vechiul Drept românesc, formula aceasta a hrisoavelor domnești "lui, și copiilor lui, și nepoților lui, și strănepoților lui și răsstrănepoților lui" (cum întâlnim în unele hrisoave care, precum se vede, fixează până la a cincea generație, sau în altele care fixează numai până la a patra generație), în vechiul Drept românesc formula din diplomele de donație nu înseamnă o fixare limitativă la al treilea, al patrulea sau al cincilea grad, la a treia, a patra, sau a cincea generație a beneficiarului hrisovului, ci este pur și simplu o încercare stângace de a fixa principiul succesoral în infinitum, pentru coborâtorii primului donatar beneficiar al hrisovului.

Dacă ar fi fost să joace dominium eminens, la epuizarea generației fixate prin hrisovul de dănie proprietatea donativă s'ar fi întors la dominus eminens. Or, acest lucru nu se întâlnește în vechiul Drept românesc, unde, în această ipoteză, proprietatea nu se întoarce la Domn.

Incheiu: cele constatate mai sus sunt tot atâtea indicii care mă determină să primesc cu circumspecție teoria domeniului eminens și a domeniului util în vechiul Drept românesc.

+⁺+

DREPTUL DE PROPRIETATE: TERMINOLOGII

Am căutat să înfățișez în lecțiunile precedente problema originii proprietății românești, urmând să facem acum examenul structural al acestei proprietăți, cu preocuparea de a discrimina, în structura acestei instituțiuni, elementele autohtone și acelea datorite unor împrumuturi sau înrâuriri străine.

În prealabil însă se pune problema definirii unor termeni cu care ne întâlnim la tot pasul în studul proprietății românești. Cu alte cuvinte, se pune o problemă de terminologie. Se cere, adică, să fim fixați asupra sensului exact al cuvintelor din vocabularul juridic privitor la instituțiunea proprietății românești.

Să cercetăm deci sensul lor, mai întâi sub aspectul subiectiv al dreptului și apoi sub aspectul obiectiv al acestuia.

Într-un aspect subiectiv al dreptului de proprietate, întâlnim un număr de cuvinte care se cer

lămurite: boier, moşneni, răzeşi, knezi, juđeci,
megieşi, rumâni, vecini.

Sub aspectul obiectiv al dreptului de proprietate întâlnim deasemenea o variată terminologie: moşie, ocină, deadină, baştină, ohabă, bătrâni, etc.

+⁺
++

Cuvântul boieri.

Origina lui e slavă. L-am împrumutat, pare-se, dela Bulgari. In ce priveşte origina acestui cuvânt la Bulgari, profesorul N.Iorga emite o ipoteză dintre cele mai interesante şi originale: la Bulgari, cuvântul ar veni din timpul dominaţiunii turaniene. Se ştie, într'adevăr, că înainte de statornicirea Bulgarilor în sudul Dunării, fusese acolo o altă dominaţiune turaniană - aceea a Avarilor. Cuvântul boiar ar fi identic cu cuvântul "bolades" al Bizantinilor şi după cum între cuvântul "bolades" al Bizantinilor şi cuvântul boieri al Bulgarilor ar fi o identitate, tot acelaşi raport va fi fost între cuvântul "bulgari" şi cuvântul "bolades". Va fi existat un cuvânt foarte vechiu turanian, de unde ar decurge în acelaşi timp şi numele naţiunii

"bulgar" și numele clasei aristocrate "boiar".

În această din urmă accepțiune, boier ar fi deci omul de frunte, nobilul.

Cu același înțeles - "cel de frunte" - apare cuvântul și în românește. (În Moldova și în mod excepțional se întâlnește, pentru a desemna pe omul "cel de frunte" și cuvântul nemeș - adică om de neam. Cuvântul este unguresc).

În accepțiunea aceasta, de "om de frunte", "boierul" la Români ar veni dintr'un întregit izvor:

a) Sau este vechiul șef popular, care a evoluat;

b) Sau vine dintr'o importanție străină, din Bizanț, prin mijlocirea-Slavilor în Țara Românească, de unde va fi trecut și în Moldova, unde se regăsește și o boierie de caracter ostășesc, de caracter angevin, venită odată cu întemeietorul Principatului Moldovean;

c) Sau este o noblețe individuală, un produs al istoriei, un capitol al recompenselor "pentru drepte și credincioase slujbe" către Domnii țării.

În accepțiunea aceasta de om de frunte,

de nobil, boierul ar fi fost o stare socială mai înaltă, o stare socială care în mod mai frecvent a decurs din dregătoriile și slujbele domnești. Boieri ar fi fost aceia pe care-i desemnează, ca atare, dregătoriile și slujbele dela Curtea Domnului.

Origina acestei noblețe românești ar fi destul de democratică, după informația lui Dimitrie Cantemir, fiindcă oricine, putând ajunge dregător, poate ajunge, în sensul acesta, boier. Dimitrie Cantemir enunță chiar în forma aceasta principiul: fiul unui mare logofăt poate deveni țăran, iar fiul unui țăran poate deveni mare logofăt.

Dar dacă aceasta este accepțiunea uzuală a cuvântului boier, din punctul de vedere al instituției dreptului de proprietate - care ne interesează pe noi - cuvântul boier pare a fi avut și o altă accepțiune, mai largă.

Înșirând pe boieri, Cronicarul Domn al Moldovei, Dimitrie Cantemir enumără, printre aceștia, și pe răzeși¹⁾ (cărora în Valahia le corespund moșnenii). Deci răzeșii - în informația lui Dimitrie Cantemir - ar fi boieri. Boieri, așa dar, sunt și răzeșii - adică proprietarii liberi cari stăpânesc

1) Descriptio Moldaviae, 1872, p.114.

în devălmășie moșia. Moșia ar fi un generator al boieriei. În această interpretare a lui Cantemir, nu numai dregătoria domnească deosebește pe "cel de frunte" - adică pe "boier" - dar și faptul stăpânirii unei moșii atrăgea, pentru acela care o stăpânește, calitatea de "boier" ¹⁾.

Evident, problema lasă încă loc interpretărilor. În interpretarea profesorului N. Iorga, boieria pornește dela dregătorie: numai dregători, cel puțin la început, se numeau boieri - titlu adus cu ei de căpeteniile sârbo-bulgare aruncate în nordul Dunării de către cucerirea turcească²⁾.

Mai târziu, prin acele donațiuni de răsplată domnești, prin cumpărături, etc., "boierii" aceștia ajunseră să fie și o clasă de mari proprietari. Deci, în această teză, se pornește dela dregătorie, dela boierie, și se ajunge la moșie.

Intr'o altă teză, în aceea a răposatului istoric Constantin Giurescu³⁾, pornind dela moșie ajungi la boierie. Teza aceasta a aflat un spri-

1) C. Giurescu, Drepre boieri, passim.

2) N. Iorga, Geschichte des rumänischen Volkes, I, p. 252

3) Loc. cit. supra.

jinitor și în slaviștul Ion Bogdan, care și el socotea că boieria era, în timpurile vechi, în raport direct cu moșia. Boier și stăpânitor de pământ erau două noțiuni identice, întocmai ca în Polonia sau Ungaria (deși Ion Bogdan pare a se referi numai la proprietarii de moșii, cari le-au dobândit prin donațiuni domnești)¹⁾.

În ce ne privește, am înclina în sensul tezei că "boier" era, în timpurile cele mai vechi, nu numai dregătorul sau urmașul acestuia, dar și proprietarul mare, indiferent de origina proprietății sale - criteriul după care era socotit ca boier fiind numai moșia. Noțiunea de boier apare, așa dar, ca subiect al dreptului de proprietate; și în sensul acesta ea ne interesează îndeosebi.

Intr'adevăr, întâlnim în hrisoave domnești (A.D.Xenopol a făcut examenul acesta pentru hrisoavele moldovenești, iar Constantin Giurescu pentru cele munteneste) nume fără dregătorii, care totuși apar cu calificativul de "boieri". Deci, apar ca "boieri" nu fiindcă sunt dregători, ci cu titlul acesta de "boieri" apar numai în calitatea lor de proprietari devălmași.

1) Ion Bogdan, Documentul Râzenilor în Anal.Acad. Rom., XXX, p. 368

"Boieri" deci, în această interpretare, ar fi toți stăpânii pământului, fără osebire de origine acestei stăpâniri - căci proprietatea românească era, ca regim, uniformă - și fără osebire de întinderea pământului stăpânit. Această constatare ar apărea ca exactă, cel puțin până la o vreme - până către sfârșitul veacului al XVI-lea sau începutul celui de al XVII-lea veac.

Conchid deci: nu numai criteriul "dregătorie", ci foarte probabil și criteriul "moșie" califica pe cineva boier. Boier deci e termenul generic pentru proprietar, pentru stăpânitor de moșie. Mai târziu, sfera cuvântului se restrânge și cuvântul sfârșește prin a desemna numai pe proprietarul cel mare ce și-a hotărnicit moșia, spre a se deosebi de ceilalți stăpânitori de moșie, de ceilalți proprietari rămași în devălmășie și pentru desemnarea cărora se întâlnesc, în documentele românești, alți termeni - cu accepțiuni speciale - ca moșneni, răzeși, knezi, juđeci, megieși.

+ + +

Moşnenii.

Etimologic - coborâtorii unui moş. Cuvântul moş - pe care în exact aceeaşi formă îl întâlnim şi în dialectul megleno-român şi în dialectul istro-român - are o origină străveche ilirică. Il găsim şi în limba albaneză, sub forma mose şi cu exact acelaşi înţeles ca românescul moş. Moşnean şi moştean e coborâtorul unui moş; iar ce vine dela aceasta se cheamă moştenire. Moşnean şi moştean e forma modelată după cuvântul albanez "mosator", unde sufixul -or a fost înlocuit cu sufixul slav -ean. Acest cuvânt românesc, de origină străveche ilirică, a trecut şi la Slavi, Bulgarii împrumutându-l sub forma moso, sau sub forma mosierin, care cuvânt la Bulgari desemnează pe proprietarul moşiei, pe moşier. Cuvântul acesta: moşnean, este un cuvânt caracteristic limbii româneşti. El nu se întâlneşte numai ca termen de cancelarie, ci este un cuvânt de frecventă circulaţie, desemnând pe proprietarii rămaşi în devălmăşie pe hotarul care fusese stăpânit de un moş.

În documentele slavoneşti, moşnenii apar sub denumirea dedi, dedini, nasledniţi - adică oameni cu moştenire, stăpâni ai unei moşteniri.

Rezum deci: moşnean este, în Valahia, denu-

mirea generică a coborîtorului unui moș care stăpânește cândva hotarul întreg și desemnează pe proprietarul rămas în devălmășie, spre deosebire de cuvântul boier, care cuvânt sfârși prin a desemna numai pe acela care-și hotărnicise părțile și-și individualizase moșia. În Moldova, cuvântul moșnean din Țara Românească îi corespunde, cu același înțeles, cuvântul răzeș, din familia căruia este cuvântul răzoraș, pe care-l întâlnim de pildă în Pravila lui Ipsilanti, cu înțelesul care apare din dispoziția aceasta: "când va vrea cineva să vândă lucrul nemișcător, să aibă datoria a da știre mai întâi rudelor ce vor fi părtașe la acea moșie cu dânsul sau răzorași". Cuvântul apare și sub forma a răzori, cum îl întâlnim în Hronica ce vorbește de hotarele noastre "care se răzoresc cu ale Ardealului".

+ +

Cuvântul kneaz.

În terminologia care se referă la stăpânitorii de pământ, la instituțiunea proprietății românești, apare frecvent în documentele slavone din Țara Românească cuvântul: kneaz. În terminologia Moldovei, cuvântului acesta kneaz i-a corespuns cu-

vântul jude. Această corespondență dintre cele două cuvinte a determinat pe istoricul Radu Rosetti¹⁾ să dea cuvântului kneaz sensul etimologic pe care-l avea corespondentul său în Moldova; jucele, și să socotească deci că kneazul, căruia-i corespunde cuvântul jude, ar fi avut, inițial, înțelesul de judecător. Interpretarea aceasta a cuvântului kneaz se regăsește, cu sensul de judecător, și în teza pe care o sprijină profesorul N. Iorga. În sensul că acest cuvânt ar însemna ceva mai mult decât un proprietar ca oricare altul, ar pleda și faptul că prima dată când cuvântul kneaz apare, și anume la 1247, el este dat unor conducători de formațiuni politice românești din Oltenia, cari conducători este infinit probabil că vor fi avut și atribuțiuni judecătorești.

Teoria aceasta a kneazului cu accepțiune de judecător, a găsit, într-o măsură, un sprijinitor și în slavistul Ion Bogdan, care a fost inclinat să ajungă la concepțiunea kneazului cu înțeles judecătoresc, din pricina analogiei cu cele ce se petreceau în satele românești din Polonia și Ungaria, unde kneazul era judecătorul delegat al stăpânului.

1) Radu Rosetti, Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova, p.146 și urm.

Un al doilea motiv, care, într'o măsură, a determinat și pe slavistul Ion Bogdan să încline către accepțiunea judecătorească a cuvântului kneaz a fost traducerea acestui cuvânt: kneaz prin jude - cum apare în Moldova, cuvânt care, etimologic, te îndeamnă să te gândești la noțiunea de judecător.

În ce ne privește, am înclina către interpretarea pe care au dat-o cuvântului kneaz - și respectiv deci și cuvântului jude - istoricii Constantin Giurescu și Ion Filitti¹⁾.

Mai întâiu, analogia cu cele ce se petreceau în Ungaria și Polonia nu vine în sprijinul interpretării în sens judecătoreșc a cuvântului kneaz. Acolo, întâlnim kneji cari erau pur și simplu prepuși ai stăpânului, delegați ai acestuia - înțeles care nu se întâlnește nicidecum în documentele din Țara Românească și Moldova.

În al doilea rând, cuvântul jude, care transpune în documentele moldovenesti cuvântul kneaz din documentele muntenesti și care numai etimologic te face să te gândești la sensul de judecător, nu însemnă în Moldova "judecător". Pentru această noțiune

1) Cf. I. C. Filitti, Proprietatea solului în Principatele române până la 1864.

ne documentele slavonești din Moldova aveau un alt termen - sudiți - și care în documentele românești se traduc prin județ, în înțeles de judecător.

Dacă raționamentul a fost acesta: kneazul din Valahia este judecător, fiindcă lui îi corespunde jucele din Moldova (care ar fi fost judecător), atunci argumentul acesta poate fi întors (dacă știm că jucele în Moldova nu a fost judecător). Intrucât jucele din Moldova nu a fost judecător, iar lui îi corespunde, în Valahia, kneazul, nici kneazul nu a fost judecător. Intr'adevăr, jucele din documentele moldovenești nu era judecător. Judecător la sate era oricine, erau "oamenii buni și bătrâni", iar la orașe erau funcționarii.

Inclinăm către interpretarea cuvântului kneaz în sensul de proprietar și anume în înțelesul special care se da proprietarului în momentul în care el apare în acte vânzându-și moșia, pentru a deveni rumân. Deci kneaz ar fi fost tot una cu moșneanul pe care l-am întâlnit mai sus, dar cu moșneanul considerat în clipa când acesta își vinde moșia, când din kneaz devine rumân. În sprijinul acestei interpretări vin și numeroase formule de cancelarie din documentele muntenești, în care deseori apare expresiunea "au fost kneji și s'au

făcut rumâni" sau - în Moldova - "au fost judeci și s'au făcut vecini". Deasemenea întâlnim în documentele muntenesti expresiunea în sens invers "au fost rumân și s'au knejit", după cum aceeași formulă o întâlnim în documentele moldovenești "au fost vecin și s'au judecit".

Kneazul - respectiv judecul - ar fi proprietarul liber considerat prin raport la rumân, respectiv la vecin, deci omul liber socotit în raport de rumân și de vecin.

În sprijinul aceleeași interpretări ar mai veni și un alt fapt: dacă judele s'ar fi numit astfel fiindcă judeca, apoi cuvântul acesta ar fi trebuit să rămână până după dispariția șerbiei. Or, ce se întâmplă? Când rumânia din Țara Românească și când vecinia din Țara Moldovei au dispărut, către mijlocul veacului al XVIII-lea, a dispărut din uz și cuvântul jude, corespondentul cuvântului kneaz. Un fapt istoric care fixează antinomic cuvintele kneaz și jude, raportate la cuvintele rumân și vecin. Un fapt istoric care fixând antinomic acești termeni, ne îndeamnă să înclinăm către interpretarea cuvântului kneaz - și respectiv jude, - în sensul de proprietar li-

ber considerat în momentul când, vânzându-și moșia, se rumânește sau se vecinește.

Iată deci accepțiunea cuvântului kneaz - și respectiv jude, - socotit sub aspectul care pe noi ne interesează, al instituțiunii proprietății românești.

+ +

Megieș.

Un alt cuvânt care apare pentru a desemna pe proprietar este cuvântul megieș. Etimologic, megieșul vine de la cuvântul slavonesc "megies", care derivă din cuvântul miedzuiă, miezuină și care înseamnă hotarul dintre două ogoare - mejđina, cum a mai rămas ici și colo, în deosebi prin părțile Olteniei, în limba românească.

Am spus că termenul acesta mejđina a rămas în limbă românească doar ici și colo în înțelesul de hotar între ogoare. E de observat că, afară de cuvântul acesta slavonesc, rămas doar răzleț în limba românească, singurul cuvânt de frecvență circulație, în accepțiunea aceasta, este cuvântul hotar, de ascendență ungurească.

În paranteză,trebuie să facem o observație: cuvintele de origine latină care vor fi desemnat noțiunea de aceasta de "hotar",de mejdină, au dispărut din limba românească. Vocabularul românesc de origine latină nu conține, când e vorba de noțiunea aceasta "hotare", "limite", decât de un singur cuvânt latinesc: "marginē",care cuvânt însă se aplică la aspectul geografic al pământului, iar nu la delimitarea proprietății. Cuvintele latinești care au avut această semnificație - ca de pildă cuvântul "finis" și cuvântul "limes" - s'au pierdut cu desăvârșire din limba noastră. Noi nu avem pentru aceste noțiuni decât doi termeni, și aceștia de origine străină, din care unul e specializat îndeosebi pentru a desemna hotarele țării - este cuvântul "graniță", care vine din germanul "grünze" și probabil introdus în limba românească printr'o foarte veche împrumutură slavonă - iar celălalt este cuvântul "hotar" - cuvânt de ascendență maghiară - și care slujește la desemnarea marginilor unei proprietăți.

Revenind la megieșii noștri, cuvântul megieși apare frecvent și în documentele românești și în cele slavonești. Și el apare cu înțelesul

evident de proprietar, dar cu o semnificare specială. După cum kneazul, pe care l-am întâlnit în Valahia, și judecu, pe care l-am întâlnit în Moldova, au apărut cu înțelesul de proprietar - dar cu înțelesul special de proprietar considerat prin raport la rumân și la vecin - tot așa megiașul apare cu înțelesul generic de proprietar, dar și cu înțelesul special de proprietar considerat în raport cu proprietarii mărginași din același hotar sau din hotarele învecinate. Cuvântul "megiaș" apare cu semnificația de proprietar vecin, căruia în documentele latinești îi corespunde termenul "commetaneus", "vicinus". Deci, proprietar (ca și ceilalți proprietari pe cari i-am întâlni desemnați cu termenii boieri, moșneni, răzeși, knezi, judeci), megiașul este proprietar și înseamnă proprietar, dar cuvântul este întrebuințat cu destinația specială de a-l desemna pe acest proprietar în raporturile sale de vecinătate cu ceilalți cari stăpânesc în același hotar sau în alte hotare cu care hotarul megiașului se învecinește. De unde și formula: "ocina lui se megieșește" sau formula, frecvent întâlnită, când e vorba de înstrăinările de moșii. "cu știrea megieșilor și

din sus, și din jos și dimprejurul locului".

Procesul semantic care s'a petrecut și cu cuvântul "moșnean" (respectiv "răzeș") și cu cuvântul "kneaz" (respectiv "jude"), avea să se petreacă și cu cuvântul "megiaș", care la început avea a - ceeăși semnificație pe care au avut-o cuvintele de mai sus și pe care a avut-o cuvântul "boier", în sensul de proprietar, dar care, cu vremea, ajunse să aibă o semnificație proprie: proprietar considerat în raportul de vecinătate cu alți proprietari, proprietar rămas în devălmășie, spre deosebire de boierul care și-a hotărnicit moșia și și-a individua - izat-o. Incet, încet, diferențierea dintre megieși și boieri se adâncește și boierii ajung să fie proprietarii cei mari, iar megieșii proprietari cei mici. Proprietatea, ea însăși, ajunge să se denu - mească după numele stăpânului: cea mare, aleasă și hotărnicită avea să se cheme proprietatea boierească; iar cea mică, devălmașe, considerată în rapor - turile cu ceilalți devălmași, avea să se cheme pro - prietatea megieșească.

+⁺+

Rumâni și vecini.

Ajungem, în sfârșit, la alți doi termeni - rumâni și vecini - pe care iarăși îi întâlnim frecvent în studiul proprietății românești.

Fără a adânci câtuși de puțin această problemă controversată încă, a rumâniei în Țara Românească și a veciniei în Țara Moldovei, ne mărginim la fixarea înțelesului quasi-general acceptat în Știința noastră istorică, în ce privește aceste două cuvinte.

Rumân - respectiv vecin - ar fi în general neproprietarul. Am spus "în general": "neproprietarul", căci se întâlnesc în documente și cazuri de rumâni - respectiv de vecini - proprietari, atârnători însă de proprietarii boieri, moșneni, răzeși, knezi, judeci, megieși, față de cari rumânii - respectiv vecinii - erau ținuți la oarecari îndatoriri, cum era: găleata (dijma în cereale, în vin, etc.), sau cum era datul (dijma în oi, porci, stupi, etc.), sau lucrul (munca cu brațul).

Caracteristica stării sociale a rumânului - respectiv a vecinului - ar fi deci dependența de proprietar, boier, moșnean sau răzeș, kneaz sau jude, megieș.

Caracteristica stării sociale a rumânului - respectiv a vecinului - ar fi deci dependența de proprietar, boier, moșnean sau răzeș, kneaz sau jude, megieș.

Adaog că termenul acesta în Moldova - vecin - ar putea fi pus în legătură cu nouii veniți din Ținutul de șerbie și care a ajuns în Moldova să însemne săteni de colonizare nouă.

Deasemeni, adaog în paranteză că termenul acesta, care ca o denumire socială desemna pe omul atârnător de proprietar, a sfârșit, ca denumire etnică, să-i desemneze pe toți. Rumân - român - procesul transformării sensului primului cuvânt în înțelesul celui de al doilea pare a se fi desăvârșit în vremea ocupării Daciei de către Slavi. Slavii numeau pe romanici Vlahi. Vlahii fuseseră ocupați de Slavi, cărora ajunseră deci la un moment supuși. Românii erau supuși, de unde supușii ajunseră rumâni.

În legătură cu această noțiune, de rumân, - respectiv vecin - să amintesc doar în două-trei fraze interpretarea dată acelei faimoase legături a lui Mihai Viteazul.

Nicolae Bălcescu o interpretase în sensul că Domnul Țării Românești a fost cel care intro -

dusese rumânia sau şerbia.

Al.D.Xenopol în sensul nu că el a introdus-o, ci în sensul că, găsind-o, a confirmat o stare existentă.

Constantin Giurescu, neprimind nici una nici cealaltă interpretare, ajunge la o a treia, pe care iat-o: cum rumânii fugiseră din pricina războaielor cu Turcii şi cum deci încasarea pe seama vistieriei a dărilor pătimea, Domnul Ţării Româneşti porunci ca fiecare rumân să rămână acolo unde l-a găsit recensământul fiscal şi ca foştii proprietari ai lor să nu-i mai poată aduce înapoi - aşa cum ei avuseseră odinioară acest drept. Din cauza dărilor grele şi a situaţiunii economice nu uşoare, mulţi dintre proprietarii mai mici de pământ, dintre moşneni sau răzeşi, kneji sau judeci, dintre megieşi, îşi vând moşia şi devin rumâni sau vecini.

+⁺

Rezum cele spuse până aici:

Din punct de vedere al dreptului de proprietate considerat sub aspectul subiectului de drept, am întâlnit expresiunile:

a) boieri;

b) moşneni în Țara Românească și răzeși în Țara Moldovei;

c), knezi în Țara Românească, respectiv juđeci în Țara Moldovei;

d) megieși, în ambele țări;

e) rumâni în Țara Românească, respectiv vecini în Țara Moldovei.

Generic, "boier" este numele stăpânului pământului, al proprietarului, cel puțin până la o anumită vreme. "Boier", dela o vreme, ajunse să însemne numai cel care și-a hotărnicit moșia, iar, în accepțiile mai largă, ajunse să însemne marele stăpân de pământ.

"Moșnean" - respectiv în Moldova "răzeș" - însemna, în mod generic, proprietarul prin moștenire, acela care dobândise dela un moș pământul său. Cu vremea, și în accepțiune specială, el a-
junse să desemneze numai pe cel rămas în devălmășie, spre deosebire de boierul care sfârșise prin a fi numai cel a cărui proprietate se individualizează și se hotărnicise.

"Kneaz" - respectiv în Moldova "juđe" - însemna, în înțelesul generic, proprietar, proprietar liber, iar în semnificare specială cuvântul

era utilizat pentru a desemna pe proprietar în raporturile sale de vecinătate față de ceilalți proprietari din același hotar sau din hotarele care se megieșesc cu al său.

"Rumâni" - respectiv în Moldova "vecini" - erau neproprietarii sau uneori chiar și proprietaarii atârnători de cei de mai sus.

+ +

Am socotit necesară această precizare a câtorva termeni ce se întâlnesc în vocabularul juridic românesc, pentru că nimic nu ar putea duce la mai greșite concluziuni decât întrebuințarea improprie, în Știință, a termenilor tehnici.

+ +

Și acum să trecem la câțiva termeni privitori la obiectul asupra căruia poartă dreptul de proprietate.

Am spus, într'o lecțiune precedentă, că aproape întreagă concepțiune a vechiului Drept românesc se reducea și se rezuma la legătura omului cu pământul, la dreptul de stăpânire a moșiei.

Asupra cuvântului moşie, pe care l-am întâlnit de atâtea ori, nu avem a stăruii mai mult. Etimologic şi multă vreme, cuvântul moşie a desemnat proprietatea moştenită dela un moş. Cu acest sens - cu sensul de moştenire - cuvântul moşie s'a păstrat până către jumătatea celui de al XVI-lea veac.

Iată-l, cu acest înţeles, în câteva documente:

a) La 8 Iunie 1654, Constantin Basarab al Ţării Româneşti întăreşte unui boier o moşie "care-i este moşie din strămoşi".

b) La 1672, mai mulţi vânzători îşi vând moşia: "pentru că această moşie ne este nouă veche moşie".

Cu vremea, accepţiunea cuvântului se corupe, lărgindu-se, şi cuvântul moşie ajunsese să desemneze nu numai moşia moştenită - ceea ce stricto sensu e un pleonasm - ci şi moşia cumpărată - ceea ce stricto sensu este o contradicţie. Adjectivul "moştenită" pe lângă substantivul "moşie" arată tocmai decadenţa sensului acestui din urmă cuvânt. După cum aceeaşi decadenţă semantică a cuvântului "moşie" ne este mărturisită de expresiunea "moşie cumpărată", expresiune care, stricto sensu, apropie

două cuvinte care, ca înțeles, se exclud.

Adaug, pentru a pune totdeauna în față termeni de comparație, că împrejurări analoage se întâlnesc și la alte popoare: moșie în înțeles de imobil dobândit prin moștenire, se întâlnește și în vechiul drept francez medieval, în care deseori se întrebuința expresiunea "héritage" (moștenire) pentru "immeuble". Iată de pildă în Beaumanoir, expresiunea: "quele coze e meuble et le quelle est héritage". Cuvântul "héritage" pentru "imobil" se întâlnește frecvent în Pothier, prin mijlocirea căruia a trecut, cu acest sens, în câteva articole din codul civil francez.

Revenind la cuvântul nostru de origină ilirică: moș, moșie, vom spune că termenii românești de origină slavonă aduc aceeași mărturisire pe care o aduc cuvintele moș și moșie: într'adevăr, proprietatea moștenită este denumită, în vechile noastre documente slavonești, deadina, ocină și bastină. Precizez înțelesul exact al fiecăruia din aceste trei cuvinte slavonești: deadină ar fi moșia moștenită dela un strămoș = deada. Ocina vine dela cuvântul otet = tată (în poloneză, ojciek) ca și cuvântul sârb bastina (în bulgărește, basta), care înseamnă moștenirea dela tată.

Adaog că aceste cuvinte, de origină slavonească, aproape au dispărut din limba românească, - cuvintele de frecventă circulație care ne-au rămas fiind cuvintele iliro-tracice: moș, moșie, moșnean, etc.

+ +

În documentele muntenesti apare frecvent, în legătură cu ocina, și un alt termen: ohabă. Formula hrisoavelor de întărire este stereotipă: "pentru aceea, i-am dat și Domnia Mea să-i fie ocină și ohabă".

Cuvântul "ohabă" își are o ascendență slavonă, derivând din verbul ohabiti = cu înțelesul de a se abține, a se abține de a înstrăina. Raportat la ideea reluării moșiei de către vânzător, de pildă, sau de către Domn, cuvântul ohabă capătă înțelesul de: moșie care nu se reia, deci moșie de veci. Cuvântul derivat ohavnic, cu acest înțeles, se regăsește circulând în limba documentelor românești până aproape de timpurile mai noi.

Slavistul Ion Bogdan atribuisese cândva cuvântului ohabă un alt înțeles: înțelesul de scutire, de slobozie. În documentele latinești i-ar fi co-

respuns cuvântul "exemptio", "immunitas". Interpretării acesteia se asociază și profesorul dela Cluj, dl. Silviu Dragomir, și eu însumi crezusem o-dinioară - am revenit de atunci - în această interpretare a cuvântului ohabă.

Cuvântului ohabă din documentele munte-nești - în înțelesul deci de moșie de veci - îi corespunde, în documentele moldovenești, termenul uric, al cărui sens inițial este proprietatea de veci dăruită de către Domn. Deci "uric" ar fi, inițial, proprietatea donativă.

Cuvântul derivă din ungurescul "orők", care înseamnă: "pentru totdeauna". Folosit în limba cancelariilor moldovenești, sub înrâurirea terminologiei rutene, cuvântul orők unguresc a luat sufixul rutenizat - ik și a devenit uric = proprietate de veci.

Cu acest înțeles, apare în cele mai vechi documente moldovenești.

Iată la 8 Mai 1407, Alexandru cel Bun al Moldovei dăruiește cuiva un sat "ca să-i fie uric"¹⁾.

"Ca să-i fie lui uric" - e formula moldo-

1) Melchisedec, Hronica Hușilor, p. 3-8

venească stereotipă, cu înțelesul "ca să-i fie lui moșie de veci" - sau cum am văzut în documentele muntenesti "ca să-i fie lui ohabă".

Înțelesul cuvântului uric - inițial proprietate de veci, de caracter donativ, se corupe încet, încet și cuvântul uric sfârșește prin a desemna actul însuși de danie, hrisovul, documentul și, cu vremea, chiar orice act scris, orice zăpis. Transformarea aceasta apare clar din documente: astfel, într'un zăpis din 3 Mai 1602, citim: "căci este a mea dreaptă ocină, cum e scris în uricul de împărțea-lă"¹⁾.

Intr'un alt zăpis de vânzare, din 19 Aprilie 1689, scrie vânzătorul: "și hotarele acestei moșii să fie pe unde sunt scrise în urice"²⁾.

Reținem deci că acest cuvânt din documentele moldovenesti - uric, care prin extindere a sfârșit prin a desemna însuși documentul, hrisovul sau zăpisul, a însemnat inițial proprietatea donativă de veci și, cu înțeles extins, orice proprietate de veci, corespunzând - cu această semnificație, termenului "ohabă" din documentele muntenesti.

+⁺+

1) Gh. Ghibănescu, Sur. și izv., II, p.16

2) N.Iorga, Studii și documente, VII, p.323

În ce privește forma pe care o îmbrăca proprietatea, este știut că ea nu era aceea care corespunde conceptului romanic al proprietății. Aceasta nu îmbrăca forma individualistă a dreptului de proprietate, așa cum îl avem consacrat în codul nostru civil. Ci proprietatea românească apărea ca aparținând satului, seminției (neamului deci) sau cetelor - cum se spune în vechile noastre documente.

Cu ce cuvânt, cu ce termen vom desemna această proprietate românească, așa cum ea va fi fost în evul mediu românesc și până foarte târziu, până către vremea introducerii în viața juridică românească a conceptului individualist, romanic, al dreptului de proprietate ?

Întâlnim în unele studii de istorie de Drept românesc, pentru desemnarea proprietății românești și a stăpânilor acesteia, termenii "coproprietate" și "coproprietar". Improprrie terminologie, pentru un spirit de formațiune juridică. În subtilitățile juridice, termenul "coproprietate" desemnează o proprietate de structură individuală, exclusivă și alienabilă. Coexistența a doi proprietari, într-o coproprietate, nu schimbă structura organică a dreptului însuși. Fiecare din coproprietari este proprietar în mod absolut. Dreptul său este individual, ex-

clusiv și perpetuu.

Nu deci cuvântul "coproprietate" - care trebuie ocolit - poate fi întrebuințat în accepțiunea juridică adecuată pentru a desemna vechea proprietate românească.

+ + +

Nu rareori întâlnim o altă expresiune, la care se face apel pentru desemnarea proprietății românești: proprietatea colectivă.

Terminologie iarăși improprie, căci adjectivul "colectiv" pe lângă cuvântul "proprietate" indică în istoria Dreptului forma cea mai veche a proprietății. Juridic vorbind, în regimul proprietății colective expresiunea "proprietate" trebuie primită cum grano salis: de fapt, în regimul colectiv, membrii colectivității nu au decât un drept de folosință, temporar.

Amintirea acestei faze - faza proprietății colective - din evoluția proprietății, amintirea acestui moment din această evoluțiune se regăsește și la Români, dar numai în ce privește, de pildă, pășunile (islazurile, deci), în ce privește pădurile (sau cum li se spune: braniștile), sau în ce privește apele, care, acestea, aparțin tuturor și ni-

mănuî. Oamenii satului nu au asupra acestor izlazuri, branişti şi ape decât un drept de folosinţă, care nici măcar în chip ideal nu este determinat: ei nu au decât dreptul să-şi trimită, de pildă, vitele la păşune, fără ca măcar numărul acestora să fie în vreo corelaţie cu întinderea dreptului său de proprietate asupra pământului din sat sau asupra pământului de muncă. Şi când în aceste izlazuri, branişti şi ape era vorba să se îngăduie şi unui străin de sat accesul şi recunoaşterea unui drept de folosinţă, atunci întâlnim în acte pe toţi oamenii din sat apărând pentru a recunoaşte un atare drept.

Când deci se face apel la această formulă: "proprietatea colectivă", ea trebuie să fie rezervată doar pentru desemnarea islazurilor, braniştilor, apelor, pentru acele pământuri care sunt - cum se spune de obicei - "la margine", sau pentru pământurile nelocuite: "pentru selişti".

Când însă se vorbeşte, la Români, de un drept de proprietate, sensul cuvântului proprietate trebuie situat şi cantonat în "vatra satului" şi de asemenea în "ţarină" - deci în pământul de cultură.

Asupra vetrii satului şi asupra ţarinii aveai odinioară un drept de proprietate. Vatra sa-

tulu' și țarina aparțineau în proprietate și în comun coborâtorilor moșului colonizator și întemeietor al satului. De unde, expresiunea de frecventă circulație care ne mărturisește că satul "merge pe atâția bătrâni", sau "merge pe atâția moși" - "sat" și

"a căror descendență deseori poate fi reconstituită chiar și prin scheme grafice. Desecri - în deosebi în Moldova - se întâlnește și expresiunea: "satul sau moșia merg pe atâția frați". De altfel, toți stăpânii pământului din sat și din țarină, în afară de intruși, sunt socotiți, în Dreptul nostru popular, "frați de moșie".

O moșie sau un sat - cum ați văzut - merg "pe atâția moși" câți coborâtori direcți și imediați va fi avut strămoșul colonizator. La rândul său, fiecare moș se împărțea în atâtea pământuri (pământ = pavimentur), care formau funii, jirebii, care se măsurau în diferite unități de măsură, în pași sau în stânjenii, etc. Iată de pildă cum definește un hrisov dela Alexandru Mircea Vodă, din 25 Aprilie 1572, funia ca unitate agricolă: se zice în acest hrisov "funia e de doisprezece stânjenii"; și hrisovul adaugă că o proprietate se măsoară în funii numai "în lătime" - "ot sirocu".

Prin urmare, satul și moșia se împărțeau în

bătrâni sau în moși; aceștia se împărțeau în pământuri, cari formau funii, jirebii, ce se măsurau în stânjeni, în pași, în palme.

Un document din 10 Septembrie 1754 ne arată - și-l cităm ca exemplu - cum se socoteau drepturile proprietarilor devălmași ai satului. E vorba de un sat care mergea pe șapte bătrâni "anume Vaseșul și Niamişul și Dubniță și Stanca și Drăghici și Păun și Ciortan" și s'a făcut "socotială pentru alegerea neamurilor, arătând pe fieștecare "bătrân" în câte părți s'au împărțit, pe ficicri și nepoții lor și cine se trece de acel niam și carili unde este vândut și schimbături"¹⁾. Se măsoară "făcându-l pământuri câte de doisprezece pași, și pasul de șase palme, din care s'au venit pe un bătrân câte opt ogoară, zece pași". Și tot satul se împarte în șapte bătrâni, bătrânii în pământuri, pământul în pași și pasul în palme.

Iată unitățile de măsură și termenii cu care ne întâlnim frecvent în regimul proprietății românești.

+ + +

Am spus că termenul "coproprietar" și termenul "proprietate colectivă"-sunt improprii pentru

1. N. Iorga, Studii și documente, VII, p.279

deosemnarea proprietății românești.

S'a recurs deseori la o altă expresiune și anume, verbindu-se de proprietatea românească, a fost denumită sub expresiunea "proprietate familială". Și această expresiune ar putea să producă oarecare confuziuni. Căci, cercetată din punct de vedere al dreptului privat și sub raportul trăsăturilor caracteristice ale proprietății familiale, proprietatea românească nu ne apare cu caracter tip de proprietate familială, ci ne apare sub o formă, mai evoluată decât proprietatea caracteristic familială. Este, în această precizare, o idee fundamentală asupra căreia atrag atențiunea.

O confruntare între caracteristicile proprietății familiale tip și acelea ale proprietății românești ne evidențiază motivele pentru care nu vom putea încadra în definiția proprietății familiale proprietatea românească.

Intr'adevăr, ce caracterizează proprietatea familială? "Proprietatea fiind atribuită unei familii, tuturor copiilor și celor care se vor naște, șeful familiei nu poate dispune de pământ în prejudiciul copiilor săi, nici inter vivos nici causa mortis. Proprietatea familială este deci inalienabilă, ca și proprietatea colectivă, dar ea este ereditară, și aceasta constituie un carac-

ter distinctiv. Totuși, principiul eredității nu este admis în folosul femeilor...Deasemenea, în regimul proprietății familiale, se regăsește - în toate legislațiunile arlene - o categorică discriminare între terra aviatica și terra aquisita"¹⁾.

De sigur, proprietatea românească avea unele din aspectele proprietății familiale: ea se transmitea în familie din generație în generație; ea se întorcea la colectivitate (concretizată în persoana Domnului Țării) în caz de desherență, în caz de vacanță succesorală. Dar interdicția pentru șeful familiei de a dispune inter vivos sau causa mortis de proprietatea sa pierduse din rigorile inițiale. De asemenea, diferența între terra aviatica și terra aquisita aproape n'o m-a regăsim la Români. De asemenea nu regăsim la aceștia - și aici e un fapt esențial - acea excludere a femeilor în materie succesorală pe care o întâlnim cu necesitate în regimul proprietății familiale tip. Trecem peste faptul că lucrul este controversat pentru Dreptul din Tara Românească. E suficient - pentru concluziile noastre - că este unanim recunoscut în Dreptul din Tara Moldovei.

1) Ed. Cuq, Manuel des institutions juridiques des Romains, p.242

De asemenea o altă trăsătură caracteristică a proprietății familiale tip - și anume interdicția de a figura imobilele în compunerea zestrii - nu se mai întâlnește când e vorba de vechea proprietate românească. Prin urmare, nici expresiunea "proprietate familială" nu este perfect adecuată pentru a desemna proprietatea românească, proprietatea aceasta reprezentând o fază mai evoluată decât proprietatea familială tip. Proprietatea românească nu ar putea fi desemnată decât impropriu cu adjectivul "familială".

Termenul cel mai potrivit cu care poate fi desemnată proprietatea românească e acela de "proprietate devălmășe", de "proprietate indiviză", cu rezerva că și expresiunea aceasta "proprietate indiviză", în sensul cel mai tehnic și cel mai juridic, nu este perfect adaptabilă proprietății românești, căci în terminologia juridică dreptul indiviz purta asupra fiecărei celule a indiviziunii, pe când în proprietatea indiviză românească - proprietate care era o indiviziune de fapt - dreptul fiecărui membru al indiviziunii nu purta decât asupra unei părți, care poate dacă nu era efectiv determinată și care dacă nu reprezenta o cantitate concretizată, putea în chip ideal fi determinată în

indiviziune, urmând linia genealogică a acestui membru al indiviziunii până la autorul comun al indiviziunii, până la strămoșul comun tradițional.

+⁺

Prin urmare, acum că avem accepțiunea exactă a tuturor termenilor pe care-i întâlnim în regimul proprietății românești și că am reținut sensul exact al terminologiei românești - boier, moșnean, răzeș, kneaz, jude, megiaș - moșie, ocină, ohabă, uric, și apoi moș, bătrân, pământuri, funii, pași, palme - și de asemenea, acum că avem prezență în memorie noțiunea de "coproprietate", aceea de "proprietate colectivă", aceea de "proprietate familială" și aceea de "proprietate devălmașă" (fiecare cu înțelesul ei și fiecare raportată la structura proprietății românești), putem trece la cercetarea structurală a Dreptului de proprietate românesc.

---ooo---

STRUCTURA PROPRIETĂȚII ROMÂNEȘTI

Dreptul de precumpărare și răscumpărare

În numeroasele documente românești - hrisoave sau zapise - atestătoare de donațiuni, vânzări, schimburi, zălogiri, etc., stăpânii moșiei apar frecvent sub forma de "familii", "cete" și "sate" întregi. Foarte firesc-aceasta, dat fiind forma-devălmașe pe care a îmbrăcat-o, până foarte târziu, proprietatea românească.

Câteva citate:

a) Într'un document privitor la Românii din Transilvania, din 1381, apar pentru un schimb de moșii "două familii".

b) Printr'un hrisov din 1495, Ștefan cel Mare al Moldovei întărește "seminției" unui care-care Pântece - sunt 24 de persoane - niște moșii.

c) La 10 Iunie 1525, Vladislav al Țării Românești întărește lui Diaomir "și cetei lui" o moșie, pentru care fusese judecată cu un oarecare Vâlcu "și ceta lui".

d) O carte domnească dela Petru Rareș, din 30 Martie 1537, întărește vânzarea unei moșii, vânzare făcută de un oarecare "Nicoară și ruda sa Marina cu soră-sa Maria și cu rudele lor, Ion și soră-sa, și cu surorile lor și cu rudele lor, Vlaicu, cu surorile lui Cerna și Dolca și Varvara cu toți nepoții lor".

e) Intr'un zapis din 13 August 1659 se relatează un proces pentru un sat. De o parte sunt mai mulți cetași "cu toate familiile lor", de alta "co-borâtorii unui oarecare Onea Cuhnia".

f) Printr'un document dela jumătatea veacului al XVII-lea face o danie un popă "cu toată casa lui și cu fiii săi și cu nepoții săi".

g) La 20 Decembrie 1664, un oarecare Toader Costea, "cu toți ai săi", zălogește o moșie.

h) Un document din părțile Sibiului, din 1712, ne arată cum se arendează un munte, și în act apar "toți sătenii satului Siliștea".

Fără a mai încerca vreo interpretare a acestor documente, sensul lor apare dintr'o simplă citire.

Intr'o atare organizațiune a proprietății românești, întemeiată pe o ascendență comună a proprietarilor devălmași, pe legătura de sânge care-i

aduna laolaltă în aceeași comunitate de interese, este firesc lucru ca dreptul fiecăruia dintre devălmași să fie mărginit și condiționat de dreptul celorlalți codevălmași.

Strecurarea în această devălmășie a unui străin ar putea turbura buna armonie dintre devălmași. Conștiința dreptului noului venit față de devălmășia, care, inițial, derivă dintr'un autor comun, nu poate, firește, să fie aceeași ca la acei pe care-i strânge laolaltă amintirea unei origini comune și pe care-i adună într'o comunitate de interese legătura de rudenie dintre dânsii. Străinul, introdus într'o atare lume, i-ar putea turbura armonia. Din grija unei conviețuiri pașnice și în bună înțelegere decurg, în chip firesc, îngrădirile puse în calea introducerii în comunitate a străinului de comunitate. La cumpărări, la schimburi și așa mai departe, membrii comunității aveau întâietate. Trebuia, de pildă, vânzătorul să-i înștiințeze de hotărîrea sa de a vinde; și numai în împrejurarea că membrii devălmășiei nu voiau sau nu puteau să cumpere, putea vânzătorul să vândă unui străin de comunitate. A fi înstrăinat cineva partea, fără ca în prealabil să fi înștiințat "seminția sa și pe megieșii din sus și din jos și-dimprejurul locului",

înseamnă a fi făcut o înstrăinare fără drept și a expune pe cumpărător la anularea actului, la prima cerere a "seminției și a megieșilor din sus și din jos și dimprejurul locului".

Iată-ne în fața instituțiunii dreptului de precumpărare și răscumpărare, instituțiune pe care am întâlnit-o frecvent în studiile istorico-juridice românești desemnată cu cuvântul bizantin "protimis", cuvânt de care, în ce mă privește, nu mă voi folosi pentru a desemna instituțiunea românească a dreptului de precumpărare și răscumpărare, căci am creea o confuziune în ce privește origina însăși a instituțiunii românești.

Denumind-o cu un cuvânt bizantin, s'ar putea socoti că însăși instituțiunea este bizantină. Și aceasta, cu atât mai mult cu cât ideea unei origini bizantine a instituțiunii dreptului de precumpărare și răscumpărare pe care o întâlnim în trecutul juridic românesc - idee pe care eu unul nu o împărtășesc (și voi arăta pentru ce nu) - a găsit sprijinitori de seamă în literatura istorico-juridică românească¹⁾. Un motiv mai mult pentru cine nu împărtășește teza originii bizantine a

1) P. Negulescu, Etude sur la protimis dans l'ancien Droit roumain, în Nouv. Rev. Hist., XXIII, p. 213 și urm.

acestei instituțiuni, ca această instituțiune să nu fie desemnată cu o denumire bizantină.

Instituțiune fundamentală, care lămurește structura proprietății românești și care decurge din această structură, dreptul de precumpărare și răscumpărare s'ar cere înfățișat în mai multe prelegeri decât putem-să-i consacram noi.

+ + +

Cu preocuparea constantă de a discrimina în fiecare instituțiune juridică românească nota de originalitate și ceea ce se datorește unor înfrâuriri sau împrumuturi culturale străine, voi examina instituțiunea dreptului de precumpărare și răscumpărare, așa cum o aflăm nu în legiuirile scrise, ci în tradițiunile noastre juridice populare, în vechiul Drept consuetudinar românesc, în obiceiul pământului nostru.

Cum în literatura românească s'a formulat, în ce privește instituțiunea dreptului de precumpărare și răscumpărare, ipoteza unei origini slavo-bizantine, cum în doctrina juridică românească s'a susținut ferm că această instituțiune - pare-se -- noi o vom fi introdus în viața noastră juridică dela

Bizanț, prin mijlocirea Slavilor, cari în multe domenii au fost, pe lângă Români, interpreții culturii bizantine, vom înfățișa paralel această instituțiune, în Dreptul românesc și în Dreptul slavo-bizantin.

În acest spirit, vom examina următoarele probleme - și aceasta dă chiar schema prelegerilor consacrate dreptului de precumpărare și răscumpărare:

a) Domeniul în care își găsește aplicare dreptul de precumpărare și răscumpărare. Cu alte cuvinte, vom căuta această instituțiune în diferitele moduri de dobândire a proprietății și, astfel, vom determina sfera de aplicabilitate a acestei instituțiuni a precumpărării și răscumpărării.

b) Condițiunile în care îndrituiții a exercita dreptul de preempțiune o pot face. Cu alte cuvinte, vom vedea forma în care cel care transmite un drept de proprietate o poate face în cadrul restrictiv al instituțiunii precumpărării și răscumpărării.

c) Bunurile care sunt supuse rigorilor instituțiunii noastre. Cu alte cuvinte, vom cerceta în care cazuri, sub raportul obiectului vânzării sau al celorlalte moduri de dobândire a proprietă-

ții, se aplică regulile precumpărării și răscumpărării.

d) Imprejurările generatoare a dreptului de precumpărare. Cu alte cuvinte, vom cerceta ordinea în care diferitele categorii de îndrituiți sunt chemate la exercitarea dreptului lor, fie ca înru-diți cu vânzătorul, fie ca vecini ai acestuia.

e) Natura acțiunilor recunoscute îndritui-tilor a exercita dreptul lor, în ipoteza că se va fi transgresat peste acest drept al lor.

După această cercetare a instituțiunii noastre, vom sfârși prin încercarea de a desprinde în ce măsură această instituțiune are o culoare proprie românească și în ce măsură ea s'a dezvoltat sub injoncțiuni culturale venite din afară.

+ + +

Să începem prin a căuta cazurile de aplicare a dreptului de precumpărare în diferitele moduri de dobândire a proprietății.

În Dreptul bizantin - de unde s'a susținut că Românii vor fi împrumutat această instituțiune - ea se aplică doar la vânzări. Când e vorba de înstrăinarea unui pământ pe cale de înzestrare

sau donațiune propter nuptias, de ex., protimi l
nu-și află aplicare. Deas menea, când este v
o donațiune simplă sau m rtis cau . Tot ast l s a-
pă restricțiunilor protimis lui înstrăinările pe ca-
le de legate, de schimburi sau de transacțiune, și
deci, în aceste cazuri, protimitarii nu au a-și valo
rifica drepturile lor, care drepturi se cir criu
doar în cazul vânzării.

La Români, cea mai frecventă aplicar pr
em țiunii se întâl e te, de si_ur, în vânzări ,
spre deosebire de ce se întâmpla în lumea bizantină,
dreptul de prioritate al neamului sau al vecinului
se întâlnește și în celelalte moduri de dobândire a
proprietății, cum de pildă îl întâlnim în donații i
care apar deseori în acte facute "cu știrea tuturor
megieșilor sau a seminției donatorului."

Exemple ?

La 20 Mai 1607, moșnenii satului Orodel, d'
rulesc un pământ; și zapisul scrie "cu știrea tutu-
ror megieșilor"¹⁾).

La 20 Aprilie 1666, un act, încă mai limpe-
de, ne aduce o donațiune în care dreptul rudeniei

1) George Fotino, Arhivele Clteniei, II, nr. 5

se vede afirmat: "adică eu Ștefan Comis și cu giupâneasa mea Asinița scriem și mărturisim cu această scrisoare a noastră cum ne-au dat Măria Sa Duca Vo-dă un sat la ținutul Fălciului, ce se cheamă Băbi-ceani.....cu tot vinitul ce va vini, să fie pre sama noastră. Iară de va vini cineva din sângele Măriei Sale și va vrea să ia acest sat, să avem noi a-l da fără nicio întrebare"¹⁾.

Prin urmare, iată cazuri de donățiuni în care dreptul de prioritate al neamului apare afirmat.

O primă deosebire deci am întâlnit față de dreptul bizantin, unde doar la vânzări apare protimisul.

Trecând în revistă celelalte moduri de dobândire a proprietății, întâlnim dreptul de prioritate și la schimburi, de pildă. Dcar două documente, din multele care ar putea fi citate, atestătoare de schimburi care se fac "cu știrea seminției sau a megieșilor":

a) Un hrisov din 1348 al lui Ștefan Dușan și referitor la un Valah din sudul Dunării ne arată că acest Vlah dă lui Ștefan Dușan o moșie în schimb

1) N. Iorga, Studii și documente, VII, p.314

"cu ştirea întregii sale familii"¹⁾.

b) Într'un zapis moldovean, din 25 Iunie 1764, întâlnim un schimb de moşii, pe care părţile îl fac "cu ştirea tuturor fraţilor noştri".

Deci şi în schimburi apare dreptul de prioritate al rudelor şi megieşilor.

Il regăsim pe acesta şi în fraternizări, şi în înzestrări, şi uneori chiar în zalogiri, în constituiri de ipoteци.

Câte un exemplu pentru fiecare:

1) O fraternizare: la 25 Noemvrie 1588 Mihnea Domnul Ţării Româneşti întăreşte o înfrăţire pe care o face un oarecare Voinea şi cu Albul "cu ştirea tuturor megieşilor lor"²⁾.

2) O înzestrare: un document din 10 Aprilie 1632 ne arată pe cineva înzestrându-şi fiica; şi documentul spune că înzestrarea s'au făcut "cu ştirea tuturor ficiorilor mei"³⁾.

3) O zalogire: un act din 1503, privitor la Românii din Transilvania, care ne arată constituirea unei ipoteци "juxta ritum Valachie", ne arată pe un

1) B.Haşdeu, Arhiva istorică, III, p.141

2) Al. Ştefulescu, Documente slavo-române, p.280

3) I.C.Filitti, Arhiva Cantacuzino, p.234, nr.730

Valah care își ipotechează moșia, întrebând în prealabil "universos vicinos et commetaneos suos"¹⁾.

Din această înșiruire de citate se desprinde, de sigur, ideea că sfera de aplicare a aceluia drept care ar corespunde la Bizanț protimis-ului este, la Români, mai largă decât ea se regăsește la Bizanț (unde protimis-ul apare doar la vânzări), pe câtă vreme la Români dreptul de prioritate, care ar corespunde protimis-ului bizantin, se regăsește și în celelalte acte juridice care transferă sau afectează proprietatea.

Am lămurit, așa dar, primul punct pe care-l fixasem în schema lecțiunii noastre, adică am definit domeniul în care își găsește aplicare acest drept de precumpărare și răscumpărare. Adaog că, spre deosebire de cele ce se întâmplau la Bizanț, unde doar imobilele erau supuse restricțiilor protimis-ului, la Români - așa cum am arătat în lecțiunea consacrată înrâuririi Bizanțului - întâlnim cazuri de aplicare a dreptului de preempțiune chiar când e vorba de înstrăinarea unor bunuri mișcătoare.

+ + +

1) Hurmuzaki, II, 2, p. 510

Trecem la cel de al doilea punct al lec-
țiunii noastre, și anume la determinarea condi-
țiunilor în care îndrituiții a-și exercita drep-
tul de preemțiune, o pot face.

Oricine voia să-și înzestreze moșia trebu-
ia, în prealabil, să vestească pe îndrituiți, pen-
tru ca aceștia să-și poată valorifica dreptul.

Această vestire, această denuntiatio, se
face de obicei în biserică, în trei Dumineci
dearându-l sau prin strigări în sat. Actul de în-
străinare menționa deseori - pentru a se pune în
gardă împotriva unei eventuale revendicări - în-
deplinirea formalității preliminare înstrăinării.

Iată spre pildă un zapis din 10 Decembrie
1630, care spune așa: "Și am pus noi crainic să
strige în târg, ca să știm noi dacă este cineva
dintr'ai noștri care să vrea să cumpere un vad
pentru moară". Și, neînfrățindu-se niciun neam
și niciun vecin, vânzarea a fost făcută în folo-
sul unui străin¹⁾.

Dacă, dimpotrivă, înstrăinarea se va fi
făcut în taină, ea putea să fie atacată de cel

1) N. Iorga, St. și doc., IV, p. 5 sq.

îndrituit și, după împrejurări, putea să fie anulată. Judecă la 30 Iulie 1604 un proces Ernie Movilă al Moldovei, proces iscat din pricină că un oarecare Miron își vânduse moșia fără știrea nepotului său; și Domnul hotărî să se lepede prețul cumpărării, fiindcă nu avea cumpărătorul drept să cumpere¹⁾.

Tot așa un document din 24 Ianuarie 1663 ne arată pe o femeie cerând stricarea unei vânzări pe care o făcuse un popă numit Grigore, căci femeea aceasta, neam cu vânzătorul, nu fusese vestită de vânzare și vânzarea fusese făcută "fără ca răzeșii noștri s'o știe" .. cum spune documentul²⁾.

Iată, în sfârșit, încă un act în care nu în calitate de rudă, ci de vecin, se vede că îndrituitul poate cere stricarea vânzării făcută fără știrea megiașului: "adică eu Ion Bere făcut-am zapisul meu la mila dumisale Hatmanului Ioniță, pentru o bucată de loc în Lehăcenii.... și eu văzând că dumnealui este hotăraș cu Lehăcenii și fiind dumnealui cumpărător vechiu în Lehăcenii, dela moșul dumnealui, mi-au întors dumnealui banii deplin douăzeci și opt lei"³⁾.

1) N. Iorga, loc.cit., I-II, p.274

2) N. Iorga, loc.cit., XVI, p.393

3) N. Iorga, Anciens documents, I, p.81

Citatele pot fi înmulțite; și, pentru ca faptul să rămână în amintirea noastră, mai citez încă două-trei documente:

a) Se strică la 2 August 1682 o vânzare a unei moșii, pentrucă cel care o cumpărase "o făcuse în taină" și pentrucă vânzătorii "nu striga-seră vânzarea"¹⁾.

b) La 30 Decembrie 1693 se judecă un proces al unei femei care vânduse o moșie "în taină" și pe care vânzare o atacă un văr primar al vânzătoarei, care văr primar câștigă procesul, întoarce banii și reia pământul²⁾.

c) Un document din 5 Iunie 1708 ne povestește despre cumpărătura, mai înainte vreme cu un an, a unei moșii. Și documentul acesta ne spune cum un oarecare numit Ion Palade, care avea un drept de precumpărare la acea moșie, nu era în țară la ceasul vânzării; dar întorcându-se din străini acasă, a pornit pâră împotriva cumpărătorului; și actul ne spune așa: "decî eu cumpărătorul, văzând că această moșie fusese altădată a unchiului numitului Ion Palade, mi-am dat eu bine seama că fără de drept am cumpărat această moșie

1) N. Iorga, St. și doc., XVI, p. 393

2) I. Anton Oprescu, Arhivele Olteniei, II, nr. 5

i mai știind că după legea țării acest Ion Palade
ea el mai mult drept la acea moșie, căci era din
amul lui Ga ril Palade, i-am dat înapoi moșia, ca
n l mai în dr pt decât mine¹⁾.

Prin urmare, chiar atunci când nu din reaua
inț a vânzătorului, dar dintr'o împrejurare ne-
răitoare de voința sa, cei îndrituiți a-și exer-
dr ptul de precumpărare nu o vor fi putut fa-
, - pentru că nu vor fi fost în țară, ci în exil
rintre străini, - chiar și atunci vânzarea putea
i trîcată și moșia vîndută, revendicată de cel
îndrituit:

"Jeluiesc milei Măriei Tale - scrie cineva
exi - jeluiesc că eu de baștină dupe pă-
i s t drept ră eș în moșia Răcești dela
tu u roci și am a tr ărți din numitele
i i un Pintilie, ficior Andrișcăi, fiind
lui Pintilie drept ginere de nepoată. Și răsle-
t ndu-mă eu din Moldova de mic, cu părinții mei, în
Tara Leșească, acolo unde părinții mei deapurura
îmi spunea că are părți de moșie în Răcești și-mi
o a că de voiu veni vreodată la Moldova să aibă
e cu s ăpânire la baști a mea în numitele mo-
d parinții mei în Leșeasca, eu am tras
l urm a aici în Moldova și după ce am ve-
t aice mi-au știut neamul meu cei mai mulți din
săteni și oameni bătrâni, arătându-mi că am stăpâ-
n re la numitele mo ii, cum pe larg arată mărturia

1) Antonovici, Documente bărlădene, III, p 6

ce am dela o seamă de oameni, afară de alții, cei mai mulți, cari știau baștinea mea părintească și strămoșească ce am în numitele moșii, cari zic că la orice judecată vor fi chemați vor mărturisi. Acum părțile rale din moșii le găsesc stăpânindu-se de unul Guță și de unul Sârbu și stăpânesc cu numele că sunt neam din soacră-mea Pintileasa. La care am dovadă oameni martori că ei nu sunt neam, ci sunt niște acolisitori, și au intrat în stăpânire în moșia cu un zapis vechiu a numitelor moșii ce l-au luat Guțeștii cu viclesug, la care am iarăși martori bătrâni care știu de pricina zapisului. Și fiindcă Guță și Sârbul este de față care stăpânește că este străin, și eu neamul cel mai de aproape sunt privitor, cu lacrimi mă rog Înălțimii Tale să nu rămân înstrăinat de baștina strămoșească și prin judecata Divanului să-mi aflu dreptate" 1).

Toate aceste citate, pe care le-am făcut uneori mai pe deantregul pentru pitorescul pe care-l au documentele românești, ne arată cât de tare era dreptul celor chemați la precumpărare, din moment ce chiar când buna credință a vânzătorului nu face îndoială, sau chiar când numai împrejurările de forță majoră au împiedicat pe cel îndrituit a-și exercita dreptul, el poate, întorcând banii, să revendice - stricând vânzarea -bunul înstrăinat.

+ +

1) N. Iorga, Anciens documents de Droit roumain, I, p. 76

Am văzut, prin urmare, condițiunile în care se îndeplinește formalitatea preliminară înstrăinării, vestirea celor îndrituiți de hotărîrea de a înstrăina.

Cum instituțiunii acesteia a dreptului de precumpărare și răscumpărare s'a atribuit, în literatură noastră juridică, o origină bizantină, sau mai degrabă o origină slavo-bizantină, cred că o confruntare a acestei formalități preliminare înstrăinării, a acestei denuntiatio, cu formalitatea corespondentă pe care o întâlnim la Bizantini și la Slavi se impune. Din această confruntare se vor desprinde concluziunile necesare fie în sprijinul ideii unui împrumut slavo-bizantin, fie în sprijinul ideii de originalitate românească.

La Bizanț, această denuntiatio, această *προγώνσις* trebuia să fie făcută cu o lună mai înainte de momentul actului de mutațiune a proprietății, în cazul când îndrituiții erau la fața locului, și cu patru luni mai înainte, în ipoteza că îndrituiții erau lipsă sau erau minori.

Dacă ne raportăm la Manualul lui Harmenopol, vom putea afla cum se petreceau lucrurile cu această denuntiatio.

"Dacă în jurul fondului care face obiectul

înstrăinării - hotărăște paragraful 105 din Novela lui Roman Lecapenul - sunt mai mulți vecini, fiecare dintre ei să fie prevenit pentru a-și exercita dreptul de preempțiune, pentru ca, dacă acești protimitari renunță la exercitarea acestui drept, alții să poată contracta dacă o vor...; înștiințarea trebuie să le fie făcută în așa termen încât ei să poată plăti în termen de 30 de zile".

Tot Novela lui Roman Lecapenul ne spune în paragraful următor 106:

"Și dacă protimitarii nu vor plăti prețul în termenul hotărât, ei vor fi pierdut dreptul de protimis, afară numai dacă vreunul dintre ei nu va fi fost prizonier, exilat sau absent, fără dol din partea lui, sau dacă nu are încă 25 de ani împliniți".

Și paragraful 110 din aceeași Novelă bizantină glăsuște așa: "dreptul de protimis isvorît din comunitate se stinge prin scurgerea a 10 ani. Dacă de pildă tu ai o casă asupra căreia eu am un drept de comunitate sau de vecinătate, sau un alt drept care-mi da această prioritate și dacă tu ai vândut casa fără să mă fi înștiințat de aceasta, ca să-mi exercit protimis-ul meu, eu am timp de 10 ani acțiunea de protimis. Dacă însă îmi obiectezi că după

lege eu aveam doar 4 luni, îți voi răspunde că într'adevăr eu nu pot fi respins din acțiunea mea dacă-nu voi fi exercitat-o în patru luni dela vânzare, dar aceasta în cazul în care m'ai înștiințat de vânzare. Dacă însă vei fi vândut pe ascuns, dreptul meu de protimis nu se stinge prin trecerea a 4 luni, ci timp de 10 ani eu pot să exercit acțiunea mea de protimis".

Iată condițiunile în care trebuia să aibă loc la Bizantini această denuntiatio.

Dacă trecem în lumea slavă și în deosebi la Slavii meridionali, dela care s'a presupus un împrumut al instituțiunii precumpărării și răscumpărării la Români, întâlnim formalitatea denunțiatiei având loc în condițiuni sensibil asemănătoare cu ceea ce se petrecea la Bizantini.

Dacă ne referim la statutele Ragusei, din 1272, vom întâlni că lucrul se petrecea așa: "dacă cineva vrea să vândă un lucru nemișcător și va fi fiind înțelegere asupra prețului între vânzător și cumpărător, remiterea lucrului și plata prețului rămân în suspensie până ce vânzarea va fi fost strigată în târg cu cel puțin o lună înainte ca ea să se poată perfecta".

Și mai departe se spune că "dacă proti-

mitarul dovedește că va fi fost absent din cetate în clipa vânzării, el poate exercita, împotriva cumpărătorului, acțiunea sa de protimis în vreme de un an¹⁾.

-Dacă amănuntele privitoare la această formalitate pot diferi la Slavo-Bizantini și la Români, aceste diferențieri nu ar fi hotărâtoare pentru a conchide fie în sprijinul ideii unui împrumut românesc dela Slavo-Bizantini, fie împotriva unei atare idei.

Ar mai fi interesant de observat - și această constatare adâncește diferențierea între instituțiunea protimis-ului slavo-bizantin și instituțiunea precumpărării românești - că la Români, în unele cazuri, chiar dacă îndrituiții vor fi fost înștiințați de faptul vânzării și chiar dacă acești îndrituiți nu vor fi exercitat dreptul lor de precumpărare, puteau, restituind mai târziu cumpărătorului prețul, să dobândească ei înșiși lucrul vândut. Iată, în sprijinul acestei încheeri, un document din 3 August 1686, din care se reconstituiește speța următoare:

1) R.Dareste, Le statut de Raguse de 1272, în Nouv. Rev. Hist., XXIX, p.293 sq.

Vânzătorul unei moșii întrebese pe un oarecare Pană, care avea un drept de precumpărare, "căci această moșie fusese a neamurilor zisului Pană", dacă nu voia s'o cumpere acesta. Acest Pană a refuzat să își exercite dreptul său de precumpărare. Răsgândindu-se mai apoi, se hotărăște să întoarcă prețul și să-și cumpere moșia; și cartea de judecată spune așa: "de ar fi trecut până la un an de când s'a vândut aceea moșie, fi-s'ar căzut să-i lepede banii înapoi, ci trecând atâta vreme, al treilea an, nu s'au căzut, că nu-l îngăduște judecata și Pană n'au fost robii, sau fugit, ci tot aici în țară au fost"¹⁾.

Așa dar, zisul Pană avea un drept de precumpărare, căci moșia - cum spune documentul - "au fost dela părinții lui Pană". Și cu toate că el fusese înștiințat în ceasul vânzării, și cu toate că renunțase la exercitarea dreptului său de precumpărare, mai putea totuși să se răsgândească și, întorcând prețul, să recupereze pământul, vreme de un an dela vânzare și chiar vreme mai îndelungată decât un an, în speță chiar după trei ani, dacă un caz de forță majoră - absență sau robie, etc. - îl va fi împiedicat să revină mai devreme la renunțarea sa la dreptul de precumpărare.

1) I.C. Filitti, Arhiva G. Gr. Cantacuzino, p. 115,
nr. 338

Citirea acestei cărți de judecată evidențiază deosebirea dintre dreptul slavo-bizantin și obiceiul nostru juridic. În cel dintâi, protimitarul putea să atace vânzarea, chiar dacă avusese cunoștință de aceasta și chiar dacă fusese de față la facerea actului: dar dacă vânzătorul îl întrebase în prealabil de vrea sau nu să cumpere, dacă-i făcuse o denuntiatio formală - o profonisis - și dacă acest protimitar renunțase la exercitarea dreptului său, el nu mai putea, răs gândindu-se, să revină asupra renunțării și deci nici să ceară anularea vânzării.

În tradițiunile juridice românești, din cartea de judecată mai sus citată ar rezulta că deși vânzătorul va fi înștiințat pe îndrituit și deși îndrituitul va fi renunțat la exercitarea dreptului său de precumpărare, acesta putea totuși reveni mai în urmă asupra renunțării și, întorcând cumpărătorului prețul, să răscumpere moșia.

Această favoare excesivă pe care o întâlnim în vechiul Drept consuetudinar românesc - spre deosebire de ce vom fi constatat la Slavo-Bizantini - nu pare a fi fost recunoscută decât protimitarului neam cu vânzătorul, iar nu și simplului vecin. Cel puțin această din urmă ipoteză eu n'am

întâlnit-o în documentele românești.

+ +

În schema pe care am enunțat-o la începutul acestei lecțiuni arătam că, după ce vom examina, în materia mutațiunei proprietății, care sunt actele în care la Români întâlnim instituțiunea precumpărării și răscumpărării - ceea ce am făcut-o - și după ce vom arăta împrejurările în care se făcea acea denuntiatio premergătoare înstrăinării - ceea ce iarăși am făcut-o - vom examina instituțiunea dreptului de precumpărare și răscumpărare sub raportul obiectului asupra căruia acest drept se va exercita.

O problemă foarte interesantă, pentru cine vrea să stabilească dacă și în ce mă ură instituțiunea românească se explică printr'un împrumut cultural slavo-bizantin, este problema de a ști dacă, la Români, restricțiunile dreptului de precumpărare și răscumpărare se aplicau și la bunurile dobândite inter vivos - terra acquisita - și la cele dobândite causa mortis - terra aviatica.

Fiindcă s'a emis ipoteza unei origini slavo-bizantine a instituțiunii românești, să cercetăm problema aceasta într'o foarte fugară incursiune în lumea slavă și slavo-bizantină. La Slavo-Bizan-

tini o idee apare dominantă: de bunurile dobândite între vii poți dispune fără a fi supus restricțiunilor protimis-ului. Dimpotrivă, de bunurile dobândite causa mortis - "plemenstina" sau "plemenita bastina", - nu poți dispune decât adresându-te în prealabil îndrituiților, protimitarilor, mai înainte de a înstrăina în mâinile unui terț.

Firește, nu aş încărca această lecțiune cu un aparat de erudiție mai amplu decât e necesar demonstrației ce voim să facem. Mă mărginesc a trimite - pentru dovedirea aserțiunii de mai sus - la legile care guvernau lumea slavă, fie că este vorba de Slavi meridionali, despre care aflăm în Statutele cetății Polița sau ale Ragusei, fie că este vorba de Slavi septentrionali, la cari aflăm aceeași situațiune ca la conaționalii lor din Sud și anume: că de bunurile aquisita se putea dispune fără constrângere vreunui protimis, iar de bunurile aviatica nu se putea dispune decât cu stricta observare a rigorilor protimis-ului¹⁾.

Dealtfel, diferențierea aceasta sub raportul instituțiunii care ne interesează astăzi o întâlnim la foarte multe din legislațiunile ariene, cum de

1) M. Kowalewski, Et. sur le Droit coutumier russe, în Nouv. Rev. Hist., XIV, p.472 s.

pildă o întâlnim în monumentele legislative germanice de pe vremea lui Carol cel Mare și din interpretarea cărora aflăm că numai în cazul când e vorba de bunuri ereditare, acela care e constrâns de nevoie să le vândă, trebuie să le ofere în prealabil rudelor sale, și numai după aceea el poate să le înstrăineze în mâna unui terț.

Dreptul acesta de precumpărare și răscumpărare în lumea germanică se întâlnește în primul rând în folosul rudelor vânzătorului și apoi chiar și în acela al vecinilor (Nachbarrecht), cari puteau relua din mâna cumpărătorului bunul înstrăinat fără respectarea dreptului lor.

Aș vrea să fac o observațiune și anume: această dispozițiune pe care în lumea germanică o întâlnim numai în ce privește bunurile ereditare, o reîntâlnim și în vechile cutume franceze din nordul Franței, puternic influențate de spiritul germanic. Prin urmare, în lumea germanică, în vechiul drept francez nordic, de coloratură germanică, se întâlnește instituțiunea preempțiunii numai când e vorba de bunurile ereditare.

În Dreptul francez meridional, în Dreptul francez provençal, Drept mai influențat de spiritul romanic, situațiunea nu era aceeași, dreptul de

preempțiune întâlnindu-se și în cazul bunurilor dobândite inter vivos.

Această deosebire între cele ce se petreceau în cutumele franceze din Nord - de inspirație germanică - și cele ce se petreceau în cutumele franceze din Sud - de inspirație romanică - este de un deosebit interes a fi reținut. Ea ne va fi extrem de sugestivă când ne vom pune problema - către sfârșitul acestei lecțiuni - a originii instituțiunii precumpărării și răscumpărării românești.

Prin urmare, la Slavi și în legislațiunile ariene doar bunul dobândit causa mortis era supus restricțiunilor protimitare, bunul dobândit inter vivos putând fi înstrăinat fără respectarea acestor restricțiuni.

Să ne întoarcem în lumea românească și să vedem cum se vor fi petrecut lucrurile la noi acasă.

Profesorul Ion Peretz, care cercetase instituțiunea preempțiunii în lumea slavă, înclină foarte net a crede că și la Români numai în ipoteza unor bunuri ereditare, nu și în aceea a unor bunuri dobândite inter vivos, se aplicau rigorile dreptului de precumpărare. Intr'adevăr, sprijinit pe un document transilvănean, între altele, din 1231, răposatul istoric al vechiului Drept românesc ajunge la

încheerea că bunul dobândit inter vivos putea să fie înstrăinat fără consultarea nimănui - cu alte cuvinte, că la Români lucrurile se petreceau ai domă ca la Slavi. Această constatare ar veni în sprijinul ipotezei originilor slave a vechiului Drept românesc. Dacă, în vechiul nostru Drept popular - scrie istoricul at t mai s s - se făcea, din punctul de vedere al instituțiunii dreptului de precumpărare, o deosebire netă între bunurile dobândite inter vivos și acelea dobândite causa mortis, este - conchide ferm Ion Peretz - printr'o imitare a dreptului slav.¹⁾

Am încercat și eu să mă aplec asupra documentelor românești și pentru cercetarea lor nu mi-am cruțat nici timp, nici trudă. După o mai atentă cercetare a lor, am fost constrâns să ajung la încheeri ce nu se potrivesc cu acelea mai sus formulate.

Din examinarea critică a tezaurului arhival românesc, am ajuns la încheerea că, în vechiul Drept consuetudinar al nostru, chiar când era vorba de un bun dobândit inter vivos, proprietarul acestuia nu putea să-l înstrăineze consultându-și numai propria sa voi ță, el era constrâns să

1) Ion Peretz, loc.cit., II, p.111-112.

consulte în prealabil și voința altora.

Iată, într'adevăr, spicuite din vechile documente românești, doar două exemple, în care bunurile dobândite inter vivos fac obiectul vânzării și în care totuși vânzătorul întreabă în prealabil pe îndrituiții a exercita precumpărarea.

Vinde la 10 Mai 1641, printr'un zapis moldovenesc, un oarecare Matei din Popești, care scrie așa: "mărturisesc cu acestu zapis al meu cum am vândut un bătrân din Coicești, care parte o am cumpăratură dela Pătrășcoiu și i-am pus zi de câteva ori de va vrea să întoarcă să-mi dea bani și am întrebat și pe toți frații noștri și răzeșii noștri din Popești - așa se chema satul - și ei n'au vrut s'o întoarcă, ci mi a' fost nevoe de dajde și o am vândut dumisale lui Crigore Postelnicul, Vornicul din Botoșani" ¹⁾.

La 27 Iulie 1758, se face o vânzare printr'un zapis care scrie așa: "Adică eu Chirlian Țiganul, cu feneia mea Ioana, și cu feciorii noștri, făcut-am adevărat zapisul nostru...precum se știe că având noi un loc aici, care loc și nouă ne-a fost cumpăratură, precum arată și zapisul cel vechiu de cumpăratură, și pe noi a'junz în a'ne nevoie am scos

1) G. Ghibănescu, Sur. și izv., III, p.219

locul vânzătoriu și am întrebat pe toți răzeșii noștri ca să-l cumpere și ei nu au vrut"¹⁾; și atunci vând locul unui străin.

Lectura acestor două zapise va fi putut arăta dacă și în ce măsură afirmațiunea potrivit căreia bunurile dobândite inter vivos nu sunt supuse restricțiunilor precumpărării și răscumpărării poate fi dovedită documentar. Lectura acestor documente arată că și bunurile de cumpărătură - cum s'a văzut în zapisele citate - se înstrăinează cu respectarea drepturilor protimitarilor întrebați în prealabil.

Nu socotesc că este locul de a sprijini și prin alte dovezi afirmațiunea pe care am făcut-o și potrivit căreia, în materia instituțiunii precumpărării și răscumpărării, la Români și bunurile dobândite inter vivos - nu numai acelea dobândite causa mortis - sunt supuse restricțiunilor acestei instituțiuni. În fața documentului, care este o mărturisire categorică, evocarea și a altor argumente ar fi superfluă. Ea ar îngreuna, cel mult, demonstrația, fără ca să adauge ceva în plus la formarea convingerii noastre.

Dealtfel, din cercetarea, printre manuscri-

1) I. Antonovici, Documente bărlădene, II, p.40

sele Academiei Române, a răspunsurilor la chestionarul juridic pe care l-a făcut odinioară Hașdeu, apare că diferența între terra parentum și terra adquisita va fi fost cunoscută doar teoretic, dar în practica vieții juridice populare regimul amândouă era același¹⁾.

Faptul pe care din lectura documentelor și răspunsurilor la chestionarul lui Hașdeu l-am stabilit îmi pare a avea o deosebită însemnătate. Mai întâiu, în Dreptul popoarelor slave, ca și în acela pe care ni-l mărturisesc toate legislațiunile ariene, regimul proprietății familiale face o discriminare netă între terra aviatica și terra adquisita. În vechiul Drept românesc, această discriminare dispăruse, ceea ce vine în sprijinul ideii pe care am tot repetat-o în cursul lecțiunilor precedente și anume că proprietatea românească nu reprezenta o proprietate familială-tip, așa cum o întâlnim la Slavi, ci o formă mai evoluată.

În al doilea rând, constatarea uniformității de regim între bunurile aviatica și adquisita la Români, spre deosebire de regimul pe care-l întâlnim în lumea slavă, unde din punctul de vedere al instituțiunii protimis-ului se făcea o netă discriminare între terra aviatica și terra adquisi-

1. Mss. Acad. Rom., nr. 3438

ta, constatarea aceasta mi se pare că nu vine în sprijinul ideii unui împrumut cultural pe care Români îl vor fi făcut dela Slavi sau Slavo-Bizantini.

+⁺+

Aş vrea să rezum în câteva cuvinte constatările făcute până acum, urmând apoi să continuăm examenul instituţiunii dreptului de precumpărare şi răscumpărare.

Am arătat că structura proprietăţii româneşti - acea stăpânire devălmaşe a pământului - era firesc să nască instituţiunea dreptului de precumpărare şi răscumpărare, ca o piedică în calea intro-
r' în comunitatea strămoşească a unui străin,
a cărui conştiinţă nu poate fi aceeaşi - pentru interesele comunităţii - ca a devălmaşilor înşişi.

Am precizat că denumirea cu care preferăm să desemnăm această instituţiune este "dreptul de precumpărare şi răscumpărare", ocolind astfel termenul bizantin "protimisis", care ar putea creea o confuziune în spirite în sensul că fiind vorba de o denumire bizantină, s'ar putea crede că denumirea aceasta acopere o instituţiune juridică ea însăşi bizantină - cum de altfel s'a şi formulat ipoteza în literatura chestiunii.

Am analizat structural această instituțiune a precumpărării și răscumpărării, confruntând-o cu instituțiunea corespondentă din Dreptul slavo-bizantin, de unde s'a presupus un împrumut românesc.

Am stabilit că, spre deosebire de ce se petrecea în lumea aceasta slavo-bizantină, unde protimis-ul își găsea aplicare doar la vânzări, în lumea românească el se aplica mai frecvent la vânzări, dar deseori se întâlnește și în donațiuni, și în schimburi, și în înfrățiri, și în zalogiri, și în înzes-trări.

Am cercetat apoi formalitatea preliminară actului însuși al înstrăinării, acea denuntiatio, acea profonisis, -cum se numea la Bizanț-, și dacă, în forma ei, vom fi întâlnit analogii între Dreptul slavo-bizantin și Dreptul românesc, vom fi stabilit însă și oarecare discriminări. Astfel, de pildă, am stabilit că în lumea slavo-bizantină odată formalitatea preliminară respectată, înstrăinarea în mâna terțului nu mai putea fi atacată, pe când în lumea juridică românească îndrituital la precumpărare, chiar de va fi fost prevenit și chiar de va fi renunțat la exercitarea dreptului său, poate, în anumite împrejurări și condițiuni, întorcând prețul, să reia bunul înstrăinat.

Din punctul de vedere al obiectului însuși, am constatat între lumea slavo-bizantină și lumea românească o deosebire, în sensul că la Români și bunurile dobândite inter vivos și acelea dobândite causa mortis erau supuse condițiilor restrictive ale dreptului de precumpărare, constatare care nu confirmă ipoteza unei origini slavo-bizantine.

+⁺+

Vreau acum, în câteva cuvinte, să atrag atențiunea asupra unui fapt, care-mi pare extrem de elocvent pentru deslegarea problemei împrumuturilor culturale în materie juridică.

Am spus că Dreptul vechiu românesc, spre deosebire de Dreptul slavo-bizantin și de alte legislațiuni ariene, nu deosebea, în materia dreptului de preempțiune, bunurile dobândite inter vivos de bunurile dobândite causa mortis.

O izbitoare analogie cu cele ce am întâlnit în vechiul Drept românesc se regăsește în vechiul Drept francez provençal - nu în cel nordic, de esență germanică, unde am atras atenția că discriminarea între bunurile dobândite inter vivos și cele dobândite causa mortis apare foarte netă.

Cum se explică faptul acesta, că în Dreptul

francez nordic, regimul bunurilor aquisita era deosebit de acela al bunurilor aviatica? Răspunsul este simplu: Dreptul nordic francez este de esență germanică, iar Dreptul germanic distinge între bunurile aquisita și bunurile aviatica.

Uniformitatea regimului bunurilor aviatica și bunurilor aquisita în Dreptul francez sudic, în Dreptul provençal, se explică tocmai prin faptul penetrației spiritului romanic în regiunea franceză Provence. În această regiune, unde tendințele familiale sunt totuși atât de afirmate, dreptul de preempțiune și de retract aplicat nu numai la bunurile familiale, terra aviatica, ci și la bunurile dobândite inter vivos, terra aquisita, se explică printr'o înrâurire romană, căreia i se datorează uniformizarea regimurilor între cele două categorii de bunuri, în materia dreptului de precumpărare și răscumpărare¹⁾.

Analogia pe care am întâlnit-o între Dreptul francez provençal, de spirit romanic, și Dreptul românesc ne îndeamnă foarte tare să emitem, în materia dreptului de preempțiune, ipoteza unei influențe romane, căreia datorăm uniformizarea, și

1) Robert Caillemer, Le retrait lignager dans le droit provençal, 1908, p.58

la Români, a regimului bunurilor dobândite inter vivos și a celor dobândite causa mortis, ipoteză pe care cu atât mai multă mulțumire o formulez cu cât eu nu cred în romanitatea tradițiunilor juridice populare ale neamului nostru; cu atât sunt mai mulțumit să constat că și geniul roman a rodit pe pământul românesc.

+ + +

Am cercetat, așa dar, instituțiunea dreptului de precumpărare și răscumpărare, instituțiune atât de caracteristică vieții juridice românești și care arată, mai bine decât oricare altă instituțiune, care era structura proprietății românești.

Rezum cele spuse până acum. Am ocolit să denumesc instituțiunea românească cu termenul bizantin protimisis, pentru a nu creea o confuziune, care ar face să se creadă că acest termen bizantin ar acoperi o instituțiune ea însăși bizantină.

În ce privește sfera de aplicare a instituției dreptului de precumpărare, am arătat că ea nu este, la Slavo-Bizantini, aceeași ca la Români, unde ea pare să fi fost mai largă, noi întâlnind dreptul de precumpărare nu numai în vânzări ci și

în celelalte acte care transformă sau afectează proprietatea.

N'au scăpat atențiunii noastre diferențele constatate în ce privește acea formalitate preliminară a denunțatiei, la Români și la Slavo-Bizantini, și de asemenea n'au scăpat atențiunii noastre discriminările în ce privește obiectul însuși al actului de mutație a proprietății, care obiect în lumea slavo-bizantină se restrânge numai la bunurile dobândite causa mortis, dar care în lumea românească are o sferă mai largă, cuprinzând și bunurile dobândite inter vivos.

Am încheiat cu constatarea că, în ce privește dreptul de preempțiune, această uniformizare a regimului bunurilor ereditare și a bunurilor dobândite între vii se explică prin acțiunea dreptului roman asupra vieții românești, așa cum printr'o izbitoare analogie am constatat în dreptul meridional al Franței că aceeași acțiune a Dreptului roman uniformizase, în ce privește dreptul de preempțiune, regimul bunurilor ereditare și regimul bunurilor dobândite între vii.

Trecem acum la cercetarea celei de a patra probleme cuprinse în schema enunțată într'o lecție-

ne precedentă asupra instituțiunii dreptului de precumpărare și răscumpărare și anume la determinarea categoriilor de îndrituiți a exercita acest drept; cu alte cuvinte, vom încerca să stabilim ordinea în care sunt chemați acești îndrituiți.

Fiindcă instituțiunii dreptului de precumpărare și răscumpărare i s'a atribuit, în literatura noastră juridică, o origină slavo-bizantină sau, mai exact, fiindcă această instituțiune a fost explicată, la Români, printr'un împrumut pe care l-am făcut dela Bizantini, prin mijlocirea Slavilor¹⁾, o foarte scurtă confruntare între ce se petrecea în lumea slavo-bizantină și ce se petrecea în lumea românească ne va îngădui fie să confirmăm ipoteza unei origini slavo-bizantine, fie să infirmăm o atare ipoteză.

În ce privește Bizanțul, va trebui ca examenul nostru să poarte asupra a două chestiuni:

- a) Mai întâiu asupra originii însăși a instituțiunii bizantine a protimis-ului;
- b) Asupra structurii însăși a acestei instituțiuni bizantine.

Cât în ce privește origina instituțiunii la Bizanț, această origină se explică, pare-se, prin

1) Paul Negulescu, loc.cit.supra.

considerațiuni de ordin fiscal. Intr'adevăr, la Bizanț, micii cultivatori de pământ, neatârători de alții, erau debitorii direcți ai fiscului, iar răspunderea lor către fisc nu era individuală. Acești mici proprietari erau solidari și formau un fel de comunitate, care ea era direct răspunzătoare către fisc. Plecarea vreunuia dintre membrii acestei comunități - care comunitate pe grecește se chema *κοινὸν* - făcea ca să cadă asupra comunității îndatorirea fiscală a comunitarului plecat.

Era foarte firesc ca acest sistem de responsabilitate fiscală colectivă să ducă la creșterea unor restricțiuni, a unor opreliști în calea comunitarului care prin eșirea din comunitate ar vrea să se sustragă îndatoririlor fiscale. Era foarte firesc ca voința fiecăruia dintre membrii comunității fiscale să nu fie îndestulătoare pentru a micșora sau distruge comunitate fiscală, pe care fiscul avea tot interesul s'o mențină întreagă, iar în cazul micșorării numărului membrilor ei, fiscul avea tot interesul să socotească întreaga comunitate solidar responsabilă față de el.

Această solidaritate de caracter fiscal și care solidaritate se numește cu un termen grecesc

epivoli, a determinat anumite dispozițiuni legislative, cum a fost acea dispozițiune din constituțiunea theodosiană din veacul al IV-lea prin care se determină dreptul de precumpărare în favoarea unor comunitari desemnați cu denumirile proximi și con-sorti, al căror înțeles, în interpretarea unora dintre istoricii de Drept românesc, ar corespunde înțelesului vecini și asociați, iar într'o altă interpretare neamuri și asociați.

Un fapt care se ține reținut este că dreptul bizantin de preempțiune care decurge direct din responsabilitatea colectivă fiscală nu este tot una cu acel drept de preempțiune care decurge din proprietatea colectivă sau indiviză.

Nu e mai puțin adevărat că mai târziu, către anul 922, o Novelă a Impăratului Roman Lecapenul reglementează și dreptul de precumpărare al vecinilor și rudelor copărtase, care vecini și rude, în ordinea de preferință, trec înaintea consorțiilor mai sus amintiți, adică trec înaintea comunitărilor responsabili solidar către fisc. Cu alte cuvinte, dispozițiunile Novelei lui Roman Lecapenul, reglementează o instituțiune care isvorăște din forma indiviză a proprietății, iar aceste dispozi-

țiuni s'ar explica prin influența sistemul d
prietate familială slavă, influență exercit asu-
pra vieții juridice din Imperiul Bizantin.

Rezumând, situațiunea instituțiunii dreptu
lui de preemțiune la Bizanț ar fi aceasta: iniți
instituțiunea aceasta decurge din sistemul de
ponsabilitate fiscală colectivă și se de ol -
sub imperiul înrâuririi slave as pra vieții bizan-
tine - ca o instituțiune derivată din forma î ~ i
a proprietății indivize.

Trecând în lumea românească, îmi pare a
fi nevoe de nicio demonstrație mai stăruit are pe
tru a se vedea, dela început, că instituțiunea ro-
mânească a dreptului de precumpărare și răscumpăra
re nu a putut avea, în originile ei, nimic comun cu
vreun sistem fiscal, ci că decurge pur și si d
forma de zălmașe pe care a îmbrăcat-o propieta
românească.

Prin urmare, rațiunea existenței acestor
restricțiuni, a acestor opreliști, care dus l
crearea dreptului de preemțiune la Bizanț, nu
aceeași la Bizanț, - unde ea se explică p in c d
țiunile vieții fiscale, - și la Români, un e
explică prin condițiunile proprietății e ~ l e
care noi ar cunoscut-o.

Și acum, să confruntăm categoriile de îndrituiți la Bizanț - așa cum le definește Novela lui Roman Lecapenul - cu categoriile de îndrituiți - așa cum ele decurg din cercetarea vechilor documente românești.

Potrivit legiuirilor bizantine, îndrituiții a exercita dreptul de preempțiune ar putea fi împărțiți în cinci clase, asupra cărora nu vom stărui prea mult. De altfel, le-am amintit într-o lecțiune anterioară; și apoi oricine le poate găsi în orice tratat de Drept bizantin sau de Drept românesc. Ne mărginim pur și simplu a înșirui, în ordine, aceste categorii de îndrituiți din Dreptul bizantin:

a) Vin mai întâiu ἀναμειξ συγκαίμενοι cu alte cuvinte proprietarii cari stăpânesc în comun un pământ, fiind neamuri, fiind rude cu proprietarul vânzător; și, aceasta, fie că acești îndrituiți sunt încă în indiviziune cu vânzătorul, fie că își vor fi individualizat, anterior, părțile lor, printr'o eșire din indiviziune, printr'un partaj,

b) Trec în al doilea rând συγκατακαίμενοι cu alte cuvinte aceia cari stăpânesc în indiviziune un imobil, ca urmare a unui mod oarecare de dobândire în comun a proprietății.

c) Se înșirue, în ordine, așa zișii ἀνα-

ερεῖται - , cu alte cuvinte aceia cari se află în permixtio și care au proprietatea lor inclusă, anclavată în imobilul care face obiectul înstrăinării.

d) Așa zișii συνεπεπλεγμένοι , contribuabilii supuși aceluiași stăpân sau cari, din punct de vedere fiscal, sunt înscriși în registrul aceluiaș censor.

e) Cortegiul protimitarilor îl închid numiții ὁμοτελεῖς , cari sunt, cu alte cuvinte, simpli vecini.

Așa dar, între rude, care la Bizanț vin în primul rând, și vecini, cari vin abia în al cincilea rând, se intercalează celelalte trei categorii de îndrituiți.

Corespond categoriile acestea de protimitari bizantini cu îndrituiții din viața românească?

La Români -, apare clar din citirea hrisoavelor și zapiselor românești, - acest drept de precumpărare și răscumpărare decurge tam ratione sanguinis quam ratione loci, cu alte cuvinte decurge atât din calitatea de rudă, cât și din aceea de vecin al vânzătorului. Nu în mod arbitrar am ci-

tat în primul rând rudetele vânzătorului și în al doilea rând vecinii lui. ci aceasta era ordinea în care erau chemați îndrituiții la exercitarea dreptului lor de preemțiune. Acest lucru trebuie reținut, și iată pentru ce: în teza unora dintre istoricii noștri de seamă, care atribue instituțiunii românești a dreptului de preemțiune o origină slavo-bizantină, acest drept de preemțiune ar fi fost mai întâi aplicat, în peninsula Balcanilor, numai ratione loci, adică numai în favoarea vecinilor. În această teză, rudele apar mai târziu cu dreptul de precumpărare, și anume după sosirea Slavilor în Peninsula Balcanilor, cari Slavi, venind cu proprietatea lor colectivă și familială, ar fi dus la o extindere a dreptului de preemțiune și în profitul rudelor. Această transformare, această extindere în folosul rudelor, a dreptului de preemțiune, care drept inițial n'ar fi fost decât ratione loci, s'ar fi petrecut mai înainte de veacul al XIII-lea.

Instituțiunea dreptului de preemțiune ratione loci din lumea bizantină, transformată astfel sub acțiunea Slavilor, ar fi fost apoi, - prin mijlocirea Slavilor - împrumutată de Români, unde o întâlnim așa cu această instituțiune fusese transformată prin influența slavă.

Această teză, a unui împrumut românesc făcut din lumea bizantină prin mijlocul reia Slavilor , invocă, în sprijinirea ei, constituțiunea din anul 391 a Impăraților Valentinian, Teodosiu și Arcadiu - constituțiune pe care am amintit-o mai sus - și care vorbește despre un vechiu drept de preemțiune pe care Impărații mai sus amintiți îl suprimă, socotind că este nedrept să constrângi pe cineva a dispune de bunurile sale altfel decât potrivit voinței sale¹⁾.

Constituțiunea aceasta pomeneste de un vechiu drept de preemțiune și dispune că era permis "proximis" și "consortibus" să îndepărteze pe străini, în favorul lor, când era vorba de înstrăinarea unui imobil.

S'a interpretat expresiunea aceasta - proximi și consorti - în sensul de vecini și asociați. Nu vom face o discuțiune mai stăruitoare în jurul acestor cuvinte. Inclina mai degrabă către interpretarea în sensul că proximi nu ar fi acei apropiați ratione loci - deci vecinii - ci mai degrabă în sensul că ar fi cei apropiați ratione sanguinis - deci neamurile.

În această interpretare , constituțiunea

1) C. 4, 38, 14.

theodosiană ar înfățișa un îndoit interes. Mai întâi ar arăta că un drept de preemțiune va fi existat în primul rând în favorul rudelor vânzătorului, și în al doilea rând ar arăta că în imperiul bizantin se întâlnea o instituțiune a dreptului de preemțiune la o epocă anterioară sosirii Slavilor aici - căci Constituțiunea este din veacul al IV-lea al erei noastre - și că deci această instituțiune nu se explică la Bizanț ca o instituțiune de origină slavă.

Trecând în lumea românească, întâlnim, de sigur, foarte adeseori în vechile noastre documente românești un drept de precumpărare care isvorăște din vecinătate, deci din raporturile de contiguitate teritorială între bunul vândut și îndrituiții a exercita acest drept de precumpărare. Iată, de pildă, un document din 27 Martie 1646, în care stă scris despre cumpărătorul unei moșii că are mai mult drept decât un altul a cumpăra moșie, "căci este el moșnean pe un pământ mărginaș cu moșia ce stă vânzătoare"¹⁾.

Cumpără, în Iunie 1649, Matei Basarab al Țării Românești o moșie; și spune actul de vânzare

1) I.C.Filitti, supra, p.152, nr. 463.

aşa: "Şi Domnia Mea având moşie mărginaşe, am mai mult drept să cumpăr decât alţii"¹⁾.

Exemplele pot fi multiplicare fără multă căutare, căci formula aceasta: "căci are el mai mult drept, că-i megiaş" sau "că are el mai mult drept, că moşia-i se megieşeşte cu cea vânzătoare", sau "că se răzoreşte", sau alte expresiuni din care rezultă că din raportul de contiguitate teritorială decurge dreptul de precumpărare şi răscumpărare, exemplele acestea pot fi înmulţite, întrucât formulele acestea se întâlnesc cu frecventă circulaţie în vechile documente româneşti.

Ar fi însă greşit dacă din citirea acestor documente atestătoare a dreptului de preemţiune decurgând ratione loci, am deduce că în sistemul vechiu juridic românesc, vecinătatea apare în primul rând ca generatoare a dreptului de precumpărare. Vecinătatea naşte un atare drept. În ordinea însă în care se exercita dreptul de precumpărare, nu vecinătatea apare în primul rând ca generatoare a dreptului de precumpărare. Vecinătatea naşte un atare drept. În ordinea însă în care se exercita

1) N. Ploşor, Documente şi acte, în Arhivele Olteniei, III, nr.15, p.472

dreptul de precumpărare, nu vecinătatea apare în primul rând, ci rudenia, ca generatoare a dreptului de precumpărare.

Intr'adevăr, lectura multelor hrisoave și zapise românești ne arată că în primul rând dreptul de precumpărare este recunoscut în folosul rudelor vânzătorului și numai apoi în acela al vecinilor săi. Formulele documentelor românești indică în mod neîndoelnic ordinea în care sunt chemați îndrituiții; și în aceste formule apar în primul rând rudele vânzătorului și mai apoi vecinii săi.

.Doar câteva exemple documentare, pentru ca orice afirmațiune ce se face să-și găsească dovada decurgând din textul neîndoelnic al documentelor:

a) Vinde, la 1631, un oarecare Călin o moșie; și zăpisiul spune că o face "cu știrea neamurilor lui Călin și a tuturor megieșilor și vecinașilor săi"¹⁾.

b) Vinde un altul, la 7 Martie 1639, o moșie, "cu știrea tuturor nepoților și cu știrea tuturor neamurilor sale și a tuturor vecinilor și din sus și din jos și dimprejurul locului"; și zăpisiul de vânzare revine cu formula "cu știrea tuturor neamurilor și a tuturor vecinilor" vânzătorului²⁾.

1) N. Iorga, Studii și documente, III, p. 227, nota 4.

2) Ibid., p. 276

c) La 15 Iulie 1672 vinde un oarecare Spahiul partea lui de moşie "de-a mea bună voie şi cu ştirea tuturor neamurilor şi vecinilor mei"¹⁾.

d) Iată o carte domnească dela Grigore Ghica al Moldovei, care cuprinde un proces pentru o vie a unei femei "căreia i-au fost rămas dela soţul său Preotul Vasile; şi murindu-i preotul şi rămăind ea femee săracă, neputând să lucreze via, au scos via la vânzare şi a vândut-o lui Leondari, cu voia frăţine-său, Popa Lupăşcu, şi cu voia Preotului Coste, fiu din frate soţului ei, şi cu voia lui Simion Cheşco, uricariul, fiindu-i cumnat soţului său şi fiind şi ogrădaş acolo.... şi l-au primit toţi fraţii (pe acest cumpărător Leondari) şi pe urmă, peste o lună de zăle, s'au sculat Popa Lupăşcu şi i-au întors banii lui Leondari, zicându-i că a lua-o el, fiind alături cu viale lui şi a ţinea-o el. Şi Leondari încă l-au lăsat. Iar pe urmă s'au sculat Popa Lupăşcu şi au vândut unui ţăran, unui străin, care nu este nici neam nici ogrădaş; şi aflând Leondari au cerut judecată cu Popa Lupăşcu" (2).

Şi judecata avea să dea dreptate lui Leondari, căci cel care cumpăraseră nu era nici neam, nici ogrădaş. Deci neamul apare în primul rând, iar ogrădaşul în al doilea rând. Deci, rudenia în primul

1) George Fotino, în Arhivele Olteniei, II, nr. 7, p.225

2) N. Iorga, Anciens documents, I, p.82

rând, iar vecinătatea în al douălea rând.

Toate aceste documente, cum și formula stereotipă pe care am amintit-o de atâtea ori: "cu știerea seminției și a tuturor măgicșilor și din sus și din jos și dimprejurul locului", arată cu suficiență că dreptul de precumpărare exista mai întâi ratione sanguinis și apoi ratione loci, deci mai întâi în folosul rudelor și mai apoi în acela al vecinilor, cari vecini deseori, de altfel, erau legați și prin rudenie.

În sensul acestei concluziuni vine, de altfel, și constatarea făcută în lecțiunea precedentă, în cursul căreia am întâlnit acea favoarea excesivă acordată îndrituitului la exercitarea dreptului de precumpărare și care favoare consista în a-i recunoaște dreptul de a reveni asupra propriei sale renunțări și de a întoarce prețul și relua moșia vândută - chiar dacă fusese în prealabil înștiințat și chiar dacă renunțase la exercitarea dreptului său. Reamintesc că exemple de atare favoare excesivă nu am întâlnit decât în ce privește neamurile vânzătorului, nu și vecinii acestuia, ceea ce arată odată mai mult în ce spirit se recunoștea dreptul acesta de răscumpărare.

Pentru completarea tabloului, vom adăoga

că dacă două persoane sunt înrudite în acelaș grad cu vânzătorul, aceea care este totdeodată și vecin, pare a avea prioritate asupra celeilalte. Deci, în primul rând operează criteriul rudeniei, în al doilea vecinătatea, iar în interiorul rudeniei vecinătatea creează în subsidiar un drept de preferință.

Iată, în acest sens, un protocol de judecată din arhivele Sibiului din 1734, din care aflăm cum cineva cumpăraseră o vie și cum, mai târziu, fratele-său îi făcu proces "la judecătorul și la bătrânii satului" (bei dem Dorfsudie und Ältesten), pentru a-și revendica acea vie, "ca unul care fiind frate am un drept egal" = "ales welcher gleiches jus". Dar cumpărătorul își afirmă dreptul de întâietate la cumpărarea acelei vie, ca unul care, fiind și frate, era totdeodată și vecinul viei vândute: "als einem dieses Weingartens nachbarn"¹⁾.

Așa dar, în interiorul aceleași rudenii, vecinul își află întâietate. Dar între vecini pur și simplu și rudă, aceasta din urmă primează. Și, cu aceasta, socotim că vom fi demonstrat că la Români dreptul de precumpărare și răscumpărare se re-

1) Mss. Arhivele Sașilor din Sibiu, nr. 15

cunoaște în primul rând "ratione sanguinis" și apoi "ratione loci".

+ +

Ultimul punct arătat în schema lecțiunii precedente era acela privitor la natura acțiunilor recunoscute îndrituiților a exercita dreptul lor , în ipoteza că se va fi transgresat peste acest drept al lor.

Prin urmare, după ce am examinat ordinea în care diferitele categorii de îndrituiți sunt chemate la exercitarea dreptului lor - fie ca înru-diți cu vânzătorul, fie ca vecini ai acestuia - să cercetăm natura acțiunii recunoscute îndrituitului în ipoteza nerespectării dreptului său.

Nu vom stărui mai mult asupra naturei ac-țiunei ce decurge din nerespectarea dreptului pro-timitarului ratione sanguinis și ratione loci. Apa-re răspicat în documente că dreptul lui naște o ac-țiune reală în folosul îndrituitului.

Voiu constata numai că, în afară de acest drept de precumpărare care decurge din rudenie și vecinătate, se întâlnește frecvent un atare drept decurgând dintr'un pact ad hoc, prin care proprie-tarul unei moșii se leagă față de un altul a nu în -

străina moșia sa decât după ce în prealabil el va fi oferit-o acestui protimitar convențional.

Citez în sprijinul acestei afirmări un singur document atestător de un atare drept de precumpărare rezultat dintr'un pact ad hoc: "Eu Vartolomei, feciorul lui Neagoe Logofătul, scriu - la 23 Aprilie 1684 - la mâna dumnealui Constantin Brâncoveanu, vel spătar, cum am venit de i-am vândut toată partea mea de moșie din Coteana...fiindu-mi mie această moșie vânzătoare și necăzându-se altora a o lua fără numai dumnealui, ca având părinții noștri legături cu zăpisi, cum când s'ar face această moșie vânzătoare vreodată să nu fim volnici a o vindiri altora, fără numai la mâna dumnealui"¹⁾.

În acest drept de preemțiune convențională s'a văzut o idee romanică. În Dreptul Romei, într'adevăr, vânzătorul unei moșii putea să introducă un pactum protimiseos adjunct la vânzare și potrivit căruia cumpărătorul moșiei era ținut, în caz de revindere, să ofere mai întâiu această moșie primului vânzător. Un pact asemănător se întâlnește și în cazurile de partaj: unul dintre moștenitori se putea lega a oferi mai întâiu partea sa comoștenitorilor săi, în caz că vreodată avea să-și vândă această par-

1) N. Iorga, Anciens documents, I, p.

te a sa.

În Dreptul clasic roman, în cazul acesta, ca și în cazul unui pactum protimiseos adjunct la vânzare, neexecutarea clauzei stipulate năștește o acțiune personală, iar dacă va fi fost și o stipulatio poenae, năștește obligația de prestare a acestei poena.

În vechiul Drept românesc situațiunea nu era aceeași. Pactum protimiseos adjunct la vânzare ducea în folosul protimitarului convențional la o veritabilă acțiune reală contra terțului, din mâinile căruia, prin această acțiune reală, protimitarul convențional putea să reia imobilul vândut.

Sprijin această afirmație doar pe un exemplu - din multele care ar putea fi invocate în aceeași ordine de idei - și anume pe un zapis din 1668, din care se reconstitue speța următoare: un oarecare Mecula se leagă prin zapis față de un oarecare Neniul, ca atunci când cel dintâiu își va vinde partea sa, "să nu o vândă altuia, ci mai întâiu să-i dea știre ca să cumpere de va vrea Neniul". Mecula nu și-a ținut legământul și a vândut unui terț, unui oarecare Proca. De unde, proces la Divan. Și Neniul are deadreptul o acțiune reală împotriva terțului

Proca, "își cere pământul din mâinile lui Proca și câștigă judecata și-i luă moșia"¹⁾.

Iată, așa dar, expusă extrem de succint, chestiunea dreptului de preemțiune convențional, decurgând dintr'un pactum protimiseos adjunct la vânzare, și pe care drept românesc de preemțiune nu-l regăsim în instituțiunea similară romană sau, mai exact, pe care instituțiunea romană nu o regăsim în instituțiunea similară românească.

+ +

Avem, așa dar, reconstituite liniile mari ale instituțiunii dreptului de precumpărare și răscumpărare, pe care am examinat-o din punctul de vedere al sferei de aplicare, al condițiunilor în care îndrituiții a exercita dreptul de preemțiune o pot face, al bunurilor care sunt supuse restricțiunilor instituțiunii noastre, al ordinei în care diferitele categorii de îndrituiți sunt chemate a-și exercita dreptul lor și al naturii acțiunilor recunoscute îndrituiților, în ipoteza că se va fi transgresat peste dreptul lor de precumpărare.

+ +

1) N.Iorga, Studii și documente, VI, p.86-87

După ce am desprins, astfel, caracteristicile instituțiunii noastre, să încercăm - acum, că o cunoaștem - a-i defini originile sale istorice; cu alte cuvinte, să încercăm a determina dacă avem aface cu o instituțiune de culoare locală românească, sau cu o instituțiune care se explică printr'un împrumut cultural străin.

Ipoteza care s'a format cândva și potri - vit căreia această instituțiune ar fi o rămășită de vleață romană, nu se cuvine a opri prea mult atențiunea noastră. Ideea însăși a dreptului de precumpărare și răscumpărare, care înseamnă tot atâtea restrângeri a dreptului de proprietate, nu se poate împăca, firește, cu concepțiunea dreptului de proprietate romană.

Când, în organizarea proprietății românești, dreptul de a dispune de bunurile în devălmășie era, chiar în ce privește pe șeful familiei, limitat și condiționat de dreptul copiilor săi, al părinților, al vecinilor, această limitare nu s'ar putea concilia cu concepțiunea dreptului de proprietate roman, care este un drept absolut, exclusiv și perpetuu și nu s'ar putea concilia cu principiul însuși al autoritarismului roman.

Origina acestei instituțiuni românești nu

s'ar putea concilia cu principiul însuși al autoritarismului roman.

Origina acestei instituțiuni românești nu s'ar putea deci explica printr'o continuitate de viață romană; indiscreția noastră se cere îndreptată într'o altă direcțiune.

Cât în ce privește ideea unei origini slavo-bizantine, atunci când am confruntat instituțiunea românească cu instituțiunea corespondentă din viața bizantină și din viața Slavilor înconjurători s'a văzut că între dreptul românesc și dreptul slavo-bizantin sunt discriminări care nu vin în sprijinul ipotezei unei origini slavo-bizantine și pe care discriminări să încercăm acum să le integrăm într'un ansamblu de fapte și de considerațiuni de ordin general, care și ele se așează deacurmezișul ideii unei origini slavo-bizantine.

Pentru cine a făcut incursiuni în istoria juridică a altor popoare și pentru cine s'a familiarizat cu noțiunea însăși de proprietate colectivă și familială, ideea că instituțiunea dreptului de precumpărare, la Români - cari au cunoscut o formă de proprietate devălmășe - ideea că această instituțiune ar trebui să fie neapărat o instituțiune de împrumut nu apare justificată prin nimic.

Ce este mai firesc, ce este mai natural decât ca într'un regim de proprietate colectivă sau familială, cum au cunoscut-o unele popoare , sau într'un regim de proprietate devălmăşe, cum am cunoscut-o noi Românii, ce este mai natural decât ca dreptul proprietarului colectiv, familial sau devălmaş să fie mărginit şi condiţionat de dreptul celor ce se află în colectivitate, în indiviziune familială sau în devălmăşie cu dânsul? Intr'un atare regim, proprietatea aparţinând şi coborîtorilor actuali şi celor ce se vor naşte, este foarte firesc ca stăpânul actual să nu poată dispune de ea în prejudiciul coborîtorilor şi seminţiei sale.

De altfel, o incursiune ştiinţifică retrospectivă în viaţa atâtor popoare ale antichităţii şi ale evului mediu va fi, pentru istoricul de Drept românesc, revelatoare. Dacă ne-am adânci în străvechile civilizaţiuni orientale, un atare drept de precumpărare şi răscumpărare se constată a fi fost cunoscut. În străvechea Chaldee, de pildă, chiar atunci când amintirea unei epoci care cunoscuse proprietatea familială se pierduse, chiar deci la vremea în care proprietatea se conturase ca o proprietate cu caracter individual, încă se păstra trăsătu-

ra distinctivă a proprietății familiale și anume dreptul de retract. Așa se explică de ce în numeroase inscripțiuni ceramice atestătoare de înstrăinări de bunuri, în vechea Chaldee, apar copiii vânzătorului la orice act de mutațiune. Adăug, că dacă acești copii ai vânzătorului își vor fi dat consimțământul lor la facerea actului și dacă, ulterior, revin asupra acestui consimțământ, ei sunt marcați de infamie; iar deseori, pentru a împiedica eventuale revendicări din partea rudelor care vor fi asistat la facerea actului de vânzare, se regăsește, în inscripțiunile chaldeene, obiceiul blestemelor care să lovească pe cei ce vor reveni asupra consimțământului odată dat.

Prin urmare, o constatare care rămâne: întâlnim dreptul de precumpărare până în străvechea Chaldee.

De altfel, îl întâlnim și aiurea: la Indieni, spre pildă, nu puteai să înstrăinezi fără învoirea familiei.

În lumea germanică se află o instituțiune analogă, așa numitul Erblossung, care se exercita în folosul rudelor și așa numitul Nachbarrecht, care era recunoscut în favorul vecinului.

În țările nordice, la vechii Suedezi de

pildă, pământurile moștenite - terra aviatica - se cereau înstrăinate cu autorizarea familiei; și dacă înstrăinarea avusese loc fără știrea acestei familii, o optime din prețul vânzării trebuia restituită familiei.

Această parte, care se cuvenea familiei și care se chema "afrapr", constituie o mărturie a dreptului superior al familiei asupra bunului înstrăinat.

În Caucaz, la Oseții pe care i-am mai întâlnit în lecțiunile anterioare, același fenomen: dreptul șefilor familiei de a înstrăina era mărginit de dreptul membrilor comunității.

Dacă ne ducem prin Irlanda, fenomenul se repetă.

Dacă recoborâm către miazăzi, îl regăsim în Sicilia evului mediu, în care, cum ne spun isvoarele: jus protimiseos competit tam ratione consanguinitatis quam contiguitate loci.

Cât în ce privește pe Slavi, instituțiunea dreptului de preempțiune am întâlnit-o și de aceea nu mai avem nevoie de un popas mai lung și mai stăruitor. Instituțiunea aceasta este de circulație frecventă și de extensiune generală în lumea slavă.

Și în Franta anterioară Revoluțiunii aflai o instituțiune analogă: "le retrait lignager" pe ca-

re o poți constata nu numai în cutumele nordice, de inspirație germanică, dar și în cutumele sudice, acolo unde amintirea dreptului roman se păstra mai activă și unde, poate, ar fi fost firesc să nu întâlnim o instituțiune atât de puțin compatibilă cu concepția romană, individualistă, a dreptului de proprietate.

Până acum am făcut o incursiune la popoare care, cel puțin, se grupează în aceeași mare familie indo-europeană și deci s'ar putea conchide că instituțiunea noastră își poate găsi o multumită-ră origină indo-europeană. Dar o atare instituțiune se găsește și la neamuri care nu sunt cuprinse în marea familie indo-europeană. O găseai, de pildă, la Musulmani, unde deseori înstrăinarea unui imobil află în calea ei dreptul membrilor indiviziunii și deseori dreptul de prioritate al vecinului.

La Unguri, deopotrivă, când era vorba de un bun ereditar - osi birtok - monumentele juridice ungurești ne aduc mărturisirea existenței unui drept de prioritate recunoscut mai întâiu neamului vânzătorului și apoi așa numiților vecini și com-metenei.

Această cercetare a noastră prin viața atâtor popoare, atât de disparate unele de altele, și

care ne revelează că sub ceruri atât de diferite poți regăsi instituțiuni atât de asemănătoare, această incursiune științifică mă face mai degrabă să cred că și instituțiunea românească se integrează în acest fond general-omenesc și se explică prin condițiunile însăși de viață ale acestui popor românesc, sedentar și agricol.

În fața aspectului acesta de generalitate sub care apare instituțiunea dreptului de precumpărare, sunt înclinat să cred că ideea unui împrumut românesc făcut din lumea slavo-bizantină poate fi lăsată pe planul al doilea și poate ceda pasul său ipotezei unei instituțiuni autohtone, isvorîte, așa dar, din pământul însuși.

Și apoi, în afară de diferențele structurale pe care le-am constatat în ce privește instituțiunea noastră, între lumea slavo-bizantină și lumea românească, trebuie ținut seamă și de sensul în care s'a exercitat asupra vieții poporului român înrâurirea Bizanțului - așa cum am arătat-o într'o lecțiune mai veche - înrâurire care s'a exercitat doar prea puțin asupra vieții conservatoare, tradiționaliste a satelor noastre, asupra vieții acestor microcosmuri rurale atât de refractare împrumuturilor din afară.

Prin urmare, nu-mi pare că ipoteza unei înfrâuriri bizantine prinde consistență.

În ce privește ipoteza unui împrumut din lumea Slavilor, în afară de considerentele de ordin general pe care le-am înfățișat într'o lecțiune anterioară și în afară de diferențele structurale ale acestei instituțiuni la Slavi și la Români, vine și textul acelei Constituțiuni din 391, pe care am citat-o, și care mărturisește despre existența în provinciile orientale ale Imperiului roman, deci și în părțile noastre, a instituțiunii dreptului de preemțiune, anterioară așa dar sosirii Slavilor în aceste regiuni orientale ale Imperiului.

Prin urmare, ipoteza unui împrumut românesc dela Slavi, la o vreme când Slavi nici nu sosiseră în părțile acestea, nu poate fi nici enunțată și nici susținută.

De altfel, ideea pe care o emit în sensul unei instituțiuni străvechi, autohton balcanice - deci tracice (căci autohtonii acestor regiuni au fost Tracii) - ideea aceasta găsește, dacă nu o confirmare, cel puțin o prezumțiune favorabilă în faptul că această instituțiune pe care o găsim

la noi Români - coborâtori ai Daco-Tracilor de odinioară - o găsim, cu caracteristice izbitor de asemănătoare, și în viața juridică a Albanezilor și Armenilor, cari sunt, respectiv, coborâtorii Ilyro-Tracilor și Frigo-Tracilor de odinioară.

Și dacă socotim că grupul Ilyro-Frigo-Tracic era coordonat marelui familii tracice, așa cum era coordonat și grupul Daco-Tracic din care coborâm noi Români, ipoteza unei origini autohton-românești, autohton-tracice, mi se pare a fi mai firească, mai plauzibilă și în care sunt înclinat să cred.

---000---

IEȘIREA DIN DEVALMAȘIA ROMÂNEASCĂ

- Simboluri și ritualuri -

Cu prilejul cercetării problemelor ridicate de intrarea cuiva în devălmășia românească, prin cumpărare, prin donațiuni, prin schimburi, etc., am căutat să desprind câteva din trăsăturile caracteristice ale acestei devălmășii românești, punând în relief ideea - la care țiu - că proprietatea românească devălmășe reprezenta, în evul mediu românesc, o formă mai evoluată decât proprietatea familială-tip, deci o formă care presupune o evoluțiune îndelungată ce înlătură ipoteza unui împrumut românesc dela popoarele slave înconjurătoare sau conlocuitoare, la care popoare proprietatea, sub formă mai puțin evoluată, se înfățișa cu caracterele tipice ale proprietății familiale.

Acum voi încerca să examinez câteva din problemele pe care le ridică ieșirea din devălmășia românească.

+ +

Examenul acesta îmi pare că va confirma ideea pe care am desprins-o din cercetarea problemelor ridicate de intrarea în devălmășie și anume ideea că proprietatea românească reprezintă o formă de proprietate familială ale cărei caracteristici familiale apar mai estompate, mai atenuate, cum este și firesc la o instituțiune care a avut o îndelungată evoluție, datorită căreia caracteristicile primitive ale proprietății familiale și-au pierdut din rigiditatea lor inițială.

Ideea aceasta rezultă și dintr'o simplă confruntare a procesului de eșire din devălmășie, înfățișat la Slavi și la Români.

+⁺+

La Slavi, a căror proprietate familială - zadruga Slavilor sudici, mirul Slavilor nor - dici, vervul Slavilor apuseni dalmați - se desfășoară cu foarte mare greutate, problema eșirii din indiviziune era foarte delicată; iar eșirea din indiviziune întâlnea în calea ei numeroase opreliști. Eșirea din devălmășia slavă - care reprezenta o proprietate familială-tip - însemna un moment quasi-solemn. Intr'adevăr, în zadruga Sla-

vilor meridionali, care reprezenta o organizațiune familială trainică și stabilă, eșirea din devălmășie se făcea cu multă greutate, iar partajul între comunitari se făcea doar foarte rare ori. Nici eșirea din indiviziunea slavă, nici partajul nu atrăgea însă disparițiunea completă a zadrugei. Raporturile dintre comunitari nu dispăreau prin eșirea vreunuia din indiviziune, căci proprietatea familială slavă nu era numai o devălmășie de fapt (cum era devălmășia românească). Ea era o unitate, căreia codul civil sârbesc i-a recunoscut chiar personalitatea juridică.

De aceea, a eși din indiviziune, la Slavi, reprezenta aproape un moment solemn, pe care nu-l întâlnim la Români, la cari eșirea din devălmășie a unui devălmaș era, firește, mărginită de drepturile celorlalți codevălmași, dar care eșire din indiviziune era un fapt nu prea rar, iar dela un timp, - dela sfârșitul veacului al XVI-lea, - chiar un fapt de foarte frecventă circulație.

Procesul eșirii din indiviziune mărturisește la Slavi despre acea strânsă cohesiune între proprietarii indivizim pe care cohesiune o întâlnim mult mai relaxată la Români. Prin eșirea din indiviziune, la Slavi, raporturile dintre foștii indivizi

rămân aceleași, iar indiviziunea în sine rămâne intactă. Acest lucru e consacrat până în vremurile mai nouă de codul civil sârbesc, care urmărește conservarea indiviziunii însăși.

Foarte de curând, la 1896, o dispozițiune legislativă a vecinilor Slavi dinspre sud hotărăște:

"Zadruga nu poate fi dizolvată pentru cauze neînsemnate, pentru neînțelegeri accidentale și recente între membrii ei; numai dacă între membrii zadrugei se va fi înrădăcinat de foarte multă vreme o ură care face imposibilă viața în devălmășie, numai atunci zadruga se putea disolva" (1).

Din lectura acestei recente dispozițiuni legislative, se desprinde ușor caracterul indiviziunii Slavilor meridionali și coeziunea dintre membrii indiviziunii.

De aceea, fiindcă atât de coerentă era legătura dintre devălmași, în proprietatea indiviză a Slavilor, eșirea din indiviziune, prin partaj sau prin vânzarea părții devălmașului, reprezenta un moment caracteristic în viața devălmășiei Slavilor și ridica probleme pe care nu le întâlnim la eșirea vreunui devălmaș din devălmășia românească.

La Români, fiecare devălmaș putea să iasă din devălmășie, înstrăinându-și partea sa de ocină,

1) Dr. Novakovitsh, La Zadruga, Les communautés familiales chez les Yougo-Slaves, Paris, 1905, p.141.

partea sa de moşie, bineînţeles cu respectul restricţiunilor decurgând din dreptul de precumpărare al celorlalţi devălmaşi.

La Slavi - şi ne referim în deosebi la Slavii meridionali dela cari s'au presupus numeroase împrumuturi culturale făcute de noi Români - eşirea din indiviziune nu era numai mărginită şi condiţionată de dreptul celorlalţi co-indivizi de a dobândi partea comunitarului care părăseşte comunitatea. Eşirea din indiviziune se cerea aprobată de şeful indiviziunii şi de membrii ei, cari se puteau împotrivi acestei eşiri din indiviziune, cari deci nu aveau numai dreptul - ca la noi Români - precumpărării, ci aveau oarecum dreptul de veto la eşirea din indiviziune.

Iată pentru ce am spus că, la Slavi, eşirea din indiviziune reprezintă un moment quasi-solen, pe care nu-l întâlnim la eşirea din devălmăşia românească. De altfel, lucrul este şi firesc. La Slavi, când un străin de indiviziune intra în această indiviziune, el devenea nu numai proprietarul indivis pe cota parte aferentă, dar el era ţinut să schimbe totdeodată şi de "slavă" - care era sărbătoarea familială - să schimbe, aş zice, zeii penati cari prezidau la destinele unei comunităţi .

De aici, se desprinde ideea că indiviziunea slavă era o instituțiune de un caracter deosebit, de un caracter - aş spune - ritual, pe care nu-l întâlnim în devălmăşia românească. A schimba, la Slavi, de zadrugă, e carecum a-şi schimba zeul domestic. De aceea, eşirea din indiviziune, la Slavi, reprezenta un moment caracteristic şi ea nu era la îndemâna ori şi cui şi ori şi când.

În literatura populară a Slavilor din Sud găsim deseori descrieri a vieţii lăuntrice a unei zadrugi şi găsim deseori evocări ale momentului când vreunul din comunitari părăsea comunitatea. Frecvente sunt descrierile, în literatura populară a Slavilor din Sud, a acestui moment quasi-solemn al eşirii din indiviziune. Să mă opresc doar asupra unei singure descrieri, pe care ne-o face un ţăran sârb din judeţul Krujevatz, şi care ne povesteşte cum s'a împărţit zadruga lui:

"Trăiam laolaltă în casa noastră, tata şi cu cei cinci feciori. Numai eu şi un frate al meu eram căsătoriţi. În casă trăiam laolaltă şi eram 16 cu toţi.

"La 14 Noemvrie 1878, seara, după cină, eram cu toţii veseli, râzând şi tănuind de una, de alta, ca totdeauna când era zi de sârbătoare. Mă ridicai dela masă şi spusei tatălui meu: dacă ai vrea să-mi îngădui, tată, eu aş cuteza să-ţi spun câteva

vorbe, deși mai înainte știu că ce am a-ți spune nu are să-ți fie în plac.

"Toți cari se găseau în jurul mesei se uimiră, neputând dibăci cam ce aș fi vrut să spun.

"Și tata îmi răspunse: spune-mi fără teamă, copilul meu, ce vrei să spui. Să știi că pe lumea asta nu-i om care să poată mulțumi pe fie cine.

"Ii răspunsei: dacă ai vrea să-mi îngădui, aș vrea, tată, să-mi dai partea mea și să mă duc.

"Mirat și o vreme rămas nedumirib, tata îmi răspunse: fie, dar să știi că lucrul acesta nu-mi poate fi pe plac. Vrei într'adevăr să te desparți?

"Ii răspunsei că așa sunt hotărât și adăogai: aș vrea ca asta să se întâmple fiind încă tu în vîleață, tată, și eu fiind încă tânăr. Tu ai strâns tot ce avem și-i drept ca tu, de vrei, să ne împarți. Mi-i teamă că mai târziu, tu murind, noi frații să ne certăm. Cum ști, am fost soldat vreme de trei ani și am cunoscut mulți oameni mai de seamă. Mulți ne știu casa, prin tine și prin mine, și n'aș vrea să vadă vreodată în casa noastră întîmplându-se ceartă la împărțeală. Am trăit destul în zadrugă. Iată 15 ani de cât sunt căsătorit și de când nevastă-mea, copiii și eu ascultăm fără crâcneală de tot ce tu poruncești. Te-aș ruga să-mi dai partea mea. E poate drept ca eu cel dintâiu, ca cel mai în vîrstă dintre fiii tăi, să ies din zadrugă. Ce-mi vei da, voi primi cu mulțămire și Dumnezeu mi-i martor.

"După un răstimp de tăcere, tata îmi spune: pentru că vrei, fie! Ia-ți partea ta și Dumnezeu să te ajute. Am să-ți dau partea ta. Pentru mine însumi voi păstra atîta parte cât vine unui frate, pentru că nu știu cât mai am de trăit. După moartea mea o să împărțiți și asta. Din case nu iau nimic, pentru că nu știu încă în casa căruia dintre voi îmi

voiu sfârși zilele. Voiu trăi la acela dintre voi la care mă voiu simți mai mulțumit. Tie îți dau casa cea nouă și partea de pământ cât unui frate. Poți să te așezi când vei vroi în casa ta. Până azi ai fost ascultător și Dumnezeu să-ți ajute.

"Sărutai mâna tatălui meu, plin de emoție și nu fără multă părere de rău.

"Opt zile îmi orânduî casa cea nouă și'n a noua zi mi-am adus nevasta și copiii în casă, pentru a aprinde cel dintâi foc.

"Tată-meu era trist. Seara pusei de cină și am poftit pe tata, care veni cu mamă-mea, cu sora și cu frații mei.

"Când să intre, tată-meu binecuvântă casa. Îi sărutai mâna, ne înclinăram în fața focului din vatră și ne așezăram la masă, luând pe Dumnezeu ca martor și punându-ne sub binecuvântarea lui. Târziu, după cină, tată-meu dă să plece, îi sărutai mâna, ca și mamei; nevastă-mea și copiii făcură la fel și tată-meu ne făcu urare de bine în casa cea nouă.

"Câteva zile mai apoi tata împărți zadruga în șase părți deopotrivă și nimeni n'a avut nimic de zis. Țăranii, aflând de asta, se mirară de o împărțeală așa de neprevăzută. Azi, mulțumesc lui Dumnezeu, trăim bine laolaltă și cei cari ne-am despărțit am rămas legați între noi, ajutându-ne unii pe alții" (1).

Am citat această scenă-tip, pe care o regăsim foarte frecvent în literatura populară a Slaviilor din Sud. Nu am sentimentul că, citind-o, mintea noastră se va fi transportat în devălmășia familială românească. În aceasta, trăiau devălmășii "mân-

1) Dr. Novakovitch, loc.cit., p.143 sq.

când aceeași pită" - cum se spune uneori - sau "mâncând în același blid" - cum se spune alteori, - dar eșirea din devălmășie era mărginită și condiționată doar de dreptul celorlalți devălmași de a stăpâni partea de ocină a devălmașului care se vrea eșit din devălmășie. Dar nici caracterul acela solemn din clipa împărțirii zadrugei jugoslave, nici schimbarea de zei domestici nu se întâlnesc în lumea românească, unde scene ca aceea pe care am întâlnit-o la Slavi sunt greu de închipuit. Și notați: scena povestită e din 1878, la o vreme când la Români amintirea comunității dreptului de proprietate dispăruse aproape. Evoluțiunea individualismului era mult mai înaintată la Români decât la Slavi, la cari forma familială a proprietății rămăsese cu toate trăsăturile ei inițiale, cu toate trăsăturile unei instituțiuni a cărei evoluțiune era mult mai înapoiată decât la Români. La Slavi proprietatea indiviză familială avea încă vigoarea unei instituțiuni mai tinere și exista încă, cu toate caracterele primitive, la o vreme în care, la Români, proprietatea devălmașe aproape dispăruse.

Dacă stărui asupra acestui fapt, e pentru că el confirmă ideea pe care am enunțat-o în

mai multe rânduri și anume că un împrumut românesc dela Slavi a instituțiunii proprietății e greu de susținut, dat fiind că proprietatea românească apare ca o instituțiune care, la epoca contactului nostru cu Slavii, reprezenta o formă mai evoluată decât proprietatea slavă și că deci nu a putut fi împrumutată dela Slavii conlocuitori sau înconjurători.

Această idee îmi pare a fi un element hotărîtor în ecuația problemei originii vechiului nostru Drept românesc.

+ + +

Pentru că am vorbit de împărțirea zadrugiei, socotesc că mai e loc să adaog și un amănunt, în ce privește această împărțire. Când împărțirea se făcea în timpul vieții șefului zadrugiei, acesta hotăra partea fiecăruia. Când împărțirea se făcea la moartea acestuia, se observa datina care spunea așa:

"Dacă nu-s decât doi frați, cel mai tânăr ia asupra-și casa, lucrurile de gospodărie și acareturile. Cel mai în vârstă ia pământul și animalele. Unde sunt mai mulți frați, cel mai tânăr ia casa asupra-și și ce este în jurul casei și morile. Pământul se împarte deopotrivă celorlalți, iar cel

care începe să aleagă e tot cel mai tânăr"¹⁾.

Dacă am amintit, în treacat, de aceste câteva amănunte privitoare la împărțirea zadrugiei la Slavi, e pentru că, dacă sub alte raporturi - așa cum am văzut mai sus - deosebiri esențiale există între eșirea din indiviziunea slavă și eșirea din devălmășia românească, sub raportul acestei cutume, acestui principiu juridic, care vrea ca în devălmășia familială copilul cel mai tânăr să ia asupra-și casa și gospodăria, există o perfectă analogie între lumea slavă și lumea românească.

Intr'adevăr, în vechiul Drept românesc, datina voia ca să rămână copilului cel mai mic, băiat sau fată, casele părintești și gospodăria.

Să citez, în sprijinirea acestei aserțiuni, un document moldovean din 25 Mai 1704, care zice. așa: "...deci tâmplându-i-se moartea fratelui nostru, lui Enache, au dat judecata să împărțim satul Băcani câți frați au rămas, pe frate parte, o parte să iau eu și o parte s'o ia Constantin; deci fiindu Constantin frate mai mic, au socotit casele să fie a lui"²⁾.

1) V. Bogisic, Stat., IV, 79 - Rad. jugoslav. akad., V, 146.

2) I. Antonovici, Documente bărlădene, III, p. 70.

Un alt document din 14 Mai 1722, povestește o pără între Ștefan Hermeziu și Constantin Cucoranul. Ei țineau două surori. Se ceartă pentru Țibănești, "care au fost casele părintești și le ține Constantin Cucoranul, care case părintești s'ar cădea lui Ștefan să le ție, ținând el pe fata cea mai mică". Iar judecata dă dreptate lui Ștefan "după legea țării", să ție el "casele părintești, ținând pe fata cea mai mică"¹⁾.

Prin urmare - și asupra acestui punct nu am a stărui, fiindcă numai incidental a venit vorba despre împărțeala moștenirii - ceea ce s'ar cere reținut și care-și va afla cu un alt prilej dezvoltarea necesară, e că în împărțeala moștenirilor, potrivit datinei celei vechi, casa și gospodăria rămăneau pe seama celui mai mic.

+⁺+

Revenind la problemele pe care le-a ridicat eșirea din devălmășie a vreunui devălmaș, reținem că din examenul făcut, reese diferența care există între proprietatea familială slavă și proprietatea devălmașe românească, proprietăți care, dacă se aseamănă în fapt, se mărturisesc în drept (la o

1) N. Iorga, St. și doc., VI, p. 98.

mai atentă despicare a lucrurilor) destul de diferite una de alta. La Slavi, indiviziunea reprezenta o unitate juridică. Exista, cu alte cuvinte, un drept unitar al comunității. La Români, devălmășia se înfățișa doar ca o colectivitate de drepturi ale diferiților devălmași, ca o juxtapunere a drepturilor devălmașilor, a căror ființă juridică nu este integral absorbită de unitatea însăși care este devălmășia.

Intinderea dreptului codevălmașului român asupra moșiei putea să fie fixată urmând linia genealogică a titularului dreptului devălmaș. Până ce delimitarea în fapt a dreptului devălmașului se făcea prin eșirea din devălmășie, prin împărțeală, prin vânzare, prin donație, etc., dreptul lui nu este determinat decât în mod ideal, "cât se va alege", urmând spița neamului până la autorul comun al codevălmașilor.

Fapt este că eșirea din devălmășia românească se întâlnește, mai ales dela o vreme, - mai ales dela sfârșitul veacului al XVI-lea, - foarte frecvent în viața noastră românească; și fapt e că eșirea aceasta din devălmășie nu reprezintă, la Români, un moment atât de caracteristic ca acela pe care eșirea din indiviziune îl reprezintă la Slavi.

Să trecem mai departe: când, fie în urma unui act de înstrăinare a părții de moșie, fie în urma unei împărțeli succesoriale, trebuia să se determine efectiv partea fiecărui devălmaș, aceasta trebuia "alea_a", iar mejdina ei arătată prin semne pe teren.

Această alegere a părților de moșie și fixarea hotarelor fiecărei părți, prin semne pe teren, se făceau de către bătrânii satului sau ai satelor învecinate. Pentru alegerea părților și punerea semnelor, cei interesați trebuiau să ceară și obțină, în prealabil poruncă domnească.

Trebuia ca Domnul țării să dea "carte de alegere", prin care să poruncească hoțarilor hotarnici să meargă la fața locului, să aleagă părțile de moșie și să pună hotare, judecând "cu sufletele lor" asupra cărora să cada păcatul dacă vor urma cu strâmbătate.

Cum numeroase sunt documentele românești cuprinzătoare de asemenea cărți domnești de alegerea moșiei, nu voi cita, firește, decât cu titlu de exemplu, unul:

Poruncește la 22 Iunie 1665 Istratie Dabija Vodă "slugei noastre, lui Duvău, Pârcălabul de Cârligătura" să trimită un om pentru alegerea ho-

tarelor unor răzeși; și documentul ne spune așa:

"Deci pentru acest lucru, dacă vei vedea cartea Domniei-Mele, iar voi să mergeți acolo și să strângeți oameni buni megiași și să socotiți și să căutați direasele pe unde va spune uricul târgului și cât merge oamenii cu brazda în cap pre acele semne, pe acolo să fie hotarul...precum or ști oamenii cu sufletele lor, așa să fie hotarul și să ne faci și o mărturie să ne dai știrea" (1).

Citațiunile de asemenea cărți de alegere a hotarelor pot fi înmulțite. Firește, socotesc inutil să încarc această lecțiune cu înșiruirii de citate stereotipe.

Mă mărginesc să atrag atențiunea că dacă în cele mai frecvente cazuri cel care da cartea de alegere era Domnul țării, uneori această carte de alegere a hotarului era dată chiar și de Mitropolitul țării. Doar un singur document pentru aceasta:

Un act scris aproape în întregime de mâna Mitropolitului Ștefan al Țării Românești, din 11 Iunie 1667, este acela prin care el însărcinează pe boierii aleși de Brândușa, văduva lui Mihail Stolnicul, ca "împregiureani" să cerceteze partea de moșie a două surori și "cum veți adevăra cu sufletele dumneavoastră mai pre drept, așa să adevărați. Deci de veți adevăra drept, voi să fiți blagosloviți, iar de veți fățări voi să fiți procleți, afurișiți, anatema de Domnul nostru Iisus Hristos și de 318 părinți dela Niceaia, așisderea și de Vlădi-

1) Gh. Ghibănescu, Surete și isvcade, IV, p.51.

cia mea, ceriul, pământul să se treacă, fierul, piatra să se topească, iar trupurile voastre să stea netopite, nedeslegate după moarte în veci" (1).

Cum se făcea - fie după porunca domnească, fie după porunca Vlădicăi țării - cum se făcea determinarea pe teren a părții de moșie a fiecărui devălmaș, cum se alegeau aceste hotare și cum se puneau "semne", vom căuta să desprindem din lectura câtorva documente; apoi vom încerca să interpretăm sensul și origina ritualului pe care-l întâlnim în aceste operațiuni de determinare pe teren a părții de moșie a fiecărui devălmaș.

Din citirea numeroaselor hrisoave, cărți domnești și zapise, se poate reconstitui ceremonialul ce se întâlnește la alegerea părților de moșie și la fixarea hotarelor; se pot reconstitui unele obiceiuri pe care le întâlnim în trecutul nostru, în viața noastră juridică populară.

Se aleg niște hotare la 4 Iunie 1767; și boierul Bejan Gheuca raportează Domnului: "Noi dacă am văzut cinstită carte Măriei Dumitale, ne-am sărit și am strâns preoți și boieri de curte Măriei Dumitale și orășeni bătrâni și oameni de țară

1) N. Iorga, Revista istorică, VIII, nr.11-12, p. 167.

și tineri și acești oameni au ales doi oameni bătrâni și i-au pus brazda în cap și au mers înainte pre unde au ținut Maței Roșca, am ales și am stâlpit". Se arată, în act, numele celor care au "umblat" și al celor cari au "stâlpit"¹⁾.

Un alt document, tot moldovenesc, din 30 Mai 1720, povestește iarăși cum s'au arătat hotarele unei moșii și cum cei puși să aleagă hotarele "au jurat acești oameni în biserică și au purces cu brazda în cap și au pus stâlpi de piatră în culmea dealului și de acolo au purces la vale"²⁾.

Iată, în sfârșit, un al treilea act, - și acesta tot moldovenesc, - din 7 Iulie 1742, în care se povestește iarăși ceremonialul acesta folosit la alegerea și fixarea hotarelor:

"Iată că au venit înaintea Domniei Mele (Antioh Constantin Voevod) și înaintea alor noștri moldovenești boieri mari și mici Ion Staroste din târgul de Iași" și au cerut să li se arate hotarele unui pământ; și Domnul țării trimite pe Georgias Vornicul să facă cercetare și cartea domnească sfârșește așa: "deci pe porunca noastră mers-au vornic-

1) N. Iorga, Studii și doc., VI, p. 26

2) N. Iorga, loc.cit., V, p. 535

cii acolo și au strâns oameni buni megieși, anume Maței cel bătrân și alți oameni buni. Dintre acești oameni luatu-s'au Maței cel bătrân și Ioniță Dănulescu și au ridicat cu sufletul lor și cu brazda în cap cum adevărat este hotarul"¹⁾.

Documentele pe care le-am citat până acum fac parte toate din tezaurul arhival al Moldovei. Nu trebuie însă de conchis că numai în datinele moldovenești se întâlnește ritualul acesta al jurământului cu brazda pe cap. Dacă cercetăm și în alte părți românești, întâlnim destul de frecvent același obicei, și în Transilvania, și în Țara Românească.

Iată, de pildă, din Țara Românească un document, din 24 Octombrie 1724, care ne povestește cum 12 boieri aleg hotarul unei moșii. "Și am dat trăiști cu pământ la oameni bătrâni și i-am pus de au mărturisit înaintea noastră cu sufletele lor"²⁾.

Iată și un act gorjan, din care aflăm cum s'a hotărnicit hotarul unei moșii și cum oameni bătrâni "luând trăiști cu pământ au mers pe unde au știut ei hotarul"³⁾.

1) Uricariul; V, p. 312.

2) C.C. Giurescu, Documente, în Revista istorică, IX, Nr. 13, p. 45.

3) Gr. G. Tocilescu, Despre legat, p. XXV.

Se hotărânicește, la 11 Iunie 1768, hotarul unei moșii a Mănăstirii Tismana, de către 24 de boieri hotarnici; și documentul ne spune cum "un călugăr este luat fără voia lui și este dus cu pământul în spinare ca să arate hotarele"¹⁾.

Aceste trei acte din Tara Românească sunt îndestulătoare pentru a arăta că și în părțile acestea ale noastre același ritual, același symbolism se întâlnește la alegerea și la fixarea hotarelor.

De aceea, nu aş prelungi cu încă alte citate seria acestor documente mărturisitoare despre existența și în părțile muntenești a ritualului jurământului cu brazda pe cap. Dacă mai citez încă unul - și acesta foarte recent, din 4 Decembrie 1880 - îl citez tocmai fiindcă este foarte recent și tocmai pentru că el ne mărturisește că arhaicul symbolism, că arhaicul ritual românesc al jurământului cu brazda în cap a persistat până în zilele noastre și se întâlnește în viața noastră populară până în zilele noastre.

Povestește actul acesta din 4 Decembrie 1880 cum s'au ales hotarele dintre moșia Tălpășești și Telești și cum moșnenii satului Telești mărturi-

1) Gr.G.Tovilescu, Despre legat, p. XXV.

sesc că "au luat pământ în cârcă bătrânii și au arătat că hotarul este pe Valea Muierii...încă din copacul de gărniță pe Valea Muierii în sus dinspre răsărit până'n răchiți"¹⁾.

Din Transilvania iarăși putem aduce **exemplu** documentare atestătoare de existența unui ritual asemănător. Mă mărginesc a aminti un act din 1542, în care apar acești boieri hotarnici, acești "agrimensores" purtând brazda în cap de pe pământul impricinat și alegând hotarele, jurând că o fac cu dreptate²⁾.

Se alegeau, pentru pricinile acestea privitoare la hotare, oameni bătrâni, ca unii ce erau, firește, mai în măsură să mărturisească, după propriile lor amintiri, pe unde fuseseră odinioară hotarele ce se cer alese. Adeseori în acte se trece și vârsta acestor bătrâni.

+ + +

Să desprindem, din citirea zapiselor noastre, și un alt obicei pe care-l întâlnim în opera-

1) Al. Ștefulescu, Gorjiul istoric și pitoresc, p. XXXVIII.

2) Gr.G.Tocilescu, loc.cit., p.XXIV

ția aceasta de alegere a hotarelor unei moșii. Cum vechiul nostru Drept nu cunoștea principiul autorității lucrului judecat și cum, pe de altă parte, registre de proprietate nu erau, ci fiecare trebuia să fie în măsură a-și dovedi la nevoie dreptul său și hotarul moșiei sale, cum așa dar oricând puteau fi repuse în discuțiune și în pricină hotarele moșiei, luaseră oamenii obiceiul de a însoți pe bătrânii aceștia hotarnici, atunci când mergeau de-a-lungul hotarelor, de câte unul sau mai mulți copii, cărora li se dădea o păruială pe tot lungul hotarelor, ca să ție minte, ca să păstreze, odată cu amintirea păruiei din copilărie, și amintirea hotarelor care se legau în mod atât de simțitor de păruială de odinioară; și mai târziu, când vor fi și ei bătrâni, să-și aducă aminte de acele hotare și să poată mărturisi, la nevoie, pe unde apucaseră ei hotarul cel vechiu.

Povestește un zăpis - data lipsește, dar probabil pe la 1700 - cum "Bogos fiind copilandru, l-au luat un hotarnic de chică și i-au zis: să ții măi copile minte hotarele"¹⁾.

Se hotărânicește moșia Meleşul a Mânăsti-

1) N. Iorga, St. și doc., VI, p.46

rii Solca; și la hotărnicie se aduc de față "călugărași mici, copii ca de opt ani, că de-or trăi să știe înainte"¹⁾.

Iată și hotărnicia făcută de Dinu biv armaș și Toader vornicul pentru moșia Crăinicești a Mănăstirii Solca, în ceartă cu Calafindeștii. La această hotărnicie călugării aduc și pe un bătrân Negrescu Dascălul. Și documentul povestește așa:

"Negrescu Dascălul dete seamă că în vremurile trecute Calafindeștii ar fi avut pricină cu călugării de Solca, pentru aceste hotare. Și esind Preda cu egumenul de Solca și alți călugări de acolo, au stătut între hotar și s'a întrebat cine știe hotarul; și dintre acești oameni, ce i-au purtat atunci la hotare, s'au aflat numai acel Negrescu zicând că au fost copilandru și l-au dat de chică arătându-i ca să ție minte hotarele. Deci noi, adăogă boierii hotarnici, nici pe dânsul amintirea nu l-am crezut, ci el a luat brazde în cap, pe obicei, și au purces la hotar" (2).

Precum se vede, în cazul acesta special, Negrescu Dascălul a pătimit la tinerețe și nu i-a folosit la bătrânețe.

Mai cu noroc pare a fi fost un altul, ce se numea Tănase Fărțul, pe care-l întâlnim într'un

1) D.D.Mototolescu, în Rev.p.ist.arh.și fil., XVI, p.200.

2) Loc.cit.supra., p.200, nota 2.

document din 15 Ianuarie 1797, și care povestește așa: "Eu Tănase Fărțul am fost față la hotărîtul moșiei și țin minte că m'au luat de păr Angheluță și Smărănduș, ca să țiiu minte hotarul acestei moșii de mai sus numite, și așa știm și așa mărturisim în frica lui Dumnezeu și înaintea giudecății"¹⁾.

Și așa s'a hotărît cum își amintea Tănase Fărțul.

Adaog că și în credințele romane se socotea că răsucirea urechilor folosea pentru fixarea în memorie a unei întâmplări sau a unui fapt. "Est in aure ima memoriae locus quem tangentes antestamur" - spune Plinius.

+ +

Câteva cuvinte în ce privește obiceiul fixării pe teren a hotarelor moșiei prin semne, care uneori constau în semnele naturale ce se aflau pe teren - văi, copaci, etc., - alteori constau în "movile săpate", și foarte deseori în pietre de hotare.

Se întâlnesc frecvent, în documente, descri-se hotarele care merg din matca cutărui râu până la un stejar ars la rădăcină și de acolo până la un nuc ce stă pe culmea dealului, până la un măr

1) N. Iorȃ, St. și doc., XVI, p.67

din marginea drumului sau până la o gărniță mare de foc, ce se lasă mai de vale.

Se desemnau hotarele, prin copacii, prin văile, prin muchiile de deal aflătoare pe teren.

Alteori, mai ales când aceste semne naturale lipseau, se săpau movile; iar de cele mai multe ori se fixau hotarele prin stâlpi de piatră. Apare foarte adeseori în documente formula aceasta: "și să stăpânească din piatră în piatră".

Cum se putea uneori ca aceste pietre să se afle întâmplător pe teren, fără ca rostul lor acolo să fie acela de a arăta hotarele moșiei, se obișnuia să fie însemnați acești stâlpi de piatră hotarnici cu o cruce; de cele mai multe ori se obișnuia să se îngroape la rădăcina stâlpului de piatră un pumn de cărbuni sau de cenușe, pentru ca să se poată ști dacă stâlpul acela se află acolo ca mărturie pentru hotare, sau se află fără de rost pe moșie.

Ne spune un document din 20 Februarie 1642 că fiind pricină în privința hotarelor moșiei Mirești și fiind controversă asupra faptului de a ști dacă pietrele aflătoare între moșia Mirești și Bobiceani sunt adevărate pietre de hotar, sau se aflau acolo fără de niciun rost, "s'au desgropat aceea piatră dimpreună și nu s'au aflat sub aceea

piatră, cum iaste obiceiul, nici cărbuni, nici cenuşe, ci au fost o piatră fără de ispravă¹⁾.

+ +

Incheiu: examenul eşirii din devălmăşie, pe care l-am înfăţişat fugar confruntând cu ceea ce se întâmpla în atare împrejurare în proprietatea indiviză slavă, ne-a prilejuit constatarea diferenţelor dintre proprietatea devălmăşe românească şi proprietatea indiviză a Slavilor înconjurători. Examenul acesta a înlesnit să desprindem aceleaşi deosebiri între proprietatea românească şi proprietatea slavă pe care le-am constatat cu prilejul examenului privitor la intrarea cuiva în devălmăşia românească şi, respectiv, în indiviziunea slavă.

Examenul acesta îmi pare a confirma că devălmăşia românească reprezenta o formă mai evoluată decât indiviziunea slavă, care indiviziunea slavă se înfăţişa cu toate trăsăturile caracteristice ale proprietăţii familiale-tip, dar pe care trăsă-

1) N. Iorga, St.şi doc., XI,p.91

turi ale proprietății familiale nu le regăsim decât imperfect în devălmășia românească, în această formă de proprietate care pierduse, prin evoluția ei mai îndelungată, ceva din caracterele inițiale pe care le regăsești la instituțiunea mai nouă a proprietății slave, dar care se atenuaseră și se relaxaseră, cu vremea, în instituțiunea mai veche a proprietății românești.

Mai veche această proprietate românească decât proprietatea popoarelor slave dela care s'a crezut că noi vom fi împrumutat forma proprietății noastre de odinioară, mai veche această proprietate românească devălmășe decât proprietatea indiviză slavă, ea nu poate, ca atare, să fie explicată - la Români, - printr'un împrumut dela Slavii conlocuitori sau înconjurători.

+
++

Să încercăm acum să desprindem din despicarea mai atentă a simbolismului arhaic al jurământului cu brazda pe cap, câteva sugestii care să ne permită a lămuri origina istorică a acestui simbolism.

S'a întrebat istoricii de vechiul Drept românesc asupra vechimii și originii acestui sim-

bolism al jurământului cu brazda pe cap, simbolism care se întâlnește, - la Români, - în judicia finium regundorum și în toate pricinile sau controversele provocate de nevoia de a fixa efectiv, pe teren, părțile fiecărui devălmaș.

Către mijlocul veacului trecut, când istoriografia românească era stăpânită de acel curent romantic latinist care încerca să explice instituțiile de Drept românesc printr'o soluțiune de continuitate romană, unii istorici și juriști români, pornind dela ideea romanității vechiului Drept consuetudinar, au formulat ipoteza că acest simbolism juridic al jurământului cu brazda pe cap pare a fi fost împrumutat, de Români, din viața juridică romană.

Raționamentul multora din acești juriști și istorici români este acesta: "Romanii, potrivit celor 12 tabule, când intentau o acțiune în revendicare, când făceau o vindicatio, aduceau în fața pretorului o bucată de pământ și pământul revendicat. Tot așa și Români, când voiau să dovedească hotarele părților lor de moșie, în procese de revendicare sau în hotărnicii, luau o brazdă din pământul împricinat, o așezau pe cap și astfel mergeau de-alungul hotarelor și duceau pe judecătorul

hotarnic sau pe boierul hotarnic pe adevăratele hotare" (Al.Papadopol-Calimach).

Din această apropiere între formalismul arhaic roman și simbolismul arhaic românesc, unii din istoricii noștri de Drept au tras încheerea că există o legătură de filiațiune între aceste formalisme arhaice, - roman și românesc, - în sensul că noi vom fi imprumutat din viața juridică a înaintașilor romanici simbolismul jurământului cu braza pe cap.

+
+ +

O întreprind o obiecțiune se așează de-acurmezișul acestei concluziuni. Am încercat și eu să supun unui examen critic simbolismul arhaic românesc de care vorbim, pentru a-i lămurii originile istorice, fie confirmând, fie infirmând teoria latinătății lui. Voiu reface aici, pe scurt, acest examen.

Am spus că de-acurmezișul ipotezei originii romane a simbolismului românesc se așează o întreprind o obiecțiune.

Mai întâiu, și la o sumară considerațiune a faptelor, pare imprudent să se conchidă, din simpla analogie între formalismul roman și simbolismul ro-

mân, într'un împrumut, O simplă incursiune în domeniul simbolismului juridic la alte popoare ne evidențiază existența unui ritual juridic asemănător jurământului românesc cu brazda pe cap la foarte multe popoare străine, disparate și prin dezvoltarea vieții lor și prin origina lor istorică; se întâlnește cu un aspect de quasi-generalitate un simbolism arhaic sensibil asemănător simbolismului românesc.

Iată (pentru a nu ne duce mai departe): îl întâlnim în viața populară a Sașilor din Transilvania, cum și în obiceiurile poporului maghiar.

Ni-l mărturisește, în viața ungurească, un document dela 1360, printre altele care ar putea fi citate aici, și care povestește așa: "Toma și Mihail Chapy, fără cingătoare și cu picioarele desculțe, punând pe cap o brazdă - căci așa e obiceiul să juri, pe pământ - au jurat că pământul pe care-l călcau în picioare și pe care-l stăpâneau dela o margine la alta, era proprietatea lor"¹⁾. Aceeași versiune privitoare la un atare obicei ne este raportată de un document privitor la vechiul Drept unguresc, document din cel de al XIII-lea veac:

1) Grimm, Antiquit. jur. germ., p.120.

"reclamant, cu picioarele goale, cu capul descoperit, fiind până aproape de braț băgat în pământ, cu mâna dreaptă ținea o bucată de pământ pe creștetul capului și jura, folosind jurăminte rituale ca din timpurile vechi; jura că pământul împrișinat îi aparține lui și urmașilor lui; dacă va spune vreo minciună să-l înghiță pământul și pe pământul acesta să nu mai crească decât spini și mărăcini" (1).

Și în viața Slavilor, cel puțin la unele din neamurile slave, la care hotărnicirea părților de moșie era făcută de bătrâni, de oameni hotarnici, aceștia erau datori să jure pe capetele lor. La Ruși, de pildă, când era o pricină privitoare la hotare, sau la dreptul de stăpânire asupra unui pământ, se întâlnea un obicei asemănător simbolismului românesc. Se trăgea la sorți, pentru ca sortul să hotărască care din cele două părți împrișinate trebuia să facă mai întâiu înconjurul pământului în litigiu. Acea din părți pe care o hotăra sortul, făcea înconjurul moșiei litigioase, pe cap purtând o brazdă de pământ și afirmând sub jurământ că pământul este al său²⁾.

1) Tripartitum juris Hungarici tyrocinium, authoro R.P. Ioane Szegedi, pars prima, 1767, p.179.

2) G.Jirecek, La civilisation serbe au Moyen âge, 1921, p.42 și M. Kovalewski, Coutume contemporaine et loi ancienne, p.42

Dacă ne-ar duce curiositatea să cunoaştem viaţa unor populaţiuni dinspre Caucaz, ne-am întâlni cu un obicei asemănător şi în Caucazul acesta: cel care revendică un pământ e îndatorat să jure şi să adune în cutele hainelor sale puțin din pământul impricinat. Apoi el trebuie să facă înconjurul pământului impricinat, mergând pe unde sunt hotarele şi aruncând pământ din pământul adunat în hainele sale să spună așa: "să cadă asupra-mi blestemul, dacă hotarele, așa cum le arăt eu, nu-mi aparțin"¹⁾.

Putem şi la neamurile germanice să întâlnim un atare ritual.- Iată-l de pildă la Alamani: "Doi vecini, în ceartă asupra hotarelor lor aduc în faţa comitetului o brazdă de pământ din locul impricinat şi jură, atingând-o cu săbiile lor"²⁾.

Revenind din această incursiune făcută prin viaţa Ungurilor şi a Saşilor, prin viaţa Slavilor, unde am aflat - cum am văzut - la Ruşi, sau, cum adaog acum, la Polonezi, la cari în materie de hotărnicii afli pe vecinii hotarului jurând cu brazda pe cap, revenind din această incursiune făcută prin

1) M. Kovalewski, loc.cit., p.435

2) Grimm, Rechtsalterthümer, p.117.

vieața unora din populațiunile Caucazului, putem să conchidem că un obicei asemănător ritualului românesc al jurământului cu brazda pe cap se întâlnește frecvent și că, deci, existența unui atare simbolism la Români nu se explică neapărat printr'un împrumut pe care noi Românii îl vom fi făcut dela unul sau altul din popoarele conlocuitoare sau înconjurătoare. Adaog că la mai toate popoarele slave în vieața cărora am constatat un ritual arhaic asemănător jurământului românesc, acest ritual al jurământului cu brazda pe cap era îndeplinit chiar de părțile însăși, spre deosebire de ce am întâlnit în vechiul Drept românesc, unde nu părțile împricinate, ci martorii hotarnici îndeplineau acest ritual.

Asupra acestui prim punct conchid: când acest simbolism juridic al jurământului cu brazda pe cap se întâlnește practicat, aproape în aceleași condițiuni, la popoare disparate și prin origină și prin dezvoltare istorică, nu se poate conchide, - la Români, - decât cu multă reticență, fie în sensul romanității, fie în sensul neromanității obiceiului românesc.

Deci, constatarea aceasta a caracterului de quasi-universalitate a simbolismului arhaic

despre care vorbim constitue, n'aş spune un argument împotriva romanităţii, dar cel puţin un argument care pune în cumpăna îndoelii această ipoteză a romanităţii.

+⁺+

În al doilea rând, rămâne să cercetăm sumar dacă, istoriceşte, un împrumut românesc din viaţa romană se poate explica, în ce priveşte formalismul nostru arhaic. Cu alte cuvinte, rămâne să vedem dacă, la epoca contactului vieţii romane cu viaţa înaintaşilor noştri din Dacia, Romanii mai aveau acel ritual care cerea prezenţa unei bucăţi de pământ în procesele de revendicaţii.

Ştim că ritualul de care vorbim aici, sau mai exact ~~un~~ ritual asemănător ritualului românesc, se întâlneşte în procedura romană cunoscută sub numele de legis actiones.

Într'adevăr, la epoca procedurii legis actio sacramenti, obiectul asupra căruia purta litigiul trebuia să fie prezent. Această condiţiune, a prezenţei în proces a obiectului însuşi era uşor de îndeplinit la o vreme foarte îndepărtată,

când nu există o proprietate imobiliară. Când însă, mai târziu, a fost nevoie ca mancipatio și legis actio să fie aplicate și la imobile, s'a pus problema adaptării vechii proceduri legis actio sacramenti in rem (care inițial era aplicabilă numai lucrurilor mișcătoare) și la imobile.

În informația lui Aulus Gellus, această adaptare s'ar fi făcut constrângând părțile impricinate și pe magistrat să se ducă la fața locului și asupra proprietății impricinate să îndeplinească arhaicul ritual din procedura legis actio sacramenti in rem.

Cicero ne dă o altă versiune: magistratul nu se mai urnește de la un loc la altul. El întindea părților ordinul de a se transporta ele înșile la fața locului și, după ce vor fi îndeplinit acolo arhaicul ritual, erau rechemate în fața magistratului.

Mai simplă este interpretarea lui Gaius. În lecțiunea acestuia, părțile luau o brazdă din moșia litigioasă și asupra acestei brazde, asupra acestui fragment din imobil, asupra acestui imobil în miniatură - dacă pot spune așa - se oficia ritualul vechii proceduri legis actio sacramenti in rem.

Sub forma aceasta, care apare în versiunea lui Gaius, ritualul roman l-am putea oarecum asemăna cu simbolismul românesc al jurământului cu braza pe cap. Un lucru însă ar fi de observat: la Romani, simbolismul acesta, aparent asemănător simbolismului românesc, se întâlnește pe vremea procedurii legis acțiunilor. Cu alte cuvinte, se întâlnește mai înainte de anul 605 a. u.c., când legea Aebutia introdusese noua procedură formulară. De sigur, lex Aebutia nu a abrogat toate acțiunile legii.

Prin urmare, s'ar putea admite că acele legis actiones despre care avem dovezi că au supraviețuit legii Aebutia se vor fi putut perpetua până către veacul al II-lea al erei creștine, cu alte cuvinte până către epoca romanizării Daciei și că, deci, ele - existând încă la acea epocă - se vor fi putut insinua în viața populațiilor dacice, explicând origina formalismului nostru românesc.

Lăsăm la o parte faimoasa controversă, care a pus față în față pe iluștrii mei profesori romaniști Edouard Cuq și Paul Girard, în ce privește abrogarea vechii proceduri legis actio prin lex Aebutia dela anul 605. Mă mărginesc a aminti că în teoria lui Edouard Cuq procedura legis actio a fost parțial abolită prin lex Aebutia.

Edouard Cuq crede că un lucru e cert: unele legis actiones au supraviețuit legii Aebutia¹⁾. Doar despre condictio conchide ~~ferm~~ că a fost abolită prin lex Aebutia. Celelalte legis actiones:

- a) actio per sacramentum in rem,
- b) judicis postulatio,
- c) manus injectio,
- d) pignoris capio,

Ed. Cuq admite că au supraviețuit legii Aebutia.

În teoria lui P. Girard, mai categorică, lex Aebutia nu va fi abolit nici cea de a cincea legis actio, deci nici condictio, și că, deci, toate legis actiones au supraviețuit faimoasei legi Aebutia²⁾.

Dar această controversă nu interesează aici decât pentru reîmprospătarea amintirilor noastre de Drept roman. Căci, independent de această controversă între iluștrii romaniști Edouard Cuq și Paul Girard, indiferent dacă toate acțiunile legii au supraviețuit legii Aebutia, - cum crede Girard - sau dacă numai parte din ele au supraviețuit, - cum crede Cuq, - un lucru e cert pentru problema care ne interesează pe noi: e că pe vremea lui August, deci

1) Ed. Cuq, Manuel des institutions juridiques des Romains, p.851-852.

2) P. Fr. Girard, Traité de Droit romain, p.997.

Înainte de contactul roman cu viața dacică, legile Juliae iudiciariae (anul 737) au abolit definitiv întreaga procedură a legii acțiunii.

Așa dar, se poate conchide că în timpul cuceririi și romanizării Daciei de către Roma, formalismul arhaic roman dispăruse din viața juridică a Romanilor și că, prin urmare, nici legionarii romani, nici lictorii pretorilor romani, nici pretorii înșiși nu au putut să aducă în Dacia un obicei juridic, un formalism arhaic care dispăruse de mult din propria lor viață, care dispăruse de mult din propriile lor deprinderi.

Istoriceste deci, o soluțiune de continuitate romană în viața românească - în ce privește arhaicul acesta simbolism - nu s'ar putea ~~explica~~. Istoriceste, o transpunere în Dacia a acestui simbolism juridic roman nu e cu putință, căci simbolismul acesta dispăruse din viața romană și nu avea cum să apară, prin tranmisiune, în viața românească.

+⁺+

Incursiunea pe care am făcut-o în viața câtorva neamuri disparate, Sași, Maghiari, Ruși, Polonezi, Caucazieni, etc., la care am constatat existența unei simbolice juridice asemănătoare cu formalismul arhaic românesc al jurământului cu brazda pe cap, a putut constitui nu o dovadă pentru a respinge ideea romanității formalismului românesc, dar a putut desemna cel puțin un mare semn de întrebare în fața ipotezei române, născută - cum spuneam - din romantismul care a dominat acum câteva decenii cercetările istorice, juridice și lingvistice românești.

Dar dacă incursiunea pe care am făcut-o în viața amintitelor popoare nu va fi constituit decât un început de dovadă, nu va fi făcut decât să desemneze un punct de întrebare în fața ipotezei posibilităților de transmisiune din viața romană în viața românească a simbolismului nostru, examenul istoric al posibilității unei soluțiuni de continuitate din viața Romei în viața Daciei romane ne-a arătat că o atare soluțiune de continuitate nu este de admis, întrucât la epoca contactului romano-dac, amintirea vechii proceduri legis actio, dispăruse din viața romană, prin leges Juliae judiciariae.

+⁺+

Firește, examenul acesta nu ar fi complet; de aceea voi înfățișa problema și sub o altă latură a ei, care va completa tabloul de ansamblu al simbolismului juridic românesc al jurământului cu brazda pe cap.

Aș vrea să fac anatomia - dacă pot spune astfel - a simbolismului juridic românesc; să fac "une leçon d'anatomie juridique".

Istoriceste, s'a dovedit, așa dar, că o soluțiune de continuitate din viața romană în viața românească a simbolismului nostru nu s'ar putea explica. Acum să cercetăm ce are comun, ca trăsătură caracteristică, simbolismul românesc cu formalismul arhaic roman. Să cercetăm ce este comun, - în afară de faptul material al simplei prezențe a brazdei de pământ - să căutăm ce este comun în spiritul, în sensul celor două proceduri: romană și românească.

A) La Romani, actio sacramentum in rem duce la constatarea existenței a două pretențiuni contrarii, sprijinită fiecare pe un jurământ. Așa dar, aceasta nu este decât un mijloc de a lega un proces, care rămâne să fie tranșant în judicio. Deci, nu este decât primul act al unui proces. Prin actio sacramentum in rem se formulează două pretențiuni contrarii, sprijinite fiecare pe un sacramentum. Dar ju-

dexul are să hotărească, dintre cele două sacramente, care este cel adevărat.

La Români jurământul cu brazda pe cap este ultimul act al unui proces. Uneori chiar, această ceremonie, acest ritual al jurământului cu brazda pe cap are loc fără ca măcar între părți să fie vreun proces; și singura semnificație a acestui formalism este, adesea, de a fixa efectiv pe teren hotărele asupra cărora părțile se găsesc de acord.

b) În procedura legis actio per sacramentum, când acțiunea purta asupra unui imobil și când, așa dar, imobilul litigios nu putea, - prin natura sa, - să fie adus în fața judecătorului (de pildă o moșie, o corabie, o turmă de animale), brazda de pământ (și respectiv o lopată a corabiei, o oaie dintr-o turmă) reprezentau această moșie, această corabie, această turmă. Brazda de pământ era reprezentarea figurată în miniatură a moșiei însăși. La Români, brazda nu îndeplinea aceeași funcțiune, nu avea același sens, căci ea era luată de către martorii hotarnici cari se aflau chiar pe moșia împriocinată, ceea ce la Romani nu s'ar mai fi putut întâmpla dacă magistratul și părțile se aflau în prezența imobilului litigios. În acest caz, la Romani, ritualul din procedura legis actio s'ar fi îndeplinit

asupra imobilului însuși - care era prezent - iar brazda de pământ n'ar fi avut nici un sens și nici un rost.

c) La Romani, în vechea procedură legis actio per sacramentum in rem, părțile însăși se foloseau de această brazdă de pământ - imobil în miniatură - asupra căreia purta procesul; pe câtă vreme la Români (și documentele citate au arătat-o) nu părțile ele înșile, nu părțile interesate îndeplineau cu această brazdă de pământ ritualul jurământului, ci martorii sau boierii hotarnici, în clipa în care făceau operațiunea hotărniciei.

d) La Romani, dacă una din părți, în prezența brazdei de pământ, tăcea, nu spunea nimic, sau refuza să spună ceva, ea pierdea procesul; pe câtă vreme la Români, martorii sau hotarnicii puteau să refuze de-a jura pe brazdă, fără ca aceasta să ducă la oprirea sau la pierderea procesului¹⁾.

1) Iată în acest sens un document din 28 Iunie 1635, din care se reconstitue speța următoare: se judecă între călugării dela Hângul și un oarecare Tanasie Vornicul un proces pentru niște hotare dintre Avrămești, Ruscani și Plotunița. Era vorba să se știe "dacă se întinde hotarul Rușcanilor în acel heleșteu la apa Plotonița".

La Romani, partea care ar fi rămas tăcută în fața brazdei de pământ ~~său~~ ar fi refuzat sacramentum ar fi pierdut procesul. La Români, lucrul nu se petrecea astfel. De altfel, acești hotarnici - al căror număr variază - nu reprezentau părțile însăși și nu erau aleși de acestea, dar de către hoierii însărcinați cu hotărnicia, așa încât refuzul acestor martori hotarnici de a îndeplini sacramentum nu putea să prejudicieze de plano interesele părților. Persoanele care la Români îndeplineau acest formalism al sacramentului nu reprezentau părțile în litigiu și, de altfel, chiar dacă am admite că aceste persoane reprezentau părțile, și încă aceasta nu ne face să ne gândim la ceva de esență romanică; într'adevăr, la Romani exercițiul legilor acțiunii (cu excepția lui pignoris capio) era supus la regu-

Domnul alege patru boieri, ca să aleagă ei câțiva oameni buni și bătrâni cari să spună hotărele. "Și au ales 12 oameni buni și vrând a le pune și brazde în capul lor, ca să spuie ei cu ale lor suflete pe unde este hotarul acelei seliște, acei oameni buni n'au vrut să ia brazde pe capetele lor și au spus că nu ajunge hotarul acelei seliște Rușcani la Valea Plotonitei." Și s'au hotărât potrivit mărturiei lor. (Gh. Ghibănescu, Surete și izvoade, III, p. 274-6).

la nemo alieno nomine agere potest și deci nu se putea, decât în cazuri bine determinate, să se exercite o actio legis alieno nomine.

e) La Romani, noi nu întâlnim acest formalism arhaic decât când este o vindicatio, pe câtă vreme la Români întâlnim formalismul asemănător chiar dacă nu e nici un proces, ci pur și simplu dacă părțile vor să-și determine efectiv pe teren și adesea chiar în bună înțelegere hotarele.

f) La Romani, brazda de pământ joacă rolul obiectului în litigiu, ea este o res litigiosa; și duelul juridic poartă asupra acestei res litigiosa, asupra acestei brazde de pământ; pe câtă vreme la Români brazda era doar un simplu mijloc de a jura, și înțelesul care trebuie dat acestei brazde de pământ așezate pe cap se găsește în formula însăși a jurământului: "și păcatul să apese asupra sufletului celui ce a jurat strâmb, cum îi apasă pământul asupra capului său".

g) La Romani, când vindicatio și contra vindicatio purtau asupra unui pământ, prezența unei brazde din acest pământ era necesară, era indispensabilă pentru ca procesul să se poată lega. În obiceiurile juridice românești, chiar dacă era o

pricină, o neînțelegere între părți privitoare la hotare, brazda de pământ nu apare decât uneori; nu apare deseori.

h) Funcțiunea brazdei de pământ nu este aceeași la Romani și la Români. La Romani, ea reprezintă imobilul însuși; prezența ei era indispensabilă în procedura legis actio; ea îngăduia să se angajeze procesul, care rămânea însă să fie hotărât de judex.

Funcțiunea brazdei la Români e alta: în credințele românești, brazda pe cap însemna un blestem asupra capului, în caz de mărturie mincinoasă. De altfel, deseori funcțiunea brazdei era îndeplinită de cartea de blestem pe care o da Mitropolitul și cu care carte de blestem se îndeplinea același ritual ca și când ar fi fost brazda de pământ.

Aș putea cita în acest sens o carte de blestem din 1608, într'o pricină pentru hotarele moșiei Arefeni. Arefenii se certau cu mănăstirea Iezerul. Și iată cum s'a făcut procesul: "de față fiind șase preoți, trei diaconi, 15 moșneni, s'a citit cartea de blestem în trei rânduri, ca să fie bine înțeleasă. Apoi mai întâi preoții, apoi diaconii și în cele din urmă moșnenii, pe rând, unul câte unul au luat cartea de blestem, au sărutat-o și au pus-o pe cap, spunând că dacă nu spun ei drept hotarele și dacă vor fi asuprit ei măcar cu vreo palmă de

loc Mânăstirea Iezerul, să apese blestemul din carte, așa cum apasă cartea pe capul lor, pe ei și pe copiii lor" (1).

Așa dar, aici funcțiunea brazdei de pământ este împlinită, în aceleași condițiuni și cu același ritual, de cartea de blestem.

+ +

Prin urmare, din această anatomie a formalismului roman și a formalismului român cred că s'a putut desprinde o idee precisă și cred că se poate ajunge la încheierea că vechiul formalism nu are comun cu procedura romană legis actio per sacramentum in rem decât faptul material al prezenței brazdei de pământ, al cărei sens, a cărei funcțiune, a cărei interpretare juridică este cu totul alta în cele două proceduri.

Rezum și închei: am supus unui examen critic destul de strâns simbolismul arhaic românesc al jurământului cu brazda pe cap, simbolism care în vechiul nostru Drept se întâlnește în judicia finium regundorum și foarte deseori și în operația fixării

1) Andrei Rădulescu, Din trecutul moșnenilor arefeni, în Convorbiri Literare, XLIV, p.69.

hotarelor, cu privire la care părțile pot fi și de acord.

L-am cercetat confruntându-l cu simbolismul arhaic roman asemănător celui românesc. Și din punct de vedere istoric nu am putut explica, la Români, acest simbolism printr'o soluțiune de continuitate romanică; nu am putut constata faptul trecerii acestui simbolism juridic depe malurile Tibrului pe malurile Dunării, întrucât el dispăruse de pe marginile Tibrului cu mult mai înainte ca lictorii pretorilor romani, consultând augurii, să-și îndrepte pasul către malurile Dunării, unde ei aveau să se statornicească.

Prin urmare, o soluțiune de continuitate nu apse de admis.

Am spus apoi unei atente anatomii acest formalism românesc confruntat cu formalismul roman și, din acest examen între cele două formalisme, analogia ne-a apărut doar ca o iluziune optică, ni s'a arătat doar ca un simplu miragiu înșelător, produs al perspectivei romano-centrice care stăpânise, în romanticul veac al XIX-lea; istoriografia românească.

Incheiu cu constatarea că în ce privește acest formalism juridic, el nu se explică, - la Ro-

mâni, - nici printr'o continuitate de viață juridică romană, nici printr'un împrumut târziu slav, pe care-l înlătură constatarea existenței unui atare simbolism la foarte multe din popoarele în viața cărora l-am căutat.

În fața aspectului de generalitate pe care-l prezintă acest formalism juridic, întâlnit la popoarele cele mai împrăștiate și cele mai disparate ca origină și dezvoltare istorică, îmi pare că aș fi mai aproape de adevăr dacă aș încheia în sensul unei origini care se duce mai departe și decât romanizarea bazei noastre etnice din teritoriul carpa-to-dunărean și decât împrumuturile târzii slave. Deci, în loc de a explica acest simbolism al jurământului cu brazda pe cap sub unghiul - nu totdeauna larg - al unei influențe romane sau al unui împrumut târziu slav, socotim mai sigur că el se leagă de însăși istoria, - mai veche decât această influență, mai veche decât acest împrumut, - a instituției general-omenească a jurământului. "Quel vieil usage que le serment et quelle curieuse histoire serait la sienne si l'on venait à l'écrire:... Chacun prenait à témoin ses dieux ou ses ancêtres, en appelant sur sa tête leur malédiction s'il manquait quelque jour à la parole dont il devenait les ga-

rants...Partout, les esprits droits et simples des peuples enfants...ont essayé, au moyen du serment, d'écarter les soupçons de leur parole, au crédit de laquelle ils n'avaient que des médiocres prétentions...Ce fut certainement à propos du serment que les premiers problèmes de casuistique furent posés dans le monde.- Quel vieil usage que le serment et quelle curieuse histoire serait la sienne si l'on venait à l'écrire!"¹⁾

Vechiu, obiceiul jurământului cu brazda pe cap se urcă mai sus de sălășluirea Slavilor pe meleagurile românești și se duce mai departe de sosirea lictorilor romani pe aceste meleaguri. El se pierde în întunericul - care nu este întunecos decât fiindcă isvoarele ne lipsesc pentru a-l lumina - pre-roman, pentru a se regăsi în însăși istoria generală a jurământului.

+ + +

Când marturii hotarnici terminau cu alegerea hotarelor, rămânea ca ele să fie efectiv arătate pe teren, punându-se "semne". Acolo unde aseme-

1) I.Declareuil, La justice dans les coutumes primitives, în Nouv. Rev. Hist., XIII, p.164.

nea semne se aflau pe teren - muchii de deal, cursuri de ape și, mai frecvent, copaci mari - ele se arătau cu de-amănuntul în zapisele cari se scri-au după terminarea hotărniciei.

Iată, de pildă, alegerea și punerea hotarelor unor moșii:

"Și după ce au cumpărat sin Toader Vătaf și cu fiu său Băjan aceste moșii ce's scrise mai sus, au venit înaintea dregătorului Dumnealui Mareș vel Dvornic de și-au ales 6 megieși cu cartea lui anume...de au mers de au ales toate cumpărăturile lui sin Toader Vătaf și a lui fiu său, lui Băjan, de către alți săteni din Brăniștari...și au tras cu funea din matca Neajlovului și a pus semn un frasinși iar au tras cu funea de la un stejar ars la rădăcină ce este lângă calea ce merge la puntea popii și au tras în sus stânjani..., până la un stejar mare ce este lângă un ulm și iar au tras cu funea pre la piscul...de sus dintr'un frasin în jos iar stânjâni...și au pus semn...și au tras deasupra viilor..., dintr'un nuc ce este în răzorul vii... iar stânjâni...și au pus semn un măr în marginea drumului și au tras în umbravă pe calea Mogoseștilor dintr'o gârniță de foc în sus iar stânjâni...și au pus semn altă gârniță" (1).

-
- 1) Document inedit din Mai 1668 din condica moșiei Brăniștari (Vlașca) - Acte din colecția mea.

Felul acesta de a pune "semne", pentru a arăta mai precis hotarele, prin arbori pe cari hotarnicii îi plantează, se întâlnește frecvent și la Roma în hotărnicile privitoare atât la agri publici cât și la agri arcifinii - "Hi ta-

Alteori, mai ales când aceste semne lipseau, se săpau movile¹⁾ sau, uneori, se lăsa între moșiile care trebuiau hotărnicite o fâșie de pământ care trebuia să rămână ne-arată. Astfel, un document de pe la 1641-1642 ne aduce mărturia hotarnică a lui Vasile de Mădărjani pentru hotarul Criveștilor despre Pietriș și pentru schimbarea pietrilor de hotar: a aflat acel hotarnic "că au intrat Pietrișanii cu plugurile și au stricat hotarul și pre unde au fost țealină lăsată pentru hotară, iaste obiceiul țării să nu să are, pântru să's cunoască hotarul".

+ + +

De cele mai multe ori însă se fixau hotarele cu stâlpi de piatră. "Se lămuriau cu pietrii hotarele". De unde, expresia care se întâlnește frecvent în documente: "să stăpânească din piatră în piatră".

men finiuntur terminis, et arboribus notatis et ante missis, et superciliis, et vepribus, et vilis, et rivis, et fossis". - Siculus Flacus, p. 138, 1, 18.

- 1) De pildă, într'un document din Septembrie 1491-1492. (7000) de împărțeala unei moșii se arată hotarele: "movila ce-a pus-o Ivașco" și "movila săpată" - Gh.Ghibănescu - Surete și isvoade, I, p.40-42.

Cum se putea, uneori, ca aceste pietrii să se afle pe moșie, fără ca totuși restul lor să fie acela de a arăta hotarele acestei moșii, se obișnuia adeseori fie să se însemne acești stâlpi de piatră cu o cruce¹⁾, fie să se îngroape la rădăcina lor un pumn de cărbuni sau de cenușe. Ne spune astfel un document din 20 Februar 1642 că fiind pricină în privința unei hotărnicii la Mirești și discutându-se dacă pietrile aflătoare între moșia Mirești și Bobiceani sunt adevărate pietrii de hotar sau se aflau acolo numai din întâmplare, "s'au desgropat acea piatră depreună...și nu s'au aflat sup-tu acela piatră, cum iaste obiceiul, nici cărbuni nici cenușă, ce au fost o piatră fără ispravă"¹⁾.

1) Același obicei se întâlnește la determinarea hotarelor și în vechiul drept din Lorena, de pildă. În Lorena, "la féauté" - un fel de tribunal popular de oameni buni și bătrâni - , care statua în pricinile de hotare și fixa pe teren aceste hotare, hotărăște, cum ne arată un document francez din 27 Octomvrie 1687, să se pună "semnele" unei moșii: "...en cet endroit...une pierre de roche proche d'icelle d'environ deux pieds a esté marquée d'une croix pour servir de borne à l'advenir..." Ed. Bonvalot - Les féautés en Lorraine - în "Nouvelle Revue Historique" - XIII, 1889, p.253.

2) N. Iorga, St. și doc., XI, p.91

De asemenea, într'o hotărnicie făcută la Dumeni, la 5 Noemvrie 1759, "s'au găsit stâlpu vechiu, carii s'au și cercatu și s'au găsit bunu hotaru..."¹⁾.

+ +

Obiceiul pietrilor de hotar ar fi, după unii istorici și juriști, o amintire romană și etruscă. Lăsăm deoparte aserțiunea acestora că, la Romani, obiceiul determinării hotarelor prin stâlpi de piatră ar fi de origine etruscă. Mommsen a arătat că la Romani acest obicei nu este numai decât etrusc, ci că este vorba de un obicei comun tuturor popoarelor greco-italice.

Intr'adevăr (de altfel s'a și văzut mai sus) atât obiceiul despre care am vorbit, al plantării de arbori drept hotare, cât și obiceiul punerii de pietrii se întâlnește frecvent la toate popoarele vechi greco-italice.

Vergilius, povestindu-ne lupta dintre Enea și Taurus, ne spune cum Taurus, mâniindu-se, puse mâna, pentru a svârli împotriva adversarului său, pe

1) N. Iorga, St. și doc., XIX, p. 30.

Saxum antiquum ingens campo qui forte jacebat
limes agro positus litem ut discerneret arvis"

Dar, dacă el se întâlnește la vechii Romani, nu mai puțin acest obicei este cunoscut și altor popoare ale antichității. Dacă îl căutăm la vechii Eleni, îl aflăm; astfel în Iliada ni se povestește într'adevăr cum:

"Palas, înlături ferind, cu mâna cea sdravănă'n-
fașcă

"Un bolovan ce pe câmp sta mare și aspru și
negru,

"Care fusese de mult așezat ca hotar între țarini".

Prin urmare, obiceiul pietrilor de hotar îl aflăm, mărturisit de isvoarele cele mai vechi, atât la Romani cât și la Greci. Adăogăm chiar că dacă - așa cum am arătat mai sus, - obiceiul fixării hotarelor prin stâlpi de piatră este comun tuturor popoarelor greco-italice, nu mai puțin același obicei se întâlnește și la popoare mult mai depărtate și mult mai vechi, ceea ce este de natură a sugera oarecari reflecțiuni mai înainte de a formula concluzii reducând viața popoarelor la o acțiune continuă și reciprocă de împrumut.

Un popor a putut foarte bine găsi unele for-

mule de vieață, printr'o acțiune de elaborare proprie, fără ca să fi fost nicidecum nevoie de a apleca urechea la șoaptele care pot veni dela vecin, fără a fi fost nicidecum nevoie să arunce priviri furioase către felul de a trăi a acestuia. Spiritul de imitație nu a putut distruge cu totul spiritul inventiv al unui popor; astfel, dacă stăpânitorul unui petec de moșie vrând să și-l despartă de moșia vecinului a făcut-o săpând o movilă, sădind un copac sau punând un stâlp de piatră, nu este numai decât de crezut că a învățat acest lucru dela vecin. Decât acesta, nevoia este și mai mare dascăl. Analogiile de structură între două instituțiuni, între două obiceiuri, nu presupun și nu implică numai decât o rudenie, afară numai dacă aceste analogii sunt întovărășite de elemente și de circumstanțe caracteristice.

Iată pentru ce, pentru a ilustra ideea aceasta în legătură cu obiceiul pietrelor de hotar, am căutat să-l găsim la popoare a căror depărtare și a căror istorie exclude tocmai ideea oricărui împrumut. Întâlnim, astfel, acest obicei, de pildă, la vechii Chaldeenii. La aceștia, pietrile de hotar - Koudouru - erau foarte des întrebuintate. De altfel, în Chaldeea, aceste pietrii de hotar joacă chiar rolul unui titlu de proprietate. Pe ele se săpau deseori

diversele acte juridice care au avut loc privitor la moșia pe care aceste pietrii se aflau¹⁾.

Prin urmare, în fața aspectului de genera-litate a obiceiului pietrilor de hotar, ideea unui împrumut, la poporul românesc, poate ar trebui să lase loc ideii unei instituțiuni isvorâte din propriile lui nevoi autohtone.

+ + +

Am putut vedea că hotărnicțiile și punerea "semnelor" se făcea cu mare jurământ; și dacă cel care ar fi ales cu strâmbătate hotarul este lovit - în afară de pedeapsa pentru jurământul fals -²⁾ și de păcatul care "avea să îi apese sufletul tot așa cum îi apăsase pe cap brazda de pământ", cel care ar fi îndrăznit să mute cu înșelăciune din loc aceste pietrii de hotar nu era mai puțin greu lovit de blestem. Pietrile de hotar trebuiau, într'adevăr,

1) Ed. Cuq, La propriété foncière en Chaldée, în Nouv. Rev. Hist., XXX, p. 706.

2) v. hrisovul lui Alexandru Vodă, din 9 Sept. 1658 în "Fosia Societății Românismului", I, 1870, p. 47.- Se vorbește de amenda în boi, pentru jurământul fals.

păstrate cu sfințenie, în așa fel încât în superstițiunile și credințele populare "cei cari mută piatra de hotar înnebunesc"¹⁾.

Prin urmare, în afară de pedeapsa - o amendă în boi - de care este lovit, uneori²⁾, cel care muta hotarul din loc, și în afară de pedeapsa de care vorbesc pravilele de mai târziu³⁾, este interesant de menționat sfințenia cu care trebuia păzit un hotar; în așa chip că, în superstițiile populare, mutarea unei pietrii de hotar constituie un păcat

- 1) Răspuns la chestionarul lui Hasdeu; - din satul Zărnești, județul Buzeu - Întrebarea 342 - Manuscris al Academiei Române, Nr. 3438, f. 265.Vo.
- 2) V. un document din anul 1639 care vorbește de amendă (12 boi) pentru mutarea hotarelor, în Arhiva Istorică 1, p.87.
- 3) Cităm; de pildă, dispozițiile pravilei lui Vasile Lupu, a lui Matei Basarab, cari se ocupă de cele ce se face vinovat de mutarea hotarelor; Pravila lui Vasile Lupu; 13 § 134 (respectiv, Matei Basarab, glava 346 § 33); "Carele va muta hotarulde va fi mutat sângur, acestuia să-i fie certaria cu bani, ca să dzice, să plătească hatalm".
Gl.13, § 135 (respectiv glava 346 § 34):
"Cine va lua piatra hotarului sau măcar lemn ce va fi sămnat hotar, de va fi știind că iaste sămn de hotar, se va certa ca un fur; iară de să va afla că n'a știut, numai să-l bată.

atât de mare, încât Dumnezeu lua celui vinovat mințile.

De unde ar putea veni credința că semnele de hotar sunt puse sub protecția zeilor, a căror mârnie o aprinde cel ce mută aceste semne de hotar? N'ar fi cu neputință, ar fi probabil chiar, să fie vorba de o amintire romană, dacă ne gândim la textele care vorbesc, la Romani, de legile - atribuite lui Numa - care, după ce obligau pe cetățeni să-și delimiteze pământul lor punând semne de hotar, consacrau aceste semne de hotar lui Jupiter Terminus, făcând din ele un lucru atât de sacru, încât împotriva celui care le deplasa, legea pronunța pedeapsa sacratio capitis. S'ar putea, deci, vedea în caracterul sfânt pe care îl are hotarul la Români o amintire romană, dar n'ar fi cu neputință să fie vorba și de o amintire încă mai veche. De altfel, și în ce privește această instituțiune a hotarului la Romani, istoricii văd nu atât o instituțiune datorită legilor romane, ci o instituțiune mai veche decât însăși Roma. Ea pare a fi una din acele instituțiuni primitive, care se întâlnesc la toate popoarele italice, și despre care se poate vorbi, la Romani, ca fiind născute odată cu însăși nașterea poporului roman. Intâl-

nită la Romani, această instituțiune a hotarului - lucru sacru - se întâlnește nu mai puțin și la vechii Etrusci, precum și la vechii Eleni.

Să se explice totuși, la Români, acest caracter sacru al hotarului, printr'o amintire română? Ar fi, poate, o bună explicație. Am fi totuși înclinați poate să-i preferim o alta: vorbind, la Romani, despre sacratio capitis, ar fi de observat insistența pe care o pun scriitorii cari fac mențiuni despre ea, pentru a atribui instituțiunea hotarului - "lucru sacru" (-Jupiter Terminus) silințelor pe care regele Numa și le irosea pentru a statornici și desvolta, la Romani, obiceiurile și dragostea pentru viața agricolă. Intr'adevăr, la un popor a cărui viață este legată de agricultură, de pământ, de moșie, nu este decât foarte firesc ca să se nască respectul pentru hotarul moșiei și ca acest hotar să intre în credințele populare ca un lucru sfânt, în jurul căruia se ȝes, mai apoi, și superstițiile.

Prin urmare, din însăși viața poporului românesc, legată indisolubil de brazdă, din însăși dragostea acestui popor pentru agricultură, s'a putut naște iubirea și respectul aproape superstițios pentru hotarul care, el, reprezintă în chip material

și vizibil însuși dreptul de proprietate, însăși starea agricolă și economică întemeiată pe proprietatea privată. N'ar fi dar nepotrivit ca să vedem, în caracterul aproape religios pe care îl are hotarul la poporul românesc, o consecință a vieții acestui popor legat de pământ, fără ca numai decât să ne gândim a explica acest caracter printr'o amintire romană continuată în viața poporului românesc.

+⁺+

Chiar de am admite că acest caracter pe care îl au, la Români, pietrile de hotar, precum și superstițiile populare în ce le privește, s'ar explica printr'o amintire romană, în faptul însuși al întrebuințării "pietrilor de hotar" nu este nimic mai natural decât de a vedea un obicei isvorît din nevoile de fiecare zi ale unui popor legat de brazdă. Ce e mai firesc, pentru a însemna trainic hotarul unei moșii, decât de a utiliza în locul altor semne cari pier, piatra care, trainică, rămâne ?

Obiceiul însemnării hotarelor - prin movile sau pietrii- se leagă de însăși așezarea unui popor, ca popor agricol. Este un synchronism. Pre-romană e legătura stabilă a acestui popor carpato-

dunărean cu pământul, cu moșia,pre-roman e hotarul moșiei,pre-roman e obiceiul hotărniciei hotarelor prin stâlpi de piatră.

La această concluzie se poate aduce, de altfel, și o dovadă documentară, o dovadă întemeiată pe un izvor sigur:

Un monument epigrafic din Scythia minor (Dobrogea) și care se poate fixa pe vremea lui Marcu Aureliu, ne spune: "s'a așezat stâlpi de hotar pentru ținutul cetății Ausdecensilor (aceștia erau Traci) în spre Daci, după arătările administratorului cetății, Vexarus I....; Dacii sunt dator să iasă dincolo de stâlpi. Stâlpii de hotar ai pământului cetății sunt de păzit cu sfințenie".

"Avem de aface - constată V.Pârvan - cu o însemnată așezare sătească tracică, în fruntea căreia este un actor civitatis, Vexarus, al cărui nume este trac. Acesta, împreună cu alt cetățean, hotărniceste, dupe porunca guvernatorului, proprietatea Ausdecensilor încălcată de Daci". Raportându-se la această inscripție, precum și la altele, autorul citat mai sus încheie: "vedem ce mulți Daci mai trăiau încă pe legea și obiceiurile lor, pe vremea lui Marcu Aureliu"¹⁾.

1) V.Pârvan, Inceputurile vieții romane la gurile Dunării, p.III.

Prin urmare, obiceiul determinării hotarelor prin stâlpi de piatră și sfințenia cu care se păzesc aceste pietrii de hotar se întâlnesc și în viața poporului tracic și sunt mărturisite de un izvor foarte sigur. Și să se observe că acest monument epigrafic de pe vremea lui Marcu Aureliu și care ne aduce știrea despre obiceiul pietrilor de hotar la vechii Traci, provine din Scythia Minor, adică dintr'o regiune unde romanizarea autohtonilor s'a făcut cu mai multă intensitate, fiindcă această romanizare începuse cu o sută de ani mai înainte decât romanizarea restului teritoriului carpato-dunărean.

Intr'adevăr, "Dobrogea e mult mai bogată în resturi antice..., căci în Dobrogea avem urmele unei culturi intensive greco-romane", pe când în restul teritoriului din nordul Dunărei, "nu au lăsat urme despre viața lor decât locuitorii romani sau romanizați a cel mult două veacuri de viață civilizată."

Dacă, prin urmare, întâlnim unele obiceiuri tracice într'o regiune în care ar fi fost natural să nu mai găsim aceste obiceiuri tracice autohtone, - căci romanizarea se exercitase cu foarte multă in-

tensitate în acea regiune, - este cu atât mai firesc de ~~admis~~ că, în restul provinciei tracice (chemate mai târziu la civilizația romană și ai cărei locuitori nu au fost supuși operei de romanizare decât cel mult două sute de ani) aceste obiceiuri tracice să fi fost încă mai frecvente și mai viguroase.

+⁺+

Incheiu: diferitele obiceiuri pe care le întâlnim la fixarea hotarelor ni se par a se fi născut, la poporul românesc, odată cu însăși așezarea acestuia ca popor muncitor de brazdă și din însăși viața lui legată de moșie, așezare care se urcă dincolo de contactul lumii dacice cu lumea romană și, cu atât mai mult, cu lumea slavă și ni se par că cel puțin unele din aceste obiceiuri se urcă în trecutul pre-roman, explicându-se, probabil, printr'o continuitate de viață daco-tracică.

---000---

C O N C L U Z I I

Până acum - și atât cât îngăduiau exigențele unui curs care, limitat în timp, cere totuși să fie destul de cuprinzător pentru a da o imagine de ceea ce va fi fost vechiul Drept consuetudinar românesc - am înfățișat, în primele lecțiuni, izvoarele tracice, romane, slave și bizantine ale acestui Drept, fără însă a fi încercat și să determin în ce măsură fiecare din aceste izvoare a contribuit la formula de sinteză a Dreptului nostru.

Pentru a putea îndeplini lucrul acesta, cu alte cuvinte pentru a discrimina, în structura vechiului nostru Drept consuetudinar, contribuția fiecăruia din elementele etnice care au intrat în sinteza românească, s'ar cere reconstituită și disecată fiecare instituțiune juridică și, apoi, confruntată cu instituțiunile corespondente sau asemănătoare tracice - atât cât izvoarele, destul de lacunare, ne-ar putea îngadui - apoi cu instituțiunile romane, slave și bizantine. Acest examen ar cere o

desvoltare depășind cu mult cadrul unui curs limitat în cuprinsul unui an școlar. De aceea a trebuit să restrângem subiectul nostru și să ne cantonăm în marginile numai o câtorva instituțiuni și în deosebi în marginile instituțiunei dreptului de proprietate - cea mai de seamă instituțiune și în care se rezumă cea mai mare parte din ceea ce constituia Dreptul românesc. Drept agrar izvorât din legătura Românului cu ogorul. De aceea, spunem că atunci când se va putea reconstitui un tablou coerent al dreptului de proprietate la Români, prin însuși a-oest fapt, se va fi reconstituit liniile esențiale ale Dreptului consuetudinar românesc. E ceea ce am încercat, firește sumar, să fac în cele câteva lecțiuni consacrate studiului dreptului de proprietate.

Și acum, rezumând rezultatele obținute, să încercăm să le interpretăm istoric, reintegrându-le în timpul lor și în mediul lor social - pentru a le da viață și a le face să ne grăiască mai pe înțeles.

+ + +

Să începem prin a rezuma unele din rezultatele la care am ajuns prin cercetarea câtorva instituțiuni juridice românești în legătură cu insti-

tuțiunea dreptului de proprietate, asupra căreia am făcut un mai stăruiitor popas. Să înfățișăm aceste rezultate în lumina dreptului roman, slav și bizantin.

+ +

Pentru istoriografia juridică românească de la jumătatea veacului trecut, stăpânită de romantismul latinist, origina vechei noastre civilizațiuni juridice s'ar lămuri printr'o continuitate a spiritului roman. Nu aş aminti aici - după numele lui Al. Papadopol-Calimach și G.Misail, citați în mai multe rânduri în acest curs, decât pe cel mai de seamă interpret al școalei romaniste, pe răposatul profesor G.Longinescu - lucrările celor mai mulți dintre reprezentanții acestei școale având în deosebi valoarea literară a unor apologii.

Pentru istoriografia de la sfârșitul veacului trecut și de la începutul acestui veac, explicarea originilor vechilor noastre tradițiuni juridice populare s'ar găsi într'un sir de împrumuturi târzii slave și slavo-bizantine. Această teorie, mai mult enunțată decât demonstrată de către A.D.Xenopol și C. Dissescu, a găsit un cadru științific în lucrările cu care se poate afirma că s'a inițiat știința

vechiului Drept românesc ale lui George Popovici și ale D-lui profesor Paul Negulescu. Voi menționa că teoria aceasta slavistă a găsit chiar și o consacrare jurisprudențială, într'o hotărîre a Curții de Apel din Craiova din 1893¹⁾.

Întrebarea care se pune e aceasta: înainte de imigrațiunile slave și înainte de penetrația romanismului în Dacia, nu va fi existat oare în Dacia o civilizațiune care nu se va fi eclipsat în fața acțiunii de romanizare sau de slavizare și care civilizațiune va fi fost deci capabilă de a se fi perpetuat ?

Odată această întrebare formulată, metoda de urmat se impune de la sine: aceea pe care am urmat-o și despre care, dacă mi-aș îngădui să cred că e cea mai bună, este pentru că o a doua nu există. Supunând unui examen critic instituțiunile juridice românești, pentru a determina întinderea și adâncimea aportului romanic, slav și slavo-bizantin, am ajuns, - prin eliminarea sau prin reducerea la juste proporțiuni a acestui aport romanic, slav sau slavo-bizantin -, la substratul juridic preroman, deci autohton-tracic. De sigur, acest examen nu aduce decât prin negativă dovada autohtonismului ve-

1) Revista "Dreptul", 1893, anul XXII, nr. 26.

chiului Drept consuetudinar românesc, dovadă care prineasăși nu ar fi îndestulătoare dacă nu ar fi coroborată prin examenul direct al isvoarelor - insuficiente, e drept - privitoare la viața juridică a aborigenilor Daciei și apoi completată prin cercetarea comparativă privitoare la viața juridică a unor neamuri înrudite, deci privitoare la viața coborîtorilor Ilirilor (Albanezii) cum și la viața coborîtorilor Frigo-Tracilor (Armenii). Căci grupul Dacic era coordonat Tracilor, așa cum erau coordonați Ilirii și Frigienii, constituind împreună marea familie traco-iliro-frigiană.

De altfel, exact aceeași metodă de investigație științifică a fost folosită și în cercetările glotologice, pentru explicarea fenomenelor lingvistice românești a căror cercetare directă nu era cu putință, evul mediu românesc neoferind documentarea necesară.

+ + +

Să începem prin a ne situa din punctul de vedere al teoriei romanității vechiului nostru Drept românesc.

Gândiți-vă la ce era dreptul de preempțiune și răscumpărare, care de obicei este denu-

mit protimis, termen bizantin pe care eu l-am ocolit (știți pentru ce).

Vroiai să-ți vinzi partea de moșie. Trebuia s'o faci - cum spun documentele noastre - "cu știința seminției și a megieșilor și din sus și din jos și dimprejurul locului". Și gândiți-vă că la epoca penetrațiunii romane în Dacia, la epoca Dreptului clasic, dreptul de proprietate se înfățișa la Roma ca o plena in re potestas - sinteză de jus utendi, fructu, abusu - ca un drept exclusiv, perpetuu și absolut, și vă veți întreba dacă printr-o tradiția romanică se poate explica conceptul românesc al dreptului de proprietate.

Când în organizația proprietății românești, dreptul de a dispune al șefului familiei era mărginit și condiționat de dreptul "seminției și al megieșilor și din sus și din jos și dimprejurul locului", cum s'ar concilia lucrul acesta cu concepția individualistă a dreptului de proprietate roman și cu autoritarismul acestuia din urmă ?

Inercarea - timidă, - de a apropia instituțiunea românească a dreptului de preempțiune și răscumpărare de acel drept de prioritate pe care-l aflăm la Roma în caz de venditio bonorum (creditorul celei mai tari creanțe trecând înaintea celor-

laltți creditori și înaintea cognaților), rămâne fi-
rește o simplă încercare timidă.

Chiar și în ce privește dreptul de preemp-
țiune care rezultă nu din rudenie sau vecinătate, -
ratione sanguinis sau ratione loci, - ci dintr'un pac-
tum protimiseos a. junctum, o analogie nu se poate sta-
bili între Dreptul clasic roman, unde acest pactum
protimiseos da naștere unei acțiuni personale și
Dreptul vechiu românesc, unde el da naștere unei ac-
țiuni reale.

Dar să luăm un alt mod de dobândire a proprie-
tății: prin succesiune ab intestat. Răposatul profe-
sor S.Longinescu ajunge la încheierea că regimul suc-
cesoral ab intestat, astfel cum îl aflăm în vechiul
Drept românesc, mărturisește o origină romană. "In
acest vechi Drept consuetudinar - scrie autorul ci-
tat - partagiul se făcea per stirpes, nullo sexus
discrimine, potrivit regulilor de drept roman din vre-
mea lui Justinian, după reformele acestuia, prin No-
velele, 118 și 127"¹⁾.

Numai cât nu cu Dreptul justinianeu se cere
confruntat vechiul drept românesc, ci cu dreptul ro-
man în faza lui de evoluție din momentul penetrației

1) S.G.Longinescu, Istoria Dreptului român, nr. 252

sale în Dacia. Or, în această fază, rudenia agnatică era încă la baza regimului succesoral, restrictiv în ce privește pe femei, aceasta neputând avea suae haeredes. Abia către anul 178 al erei creștine, prin senatus consultum Orfitian se face o spărtură în principiul delegațiunei succesiunei numai între membrii familiei agnatice, în sensul că acest senatus consultum cheamă pe copii, înaintea oricărui agnat, la succesiunea mamei. Mult mai târziu, în timpul Imperiului de Jos abia, rudenia prin femei devine generatoare de drepturi quasi egale cu acelea decurgând din rudenia prin bărbați.

Dar chiar și până în vremea lui Justinian se mai păstrează amintirea unui sistem întemeiat pe agnațiune și abia prin Novelele 118 și 127 devoluțiunea succesiunii se orânduește pe principiul afecțiunilor prezumate.

Or, vechiul Drept consuetudinar românesc era egalitar, sub raportul vocațiunii succesorale. Aici o precizare: mare parte din doctrina istorico-juridică românească susține existența în vechiul Drept românesc a privilegiului masculinității.

Nu mi-ar fi cu putință să lămuresc aici controversa, prin desfășurarea unei documentări ca -

re mi-a îngăduit să mă înscriu în fals împotriva acestei teze¹⁾. Dar cel puțin asupra unui punct acordul e unanim: în Dreptul consuetudinar al Moldovei - dacă asupra celui al Valahiei încă apasă controversa - principiul egalității sexelor în materie succesorală este absolut. Deci, greu de conciliat cu ideea unei soluțiuni de continuitate juridică română.

Să cercetăm o altă instituțiune: raportul dotal, collatio dotis.

În dreptul roman, dreptul civil nu obliga pe fiică să împartă dota cu frații și surorile ei, când se deschide succesiunea tatălui. Explicația decurge din faptul că dota trecea în proprietatea soțului și că fiica măritată cum manu pierdea orice drept la succesiunea tatălui său. Când căsătoria sine manu ajunsese regulă generală și când soțului se impuse obligațiunea restituțiunii la desfacerea căsătoriei, pretorul impuse femeii collatio dotis, atunci când cerea bonorum possessio contra tabulas sau unde liberi. Și această obligațiune de raport dotal se aplică și la dota profecticia și

1) George Fotino, Contribution à l'étude des origines de l'ancien Droit coutumier, p.258-293.

la dota adventicia.

În vechiul drept românesc, dota rămânea nu soțului, ci femeii, care era obligată la raportul dotal la masa succesorală. Și mai e o diferență: dreptul roman, chiar când mai târziu consacră obligațiunea raportului dotal, aplica această obligație și la dos profecticia și la dos adventicia. Nu tot astfel era în dreptul românesc, unde collatio dotis nu exista în cazul dotei adventicia.

Cât în ce privește instituțiunea populară românească a repudiumului din culpa femeii, atrăgând pierderea zestrei în folosul bărbatului, mă gândesc că am putea asocia originea ei unei instituțiuni din dreptul roman, unde întâlnim acel judicium domesticum despre care amintește Cato, care judicium atrage pierderea, după hotărîrea arbitrilor, a zestrei, în folosul bărbatului. Acest judicium domesticum ar putea fi apropiat de un obicei românesc despre care vorbește Dimitrie Cantemir, obiceiul pierderii zestrei în caz de culpă a femeii, culpă de lês-virginitate; deci instituția romană despre care vorbește Cato, ar putea fi apropiată de acea privata coercitia din vechiul Drept consuetudinar românesc, despre care vorbește cronicarul moldovean.

Dar dacă în Dreptul roman în faza penetrației sale în Dacia se regăsește o acțiune asemănătoare acestei coercitia privata românești, dacă regăsim în dreptul roman o acțiune, insuficient cunoscută (judicium de moribus) și care la origină ar fi o acțiune pretoriană penală, - putând absorbi parțial dota, - abia prin Constituțiunea din 444 a lui Teodosius și Constantin, adică la un moment când nu se mai poate presupune un împrumut românesc din Dreptul roman, s'a decretat pierderea totală a zestre, - așa cum era în datina juridică românească, în cazul unui repudium provocat de vinovăția soției¹⁾.

Aș mai aminti că în vechiul Drept românesc consuetudinar, zestrea rămâne proprietatea soției, care zestre, în dreptul clasic roman, trecea în proprietatea bărbatului, acesta putând-o înstrăina fără consimțământul femeii - excepțiune făcând pentru imobilele italice neestimate²⁾.

Discrepanța între dreptul roman în faza penetrației sale în Dacia și dreptul vechiu românesc, în materie succesorală și dotală, nu-mi pare a veni în sprijinul teoriei romaniste a concepției vechiu -

1) Ibidem, p. 313-315

2) Ibidem, p. 300-303

lui drept românesc.

Să mai cităm un alt exemplu: am arătat într'una din primele mele lecțiuni că încă pe vremea lui Cicero, jurisprudența romană consacrase principiul res judicata pro veritate habetur. Or, acest principiu al autorității lucrului judecat era ignorat de vechea concepție juridică românească. Cu aceeaș pricină te judecai și te rejudecai, chiar în fața aceluiași judecător sau divan, și-ți era greu să socotești că s'a încheiat judecata. Cele două concepțiuni diferite caracterizând distribuirea dreptății pe marginile Tibrului și pe țărmurile Dunării, nu-mi par a da o consistență formulei romanității vechilor tradițiuni juridice românești.

Un ultim exemplu: am văzut că la Români odinioară - și prin părțile de munte se mai păstra până de curând acest obicei, - când era o pricină pentru hotare sau când aceste hotare se cereau determinate, martorii hotarnici "oameni buni și bătrâni", obișnuiau să ia o brazdă pe cap din pământul impricinat și astfel să jure, mergând dealungul hotarelor. S'a încercat de Gr.Tocilescu, de Al. Papadopol-Calimach și de alții, o explicare în sensul că acest simbolism arhaic întâlnit în ju-

dicta finium regundorum ar fi fost un împrumut roman. E drept, întâlnim la Romani un formalism aparent asemănător, în epoca procedurii legis actiones și anume în sacramentum in rem. Când, mai târziu, mancipatio și legis actio au trebuit să fie aplicabile la imobile, cum sacramentum in rem fusese imaginat pentru imobile puțin voluminoase, s'a recurs la procedeul îndeplinirii ceremonialului și ritualului roman asupra unui fragment din imobil, asupra unei brazde de pământ.

Am supus + într'o lecțiune anterioară - simbolismul arhaic românesc unui examen strâns, confruntându-l cu simbolismul aparent asemănător roman și am cercetat ipoteza unei soluțiuni de continuitate romană în viața românească.

Nu am găsit justificarea unei atare ipoteze; soluțiunea de continuitate este respinsă și pe considerentul că această procedură romană per legis actionem dispăruse la epoca contactului daco-roman, și pe constatarea că în afară de faptul material al simplei figurații a unei bucăți de brazdă, nu este nimic comun - ca sens - între vechiul formalism roman și arhaicul ritual românesc. Analogia între aceste simboluri mi-a apărut a fi doar un miraj înșelător, produs al perspectivei romano-centrice ca-

re dominase cândva istoriografia românească. Și, iarăși, în spiritul meu a prins consistență îndoiala în ce privește continuitatea spiritului juridic al Romei în viața noastră juridică.

Că am păstrat dela Roma graiul nostru, că am păstrat multe din ceremoniile și jocurile romane (cum de pildă sărbătoarea agrestă a Rosaliilor, adusă din Italia de coloniștii romani și răspândită în tot ținutul tracic dintre Marea Egee și gurile Dunării), că însuși numele patronimic "Român" l-am păstrat, este adevărat. Dar amintirea vieții juridice romane satele noastre aproape n'au păstrat-o.

Graiul nostru? Dar nu numai aici în Dacia, ci și aiurea, și în Galia, și în Iberia, și oriunde, din întâlnirea a două popoare - biruitor unul, biruit celălalt - mai ușor se naște împrumutul limbii decât acela al sufletului unui popor. Cât în ce privește argumentul dedus din lingvistică, pentru Dacia trebuie ținut seama și de un alt fapt: aici au venit tot felul de neamuri. În mijlocul lor, limba care se impunea cu un mai mare prestigiu și care slujea ca instrument comun de comprehensiune între ele, era limba română. Adoptarea unei limbi străine e o problemă de oportunitate. Astfel, datorită acestei diversități de neamuri, limba română se aclimată -

zează aici în Dacia, unde dobândi drept de cetate; iar pentru celelalte diferite neamuri, autohtonul nu mai era decât "homo romanus", "romanus", de unde numele patronimic al nostru "român", nume pe care dintre toți coborâtorii romanismului îl purtăm numai noi, reprezentanții lui orientali¹⁾.

Cât în ce privește pătrunderea sufletelor, ea nu din războaie se inițiază și nu prin războaie se desăvârșește. Nici când războaiele de cucerire nu au făcut vid în țara cucerită. "Traian aduce coloni, pentru a face din țara dacică o țară romană, în limite romane, și în locul acesteia crește o țară dacică, de limbă romanică numai, dar în frontiere dacice și cu sufletul dac aborigen, care se transmite până la coborâtorii cei mai îndepărtați..... Poți schimba graiul celui învins, care învins învață graiul învingătorului, pentru a-i înțelege poruncile și a-și ușura astfel povara. Pe pământul cucerit, nimeni, afară de învingător, nu poruncește și nu vestește lumii despre cele ce se întâmplă. Pentru restul lumii, învinsul a murit. Nu însă și pentru eternele legi ale firii"²⁾.

1) N. Iorga, Histoire des Roumains et de leur civilisation, p. 28

2) V. Pârvan, Parentalia, Anal. Acad. Rom., XLI, p. 247.

Sufletul cuceritului nu s'a transformat după sufletul cuceritorului. El rămâne sufletul omului țării. Ceea ce omul acesta a fost ca rasă, a rămas. Câteva zeci de mii de coloni militari la Napoca, la Apulum, la Porolissum, ca și în castrarele de aiurea, câteva mii de imigranți pe drumurile Daciei, prin târguri și orașe, nu au fost de ajuns pentru a schimba sângele mulțimei aborigene. Sângele acestuia absoarbe pe al nouilor veniți. Atâta doar.

Surprinde constatarea că vechiul nostru drept consuetudinar n'ar fi o moștenire romană? Să ne gândim: câtă vreme în Dacia a înflorit o viață municipală romană, dreptul Romei a putut găsi aici o organizație capabilă de a-i anima formulele. Dar această viață de burg s'a stins după un veac și jumătate, după 30 de lustruri de eflorescență, și numai prin geniul sătesc poporul acesta al nostru și-a păstrat, dealungul veacurilor, ființa lui etnică.

Ar fi să uităm că la epoca introducerii sale în Dacia, la epoca dreptului clasic roman, acesta nu se rezuma într'un sistem de axiome simple, materializate în câteva simboluri, susceptibile de a pătrunde în sufletul patriarhal al Tracului din munte și din vale. Ar fi să uităm că dreptul roman era un sistem tehnic de axiome abstracte, care ar fi greu

de potrivit cu nevoile unei vieți simple, rustice, cum era viața țăranilor daci. Dacă însuși dreptul lui Justinian, care se potrivea mai ușor și mai bine nevoilor popoarelor din răsăritul european - fiindcă el împrumutase dela aceste popoare - dacă însuși acest drept era prea înalt pentru sufletul celor cărora el se adresa și dacă nu a putut el înfrânge cutumele răsăritului (de pildă, nu a putut înlătura cutuma siriană), nu ar fi imprudent de admis ca dreptul clasic, geometrizat și abstract, să se fi putut insinua mai ușor în viața rustră a autohtonilor Daciei? Să se țină seama că, pentru a însufleți un sistem atât de complex, ar fi fost nevoie de o organizație care, așa cum ființa în mijlocul unei societăți de retori și juriști, nu este de imaginat în mijlocul unei populațiuni care cinstea dreptatea în forme mai simple. O asemenea organizațiune, capabilă de a anima formulele jurisprudenților romani, așa cum ea s'a dezvoltat sub cerul albastru al Italiei, nu poate fi imaginată sub cerul inegal al Daciei, ai cărei locuitori se strângeau pentru dragostea pământului lor, pe care-l cultivau ca însăși dreptatea, simplu, țăraneste, ca însăși nevoile vieții lor simple, țăranesti.

De altfel, aceasta explică - lucru însem-

nat, asupra căruia atrag atențiunea - pentru ce nu am putut păstra mai nici una din instituțiunile politice romane. Acestea se pot, într'adevăr, potrivi cu vremurile liniștite și cu o înfloritoare viață de burg; ele s'ar potrivit mai greu în cazul vieții agreste din Dacia. De altfel, fenomenul acesta nu ne este propriu nouă; el nu se întâlnește numai la poporul daco-roman de pe cele două clinuri ale Carpaților. El se întâlnește și la poporul galo-roman din părțile Vosgilor, ca și la poporul ibero-roman din munții Iberiei.

La un popor, ca și la celelalte, organizația socială rămase aceea a vechilor stăpâni ai Daciei, ai Galiei și ai Iberiei. Ea nu a dispărut în fața spiritului latin, pe care autohtonii Galiei, Daciei și Iberiei și-l însușiră, pentru a potrivi acest spirit cu sufletul lor, iar nu pentru a-și omorî ancestralul lor suflet în fața noului venit¹⁾.

Istoria penetrației dreptului roman în provinciile orientale ale Imperiului revelează, în plus, un fapt de care istoricul român se cere a ține seamă în interpretările sale: romanizarea imperiului, din punct de vedere legislativ - cu tot e-

1) Camille Jullian, De la Gaule à la France, p.175

fortul făcut în acest sens - era, încă la epoca lui Dioclețian (284-305), foarte departe de a fi desăvârșită. Cu tot efortul lui Dioclețian, de generalizare a dreptului roman, unitatea de legislație era foarte departe de a fi desăvârșită, iar cutumele locale constituiau încă regula. Cum deci să admitem că numai pentru Dacia această romanizare, din punct de vedere legislativ, a putut fi terminată la mijlocul sec. al III-lea, când Aurelian puse capăt influenței oficiale a Romei în provinciile Dunărene ?

+⁺

E momentul să trecem mai departe și, după ce am înfățișat, reducând la mai juste proporții ipoteza latinității dreptului nostru consuetudinar, să analizăm doctrina slavismului acestuia, profilând pe fondul slav caracteristicile instituțiilor românești.

S'a spus: proprietatea românească îmbracă forma unei devălmășii.

Proprietatea, în concepția slavă, reprezintă o formă asemănătoare. Deci, un împrumut românesc dela Slavi conlocuitori sau înconjurători. Ei bine,

nu! Deosebiri esențiale, pentru o minte juridică, apar între cele două concepțiuni. La Slavi, devălmășia constituia o unitate organică, o unitate care absorbisese individualitatea juridică a membrilor comunității. Zadruga Slavilor meridionali, mirul Slavilor septentrionali, vervul Slavilor apuseni dalmați, reprezintă o instituțiune caracteristică politică și socială, o formă strictă a proprietății familiale, care nu se regăsește decât în chip imperfect la Români.

Em. de Martonne, marele cunoscător al Sud-Estului european, scrie că "organizarea proprietății familiale slave nu se găsește decât în chip foarte imperfect la Români. În tot materialul folcloristic nu se găsește nimic care să-i amintească Zadruga".

Devălmășia românească reprezintă o formă mai evoluată decât forma slavă a proprietății familiale. Caractere definite ne permit să afirmăm că devălmășia românească reprezintă o formă mai veche decât cea slavă, mai veche și deci mai evoluată, o formă care, fiindcă trăise mai multă vreme, pierduse din strictețea caracteristicilor primitive, din caracteristicile care se atenuează cu vremea, dar pe care la Slavi le aflăm mai conturate, mai stric-

te, - cum este și firesc la o instituțiune mai nouă, mai puțin evoluată, venită pe lume mai târziu.

Am văzut care sunt caracteristicile proprietății familiale.

a) Excluderea femeilor dela orice succesiune imobiliară. Nu o întâlnim la Români. E drept că doctrina istorico-juridică românească este controversată asupra acestui punct, pentru dreptul valah. Dar cel puțin ea este unanimă pentru dreptul moldo-vean, egalitar în mod absolut sub raportul vocațiunii succesoriale a femeilor.

b) Interdicția pentru șeful familiei de a testa în folosul unei persoane străine de comunitate. Nu o întâlnim la Români.

c) Interdicția de a cuprinde, în zestre, imobile. Nu o întâlnim la Români.

d) O diferențiere caracteristică între regimul bunurilor dobândite causa mortis - terra avitica - și regimul bunurilor dobândite inter vivos - terra aquisita. Această diferențiere nu o întâlnim la Români.

Și atunci, când cele mai multe din caracteristicile proprietății familiale slave nu le aflăm la Români, sau le aflăm sub o formă mai estompată, când proprietatea românească se înfățișează

ca o instituțiune mai veche, mai evoluată și care pierduse conturul său inițial, ar fi greu să conciliem aceste constatări cu ideea unui împrumut pe care noi Românii l-am fi făcut dela slavi.

De altfel, mă gândesc de câtăva vreme și la o altă problemă de vechiu drept românesc, sugerată de cartea clasică a lui Glotz asupra Solidarității penale, ca o consecință a formei dreptului de proprietate, și deși n'ași fi prea afirmativ (întrucât nu am ajuns la încheeri definitive), solidaritatea aceasta penală la Români îmi apare ca fiind mai puțin coerentă, mai slăbită decât solidaritatea pe care o întâlnim la Slavi. Ar fi confirmare în sprijinul ideii că proprietatea românească reprezintă o formă mai veche, mai evoluată decât proprietatea slavă.

Ar fi greu de înfățișat în cadrul nostru restrâns toate diferențierele structurale între dreptul românesc și dreptul slav, în afară de cele atât de caracteristice, amintite mai sus, care par a fi hotărâtoare.

Teoria slavismului vechiului nostru drept consuetudinar, acolo unde un împrumut cultural direct dela Slavi nu se putea demonstra, a căutat, pentru a nu-și părăsi pozițiile, - explicația într'un

împrumut indirect, pe care noi Românii l-am fi făcut dela alte popoare, prin mijlocirea Slavilor. Și, astfel, s'a căutat explicarea dreptului de preempțiune ca fiind datorit unui împrumut românesc dela Bizantinii, prin mijlocirea Slavilor. Și tot așa s'a căutat explicarea caracteristicei instituțiuni românești a jurătorilor într'un împrumut românesc dela popoarele germanice, în care împrumut Slavii ar fi avut tot rolul de mijlocitori. Pentru exigențele unor pozițiuni doctrinare apriorice, s'a căutat mai departe decât ar fi trebuit adevărul, adevăr care de obicei stă ascuns mai aproape de privirea iscoditoare a cercetătorului.

De altfel, în sprijinul ideii că vechea concepțiune juridică românească, în elementele sale esențiale, nu s'a inițiat din fondul slav, vin fapte istorice de indiscutabilă autenticitate. Sub stăpânirea romană, elementul autohton se mărturisește tenace în fața civilizațiunii noui, superioare și cuceritoare a Romei. Nu-i ușor de prezumat că el s'ar fi eclipsat în fața nouilor veniți Slavi. Întâmpină adeseori rezistență penetrațiunea instituțiunilor juridice străine, chiar atunci când cel ce le-ar primi are conștiința superiorității celui care i le dă. Nu este de prezumat sau de admis că

întreg trecutul istoric al atâtor generații cari trăiseră în Dacia se va fi topit ca omătul la prima săgeată de soare primăvăratec, în fața Slavilor, a căror civilizație nu avea, față de civilizația autohtonă, nici autoritatea cuceririi, nici prestigiul superiorității. Dimpotrivă, numeroase fapte arată că elementele slave, anemiate prin colonizări în sudul Dunării și rămase aici, în nordul ei, fără forme de organizare politică, fără coheziune, s'au pierdut în masa elementelor indigene, care au dat, ele, cu împrumut Slavilor, mai mult decât aceștia le-au dat lor.

De sigur, vor fi lăsat Slavii urme în viața noastră juridică populară (așa, de pildă, ne grăbim să menționăm instituțiunea frăției de cruce, practică fără simbolismul arhaic, fără ritualul păgân al amestecului de sânge), după cum au lăsat masive amintiri în vocabularul românesc. Dar o viață psihică sătească întreagă, ei nu au lăsat. Și în acest domeniu năvălitorul s'a potrivit după cel năvălit. - așa cum mai înainte vreme, prin veacul al II-lea, se asimilase indigenilor Traci din Basarabia, din Moldova și Vlahia, Iranienii-Sarmați, și cum mai înainte vreme, prin veacul al VII-lea-VIII-lea al celeilalte ere, se asimilaseră, în Transilvania, alți

Iranieni: Sciții semi-asiatici.

Și fiindcă vorbim de moștenirea slavă în limba românească, limbă care cu tot împrumutul lexical masiv făcut dela Slavi, nu a ajuns o limbă slavă, să mai amintesc și acest fapt: termenii slavi care se referă la regimul proprietății și pe care unii i-au citat în sprijinul unei influențe slave hotărâtoare (de exemplu, cuvântul "ocină", pentru proprietatea moștenită), sunt mai mult termeni de cancelarie decât termeni aflați în vorbirea curentă. Și trebuie iarăși adăos că, în afară de acești termeni, limba românească are cuvinte care se urcă la o epocă pre-slavă, cuvinte de origine iliro-tracică (moș, moșie, moștenire, vatră) de o incontestabil mai mare frecvență, de o mult mai mare valoare intrinsecă și care au rămas cuvinte caracteristice limbii românești, - mare parte din terminologia slavă referitoare la dreptul de proprietate dispărând de multă vreme.

Am luat - au spus susținătorii slavismului dreptului românesc - dela Slavi, două instituțiuni fundamentale: voevodatul și keneziatul. Mă mărginesc, referindu-mă la cercetările, care fac autoritate în materie, ale slavistului Ion Bogdan¹⁾, a

1) Ion Bogdan, Origina voevodatului la Români, în Anal. Acad. Rom., XXIV, 1902.

aminti că aceste instituțiuni par a nu avea străin decât numele - voevoda și knează - care a trecut la Români, pentru a desemna aici instituțiuni care luaseră naștere în afară de influențele străine. Instituțiune militară-judiciară, la Români, voevodatul nu este o instituțiune de origină slavă, dar un cuvânt suprapus unui vechiu cuvânt roman (dux), deci o instituțiune care-și datorează numai numele Slaviilor, dar care la Români a avut o dezvoltare proprie, rezultând din împrejurările deosebite ale vieții lor politice.

Am citat doar câteva instituțiuni juridice, interpretate într'un ansamblu de fapte istorice și lingvistice, care ne îndrituiesc a nu împărtăși doctrina unor origini exclusiv slave a vechilor noastre instituțiuni juridice. Eu nu contest infiltrațiuni slave în dezvoltarea civilizațiunii noastre juridice populare. Pe unele le-am amintit în treacăt. Nu contest nici marile merite ale acestei școale slaviste, care a reacționat împotriva tezei, socotită multă vreme ca o dogmă, a originilor romanice. Aportul slav a putut nuanța oarecari temeuri de viață juridică românească, dar n'a creat dintr'o bucată această viață.

Cât în ce privește înrâuririle bizantine în viața juridică românească, asupra lor nu vom stărui acum mai mult. Întâiu, fiindcă asupra-le am stăruit în prelegerile noastre anterioare; și, în al doilea rând, fiindcă aceste înrâuriri bizantine n'au fost atât de numeroase și de adânci, încât să fi dat o coloratură bizantină vechiului nostru Drept consuetudinar și deci să îndreptățească și o teorie bizantinistă a vechiului nostru Drept - așa cum am cunoscut o teorie romanistă și slavistă.

+ +

Am înfățișat, în rezumat, rezultatul cercetărilor noastre asupra vechiului drept consuetudinar românesc, privit sub raportul originilor sale. Ipoteza unor origini romane, ca și aceea a unor origini slave sau slavo-bizantine nu mi-a apărut demonstrată. O încercare de formulare a unui sistem de compromis, care ar explica originile vechiului drept consuetudinar românesc printr'o sinteză de înrâuriri romane, slave și slavo-bizantine, a fost făcută, între alții, de Ladislav Pic. Descompus însă în elementele sale, acest sistem transacțional între cele trei ipoteze nu ajunge să explice caracterul funda-
Fasc. 33

mental al vechiului drept consuetudinar românesc.

Am încercat a demonstra până acum ceea ce, din punct de vedere al originilor sale, vechiul nostru Drept nu era, O dovadă doar prin negativă. Rămâne să încercăm a arăta ceea ce era acest drept, din punct de vedere al originilor sale.

+ +

Poporul cel mare al Tracilor, pe care Grecii îl socoteau egal cu dâhşii, se află la începutul istoriei noastre. De sigur, ştirile directe pe care le avem dela Traci sunt fragmentare. Dar din aceea că ignorăm mult din viaţa aceasta tracică, nu putem ignora existenţa ei şi nici conchide în sensul că această viaţă va fi fost inferioară. Fapte certe arată că, în spiritul ei, conştiinţa vieţii psihice româneşti nu poate fi regăsită decât luând ca punct de plecare vremea aceea tracică.

Ne-am referit la cercetarea dreptului de proprietate. Ce putem şti în mod cert dela Traci - am văzut - este că ei cunoşteau dreptul de proprietate stabilă. Mărturisiri literare, confirmate de descoperiri arheologice recente, - şi pe care le-am cercetat la vreme, - definesc caracterul sedentar şi agricol al poporului tracic. Nu vom re -

lua aici demonstrația, amplu făcută în primele prelegeri ale acestui curs.

Toate dovezile fac dovadă Tracilor agricultori, cari cunoșteau deci dreptul de proprietate, care drept de proprietate - pentru a face apel la mărturia lui Horațiu despre obiceiul tracic, asemănător obiceiului românesc de a muta mereu țarina, așa ca niciodată același pământ să nu fie lucrat doi ani la rând - pare a fi prezentat aceleași caractere ca proprietatea românească. Firește, știrile acestea fragmentare nu constituie tot ce am fi dorit să avem în acest domeniu dela Traci. Dar când în liniile generale, proprietatea românească nu se explică printr'o amintire romană, slavă sau bizantină, și când proprietatea românească se mărturisește mai veche decât contactul neamurilor slave și mai veche decât contactul legionarilor romani cu locuitorii Daciei, se pot desprinde, dacă nu mai mult, cel puțin o prezumție în sprijinul continuității de viață tracică.

Reamintesc deasemenea că terminologia fundamentală în acest domeniu al dreptului de proprietate (moșie, moș, moștenire, vatră, etc.) este iliro-tracică și, poate, e firesc de admis că aceste cuvinte pre-romane acopăr și desemnează o instituțiune, ea

însăși pre-romană.

Să reamintesc ceea ce am spus privitor la zisul drept de preempțiune și răscumpărare. Cercetat printr'un examen paralel cu dreptul roman, slav sau slavo-bizantin, dreptul acesta de preempțiune și răscumpărare nu-și poate avea explicațiunea, - în viața românească, - printr'un împrumut roman, slav sau slavo-bizantin. Știri autentice (citez Constituțiunea din anul 391 a Impăraților Valentinian, Teodosius și Arcadius, constituțiune prin care Impărații amintiți, constatând existența în provincia răsăriteană a Imperiului a unui străvechiu drept de preempțiune, suprimă această instituțiune, socotind că este nedrept să oblige pe cineva a dispune de bunul său împotriva voinței sale). Știri autentice, deci, dovedesc răspicat existența instituțiunii dreptului de preempțiune și răscumpărare în sud-estul european, la o epocă pre-romană, și deci cu atât mai mult la o epocă pre-slavo-bizantină.

Așa dar, ideea unui împrumut slavo-bizantin trebuie să cedeze pasul ideii unei instituțiuni autohton-balcanice, deci răsărită din pământul însuși și crescută și dezvoltată prin propriul joc al fenomenelor economice. Iată pentru ce am spus că nu aș denumi instituțiunea românească a dreptului de

preempțiune, prin cuvântul bizantin protimis.

Și, apoi, aceleași caracteristice, - cu privire la această instituțiune - pe care le găsim la noi Românii, coborâtori ai Daco-Tracilor, le regăsim aidoma la coborâtorii Iliro-Frigo-Tracilor - Albanezii și Armenii - așa cum o dovedesc cercetările lui François Gibert și ale lui Köhler¹⁾.

Prezumțiunea în sprijinul ipotezei unei origini comune de caracter tracic prinde, și prin aceasta, mai multă consistență.

Dar să amintesc de felul în care se judecau pricinile în vechiul Drept românesc - care a ignorat principiul autorității lucrului judecat. Asemănări caracteristice se regăsesc la descendenții Iliro-Tracilor și Frigo-Tracilor. Și iarăși, mă gândesc - firește, nu afirm concludent - la putința unei origini comune.

Iată și caracteristica și populara instituțiune a înfrățirii prin amestec de sânge, instituțiune a cărei existență în sud-estul european se poate constata ca fiind anterioară sosirii Romanilor aici. Că această instituțiune exista în provin-

1) H. Hecquard, La description de la Haute Albanie, 1859 și Dr. I. Köhler, Das Recht der Armenier.

cia orientală a Imperiului, o dovedește rescriptul lui Diocletian, din anul 285, care o interzice¹⁾. De unde vine acest obicei? Nu e ușor să răspundem. Herodot o amintește pe vremea lui, ca fiind practică, aici în Dacia, de către Sciți²⁾. O fi, poate, și o instituțiune asiatică. Dar, iarăși, ar fi de observat că, deși se vorbește despre Sciți, aceștia erau, la epoca lui Herodot, tracizați, trăind după obiceiurile tracice. Ei nu constituiseră, aici în Dacia, decât simple enclave iraniené în mijlocul unor populațiuni tracice masive, superioare ca număr și ca tradiții culturale, în mijlocul cărora elementele semi-asiatice scite se pierduseră, luând viața acestor Traci. Și apoi, deși se întrebuintează cuvântul $\Sigma\chi\acute{\upsilon}\theta\alpha\iota$, totuși el se raportează de multe ori la Traci. În acest sens întrebuintează și Aristoteles cuvântul - în sens geografic, nu în sens etnic. Fenomenul acesta nu e izolat și se întâlnește și când e vorba de alte populațiuni din această regiune, de pildă Sarmatii, pe cari Eusebiu, Cassiodor și Hieronimus îi numesc "Scythae", adică din țara Sciților.

1) C. Just., lib. VI, tit. XXIV, 7

2) IV, § 70.

Prin urmare, dovada unei instituțiuni pre-romane autohtone o face rescriptul lui Dioclețian. Dovada, poate încă îndoelnică, despre practica acestei instituțiuni în Tracia nordică, o schițează Herodot. Și dacă noi ținem seama că nu se găsește în sud-estul european această instituțiune, practicându-se în aceleași condițiuni și cu aceleași particularități, decât la Români și la Albanezi, oricât am fi de prudenți, nu am putea să nu ne gândim la o origină comună. Și, pe deasupra, dacă vom lua seama că aceeași instituțiune, cu aceleași particularități, se regăsește și la Armeni și dacă socotim că Dacii, Ilirii și Frigo-Tracii formează o familie aparte în lumea indo-europeană, conjectura unei origini comune tracice îmi pare că prinde consistență.

Nu aș mai cita și alte instituțiuni în care am fi putut afla amintiri străvechi pre-romane. Chiar instituțiunea jurătorilor, dacă o cercetăm comparativ cu instituțiunea asemănătoare, pe care o găsim în viața coborîtorilor Ilirio-Tracilor, îmi pare că-și întinde destul de departe rădăcinile sale.

+⁺+

Considerațiuni istorice, etnografice, filologice, pe de altă parte, completează aceste rezultate fragmentare. Numeroase monumente posterioare romanizării Dacilor, mărturisesc despre tenacitatea elementelor autohtone. Ele ne arată nu numai că elementul tracic nu a fost extirpat, dar că el a dăruit cu prisosință din sufletul și din viața sa, pentru a statornici pe țărmurile Dunării o civilizațiune. Nu reiau aici dovezile aduse în acel minunat monument al protoistoriei noastre care este "Getica" mult regretatului și neuitatului profesor Vasile Pârvan.

Cât în ce privește aspectul juridic al chestiunii, istoria Dreptului roman și mărturiile jurisconsultilor romani arată răspicat că reprezentanții Romei lăsau populațiunilor învinse legile și obiceiurile lor anterioare cuceririi, când ele nu aveau nimic protivnic ordinii imperiale. Mărturisirea lui Ulpian ar putea fi invocată în acest sens¹⁾.

Procesul desfășurat din întâlnirea legionarului roman cu țăranul dacic arată că nu învinsul și-a potrivit viața și sufletul său după viața și sufletul învingătorului, ci viața și sufletul acestuia s'au potrivit după sufletul celui învins, îm-

1) Dig., 1,3, De legibus, 34.

bogățindu-l și refinându-l. De când e lumea lume, viața țării învinge nu viața omului. Invingătorii se unesc cu femeile învinșilor și copiii lor sunt iarăși strănepoții înaintașilor autohtoni. Fiul tradițiunii care lega de pământ generațiile anterioare, se înoadă din nou; rasa este din nou o fiică a pământului; caracterele vechi reapar și reiau predominanța¹⁾.

Și alte considerațiuni coroborează în acest sens. Etnografia constată și ea, în tipul nostru, trăsături tracice. Casele risipite ici și colo, cu loc larg între ele, ca pentru oameni cari iubesc spațiul și cerul deschis, formează și astăzi sate de străvechiu tip tracic. Cât despre felul de a trăi al nostru, el corespunde povestirii lui Diodor vorbind despre Geții cari stau pe băncile scunde de lemn, în jurul unei mese joase și rotunde, servindu-se de pahare de lemn, ori de corn de viță, Mijloacele omului de muncit pământul sunt rămășițe din vremea aceea îndepărtată (sunt arheologi

1) V. Pârvan, loc.cit., Fenomenul e același și în Britania; istoria îl constată în aceleași forme și condițiuni; v. André Maurois, Histoire d'Angleterre, p.29

cari socotesc de pildă secera ca de origină nord-tracică).

Identitatea vieții rurale carpato-balcanice, în liniile ei fundamentale, orânduirea ideilor, cu lirismul caracteristic, cu o anumită notă sentimentală care nu se întâlnește aiurea, cu arta aceea geometrică, abstractă, deosebită de zoomorfismul răsăritean, scitic și sudic-elenic, muzica și instrumentele populare (fluerul, naiul și buciul de care vorbește în "Tristele" sale Ovidiu), instrumentele de predilecție ale Tracilor nordici, viața aceasta cu identitatea ei de credințe populare, dansuri și superstiții, se explică prin ancestrala civilizațiune tracică, neîncovoiată în fața civilizațiunii romane sau în fața celei slave și bizantine de mai târziu.

Și apele noastre își păstrează, multe, numele lor aborigen, mărturisind că odată cu numele lor au supraviețuit și elementele etnice care se oglindiseră cândva în undele lor. În această materie este o confuzie de evitat: mare parte din toponimia noastră, care nu era romanică, s'a atribuit Slavilor, când de fapt nu avea nimic slav, fiind toponimie pur și simplu tracică, primită și transmisă de Romani.

Chiar în limba noastră - romanică de sigur - se regăsește spiritul autohton-tracic (de pildă articolul post pus, pe care-l întâlnim și în limba albaneză - româna și albaneza fiind limbi lexical deosebite, dar gramatic identice - și pe care-l găsim și la Armeni - deci concludent - și la Bulgari, unde cercetările glotologice ale lui Meillet, Brugman, Miklosich, Vasile Bogrea și Th. Capidan, au arătat a fi un fenomen lingvistic împrumutat tot dela elementul tracic din Moesia). Oricât am fi de prudenți, scrie profesorul Capidan, în deducțiunile noastre - nu putem să nu conchidem că aceste fenomene lingvistice se explică prin identitatea elementelor autohtone iliro-tracice.

+⁺+

Conchid în ce privește concepțiunea juridică românească. De sigur, pot fi discriminate influențe romane, slave și bizantine. Dar în dezvoltarea istorică a civilizațiunii românești nu există niciun hiatus, această civilizațiune prezentând, în liniile ei largi și în spiritul ei, un habitus autohton de caracter tracic.

Au adus elemente de îmbogățire a civilizațiunii autohtone, legionarii romani, cari, cercetând auspiciile pe coasta Adriaticei, s'au îndreptat către țărmul Pontului Euxin. Au adus elemente de nuanțare a acestei civilizațiuni Slavii cari se așezaseră în văile primitive ale noastre. Au adus elemente de înfrumusețare reprezentanții strălucitorului Bizanț. Dar vechea civilizațiune autohtonă și vechea viață juridică dacică nu a dispărut în clipa în care fasciile lictorilor vestiră sosirea pretorului roman. Ea a putut fi înrăurită de geniul latin și apoi de spiritul slav sau bizantin, dar în formele ei esențiale această civilizațiune a rămas ea însăși, păstrându-și toată puterea de propulsiune.

Vechea civilizațiune juridică românească și-a îngăduit să primească și influențe din afară. În puterea pe care i-a dat-o autohtonía ei tenace, ea a găsit destulă suplețe pentru a se îmbogăți și nuanța prin împrumuturi străine, iar în suplețea cu care a știut să împrumute dela alții, ea a găsit destulă putere pentru a rămânea, dealungul veacurilor, ea însăși.

Să-ți apleci - om și popor - urechea la arierile cari vin din lumea ce te înconjoară, pentru

a prinde și asimila ceea ce îți poate îmbogăți și
nuanța cuprinsul vieții tale sufletești, dar să-ți
apleci urechea mai ales la poruncile pământului tă-
rii tale. pământ din care te-ai născut și care, tot
la el, te recheamă.

---000---

S F Â R Ș I T

TABLA DE MATERII

	<u>Pag.</u>
ROSTUL STUDIULUI ISTORIC AL DREPTULUI ROMÂNESC	3
VECHIUL DREPT ROMÂNESC	
- Origini - Expansiune geografică - Conținut social - Drept agrar - Drept imobiliar	35
ISVOARELE VECHIULUI DREPT CONSUETUDINAR ROMÂNESC	80
I. IZVOARE TRACICE	80
II. IZVOARE ROMANE	127
VIEȚA ROMÂNĂ ÎN DACIA	138
III. IZVOARE ȘI ÎNĂURIRI SLAVE	175
IV. IZVOARE ȘI ÎNĂURIRI BIZANTINE	195
DREPTUL DE PROPRIETATE - Origini și structură	240
DREPTUL DE PROPRIETATE- TERMINOLOGII.	326
STRUCTURA PROPRIETĂȚII ROMÂNEȘTI.	
Dreptul de precumpărare și răscumpărare	362
IESIREA DIN DEVALMAȘIA ROMÂNEASCĂ	
- Simboluri și ritualuri -.	425
CONCLUZII	487

---000---

